

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГЕРАСИМОВА ЯНІНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 339.9+338.2:330.34

ДИСЕРТАЦІЯ
**ТІНІЗАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ:
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМАТИ
ТА МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ**

Спеціальність 292 – міжнародні економічні відносини

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Герасимова Я. О.

Науковий керівник: Галенко Оксана Миколаївна, доктор економічних наук, професор

КИЇВ 2023

АНОТАЦІЯ

Герасимова Я. О. Тінізація глобальної економіки: організаційно-інституційні формати та механізми контролю. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 292 – міжнародні економічні відносини. – Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, 2023.

Робота присвячена комплексному дослідженню процесів тінізації глобальної економіки через призму її організаційно-інституційних форматів та механізмів контролю. Значна увага приділена розкриттю теоретико-методологічних засад дослідження тіньової економіки та комплексній характеристиці її місця і ролі у структурі глобальної економічної системи. На основі здійснення критеріально-класифікаційної ідентифікації тіньової економіки обґрунтовано її дуалістичну природу та суперечливий вплив на сучасну структурну динаміку світогосподарського розвитку. У роботі комплексно охарактеризовано глобальне середовище тінізації економічної діяльності з розкриттям трансформаційного впливу політико-правових, економічних, соціально-культурних та інформаційно-комунікаційних чинників, котрі у своїй сукупності визначають формування діалектично-взаємодетермінованої моделі тіньової економіки.

У дисертаційній роботі дається панорамна оцінка масштабів й організаційно-інституційних форматів глобальної тіньової економіки з комплексним дослідженням економічної природи та тенденцій розвитку тіньового банкінгу як джерела системних ризиків світового фінансового ринку. Проаналізовано діяльність транснаціонального наркобізнесу як одного з каналів тінізації глобальної економіки та охарактеризовано корпоративні офшорні механізми тінізації світового господарства. У дисертації наведено результати здійсненої авторкою кластеризації 47 держав світу за рівнем тіньової економіки та економіко-математичної оцінки ступеня її впливу на динаміку ВВП держав.

У результаті проведеного дослідження отримано такі найбільш важливі наукові результати:

вперше:

- обґрунтовано поліструктурний характер сучасних процесів тінізації економічної діяльності на основі розкриття трансформаційного впливу на них глобальних середовищних факторів: політико-правових (структурні вади податкових систем країн щодо індивідуального і корпоративного оподаткування, слабкість національних систем боротьби з корупцією та економічною злочинністю; брак діяльності правоохоронних структур щодо протидії незаконній і кримінальній економічній діяльності; нестабільність політичних режимів; невідповідність національного антикорупційного законодавства нормам міжнародного права; брак суспільного контролю над діяльністю органів державного управління та ін.); економічних (поширення неформальної зайнятості та міжнародної трудової міграції; перманентні кризи національних фінансових систем; офшоризація бізнес-операцій; реалізація багатонаціональними підприємствами стратегій і бізнес-моделей агресивного податкового планування та ін.); соціально-культурних (соціальні норми та культурні установки щодо економічної діяльності, що сформувались у націй і народів упродовж довготривалого історичного поступу); інформаційно-комунікаційних (поширення у фінансово-економічній діяльності ІКТ, поглиблення віртуальних комунікацій, розвиток систем електронного документообігу й онлайн-сервісів, діджиталізація економічних операцій, розвиток електронної комерції та ін.). Доведено, що зазначені чинники глобального середовища у своїй сукупності визначають формування якісно нової – діалектично-взаємодетермінованої – моделі тіньової економіки, яка характеризується, з одного боку, потужним впливом глобального середовища на діяльність тіньових бізнес-структур, а з другого – глибокою структуризацією суб'єктами тіньової економіки глобального середовища відповідно до своїх власних економічних інтересів, операційних і стратегічних цілей діяльності;

удосконалено:

- теоретико-методологічні підходи до розкриття природи і рушійних сил процесів тінізації глобальної економіки на основі ідентифікації головних напрямів

її концептуального дискурсу у рамках економічного, політологічного, соціального, культурологічного, управлінського та обліково-статистичного підходів. Обґрунтовано, що головною гносеологічною рисою теорії тінізації глобальної економіки є її трансдисциплінарність, яка здатна з системних теоретико-методологічних позицій пояснити філософію розвитку процесів тінізації економічної діяльності у глобальному бізнес-середовищі з точки зору їх рушійних сил, векторної спрямованості і механізмів;

- методологію бенчмаркінгу пануючих національних моделей антикорупційної політики (американської, континентально-європейської та азійської) за критеріями щодо: масштабів і структури корупційної діяльності; ступеня і форм її впливу на соціально-економічний розвиток держав; рівня диверсифікованості інституційної системи; пріоритетних напрямів, домінуючих механізмів й інструментів її реалізації. Обґрунтовано економічні механізми антикорупційної детінізації світового господарства: впровадження на корпоративному рівні системи антикорупційного комплаєнс-контролю; фронтальна імплементація блокчейн-технологій на усіх структурних рівнях управління компаніями і фірмами; заснування незалежного від національних урядів слідчого антикорупційного органу глобального типу; запровадження ризик-орієнтованого планування діяльності найбільш соціально значущих секторів національних економік; системна оцінка притаманних їм корупційних ризиків та розроблення для кожного сектору конкретних дій щодо боротьби з корупцією; удосконалення міжнародних антикорупційних стандартів та їх максимально повна імплементація у національні економічні системи та ін.

- комплексну характеристику тіньового банкінгу як інституційного каналу тінізації глобальної економіки на основі: конкретизації механізмів його функціонування, що формують системні ризики світового фінансового ринку (проциклічність діяльності; нерегульований леверидж; крос-секторальний та мережевий характер функціонування тіньових банківських інститутів; необмежена емісія ліквідності; масштабні позабалансові операції з багаторазової перезастави боргових зобов'язань; надмірна складність посередницьких кредитних ланцюгів;

багаторівнева процедура трансформації термінів боргових зобов'язань; високий ступінь взаємозв'язків усіх інститутів тіньового банкінгу; сек'юритизація кредитних зобов'язань та отримання фондування та ін.) та визначення провідних мегатрендів розвитку тіньового банкінгу у глобальних умовах: нарощування капіталізації тіньових банків та обсягу емісії забезпечених активами цінних паперів, коллатералізованих облігаційних зобов'язань та кредитних кредитних деривативів; значне загострення міжнародної конкуренції між банківськими і небанківськими інститутами; недоступність цілої низки легальних фінансових послуг для певних категорій позичальників, значна диверсифікація суб'єктної структури глобальних кредитних ринків та ін.;

- кластеризацію 47 держав світу за рівнем тіньової економіки (у розрізі динаміки їх макроекономічних показників у 2011-2021 рр.: ВВП у фактичних цінах, індексу споживчих цін, безробіття, індексу роздрібною торгівлі, індексу промислового виробництва, вартісного обсягу державного боргу, сальдо поточного рахунку, чистої міжнародної інвестиційної позиції, цін на нерухоме майно, частки тіньової економіки у ВВП) на основі використання програмного пакету даних Statistica за методами Уарда, одиничного й повного зв'язку, середнього відхилення квадратів, незваженого попарного середнього та зваженого попарного середнього. На цій основі виділено шість кластерів держав (1-й кластер – 9 країн, 2-й кластер – 2 країни, 3-й кластер – 9 країн, 4-й кластер – 4 країни, 5-й кластер – 10 країн, 6-й кластер – 13 країн) та з кожного кластеру обрано одну країну, яка знаходиться найближче до центру кожного кластеру і може представляти усю вибірку країн (Німеччину, Гонконг, США, Бразилію, Швейцарію та Великобританію). Результати економіко-математичного аналізу з використанням різних типів рівнянь (поліноміального та степеневого) підтвердили найбільший вплив на тінізацію економік країн усіх кластерів (окрім Бразилії) показника рівня безробіття, який у дво- та багатофакторній моделях негативно впливає на валовий внутрішній продукт держав, а його зменшення спричиняє стрімке збільшення результуючого показника;

дістали подальшого розвитку:

- системна оцінка тенденцій розвитку транснаціонального наркобізнесу як одного з каналів тінізації глобальної економіки: неухильне нарощування його масштабів; диверсифікація виробничо-збутової діяльності; виокремлення у структурі світового ринку сегменту заборонених наркотичних засобів; суттєве підвищення технологічного й інноваційного рівнів діяльності наркокартелів; широке застосування ними найбільш інноваційних ДіР у царині фармацевтики і біотехнологій; ускладнення організаційних структур діючих компаній-виробників наркотичних засобів; диверсифікація джерел фінансування операційної діяльності канабісних компаній через їх вихід на IPO; масове використання у фінансово-господарських операціях комп'ютерних і діджитал-технологій, цифрових валют і шифраторів, електронних і мобільних платежів та ін. Констатовано, що глобальні умови функціонування транснаціонального наркобізнесу у форматі надзвичайно дохідної сфери світової індустрії максимізують прибутки наркокартелів, стимулюють процеси відмивання отриманих у даній індустрії грошей через розгалужені системи легалізації злочинних доходів, а отже – потребують значного посилення координації зусиль усіх країн світу у боротьбі з транснаціональною наркозлочинністю;

- панорамна характеристика корпоративних офшорних механізмів тінізації світового господарства з ідентифікацією її ключових каналів (трансфертне ціноутворення на внутрішньокорпоративні поставки товарів, послуг й активів БНП, купівля податкових угод, податкові відстрочки платежів, зміна локалізації штаб-квартир БНП, застосування компаніями «податкових гібридів», використання компаній спеціального призначення та «оболонкових» компаній тощо) та розкриттям механізмів їх інтеграції у глобальну тіньову економіку: акумулювання глобальних фінансових активів, включення фінансових ресурсів приймаючих країн у глобальний фінансовий ринок, опосередковане вилучення інвестиційного капіталу, репатріація прибутків за кордон, реалізація спекулятивних операцій на облігаційних ринках та ін.

- комплексна оцінка ключових механізмів детінізації глобальної економіки у розрізі інституційного (ФАТФ, ЄБРР, ООН, Група Світового банку, МВФ,

Інтерпол, Moneyval, Егмонтська і Вольфсберзька групи та ін.); організаційно-економічного (розкриття інформації щодо власників банківських рахунків та руху коштів на них; формування публічних реєстрів кінцевих бенефіціарів національних капітальних активів; регулювання діяльності контрольованих іноземних компаній; зарахування доходів зарубіжних компаній, контрольованих резидентами, у загальні доходи останніх та ін.) та податкового компонентів (оподаткування фінансових трансакцій економічних суб'єктів; податкові амністії; автоматизовані системи податкових перевірок суб'єктів господарювання та аналіз поданої ними податкової інформації тощо). Обґрунтовано стратегічні пріоритети удосконалення міжнародного податкового контролю за тіншовими операціями бізнес-суб'єктів: поширення норм мінімального корпоративного оподаткування доходів БНП на компанії добувної промисловості, транспортний і фінансовий сектори; створення державами глобального реєстру багатства та чітка ідентифікація кінцевих власників усіх світових активів; запровадження країнами механізму транскордонного оподаткування фінансових і цифрових операцій; формування глобальної консолідованої бази корпоративного оподаткування; поглиблення міждержавного співробітництва у сфері автоматичного обміну податковою інформацією на основі міжнародного стандарту Common Reporting Standard та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні теоретичні положення, висновки і рекомендації, сформульовані авторкою у дисертаційній роботі, можуть слугувати методологічною базою при розробленні інструментарію детінізації економіки України у глобальних умовах. Наукові розробки, висновки і практичні рекомендації авторки були використані: ТОВ «Фармстор – Україна» (довідка про впровадження №8а від 04.01.2023 р.); ПАТ «Державна акціонерна компанія «Ліки України» (довідка про впровадження №723 від 08.09.2022 р.); Київським національним економічним університетом імені Вадима Гетьмана (довідка про впровадження від 24.11.2022 р.).

Ключові слова: глобалізація, інституціоналізація, тінізація економічної діяльності, офшоризація бізнес-діяльності, транснаціональна економічна

злочинність, тіньовий банкінг, детінізація, антиофшорне оподаткування, мінімальний корпоративний податок, антикорупційна політика.

ANNOTATION

Gerasymova Y. O. Shadowing of the global economy: organizational and institutional formats and mechanisms of control. – Manuscript.

A thesis for Academic Degree of Doctor Philosophy in specialty 292 – International Economic Relations. – Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman. – Kyiv, 2023.

The work is dedicated to the shadowing processes of the global economy through the prism of its organizational and institutional formats and control mechanisms. Considerable attention is paid to the disclosure of the theoretical and methodological aspects of the shadow economy study and the complex characteristics of its position and role in the structure of the global economic system. The dualistic nature of shadow economy and its contradictory influence on the modern structural dynamics of the world economic development are justified on the basis of criteria and classification identification. The work comprehensively describes the global environment of economic activity shadowing with the disclosure of the transformative influence of political, legal, economic, socio-cultural, information and communication factors, which determine the formation of a model of the shadow economy.

The dissertation provides a panoramic assessment of the scale and organizational and institutional formats of the global shadow economy with a comprehensive study of the economic nature and development trends of shadow banking as a source of systemic risks in the global financial market. The activity of transnational drug business as one of the global economy shadowing channels is comprehensively analyzed and corporate offshore mechanisms of shadowing the global economy are systematically characterized.

The dissertation presents the results of the author's clustering of 47 countries according to the level of the shadow economy and the economic and mathematical assessment of the degree of its influence on the dynamics of their GDP.

The following most important scientific results were obtained as a result of the conducted research:

for the first time:

- the multi-structured character of modern shadowing processes of economic activity on the basis of disclosure of the transformative influence of global environmental factors is proved: political and legal (structural defects of the tax systems of countries regarding to individual and corporate taxation, the weakness of national systems for combating corruption and economic crime; the lack of activity of law enforcement structures to counter illegal and criminal economic activity; instability of political regimes; inconsistency of national anti-corruption legislation with norms of international law; lack of public control over the activities of state administration bodies, etc.); economic (spread of informal employment and international labor migration; permanent crises of national financial systems; offshorization of business operations; implementation of BNP strategies and business models of aggressive tax planning, etc.); social and cultural (social norms and cultural attitudes to economic activity, formed by nations and peoples during long-term historical progress); and information and communication (the spread of ICT in financial and economic activities, the deepening of virtual communications, the development of electronic document management systems and online services, the digitalization of economic operations, the development of electronic commerce, etc.). It is proved that the mentioned factors of the global environment in their entirety cause the formation of a qualitatively new – dialectically and mutually determined model of the shadow economy, which is characterized, on the one hand, by the powerful influence of the global environment on the activities of shadow business structures, and, on the other hand, by deep structuring by subjects the shadow economy of the global environment in accordance with their economic interests, operational and strategic goals of activity;

improved:

- theoretical and methodological approaches to uncovering the nature and driving forces of shadowing processes of the global economy based on the identification of the main directions of its conceptual discourse within the framework of economic, political, social, cultural, managerial, accounting and statistical approaches. It is substantiated that the main epistemological feature of the theory of shadowing of the global economy lies in its transdisciplinary basis, which can explain the philosophy of the development of

shadowing processes of economic activity in the global business environment by systemic theoretical and methodological aspects;

- complex characteristics of benchmarking methodology of prevailing national models of anti-corruption policy (american, continental-european and asian) according to the criteria of the scale and structure of corruption activity; the degree and forms of its influence on the socio-economic development of states; the level of diversification of the institutional system of anti-corruption policy; priority areas, dominant mechanisms and tools for its implementation. The strategic priorities of the anti-corruption de-shadowing of the world economy are defined: implementation of the anti-corruption compliance control system at the corporate level; frontal implementation of blockchain technologies at all structural levels of management of business entities; establishment of a global-type investigative anti-corruption body independent of national governments; introduction of risk-oriented planning of activities of the most socially significant sectors of national economies; systematic assessment of corruption risks and development of specific anti-corruption actions for each sector; improvement of international anti-corruption standards and their maximally complete implementation in national legal systems, etc.

- comprehensive description of shadow banking as one of the organizational and economic formats of the global shadow economy based on the specification of those features that ensured its transformation into a powerful institutional platform for the shadowing of the global economy (procyclicality of activity; unregulated leverage; cross-sectoral and network nature of the functioning of shadow banking institutions; unlimited emission of liquidity; multi-scale off-balance sheet operations for multiple re-pledge of debt obligations; excessive complexity of intermediary credit chains; multi-level procedure for transformation of debt obligations; high degree of interconnection of all institutions of shadow banking; securitization of credit obligations and obtaining funding etc.) and the definition of the leading megatrends in the development of shadow banking in global conditions: increasing the capitalization of shadow banks and the volume of issue of asset-backed securities, collateralized bond obligations and credit derivatives; significant aggravation of international competition between banking and non-banking institutions; unavailability of a whole range of legal financial services for certain

categories of borrowers, significant diversification of the subject structure of global credit markets, etc.;

- clustering of 47 countries of the world according to the level of the shadow economy (in terms of the dynamics of macroeconomic indicators in 2011-2021 relating to GDP in actual prices, consumer price index, unemployment, retail trade index, industrial production index, value volume of public debt, current account balance, net international investment position, real estate prices, the share of the shadow economy in GDP) based on the use of the Statistica software package using Ward's methods, single and complete correlation, average square deviation, unweighted pairwise average, and weighted pairwise average. On this basis, six clusters of states were selected (1st cluster - 9 countries, 2nd cluster - 2 countries, 3rd cluster - 9 countries, 4th cluster - 4 countries, 5th cluster - 10 countries, 6- and cluster - 13 countries), furthermore, one country was selected from each cluster, which is the closest to the center of each cluster and can represent the entire sample of countries (Germany, Hong Kong, USA, Brazil, Switzerland, and Great Britain). The results of the economic and mathematical analysis via different types of equations (polynomial, exponential) confirmed the greatest influence on the shadowing of the economies of the countries of all clusters (except Brazil) of the unemployment rate indicator, which in two- and multifactorial models negatively affects the gross domestic product of the states, and its decrease causes a rapid increase in the resulting indicator;

further development of:

- a systematic assessment of the trends of the transnational drug business development as one of the channels of the shadowing of the global economy: a permanent increase in its scale; diversification of production and sales activities; separation of the segment of prohibited narcotic drugs in the structure of the world market; a significant increase in technological and innovative levels of activity of drug cartels; their wide application of the most innovative R&D in the field of pharmaceuticals and biotechnology; significant diversification of the subject structure of the drug business; complication of the organizational structures of the active companies producing narcotics; diversification of sources of funding for the operational activities of drug manufacturers

through entry into the IRO; huge usage of computer and digital technologies, digital currencies, and ciphers, electronic and mobile payments, etc. in financial and economic operations. It has been established that the global conditions for the functioning of the transnational drug business in the form of an extremely profitable sphere of the global industry maximize the profits of drug cartels, stimulate the processes of laundering the money received in this industry through extensive systems of legalization of criminal income, and therefore require the strengthening of the coordination of the efforts of all countries of the world in the fight against transnational drug crime;

- a panoramic description of corporate offshore shadowing mechanisms of the global economy with identification of its key channels (transfer pricing for intra-corporate supplies of goods, services, and assets of BNP, purchase of tax agreements, tax deferrals of payments, change of localization of BNP headquarters, the applying of «tax hybrids» by companies, the use of special purpose companies and «shell» companies, etc.) and the disclosure of the mechanisms of their integration into the global shadow economy: the accumulation of global financial assets, the inclusion of financial resources of host countries in the global financial market, indirect withdrawal of investment capital, repatriation of profits abroad and the implementation of speculative operations on bond markets, etc.

- comprehensive evaluation of the key mechanisms of the definition of the global economy in terms of institutional (FATF, EBRD, UN, World Bank Group, IMF, Interpol, Moneyval, Egmont and Wolfsberg groups, etc.); organizational and economic (disclosure of information on the owners of bank accounts and the movement of funds in them; formation of public registers of final beneficiaries of national capital assets; regulation of the activities of controlled foreign companies; inclusion of income of foreign companies controlled by residents in their total income, etc.) and tax components (taxation of financial transactions of economic entities; tax amnesties; introduction by states of automated systems of tax audits of economic entities and analysis of tax information submitted by them, etc.). The strategic priorities of tax control over shadow operations of business entities are substantiated: the implementation of norms of minimum corporate taxation of BNP incomes for companies of mining industry, transport, and financial

sectors; the creation of a global register of wealth and clear identification of the ultimate owners of all global assets by states; introduction of the mechanism of cross-border taxation of financial and digital transactions by countries; formation of a global consolidated base of corporate taxation; deepening of interstate cooperation in the field of automatic exchange of tax information based on an international standard Common Reporting Standard, etc.

The practical significance of the obtained results is that the main theoretical provisions, conclusions, and recommendations formulated by the author in the thesis can serve as a methodological basis for developing tools for de-shadowing of Ukraine's economy in global conditions. Scientific developments, conclusions, and practical recommendations of the author were applied by: LLC «Pharmstor-Ukraine» LLC (implementation certificate No. 8a dated January 4, 2023); Private joint-stock company «State joint-stock company «Medicines of Ukraine» (implementation certificate No. 723 dated August, 9, 2022); Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (implementation certificate dated November, 24, 2022).

Keywords: globalization, institutionalization, shadowing of economic activity, offshorization of business activity, transnational economic crime, shadow banking, de-shadowing, anti-offshore taxation, minimum corporate tax, anti-corruption policy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Герасимова Я. О. Дуалістичний підхід до комплексного аналізу впливу тінізації економічної діяльності. *Бізнес Інформ*. 2021. №4. С. 23-29. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-4_0-pages-23_29.pdf (0,7 д. а.).

2. Герасимова Я. О. Тіньова економіка в глобальному середовищі: комплексне дослідження факторів. *Економічний простір*. 2022. № 181. С. 27-31. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1143/1102> (0,7 д. а.).

3. Герасимова Я. О. Динаміка розвитку глобального тіньового банкінгу: масштаби й інституційні формати. *Підприємництво та інновації*. 2022. Вип. 25. С.

7-12. URL: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/534/520> (0,8 д. а.).

4. Герасимова Я. О. Сучасні тенденції транснаціонального наркобізнесу у глобальній тіньовій економіці. *Причорноморські економічні студії*. 2022. Вип. 77. С.7-12. URL: http://bses.in.ua/journals/2022/77_2022/3.pdf (0,8 д. а.).

В інших виданнях:

5. Герасимова Я. О. Глобальне середовище тінізації: податковий фактор. *Colloquium-journal*. 2022. Ч. 1. №34 (157). С. 14-17. URL: <https://colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2023/01/Colloquium-journal-2022-157-1.pdf> (0,4 д.а.).

6. Герасимова Я. О. Фактори розвитку тіньової економіки: теоретико-методологічний дискурс. *Colloquium-journal*. 2022. Ч. 2. №17 (140). С. 33-36. URL: <https://colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2022/06/Colloquium-journal-2022-140-2.pdf> (0,4 д.а.).

7. Герасимова Я. О. Тіньова економіка: теоретичні і методологічні підходи. *Модернізація економіки: проблеми, шляхи розвитку та перспективи: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 10 квітня 2021 р.). К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2021. С. 6-9 (0,2 д. а.).

8. Герасимова Я.О. Тіньовий сектор економіки: характеристика позитивних ефектів. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, фінансів, обліку і права в Україні та світі: збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Полтава, 15 червня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 8-10 (0,2 д. а.).

9. Герасимова Я.О. Структурні сегменти фінансового ринку: конкурентні переваги та ризики. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення: матер. Міжнар. наук. Інтернет-конф.* (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 15-16 листопада 2022 р.). Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2022. С. 87-90 (0,2 д. а.).

10. Герасимова Я. О. Сучасна диверсифікація джерел фінансування діяльності виробників наркотиків: вихід на IPO (initial public offering). *Сучасні виклики та актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права: збірник тез доповідей*

Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 29 жовтня 2022 р.).
Кропивницький: ЦФЕНД, 2022. С. 7-9 (0,2 д. а.).

11. Герасимова Я. О. Методика протидії транснаціональній корупції: прикладний аспект. *Наука, освіта і суспільство: актуальні проблеми теорії та практики: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Кропивницький, 10 березня 2023 р.): у 2 ч. Кропивницький: ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 7-8 (0,2 д. а.).

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ПЛАТФОРМА ДОСЛІДЖЕННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ У СТРУКТУРІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ	27
1.1. Тіньова економіка у глобальному теоретико-методологічному дискурсі	27
1.2. Дуалістична природа тіньової економіки та її критеріально-класифікаційна ідентифікація	48
1.3. Глобальне середовище тінізації економічної діяльності	69
Висновки до розділу 1	87
РОЗДІЛ 2. МАСШТАБИ Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМАТИ ГЛОБАЛЬНОЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ	91
2.1. Тіньовий банкінг як джерело системних ризиків світового фінансового ринку	91
2.2. Транснаціональний наркобізнес у структурі глобальної тіньової економіки	113
2.3. Корпоративні офшорні механізми тінізації світового господарства ...	131
Висновки до розділу 2	155
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	158
3.1. Економіко-математичне моделювання впливу тінізації бізнес-діяльності на національний економічний розвиток	158
3.2. Мультиплікативність організаційно-економічного і податкового механізмів детінізації глобальної бізнес-діяльності	165
3.3. Антикорупційний інструментарій детінізації світогосподарської системи	182
Висновки до розділу 3	213
ВИСНОВКИ	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	222
ДОДАТКИ	248

ВСТУП

Актуальність теми. Фундаментальні структурні трансформації світогосподарської системи у першій чверті ХХІ ст. характеризуються насамперед значним посиленням взаємозалежності національних і регіональних економік, динамічною мереживізацією і фрагментацією транскордонних виробничо-інвестиційних та торговельно-маркетингових операцій, їх віртуалізацією і платформізацією, діджиталізацією і саєнтифікацією, а також активною розбудовою транснаціональних інноваційних і фінансових екосистем. За таких умов докорінної трансформації зазнає глобальний конкурентний ландшафт, який поряд з суттєвою диверсифікацією ресурсних джерел конкурентного розвитку різнонаціональних економічних суб'єктів спричиняє також цілу низку викликів і загроз національній економічній безпеці держав. Одним з них є значне розширення можливостей суб'єктів господарювання щодо реалізації тіньових бізнес-операцій, відмивання «брудних» грошей, використання послуг тіньової банківської системи, застосування інструментарію агресивного податкового планування, «розмивання» податкової бази та імплементації несумлінних інвестиційних і фінансових бізнес-практик. Окрім того, системні процеси економічного глобалізму справляють потужний стимулюючий вплив на тіньову кримінальну економіку, яка дедалі більшою мірою набуває транснаціонального характеру, активізуючи діяльність економічних злочинних угруповань. Це актуалізує питання щодо впровадження державами на національному і глобальному рівнях системних заходів з детінізації економічної діяльності з метою нівелювання загроз міжнародній економічній безпеці.

З-поміж наукових праць, які присвячені проблематиці глобального економічного розвитку і міжнародного оподаткування, механізмів тінізації світового господарства і корупційних операцій, офшоризації бізнес-діяльності і діяльності транснаціональних злочинних угруповань, реалізації багатонаціональними фірмами стратегій і бізнес-моделей оптимізації корпоративного оподаткування, слід відзначити праці таких вітчизняних і зарубіжних учених як: М. Альварес-Мартінес, С. Барріос, Ф. Бартел, М.Бассе, І.Бірюков, В. Бородюк, Т. Бурлай, О. Галенко, М. Гесуальдо, А. Глазова, П.Гобін, М. Гордійчук, Д. Д'Андрія, М. Емануель, Д. Енсте, Д. Ернст, С. Єчмаков,

К.Жиленко, Д.Ільницький, Д. Кайг, О. Качур, А. Кобхам, Л. Кодрес, В. Костиця, М.Кравченко, А. Лібман, Дж. Лоепрік, О. Лютак, Г. Максименко, В. Маршалл, П. Матос, Н.Мудрак, Е. Неумаєр, Г. Нікодеме, Ю. Ольвінська, Дж. Пікрофт, С. Піллай, П.Пірес, Т. Пономоренко, Т. Приходько, С. П'ясецька-Устич, Н. Резнікова, М.Сайкевич, Л. Скороходова, О. Сльозко, Я. Столярчук, О. Терещенко, Г. Туролєв, А.Турчинов, І. Тютюник, М. Ферейра, Дж. Хайнс, Р. Хуббард, В. Хугхес, А. Хаугтон, Т.Черницька, Ф. Шнайдер, П. Янські та багатьох інших. Разом з тим, попри вагомий теоретико-методологічний напрацювання науковців у розробленні цієї багатогранної наукової проблеми, недостатньо дослідженою є ціла низка її теоретичних і практичних аспектів. Насамперед потребує комплексного розкриття теоретична платформа дослідження тіньової економіки у структурі глобальної економічної системи. Ґрунтовного аналізу потребують масштаби, форми, структурні виміри і рівні глобальної тіньової економіки, а також національний і міжнародний інструментарій її детінізації. Таким чином, комплексне дослідження організаційно-інституційних форматів і механізмів контролю глобальної тіньової економіки є надзвичайно важливим як в теоретичному, так і практичному плані, що обумовило вибір теми дисертаційної роботи, її об'єкт і предмет, мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано у відповідності з планом науково-дослідних робіт Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана» у рамках міжкафедральних науково-дослідних тем факультету міжнародної економіки і менеджменту «Стратегії національного розвитку в парадигмі глобальної економічної політики» (номер державної реєстрації 0111U007630) та «Глобальний економічний розвиток в умовах формування цифрового суспільства» (номер державної реєстрації 0121U114086). У рамках зазначених тем авторкою особисто підготовлено розділи «Тіньовий банкінг у структурі глобального фінансового ринку», «Корпоративні стратегії і моделі офшоризації бізнес-діяльності», «Податкова оптимізація у стратегіях і бізнес-моделях БНП» та «Національний і наднаціональний інструментарій детінізації глобальної економіки».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розкриття теоретичних засад дослідження тіньової економіки у структурі глобальної економічної системи,

комплексна характеристика масштабів й організаційно-економічних форматів світової тіньової економіки, а також обґрунтування стратегічних пріоритетів її детінізації.

Виходячи з мети дослідження, у роботі поставлено та вирішено такі конкретні завдання:

- розкриття місця тіньової економіки у глобальному теоретико-методологічному дискурсі;
- обґрунтування дуалістичної природи тіньової економіки та здійснення її критеріально-класифікаційної ідентифікації;
- комплексна характеристика тіньового банкінгу як джерела системних ризиків світового фінансового ринку;
- визначення впливу транснаціонального наркобізнесу на глобальну тіньову економіку;
- системна характеристика корпоративних офшорних механізмів тінізації світового господарства;
- здійснення економетричної оцінки рівня тінізації глобальної економіки;
- обґрунтування мультиплікативності організаційно-економічного і податкового механізмів детінізації глобальної бізнес-діяльності;
- визначення антикорупційного інструментарію детінізації світогосподарської системи.

Об'єктом дисертаційного дослідження є закони, закономірності і тенденції тінізації світового господарства у глобальних умовах.

Предметом дослідження є передумови, чинники і організаційно-економічні формати глобальної тіньової економіки та механізми її контролю.

Методи дослідження. Дисертаційна робота ґрунтується на застосуванні основоположного принципу єдності теорії і практики, прогнозуванні розвитку економічних процесів з використанням методу наукової абстракції. У реалізації мети дослідження і повного розв'язання завдань дисертації авторкою були використані такі загальні і спеціальні методи наукового дослідження процесів тінізації глобальної економіки як-от: діалектичний метод (при розкритті економічної сутності і рушійних сил тінізації світового господарства, обґрунтуванні дуалістичної природи тіньової економіки та здійсненні її критеріально-класифікаційної ідентифікації: пп. 1.1, 1.2);

історико-логічний метод (при розкритті генезису та еволюції концепцій тіньової економіки у глобальному теоретико-методологічному дискурсі: п. 1.1); системно-структурний аналіз економічних процесів та явищ (при характеристиці глобального середовища тінізації економічної діяльності та антикорупційного інструментарію детінізації світогосподарської системи: п. 1.3, 3.3); аналіз та синтез (при розкритті механізмів тіньового банкінгу як джерела системних ризиків світового фінансового ринку, розкритті диспозиції транснаціонального наркобізнесу у структурі глобальної тіньової економіки та аналізі корпоративних офшорних механізмів тінізації світового господарства: пп. 2.1, 2.2, 2.3); метод кількісного та якісного порівнянь (при обґрунтуванні мультиплікативності організаційно-економічного і податкового механізмів детінізації глобальної бізнес-діяльності: п. 3.2); експертних оцінок та прогнозний (при здійсненні економетричної оцінки тінізації глобальної економіки).

Інформаційною та статистичною базами роботи є монографічні і аналітичні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених з проблематики глобального економічного розвитку, тінізації фінансово-економічних операцій суб'єктів господарювання, міжнародного бізнесу та його офшоризації, оподаткування багатонаціональних підприємств і трансфертного ціноутворення, діяльності транснаціональної економічної злочинності і контрольованих іноземних компаній, міжнародного корпоративного податкового управління, правового контролю за тіньовими операціями; матеріали й аналітичні звіти міжнародних організацій і дослідницьких агенцій (ОЕСР, СОТ, Групи Світового банку, Міжнародного валютного фонду, ЮНКТАД, ФАТФ, ЮНІДО, Департаменту з економічних і соціальних питань ООН, Управління ООН з наркотиків і злочинності, Європейського центрального банку, Європейської комісії, Інституту оподаткування і економічної політики США, Інституту економіки праці, МакКінсей, КПМГ та ін.); результати наукових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень України, Інституту економіки та прогнозування НАН України, Науково-дослідного інституту фіскальної політики Національного університету державної фіскальної служби України та ін.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає у формулюванні авторкою нового концептуального підходу у дослідженні процесів

тінзації глобальної економіки через призму її організаційних та інституційних форматів; розкритті тінбових механізмів фінансово-економічної діяльності та технологій їх реалізації; а також обґрунтуванні стратегічних пріоритетів детінзації світового господарства.

Нові наукові положення, одержані особисто авторкою, які виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

- обґрунтовано поліструктурний характер сучасних процесів тінзації економічної діяльності на основі розкриття трансформаційного впливу на них глобальних середовищних факторів: політико-правових (структурні вади податкових систем країн щодо індивідуального і корпоративного оподаткування, слабкість національних систем боротьби з корупцією та економічною злочинністю; брак діяльності правоохоронних структур щодо протидії незаконній і кримінальній економічній діяльності; нестабільність політичних режимів; невідповідність національного антикорупційного законодавства нормам міжнародного права; брак суспільного контролю над діяльністю органів державного управління та ін.); економічних (поширення неформальної зайнятості та міжнародної трудової міграції; перманентні кризи національних фінансових систем; офшоризація бізнес-операцій; реалізація багатонаціональними підприємствами стратегій і бізнес-моделей агресивного податкового планування та ін.); соціально-культурних (соціальні норми та культурні установки щодо економічної діяльності, що сформувались у націй і народів упродовж довготривалого історичного поступу); інформаційно-комунікаційних (поширення у фінансово-економічній діяльності ІКТ, поглиблення віртуальних комунікацій, розвиток систем електронного документообігу й онлайн-сервісів, діджиталізація економічних операцій, розвиток електронної комерції та ін.). Доведено, що зазначені чинники глобального середовища у своїй сукупності визначають формування якісно нової – діалектично-взаємодетермінованої – моделі тінбової економіки, яка характеризується, з одного боку, потужним впливом глобального середовища на діяльність тінбових бізнес-структур, а з другого – глибокою структурізацією суб'єктами тінбової економіки

глобального середовища відповідно до своїх власних економічних інтересів, операційних і стратегічних цілей діяльності;

удосконалено:

- теоретико-методологічні підходи до розкриття природи і рушійних сил процесів тінізації глобальної економіки на основі ідентифікації головних напрямів її концептуального дискурсу у рамках економічного, політологічного, соціального, культурологічного, управлінського та обліково-статистичного підходів. Обґрунтовано, що головною гносеологічною рисою теорії тінізації глобальної економіки є її трансдисциплінарність, яка здатна з системних теоретико-методологічних позицій пояснити філософію розвитку процесів тінізації економічної діяльності у глобальному бізнес-середовищі з точки зору їх рушійних сил, векторної спрямованості і механізмів;

- методологію бенчмаркінгу пануючих національних моделей антикорупційної політики (американської, континентально-європейської та азійської) за критеріями щодо: масштабів і структури корупційної діяльності; ступеня і форм її впливу на соціально-економічний розвиток держав; рівня диверсифікованості інституційної системи; пріоритетних напрямів, домінуючих механізмів й інструментів її реалізації. Обґрунтовано економічні механізми антикорупційної детінізації світового господарства: впровадження на корпоративному рівні системи антикорупційного комплаєнс-контролю; фронтальна імплементація блокчейн-технологій на усіх структурних рівнях управління компаніями і фірмами; заснування незалежного від національних урядів слідчого антикорупційного органу глобального типу; запровадження ризик-орієнтованого планування діяльності найбільш соціально значущих секторів національних економік; системна оцінка притаманних їм корупційних ризиків та розроблення для кожного сектору конкретних дій щодо боротьби з корупцією; удосконалення міжнародних антикорупційних стандартів та їх максимально повна імплементація у національні економічні системи та ін.

- комплексну характеристику тіньового банкінгу як інституційного каналу тінізації глобальної економіки на основі: конкретизації механізмів його

функціонування, що формують системні ризики світового фінансового ринку (проциклічність діяльності; нерегульований леверидж; крос-секторальний та мережевий характер функціонування тіньових банківських інститутів; необмежена емісія ліквідності; масштабні позабалансові операції з багаторазової перезастави боргових зобов'язань; надмірна складність посередницьких кредитних ланцюгів; багаторівнева процедура трансформації термінів боргових зобов'язань; високий ступінь взаємозв'язків усіх інститутів тіньового банкінгу; сек'юритизація кредитних зобов'язань та отримання фондування та ін.) та визначення провідних мегатрендів розвитку тіньового банкінгу у глобальних умовах: нарощування капіталізації тіньових банків та обсягу емісії забезпечених активами цінних паперів, коллатералізованих облігаційних зобов'язань та кредитних кредитних деривативів; значне загострення міжнародної конкуренції між банківськими і небанківськими інститутами; недоступність цілої низки легальних фінансових послуг для певних категорій позичальників, значна диверсифікація суб'єктної структури глобальних кредитних ринків та ін.;

- кластеризацію 47 держав світу за рівнем тіньової економіки (у розрізі динаміки їх макроекономічних показників у 2011-2021 рр.: ВВП у фактичних цінах, індексу споживчих цін, безробіття, індексу роздрібною торгівлі, індексу промислового виробництва, вартісного обсягу державного боргу, сальдо поточного рахунку, чистої міжнародної інвестиційної позиції, цін на нерухоме майно, частки тіньової економіки у ВВП) на основі використання програмного пакету даних Statistica за методами Уарда, одиничного й повного зв'язку, середнього відхилення квадратів, незваженого попарного середнього та зваженого попарного середнього. На цій основі виділено шість кластерів держав (1-й кластер – 9 країн, 2-й кластер – 2 країни, 3-й кластер – 9 країн, 4-й кластер – 4 країни, 5-й кластер – 10 країн, 6-й кластер – 13 країн) та з кожного кластеру обрано одну країну, яка знаходиться найближче до центру кожного кластеру і може представляти усю вибірку країн (Німеччину, Гонконг, США, Бразилію, Швейцарію та Великобританію). Результати економіко-математичного аналізу з використанням різних типів рівнянь (поліноміального та степеневого) підтвердили найбільший вплив на тінізацію

економік країн усіх кластерів (окрім Бразилії) показника рівня безробіття, який у дво- та багатофакторній моделях негативно впливає на валовий внутрішній продукт держав, а його зменшення спричиняє стрімке збільшення результуючого показника;

дістали подальшого розвитку:

- системна оцінка тенденцій розвитку транснаціонального наркобізнесу як одного з каналів тінізації глобальної економіки: неухильне нарощування його масштабів; диверсифікація виробничо-збутової діяльності; виокремлення у структурі світового ринку сегменту заборонених наркотичних засобів; суттєве підвищення технологічного й інноваційного рівнів діяльності наркокартелів; широке застосування ними найбільш інноваційних ДіР у царині фармацевтики і біотехнологій; ускладнення організаційних структур діючих компаній-виробників наркотичних засобів; диверсифікація джерел фінансування операційної діяльності канабісних компаній через їх вихід на IPO; масове використання у фінансово-господарських операціях комп'ютерних і діджитал-технологій, цифрових валют і шифраторів, електронних і мобільних платежів та ін. Констатовано, що глобальні умови функціонування транснаціонального наркобізнесу у форматі надзвичайно дохідної сфери світової індустрії максимізують прибутки наркокартелів, стимулюють процеси відмивання отриманих у даній індустрії грошей через розгалужені системи легалізації злочинних доходів, а отже – потребують значного посилення координації зусиль усіх країн світу у боротьбі з транснаціональною наркозлочинністю;

- панорамна характеристика корпоративних офшорних механізмів тінізації світового господарства з ідентифікацією її ключових каналів (трансфертне ціноутворення на внутрішньокорпоративні поставки товарів, послуг й активів БНП, купівля податкових угод, податкові відстрочки платежів, зміна локалізації штаб-квартир БНП, застосування компаніями «податкових гібридів», використання компаній спеціального призначення та «оболонкових» компаній тощо) та розкриттям механізмів їх інтеграції у глобальну тіньову економіку: акумулювання глобальних фінансових активів, включення фінансових ресурсів

приймаючих країн у глобальний фінансовий ринок, опосередковане вилучення інвестиційного капіталу, репатріація прибутків за кордон, реалізація спекулятивних операцій на облігаційних ринках та ін.

- комплексна оцінка ключових механізмів детінізації глобальної економіки у розрізі інституційного (ФАТФ, ЄБРР, ООН, Група Світового банку, МВФ, Інтерпол, Moneyval, Егмонтська і Вольфсберзька групи та ін.); організаційно-економічного (розкриття інформації щодо власників банківських рахунків та руху коштів на них; формування публічних реєстрів кінцевих бенефіціарів національних капітальних активів; регулювання діяльності контрольованих іноземних компаній; зарахування доходів зарубіжних компаній, контрольованих резидентами, у загальні доходи останніх та ін.) та податкового компонентів (оподаткування фінансових трансакцій економічних суб'єктів; податкові амністії; автоматизовані системи податкових перевірок суб'єктів господарювання та аналіз поданої ними податкової інформації тощо). Обґрунтовано стратегічні пріоритети удосконалення міжнародного податкового контролю за тіншовими операціями бізнес-суб'єктів: поширення норм мінімального корпоративного оподаткування доходів БНП на компанії добувної промисловості, транспортний і фінансовий сектори; створення державами глобального реєстру багатства та чітка ідентифікація кінцевих власників усіх світових активів; запровадження країнами механізму транскордонного оподаткування фінансових і цифрових операцій; формування глобальної консолідованої бази корпоративного оподаткування; поглиблення міждержавного співробітництва у сфері автоматичного обміну податковою інформацією на основі міжнародного стандарту Common Reporting Standard та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні теоретичні положення, висновки і рекомендації, сформульовані авторкою у дисертаційній роботі, можуть слугувати методологічною базою при розробленні інструментарію детінізації економіки України у глобальних умовах. Наукові розробки, висновки і практичні рекомендації авторки були використані: ТОВ «Фармстор – Україна» (довідка про впровадження №8а від 04.01.2023 р.); ПАТ «Державна акціонерна компанія «Ліки України» (довідка про впровадження №723 від

08.09.2022 р.); Київським національним економічним університетом імені Вадима Гетьмана (довідка про впровадження від 24.11.2022 р.).

Особистий внесок здобувачки. Усі наукові результати, які викладені у дисертаційному дослідженні та виносяться на захист, одержані авторкою особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи доповідалися та обговорювалися на п'яти міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-теоретичних та науково-практичних конференціях: всеукраїнській науково-практичній конференції «Модернізація економіки: проблеми, шляхи розвитку та перспективи» (м. Київ, 10 квітня 2021 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, фінансів, обліку і права в Україні та світі» (м. Полтава, 15 червня 2022р.); міжнародній науковій інтернет-конференції «Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення» (м. Тернопіль, м. Переворськ (Польща), 15-16 листопада 2022 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права» (м. Кропивницький, 29 жовтня 2022р.); міжнародній науково-практичній конференції «Наука, освіта і суспільство: актуальні проблеми теорії та практики: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 10 березня 2023 р.).

Публікації. Основні положення і наукові результати дослідження опубліковані дисертанткою самостійно у 11 працях загальним обсягом 4,8 д. а., у тому числі 4 статті у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 7 публікацій – в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 207 сторінок комп'ютерного тексту. У тексті дисертації розміщено 26 рисунків на 11 сторінках, 23 таблиці на 10 сторінках, 15 додатків на 37 сторінках. Список використаних джерел налічує 291 найменування на 27 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

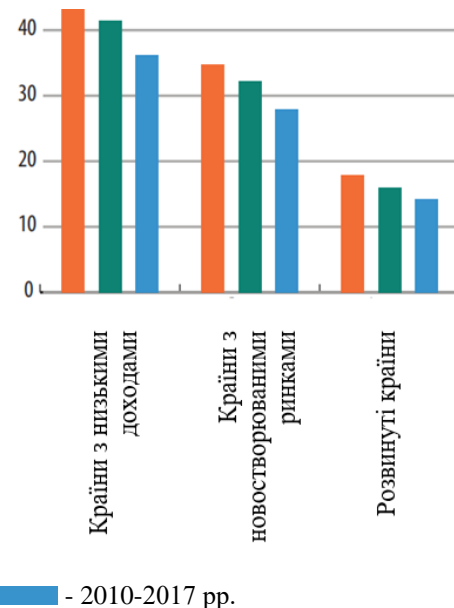
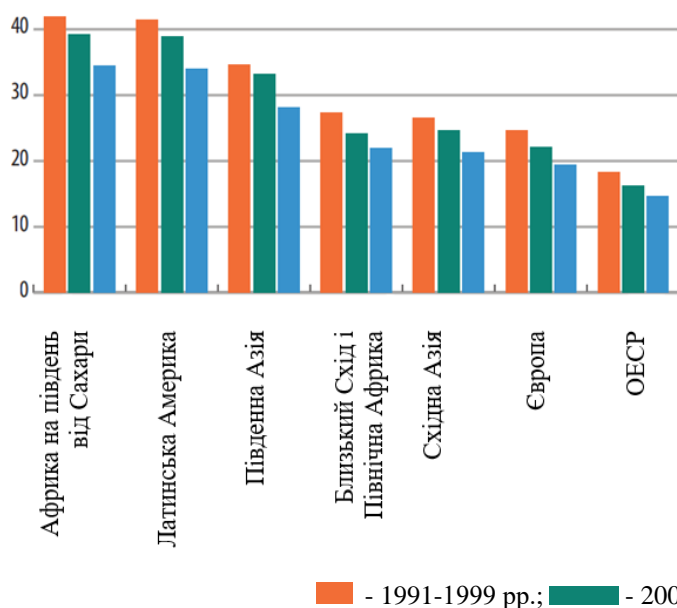
ТЕОРЕТИЧНА ПЛАТФОРМА ДОСЛІДЖЕННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ У СТРУКТУРІ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Тіньова економіка у глобальному теоретико-методологічному дискурсі

У першій чверті ХХІ ст. світове господарство розвивається у загальному руслі процесів економічної глобалізації, яка, пронизуючи усі його підсистеми і структурні елементи, надає світогосподарській системі внутрішньої цілісності й єдності на основі посилення взаємозалежності національних економік, формування промисловим і торговельним капіталом глобальних вартісних ланцюгів, мереживізації і діджиталізації транснаціональної діяльності, динамічної розбудови платформних бізнес-моделей, а також системній уніфікації організаційно-економічних, технологічних, інституційних й регуляторних механізмів відтворення суспільного продукту на інтернаціональному рівні. Як результат – на сьогодні усі ми стаємо свідками докорінної зміни глобального конкурентного ландшафту, в якому, незважаючи на неухильне зростання загального рівня матеріального добробуту у світі та певне нівелювання міжкраїнових асиметрій у рівні соціально-економічного розвитку, дедалі кристалізованіших форм набувають загрозливі наслідки глобальних процесів. З-поміж них, насамперед, значне розширення інституційних можливостей багатонаціональних підприємств щодо «розмивання» податкової бази й реалізації інструментарію агресивного податкового планування, транснаціоналізація організованої злочинності та «розростання» тіньового сегменту світового господарства.

Звернімось до цифр: як показують дані, наведені на рис. 1.1 і 1.2, частка тіньового сектору у ВВП коливається на сьогодні від мінімальних 13% за групою розвинутих держав до максимальних 36% у країнах з низькими доходами. При цьому у регіональному вимірі найбільші масштаби тіньової економіки мають країни Африки на південь від Сахари (35% ВВП), далі йдуть держави Латинської

Америци (33%), Південної Азії (29%), Близького Сходу і Північної Африки (21%) та Східної Азії (21%).

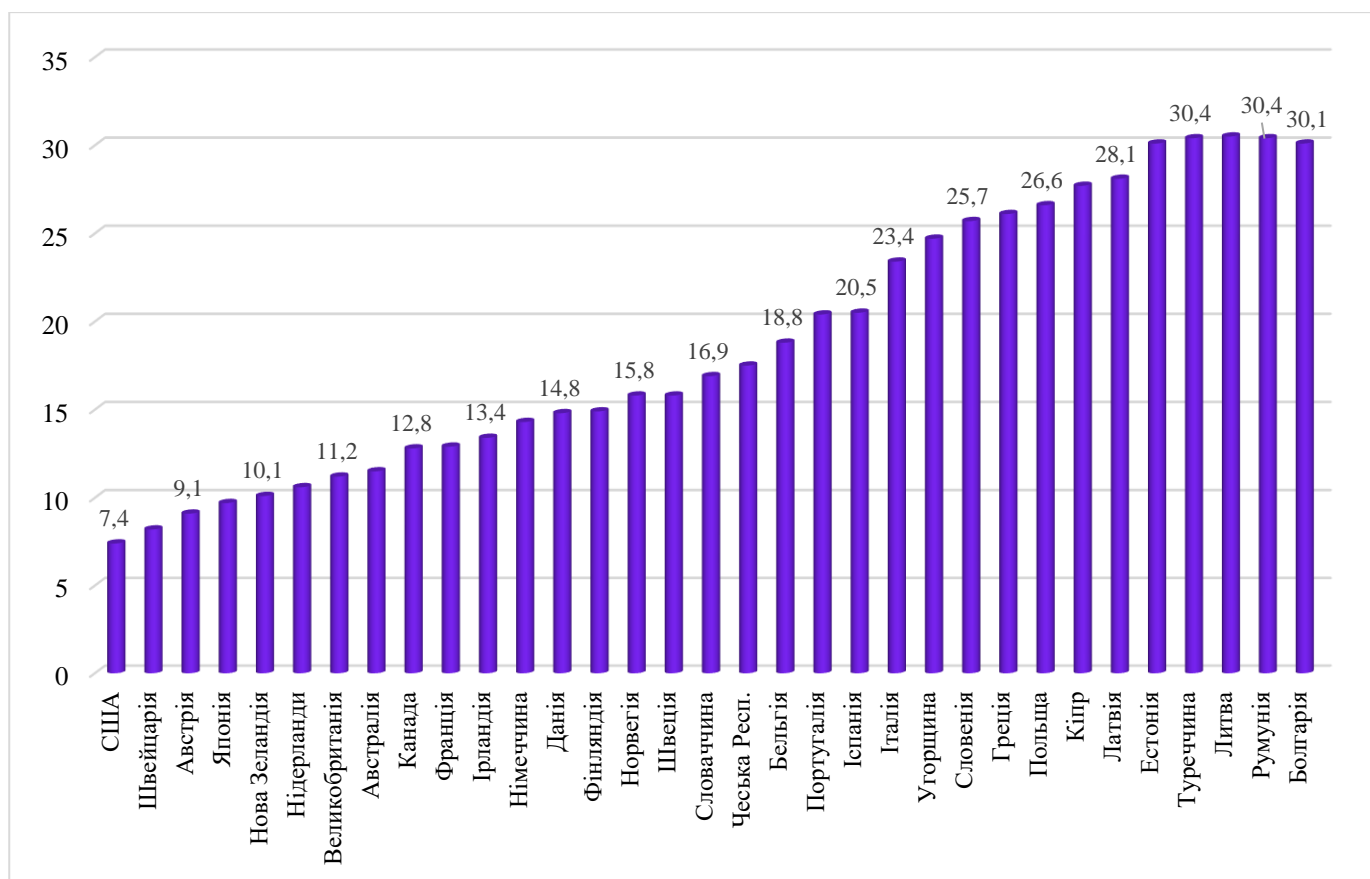
Рис. 1.1. Частка тіньової економіки у ВВП за окремими регіонами, % [50, с. 55]

Рис. 1.2. Частка тіньової економіки у ВВП за окремими групами країн, % [50, с. 55]

В останні десятиліття (1991-2017 pp.), згідно дослідження фахівців МВФ, проведеного за матеріалами 157 країн світу, середньосвітова частка тіньової економіки у глобальному валовому внутрішньому продукті становила близько 31%, зменшившись за звітний період на 6,8% [121, с. 1]. Тепер, як можемо спостерігати, частка тіньової економіки у таких країнах як Зімбабве і Болівія перевищують відповідно 60% і 62% ВВП, що відбиває, з одного боку, динамічне зростання масштабів ринкових операцій їх економічних суб'єктів, а з другого – неадекватність такому зростанню державних зовнішньоекономічних політик, що детермінує практичне «розмивання» і заміщення тіньовими трансакціями офіційного господарського обороту [120, с. 2].

В останні тридцять років у 21 країні групи ОЕСР (зокрема, у Бельгії, Данії, Іспанії, Італії, Норвегії і Швеції) спостерігалось зростання сегменту тіньової економіки, частка якої у ВВП збільшилась з менше 10% у 1970 р. до 20% у 2000 р. Принагідно відзначимо також, що подібного роду зростання спостерігалось і у країнах зі значно меншими масштабами тіньової економіки: зокрема, у Сполучених Штатах Америки тіньовий сектор за вказаний період подвоївся – з 4 до 9% валового

внутрішнього продукту [231, с. 35]. За даними ж Групи Світового банку, станом на 2016 р. на неформальний сектор припадало близько 70% сукупної зайнятості країн, що розвиваються, та держав з новостворюваними ринками (з яких самозайнятість становила понад 50%) [78, с. 131]. Середньорічна частка тіньового сектору економіки за групою промислового розвинутих держав коливалась у період 2003-2018 рр. від мінімальних 7,4% валового внутрішнього продукту у США до максимальних 30,1% у Болгарії (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Середньорічна частка тіньового сектору економіки у ВВП за окремими країнами у 2003-2018 рр.

Джерело: побудовано авторкою за даними [59].

Нині у тіньовому секторі глобальної економіки щорічно генерується щонайменше 8 трлн дол. США доданої вартості, яка не обліковується у бухгалтерських звітах підприємств, національній і міжнародній офіційній статистиці [252, с. 2]. Інакше кажучи, у світових координатах близько третини усіх економічних операцій перебуває нині поза рамками офіційного обліку з усіма пов'язаними негативними наслідками – підривом національних фінансових баз

держав, звуженням їх можливостей щодо фінансування освіти, науки, охорони здоров'я, фізичної інфраструктури, охорони довкілля, а також регулювання економічної діяльності й підтримання соціальної рівноваги. Достатньо сказати, що згідно експертних оцінок фахівців агенції *Ballpark*, вартісний обсяг втрат американської економіки від реалізації економічними суб'єктами США механізмів податкової оптимізації досягають щорічно відмітки у 450 млрд дол. США. При цьому Національна служба внутрішніх доходів цієї країни після проведених податкових розслідувань повертає до бюджету не більше 52 млрд [8], або лише 11,6% загальної суми недоплачених податків.

Тут важливо також зазначити, що якби багатонаціональні корпорації сплачували повну суму прибуткового податку у державах реалізації їх господарських операцій та генерування доходів, то, за розрахунками експертів МВФ та Мережі податкового правосуддя, вони змушені були б щорічно додатково сплачувати від 500 до 650 млрд дол. США податкових платежів [177]. Таким чином, з урахуванням фундаментальності, об'єктивно-суб'єктивної обумовленості, колосальних масштабів і високої динаміки тінізації глобального економічного обороту, багатофункціональності і різноманітності тіньової економічної діяльності, а також необхідності впровадження на національному і наднаціональному рівнях дієвих заходів її протидії, ключового значення набуває розроблення цілісної теорії тіньової економіки. Досягнення цієї стратегічної мети актуалізує комплексне дослідження й узагальнення теоретичного дискурсу, що розкриває її економічну природу, роль у формуванні домінуючих моделей соціально-економічної реальності, а також філософію розвитку даного процесу з погляду його рушійних сил, векторної спрямованості та механізму.

Значні труднощі комплексного дослідження феномену тіньової економіки та її теоретичної операціоналізації пов'язані, з одного боку, з відсутністю універсальних методологічних підходів до трактування її змістовної сутності та визначення структурної архітектури, а з другого – з ототожненням даної категорії з низкою однопорядкових понять – прихована економіка (*англ. – hidden economy*), неформальна економіка (*англ. – informal economy*), нерегулярна економіка (*англ. –*

irregular economy), кримінальна економіка (англ. – *criminal economy*), нелегальна економіка (англ. – *illegal economy*), підпільна економіка (англ. – *underground economy*), чорний ринок (англ. – *black market*), паралельний ринок (англ. – *parallel market*) та ін. При цьому не можна випускати з уваги одну важливу обставину: хоч у західній економічній думці теоретичний дискурс тінізації економічних операцій фактично бере свій початок ще з далеких 1930-х років, однак даний період характеризується значним браком її системних досліджень та переважно емпіричним спрямуванням останніх з акцентуванням дослідницького інтересу на питаннях щодо ідентифікації сутності тіньової економіки, класифікації її форм й вимірювання масштабів поширення, а також визначення місця у структурі національних економік і світового господарства.

І лише з кінця 1960-х років формується самостійний напрям досліджень проблематики тінізації економічної діяльності з концентрацією уваги на питаннях щодо її об'єктивних причин, комплексної оцінки структурної динаміки, класифікаційної ідентифікації інституційних й організаційно-економічних форм, а також ранжування держав за масштабами тінізації їх економік. Докорінна зміна методологічних підходів стала, на нашу думку, закономірною реакцією науковців на посилення податкового навантаження на бізнес, зниження ефективності національних судових систем держав та наростаючу їх неспроможність забезпечувати ефективне регулювання соціально-економічних процесів, загальне зниження рівня організації державного управління, зростання трансакційних витрат бізнесу на дотримання стандартів якості і норм охорони праці у межах формального сектору економіки. Синергетична дія зазначених процесів виявляється, як ми знаємо з історії, у значній активізації економічної діяльності з виробництва, обміну і споживання товарів і послуг як заборонених законодавством, так і дозволених, однак навмисно приховуваних з метою «розмивання» податкової бази, невіплати податків та інших обов'язкових бюджетних платежів.

Водночас можемо спостерігати і наявність чітко виражених диференціацій у трактуванні сутнісного змісту тіньової економіки залежно від галузей знань і спеціальностей, у яких ведуться її дослідження – економічні і правові, соціальні і

поведінкові науки; культурологія і політологія; менеджмент й адміністрування; фінанси, банківська справа і страхування; підприємництво, торгівля і біржова діяльність та ін. Усі вони, застосовуючи свої специфічні підходи, критерії і термінологічний апарат, реалізують не тільки різноспрямовані теоретичні і прикладні цілі досліджень тіньової економіки, але й формують доволі відмінні концептуальні підходи до розуміння її причин і факторів поширення, що власне й підтверджує чітко виражену трансдисциплінарність теоретичних досліджень процесів тінізації економічної діяльності.

Зокрема, *юридичний (легалістський чи правовий) підхід* акцентує основну увагу на тих видах економічної діяльності, що мають протиправний (а почасти й відверто криміногенний) характер, тобто порушують формальні правила й діючі норми господарського законодавства [144; 99]. Інакше кажучи, юридичний підхід кваліфікує тіньові господарські операції через призму порушення діючої у тій чи іншій державі законодавчо-нормативної системи регулювання економічної діяльності та державної реєстрації фінансово-господарських трансакцій, що вимагає від національних урядів держав впровадження у господарську практику активних детінізаційних заходів. Використовуючи даний критерій в якості ознаки класифікації підпільних економічних дій, Е. Файг цілком вмотивовано обґрунтовує чотири їх види – нелегальну, неповідомлену, незареєстровану і неформальну економічну діяльність [69, с. 991], – котрі певною мірою відрізняються за ступенем участі нелегальних підприємців у виробництві і розподілі заборонених товарів і послуг (наркотичних засобів, проституції, спекулятивних валютних обмінів та ін.), включенням їх доходів у національні системи оподаткування, виникненням ефекту податкового розриву (*англ. – tax gap*) та рівнем протиправності господарської діяльності.

Водночас *економічний підхід* базується на оцінці негативного впливу тіньової економіки на ефективність державної політики, систему розподілу і використання у національних і міжнародних масштабах економічних ресурсів; а також розробленні спеціальних методів оцінки масштабів тінізації й імплементації у суспільно-господарську практику детінізаційних механізмів. Органічне поєднання

юридичного й економічного підходів у кваліфікації тіньової економіки знаходимо у її дефініції вітчизняною Економічною енциклопедією, згідно якої тіньова економіка трактується як сфера вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності [227, с. 637].

Своєю чергою, в одному з перших системних наукових досліджень тінізації економіки – статті американського ученого П. Гутманна «Підпільна економіка» [87], що вийшла друком у 1977 р. – уперше в історії економічної думки було наголошено на необхідності обов'язкового урахування масштабів тіньової економіки при розрахунку загальних обсягів здійснюваних економічних операцій. На думку Е.Файга [68], В. Танзі [162], Д. Коломера В'яделя [238] та багатьох інших зарубіжних учених, тіньова економіка кваліфікується як не обліковуваний податковими органами дохід економічних суб'єктів, що деформує реальні макроекономічні показники держав.

Принагідно відзначити, що ключовою методологічною перевагою економічного підходу у дослідженні тіньових господарських трансакцій є широкі можливості їх комплексного аналізу на мікро-, макро-, мезо- і глобальному рівнях. Так, на мікрорівні об'єктом їх аналізу є тіньові господарські операції економічних суб'єктів; на мезорівні – регіональні і галузево-секторальні прояви тіньової економіки; на макрорівні досліджується вплив тіньових трансакцій на структуру економіки і темпи макроекономічного зростання, процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання суспільного продукту, зайнятість й інфляцію тощо. І, нарешті, глобальний рівень дослідження тіньової економіки концентрується на аналізі транскордонних операцій у торговельній, інвестиційній та фінансово-кредитній сферах, що реалізуються з порушенням податкового законодавства, призводять до нелегального відтоку капіталу з національних економік.

Своєю чергою, *соціологічний підхід* концентрується на питаннях щодо тінізації соціальних і трудових відносин в частині тривалості робочого дня й оплати праці; порушення принципів соціальної справедливості і недискримінації при

використанні праці трудових мігрантів, жінок та дітей; поширення тіньових форм оплати праці; а також соціальних і майнових диференціацій суспільного розвитку, що детермінують кількісні параметри потенційних учасників тіньових економічних операцій, динаміку залучення до них бідних, маргінальних і люмпенізованих страт світового суспільства. Засновником соціологічного дискурсу тіньової економіки по праву вважається англійський соціолог К. Харт [88], який ще у кінці 1960-х років уперше у світовій науці дослідив неформальну зайнятість у міських нетрях столиці однієї з найбільш відсталих африканських країн Гани місті Аккра. Він виявив усталений характер формування тут розгалужених мереж невеликих за розміром, з низьким рівнем капіталомісткості та організації діяльності фірм (майстерень, магазинів, крамничок тощо), котрі забезпечували містян найпростішими загальнодоступними товарами (одягом, взуттям, харчами, транспортними послугами та ін.), не перебуваючи при цьому в жодній системі офіційної державної реєстрації та ігноруючи усі податкові вимоги національного уряду до бізнесу [246].

По суті К. Харт закладає основи виробничого трактування неформальності, що базується на чіткій ідентифікації економічних причин, котрі «виштовхують» працівників (міських бідняків, мігрантів з сіл, некваліфікованих працівників) за межі офіційної зайнятості, спонукаючи їх до технологічно примітивної і різномірної самозайнятості. Підтвердженням універсальності подібного підходу є його активне використання експертами і фахівцями міжнародних економічних організацій (МОП, Групи Світового банку, ОЕСР) у розробленні статистичних вимірів неформальності [231, с. 9].

Унікальними специфічними рисами характеризується і *культурологічний підхід* до кваліфікаційної ідентифікації тіньової економіки. Вона розглядається через призму її антропогенної й етичної природи, детермінованої, з одного боку, соціально-культурними середовищними факторами бізнес-діяльності і підприємництва, а з другого – специфікою релігійних і ціннісних орієнтирів економічної поведінки споживачів і виробників, які складаються у результаті тривалого історичного розвитку різних націй та народів. І, нарешті, *обліково-*

статистичний підхід базується на кваліфікації тіньової економіки з точки зору прихованості фінансово-господарських операцій економічних суб'єктів від їх державної реєстрації, обліку і контролю [69, с. 983; 148, с. 194; 244, с. 37]. Інакше кажучи, обліково-статистичний підхід дає кваліфікаційну ідентифікацію тіньового сектору економіки через призму неможливості їх фіксації і точного обліку в офіційній статистиці різних країн та системі їх національних рахунків, що не дає змоги оцінити реальний внесок фінансово-господарських операцій економічних суб'єктів у виробництво валового внутрішнього продукту країн.

Як бачимо, існуючі підходи до визначення поняття «тіньова економіка» відбивають хоча й різноманітні, однак певною мірою взаємопов'язані і взаємодоповнюючі сегменти і види економічної діяльності, котрі нерідко «перекривають» один одного. При цьому переважна більшість учених сходяться у її критеріальній ідентифікації щодо офіційної незареєстрованості тіньових операцій, їх неконтрольованості і перебування поза системи статистичного обліку масштабів і структури, виведення з-під системи оподаткування [225, с. 85], а також чітко вираженого тяжіння до незаконної (а почасти й відверто злочинної і кримінальної) діяльності (табл. 1.1). Це обумовлено перебуванням тіньової економіки у постійному розвитку та адаптації до перманентних змін у національних системах податкового адміністрування і регулювання [288, с. 2].

Тож з метою усунення існуючих методологічних прогалів у теорії тіньової економіки необхідно насамперед розглянути її теоретичний дискурс, у рамках якого обмежимося розглядом таких найпоширеніших на сьогодні теорій її дослідження, як: *класична політекономія, кейнсіанство, нова інституційна економічна теорія (неоінституціоналізм), теорія трансакційних витрат, монетаризм та неоліберальна теорія*. У даному контексті маємо зазначити, що усі вони відрізняються як за об'єктом і предметом дослідження, так і підходами щодо трактування сутності тіньової економіки, причин і комплексу чинників її формування, драйверів розширення, переваг і загроз для національних економік, а також характеристики суб'єктних взаємозв'язків у неофіційному секторі економіки та розроблення заходів щодо його мінімізації.

Таблиця 1.1

Ключові види тіньової економічної діяльності

Вид операцій	Господарська діяльність	
Незаконна діяльність		
<i>Грошові операції</i>	Торгівля украденими товарами; виробництво і торгівля наркотичними засобами; проституція; азартні ігри; контрабанда; шахрайство	
<i>Негрошові операції</i>	Бартерні операції з наркотиками, украденими чи контрабандними товарами. Виробництво або вирощування наркотичної сировини для власного споживання. Крадіжки товарів для власних потреб	
Законна діяльність		
<i>Грошові операції</i>	Ухилення від сплати податків	Недекларування доходів від самостійної зайнятості; заробітна плата й активи, отримані від незареєстрованої трудової діяльності, пов'язаної із законними товарами і послугами
	Законне зменшення податкових зобов'язань	Знижки для співробітників, додаткові пільги
<i>Негрошові операції</i>	Ухилення від сплати податків	Бартерні операції із законними товарами і послугами
	Законне зменшення податкових зобов'язань	Усі виконані власними силами роботи і допомога сусідам

Джерело: побудовано авторкою за даними [111].

Що стосується *класичної політекономії*, то її представники (Ж-Б. Сей, Н.Сеніор, Дж. Мілль, М. Кастельс, Д. Мак-Куллох, Ф. Бастіа, Г. Кері та багато інших) [15; 22; 123; 145; 146; 151], досліджуючи у другій половині XVIII – на початку XIX ст. економічні процеси та комплексно аналізуючи виробничі процеси, кваліфікують процеси тінізації економіки як закономірний результат недостатнього державного регулювання процесів національного соціально-економічного розвитку. Виходячи з цього, наголошується, що низька якість державного фінансового контролю за господарськими трансакціями економічних суб'єктів спричиняє нарощування масштабів тіньових фінансових потоків [24, 47, 119, 154].

Методологічна цінність *класичної політекономії* у дослідженні тінізації економічної діяльності вбачається нами передусім у її незаперечній діалектичній логічності та внутрішній цілісності. Звернімо також увагу на те, що з погляду *класичної економічної теорії* тіньова економіка завжди аналізується через призму раціональної поведінки економічних суб'єктів, спрямованої на максимізацію прибутків за умов обмеженості ресурсної бази та з урахуванням виникаючих при

веденні господарських операцій ризиків. Таким чином, ризик-орієнтований підхід до дослідження тіньової економіки дає можливість не тільки чітко визначати суб'єктну структуру тіньових економічних операцій, але й розробляти ефективні механізми детінізації національних економік різних країн, що власне й підтверджується усіма наступними етапами економічної історії людства.

Разом з тим, класичні теорії, аналізуючи процеси економічного розвитку, спираються у своїй методологічній основі на вузьке трактування сутності виробництва, тобто як системи, що пов'язує воедино ресурсні витрати (землі, робочої сили і капіталу), виробничі технології та продукування товарів і послуг. Відтак – за межами їх аналітичного інструментарію перебувають питання щодо дослідження зворотних зв'язків між економікою й інститутами, котрі детермінують «правила гри» у системі економічного обміну та стають у такий спосіб причиною значного зниження рівня невизначеності економічної поведінки суб'єктів господарювання, а отже – мінімізації їх витрат обміну.

Тут варто також нагадати, що класичні теорії, базуючись на вихідних методологічних засновках учених щодо стабільності виробничих витрат у національному суспільному відтворенні, незмінності рівня країнової наділеності факторами виробництва, повної зайнятості робочої сили та відсутності транскордонного руху виробничих факторів, демонструють цілу низку концептуальних обмежень у трактуванні сутності і причин формування тіньового сектору економіки. Зокрема, як свідчить світовий досвід, практично усі класичні теорії неспроможні пояснити причини тінізації економічної діяльності у глобальних умовах при наростаючих масштабах і диверсифікації транскордонних потоків товарів, послуг і факторів виробництва, а також активізації міждержавного економічного співробітництва у торговельній, інвестиційній, фінансовій та науково-технічній сферах. Йдеться про неможливість адекватної оцінки класичними теоріями вартісного обсягу додаткових доходів, що їх отримують економічні суб'єкти у результаті економії трансакційних витрат.

Фундаментальні структурні трансформації, яких зазнала світогосподарська система у кінці XIX – на початку XX ст. під впливом динамізації розвитку

капіталізму і наростання монополістичних тенденцій у виробництві, об'єктивно потребували посилення ролі державного регулювання соціально-економічних процесів. Йдеться насамперед про панування стихійного ринкового механізму, вільної конкуренції та вільного ціноутворення, які за умов наростаючої концентрації капіталу і виробництва почали порушувати макроекономічну рівновагу, викликаючи перманентні кризи перевиробництва та об'єктивно вимагаючи від національних урядів посилення державного регулювання соціально-економічних процесів. Саме зазначені причини обумовили серйозну ревізію на початку ХХ ст. ключових засад класичної економічної теорії щодо дослідження тіньової економіки у контексті аналізу впливу системи державного управління на динаміку таких макроекономічних показників, як сукупний попит і сукупна пропозиція, заощадження і нагромадження капіталу, споживання і рівень цін, інвестиції в основний капітал і рівень безробіття; дефіцит державного бюджету і рівень інфляції, рівень монетизації економіки і обсяг офіційних золотовалютних резервів тощо.

Це знаходить свого найбільш повного відображення у *кейнсіанській теорії макроекономічного регулювання*. Її представники (Дж. М. Кейнс, Д. Хікс, А. Хансен, Є. Домар, Р. Харрод, Дж. Робінсон, П. Срафф, Н. Калдор та ін. [285]) кваліфікують тіньову економіку з точки зору макроекономічних загроз, породжених так званими «провалами ринку». Останні, визначаючи його нездатність виконувати одну чи більше зі своїх функцій (недовиробництво суспільних благ, виникненням позитивних чи негативних екстерналій, обмеження конкуренції й асиметричність інформації), об'єктивно вимагають усунення на основі впровадження інструментів державного регулювання виробництва, зайнятості і грошового обігу для досягнення соціально-економічної стабільності.

На новий рівень теоретичного осмислення проблематика тіньової економіки була піднесена у *новій інституційній економічній теорії (неоінституціоналізмі)*, яка пояснює її формування існуючими асиметріями у функціонуванні формальних (держави, корпоративних прав власності, профспілок тощо) і неформальних інститутів (традицій, звичаїв, правових, етичних, поведінкових, моральних,

психологічних та інших норм), котрі регулюють й упорядковують економічну поведінку суб'єктів господарювання, визначають правила й обмеження здійснюваних ними економічних операцій, детермінують права власності на майнові і немайнові об'єкти, а також організаційно опосередковують різнорівневі міжсуб'єктні відносини. Фундатори даної теорії (А. Алчіан, У. Баумоль, А. Бліндер, Дж. Б'юкенен, Дж.-К. Гелбрейт, Р.-Г. Коуз, Н. Лайоза, Д. Норт, Р. Познер, О. Тоффлер, Е. Файг, К. Харт, Р. Хейблоннер та ін.) [16; 88; 70; 113] відзначають чітко виражений дуалізм зазначених інститутів, які, з одного боку, визначені низкою обов'язкових до виконання усіма економічними суб'єктами правил фінансово-господарської діяльності; а з другого – детермінують поширення у суспільстві неофіційних поведінкових норм.

Як справедливо наголошує з цього приводу Е. Файг: «Неформальна економіка охоплює економічну діяльність, яка економить приватні витрати і порушує передбачені законами й адміністративними правилами суспільні вигоди і права, котрі регулюють відносини власності, комерційне ліцензування, трудові контракти, відносини фінансового кредитування та соціального страхування» [69, с. 992]. Її ключовим мірилом є доходи неформально діючих економічних акторів, котрі в обхід закону дотримуються принципово відмінних від суб'єктів формального сектора економіки поведінкових мотивацій, організаційно-економічних форм ведення фінансово-господарської діяльності, корпоративних стратегій і бізнес-моделей.

Є всі підстави стверджувати, що неофіційні поведінкові норми, суперечачи задекларованим правилам та «підриваючи» довіру суспільства до влади, не тільки «розмивають» регуляторний «каркас» державної політики, гальмують процеси формування громадянського суспільства й розвиток демократії, але й стають головним драйвером тінізації економічної діяльності та формування неформального сектору економіки. У той час як поява формальних інститутів є, на думку Д. Нортона, логічним наслідком зростаючої складності суспільства, природно підвищуючи віддачу від офіційної фіксації обмежень [256, с. 67], ключові функції неформальних інститутів полягають у «заповненні» існуючих прогалів офіційного

права, а отже – його безперервному розвитку і модернізації у відповідності до потреб підприємницького і бізнесового секторів. Інакше кажучи, дотримання економічними акторами встановлених правил і норм фінансово-господарської діяльності є ключовим критерієм їх участі у формальній економіці, тоді як недотримання чи обхід – у тіньовому секторі. На цьому наголошує, зокрема, Н.Лайоза, який стверджує, що саме існуючі інституційні асиметрії є ключовим катализатором формування тіньового сектору економіки [70; 113].

Ключова відмінність наукових ідей неоінституціоналізму від концептуальних підходів традиційного інституціоналізму полягає у широкому застосуванні ним методологічного інструментарію неокласичної школи, мікроекономічної науки та теорії ігор [207, с. 117], завдяки чому забезпечується системне бачення об'єктивних і суб'єктивних причин формування тіньового сектору економіки. На найбільшу увагу тут заслуговує науковий внесок О.Уільямсона, який кваліфікує фірми, ринки і контрактацію в якості найважливіших інститутів капіталістичної ринкової системи, які забезпечують у сукупності не тільки найбільш оптимальний й ефективний розподіл економічних ресурсів, але й результативну взаємодію різнорівневих економічних акторів [281]. З огляду на це, саме нова інституційна економічна теорія найбільшою мірою відповідає, на нашу думку, об'єктивним потребам вирішення економічною теорією найактуальніших проблем тіньової економіки та виведення її наукового осмислення на якісно вищій щабель розвитку. Подібний висновок випливає з того, що неоінституціоналізм у своїх методологічних засновках спирається на еволюційно сформовані формальні і неформальні «правила гри», котрі репрезентують загальноприйняті у суспільстві суспільні поведінкові норми, а отже – інституціоналізують економічну поведінку індивідуумів й економічних суб'єктів, а також організують їх взаємовідносини з державою і суспільством.

Окрім того, об'єктивна природа соціальних інститутів надає їм статусу саморегульованих, самодостатніх й самопідтримуючих структурних елементів ринкової системи, здатних формувати стратегічні пріоритети економічної діяльності та її стимули, а також забезпечувати стабільність і рівновагу ринкового

середовища бізнес-операцій. Відтак – значна кількість сформованих в суспільстві інститутів більшою чи меншою мірою зорієнтована на нівелювання чи пом'якшення негативних наслідків недобросовісної конкуренції, обмеженої раціональності й опортуністичності економічної поведінки суб'єктів господарювання у реалізації різних форм тіньових трансакцій.

Принагідно відзначити, що у загальному руслі неоінституційного дискурсу тіньової економіки ще з далеких 1930-х років активно розвивається *теорія трансакційних витрат*. Ні в кого не викликає сумніву те, що вона також красномовно репрезентує теоретичний дискурс тіньової економіки, оскільки її фундатори (Р. Коуз, К. Далман, К. Ерроу, С. Крауфорд, Дж.Маршак, Д. Норт, Дж.Стіглер та багато інших учених [42; 54; 134; 266]) спираються у своїх методологічних засновках на конкретизацію чинників розвитку так званих альтернативних форм організації бізнесу [230, с. 255], здатних забезпечити оптимізацію (а почасти й мінімізацію) витрат використання бізнесовими і підприємницькими структурами ринкового механізму. Так, ще Р. Коуз у своїй фундаментальній праці «Природа фірми» дає комплексне обґрунтування економічної природи і суспільної ролі трансакційних витрат і прав власності. Зокрема, розгляд ученим ринків і компаній як альтернативних способів здійснення економічних операцій [243, с. 7-35] дав йому змогу чітко кваліфікувати трансакційні витрати як такі, що виникають у суб'єктів господарювання з причин інституційної недосконалості економічних систем під час укладення ними контрактів, проведення переговорів з партнерами і контрагентами, налагодження коопераційних зв'язків та ін.

Виходячи з цього, трансакційні витрати пов'язані, на думку Р. Коуза, з витратами використання ринкового механізму [271]: з одного боку, як «невидимої руки» ринкового управління ресурсним розподілом, а з другого – як «видимої руки» менеджерів компаній, котрі управляють процесами ресурсного розподілу [230, с. 255]. При цьому виникнення фірми розглядається Р. Коузом як закономірна реакція підприємницького сектору на високі трансакційні витрати координації способом імплементації ринкового механізму. Тож відсутність економічно

ефективних, стабільно працюючих інститутів, котрі захищають права власності і договірні відносини, змушує підприємців знижувати трансакційні витрати бізнесу способом переходу економічної діяльності з офіційного сектору у сферу тіньової економіки.

У комплексному дослідженні теорії трансакційних витрат не можемо не відзначити наукового внеску і таких учених, як-от: Дж. Маршак (який кваліфікує трансакційні витрати як ті, що пов'язані з використанням компаніями і фірмами власних ресурсів у процесі ринкового обміну [287, с. 228]) і К. Далман (котрий ототожнює трансакційні витрати з витратами щодо збирання й обробки інформації, проведення фірмами переговорів й ухвалення тактичних і стратегічних управлінських рішень, забезпечення контролювання неухильного виконання усіма економічними суб'єктами контрактних умов [46]). Отже, вважаємо, що окреслені методологічні засновки теорії трансакційних витрат можуть бути екстрапольовані на глобальний теоретичний дискурс процесів тінізації економічної діяльності, оскільки вони не тільки містять обґрунтування причин виникнення й динамічного розвитку альтернативних форм організації бізнесу, але й пояснюють поведінкові мотиви переходу суб'єктів господарювання до ведення тіньових трансакцій через призму структури управління, а не виробничої функції.

Резюмуючи, маємо наголосити, що теорія трансакційних витрат у методологічному плані репрезентує по суті мікроаналітичний зріз досліджень тіньової економіки, концентруючись, головним чином, на проблематиці розширення ресурсного потенціалу компаній бізнесового і підприємницького секторів щодо економії сукупних витрат, заощадження і нагромадження капіталу та досягнення у такий спосіб значного підвищення економічної результативності фінансово-господарських операцій способом їх переведення у тіньовий ринковий обіг, диверсифікації організаційно-економічних і виробничих форм трансакцій та «гібридизації» внутрішньофірмового координування і розподілу ресурсів. Тож саме тінізація економічної діяльності репрезентує нині один з найважливіших механізмів подібної «гібридизації», здатної забезпечити максимальну оптимізацію трансакційних витрат бізнес-структур на основі офшоризації їх фінансово-

господарських трансакцій, «розмивання» податкової бази, реалізації інструментарію агресивного податкового планування, впровадження податкових «гібридів» і корпоративних податкових інверсій, легалізації отриманих злочинним шляхом доходів, порушення бюджетних видатків та ін.

Не слід скидати з рахунків і широких можливостей тінізації економічної діяльності, що їх відкривають у глобальних умовах процеси фрагментації і мереживізації міжнародного бізнесу, наростання глобальної ринкової асиметрії у взаємодії економічних суб'єктів та підвищення їх можливостей щодо реалізації опортуністичних моделей економічної поведінки. Останні передбачають, зокрема, перенесення підприємницькими структурами до іноземних юрисдикцій своїх корпоративних центрів сплати податкових платежів з країн ведення їх господарської діяльності, де власне й генеруються прибутки і фінансові потоки.

При цьому не можна випускати з уваги ще одну важливу обставину: незважаючи на те, що неоінституційна теорія все ще не сформувала цілісної парадигми тіньової економіки, у її глобальному теоретичному дискурсі спостерігається чітко виражений тренд щодо глибокої конвергенції неоінституційних методологічних підходів з концептуальними засновками традиційного інституціоналізму. Красномовним прикладом подібного теоретичного синтезу «старого» і «нового» інституціоналізму є концепція неформальної економічної діяльності, розроблена перуанським ученим Е. де Сото. Як свідчить світовий досвід, його фундаментальна праця «Інший шлях», що вийшла друком у 1989 р. [49], спричинила справжню революцію у пануючих на той час теоретичних уявленнях щодо природи тіньової економіки, причин її генезису, а також ролі і значення в економічній системі суспільства. Саме на базі теоретичних розробок Е. де Сото з роками формується цілісна парадигма неформального сектору економіки, котра, згідно ідентифікаційних критеріїв Т.Куна, органічно об'єднує на своїй теоретичній платформі загальновизнані наукові досягнення у царині тінізації економічних операцій, які упродовж доволі тривалого періоду часу дають науковій спільноті як чітку модель постановки наукової проблеми, так і конкретні механізми її розв'язання [106].

Найважливішим, з погляду розуміння природи тіньової економіки, є висновок Е. де Сото про головні причини її розширення. Вони, на думку ученого, жодним чином не пов'язані з відсталістю сільських мігрантів (котрі нібито не здатні знайти собі робоче місце в офіційному секторі економіки), а лежать виключно у площині високої бюрократизації економічної діяльності та її надмірної заорганізованості, що гальмують вільний розвиток конкурентних відносин. Виходячи з цього, Е. де Сото наголошує, що у той час як офіційна економіка країн, що розвиваються, перебуває у «путах» меркантилізму¹, тіньовий сектор є втіленням істинно демократичного економічного порядку, заснованого і функціонуючого виключно на принципах вільної конкуренції [49]. Інакше кажучи, основні причини тінізації економічної діяльності криються, на думку ученого, в існуючих «провалах держави», обумовлених як наявністю високих адміністративних бар'єрів її ведення, так і рентоорієнтованою поведінкою економічних акторів. Відтак – здобуття суб'єктами господарювання належних правових гарантій й економічних свобод передбачає насамперед удосконалення механізмів інфорсменту (примусового забезпечення виконання контрактних зобов'язань), зменшення кількості і вартості реєстраційних процедур, розвитку інституційного середовища бізнес-діяльності, а також подолання бюрократизму і криміналізації економіки.

Тож із сучасних позицій подібні ідеї перуанського ученого містять багато раціонального, зокрема, ідею про дуалістичний вплив тіньової економіки на соціально-економічний розвиток держав і регіонів. Адже саме сьогодні стає дедалі очевиднішим, що поряд з негативними наслідками тіньові операції мають і цілу низку позитивних ефектів, пов'язаних, зокрема, зі стимулюванням малого і середнього підприємництва, економією трансакційних витрат на здійснення суб'єктами господарювання фінансово-господарських операцій, мультиплікуванням темпів макроекономічного зростання, розширення

---

¹ Примітка.

У трактуванні Е. де Сото під «путами» меркантилізму розуміються неефективні фіскальні інститути країн, що розвиваються, які стають причиною звуження податкової бази бізнесу та нарощування адміністративних витрат їх національних податкових систем.

внутрішнього платоспроможного попиту та зайнятості, запобігання банкрутству приватних осіб і підприємницьких структур та ін.

У комплексному аналізі теоретичного дискурсу тіньової економіки не можемо оминати увагою її *монетарну концепцію*. Досліджуючи її, треба акцентувати увагу на тому, що фундаментальні основи сучасного монетаризму були закладені представниками «чиказької школи» – Ф. Найтом, Г. Саймоном, І.Фішером, М. Фрідменом та розвинуті їх послідовниками – Ф. Кейганом, Р.Селденом, Д. Фендом, А. Шварцом, Р. Барроу, П. Боурменом, М. Канцонері, Ф. Кідлендом, Д. Лейдером, Р. Лукасом, Ф. Модільяні, Е. Прескотом та іншими ученими. Варто нагадати, що у своєму загальному концептуальному форматі монетаризм репрезентує по суті науку про грошовий капітал та його роль у процесі суспільного відтворення, відтак – важливість його парадигмальних засад пов'язана з обґрунтуванням специфічних методів регулювання соціально-економічних процесів на основі застосування грошово-кредитного інструментарію.

З погляду об'єкта нашого дослідження, основні ключові методологічні засновки монетарної концепції, що пояснюють природу тіньової економіки, з погляду її теоретичного базису і практичного застосування, можна узагальнити у такий спосіб:

по-перше, тіньові розрахунки проводяться головним чином з використанням готівкових грошових коштів, що стає причиною зростання попиту на них в обсягах, які жодним чином не пов'язані з активністю фінансово-господарських операцій формального сектору економіки, а відтак – масштаби тіньових операцій завжди змінюються пропорційно динаміці попиту на грошовий агрегат M0;

по-друге, банківська сфера є провідним об'єктом макроекономічного регулювання, за безпосередньої участі якого щонайменші зміни на грошовому ринку завжди трансформуються у відповідні структурні коливання ринку товарів і послуг [248, с. 390]. Виходячи з цього, зростання попиту на банківські депозити (на противагу зростанню попиту на готівкові кошти) призводить до зміни співвідношення між загальним вартісним обсягом економічних трансакцій і валовим національним доходом країн;

третє, швидкість грошового обігу є приблизно однаковою в офіційному і тіньовому секторах економіки [268], що означає по суті універсальний монетарний формат їх функціонування;

по-четверте, спираючись на ключовий методологічний засновок монетаризму щодо усталеності попиту на гроші, як головної умови стабільності платоспроможного попиту і рівноваги ринкової системи загалом, тіньовий сектор розглядається як один з вагомих дестабілізаторів монетарної стабільності, здатних порушити рівновагу грошового і товарного секторів економіки.

Характеризуючи *неоліберальну концепцію тіньової економіки*, слід насамперед відзначити таке: вона набула особливої популярності у 1970-х роках і стала у розвинутих країнах світу політекономічною теорією, котра повернула домінуючі до Великої депресії форми суспільно-економічної організації. Йдеться, зокрема, про максимальну приватизацію активів в усіх сферах соціально-економічного життя, поширення контрактно-договірної форми економічної діяльності з концентрацією зусиль держави на захисті прав приватної власності і капіталу всередині країн та за кордоном [273, с. 315].

Фундатори неоліберальної концепції обґрунтували ключову наукову ідею щодо головних причин формування тіньового сектору. Вони полягають у високому рівні фіскального навантаження на бізнес [48], надмірному державному контролі підприємницького сектору та регулюванні державою усіх соціально-економічних процесів. Відтак – процеси тінізації економічної діяльності трактуються представниками неоліберальної концепції виключно як вимушені дії економічних суб'єктів, спрямовані на економію трансакційних витрат і витрат часу, зумовлених недосконалістю державної політики та надмірною складністю задекларованих процедур ведення підприємницької діяльності.

Подібні ідеї, як свідчить світовий досвід, знайшли своє неодноразове підтвердження у реальній підприємницькій практиці. Йдеться про те, що тінізація економічної діяльності значною мірою спричинена самою державною податковою політикою, коли високі податки здатні «витіснити» навіть законслухняних економічних суб'єктів з легального бізнесу у тіньовий з причин їх стремління зберегти свій капітал, вивести отримувані доходи з-під оподаткування та уникнути

виконання багачисленних й обов'язкових до виконання офіційним бізнесом державних норм щодо плати найманим працівникам мінімальної заробітної плати, забезпечення належної безпеки праці та соціального страхування тощо. Так, за даними звіту PwC «Paying Taxes – 2020», найвищий рівень сукупної податкової ставки мають на сьогодні такі країни як Аргентина, Болівія, Єгипет, Нігер (додаток А). Не випадково, саме в цих державах з причин високих витрат ведення легального бізнесу тіньова економіка отримала найбільшого поширення і становить нині від 60 до 70% їх валового внутрішнього продукту.

З позиції неоліберальної концепції тіньової економіки, чим більшою є різниця між загальною вартістю праці і заробітком після оподаткування в офіційній економіці, тим більше стимулів виникає в економічних суб'єктів її позбутись шляхом виведення операцій у тіньовий сектор. Даний тренд набуває особливо яскравого втілення у кризові періоди національних бізнес-циклів, які супроводжуються наростанням зовнішніх боргів і бюджетних дефіцитів держав, девальвацією їх національних валют, масовими банкрутствами підприємств, зростанням безробіття, поглибленням внутрішньокраїнових асиметрій соціально-економічного розвитку, деіндустріалізацією національних промислових комплексів та збіднінням широких верств населення.

Тож на основі проведеного нами узагальнення теоретико-методологічного дискурсу тінізації економічної діяльності робимо висновок: хоч науковий інтерес до даної проблеми і був первинно пов'язаний з дослідженням феномену тіньової економіки та її місця у структурі національних економік і світового господарства в цілому, нині основний дослідницький інтерес зарубіжних і вітчизняних учених концентрується на питаннях щодо об'єктивних причин тінізації, комплексної оцінки її масштабів і динаміки, структурування інституційних й організаційно-економічних форм, а також ранжування держав за рівнем поширення тіньових господарських операцій.

Тінізація є надскладним, з погляду дослідження й аналізу, економічним явищем, яке репрезентує систему багаторівневих, ієрархічно субординованих і мультифакторних взаємозв'язків і взаємовідносин між економічними суб'єктами, що мають легальний і нелегальний характер [279, с. 124] та реалізуються на основі

імплементатії ними широкого спектру нормативно-правових, організаційно-економічних, адміністративних й інституційно-регуляторних інструментів і механізмів, здатних генерувати додаткові фінансові і грошові потоки та формувати матеріальні і нематеріальні цінності.

Теоретичний дискурс тіньової економіки бере свій початок ще у класичній політичній економії практично за два століття до формування зрілих організаційно-економічних й інституційних механізмів тінізації економічних операцій суб'єктів господарювання. Розвиваючись на трансдисциплінарній основі, теорія тіньової економіки охоплює економічний, політологічний, соціальний, культурологічний, управлінський, обліково-статистичний та багато інших підходів, котрі через призму власного наукового об'єкту формують доволі відмінні концептуальні підходи до розуміння причин їх генезису і факторів поширення.

При цьому найбільший методологічний ресурс у поясненні філософії розвитку процесів тінізації економічної діяльності закладений у неоінституційному векторі її теоретичного дискурсу, який спирається на пріоритезацію ролі інститутів у суспільному розвитку як основи формування поведінкових мотивів суб'єктів господарювання та діючих господарських практик. Постійно еволюціонуючи і збагачуючись новими методологічними прийомами й елементами, неоінституціоналізм найбільш адекватно у теоретичному плані відбиває якісно нові тенденції і тренди тінізації економічної діяльності суб'єктів господарювання різної національної належності, а відтак – дає широкі можливості щодо прогнозування її масштабів і структури на довгостроковий період.

1.2. Дуалістична природа тіньової економіки та її критеріально-класифікаційна ідентифікація

Дуалізм (*від лат. dualis – двоїстий*) як властивість теорій чи концепцій, що передбачає нерозривне існування двох, нетотожних чи навіть протилежних, характеристик одного явища, притаманна багатьом економічним об'єктам і процесам та перебуває упродовж останніх століть в полі наукових інтересів цілої низки вітчизняних і зарубіжних учених. Не випадково, форми прояву дуалізму та

методологія застосування дуалістичного інструментарію при дослідженні економічних процесів і явищ мають доволі диверсифікований характер й велику різноманітність. Нині превалює позиція про піонерність фізіократів у застосуванні дуалістичних підходів при аналізі національних економічних систем. Так, ще у далекому XVIII ст. Ф. Кене у своїй «Економічній таблиці» виокремлює у структурі господарської діяльності два компоненти: продуктивної (яка пов'язана із сільськогосподарським виробництвом та створенням на його основі чистого продукту) та непродуктивної (котра не генерує чистого продукту, а лише опосередковує процеси його виробництва та ринкового обігу) [233, с. 268].

Своєю чергою, рикардіанська класична традиція також протиставляє сектори виробництва сільськогосподарської продукції (яке характеризується спадною граничною продуктивністю суспільної праці в силу значного браку придатних для обробітку земельних угідь) та несільськогосподарського сектору (для якого притаманною є зростаюча гранична продуктивність праці як результат нагромадження основного капіталу). Активно використовує дуалістичні підходи у своїх дослідженнях процесів відтворення суспільного продукту Дж. Робінсон, яка у структурі суспільного виробництва виокремлює сектори інвестиційних товарів і предметів споживання [143]; а центральним об'єктом досліджень Р.Пребіша є дуалізм міжнародних економічних відносин, що складаються між центром і периферією світового господарства [139].

Не можемо не відзначити й активного використання дуалістичних методологічних прийомів М. Калецки, який виокремлює у ринковій структурі відокремлених за критерієм домінуючого цінового механізму компонентів – конкурентного ринку (де ціни формуються під впливом попиту і пропозиції) і монополізованого (який характеризується незначною кількістю виробників того чи іншого товару, його диференціацією та браком ринкової інформації, а також формуванням монопольних цін з обмеженням конкуренції і порушенням прав споживачів) [98, с. 43; 272, с. 9, 10]. Подібні приклади можна продовжити.

Наукове ж обґрунтування сутності категорій «дуалістичне суспільство» та «дуалістична економіка» знаходимо значно пізніше – у 1950-х роках у працях Г.Ю.

Боеке [19]. Досліджуючи співіснування сучасних та традиційних секторів національних економік слаборозвинутих держав Південно-Східної Азії [200], він заклав основи соціального дуалізму у загальному мейнстрімі теоретичного дискурсу економічного розвитку країн, що розвиваються. У даному контексті принагідно відзначити, що поряд з соціальним дуалізмом з другої половини ХХ ст. динамічно розвиваються також течії економічного дуалізму В. А. Льюїса [109], Дж. Фея і Г. Раніса [67]; технологічного дуалізму Б. Хіггінса [86] та Р. Еккауса [53]. Саме за ними закріпився на той час усталений статус провідних концепцій дослідження економік відсталих країн світу через призму структурної динаміки їх національних ринків товарів, послуг та факторів виробництва, а також кредитного фінансування їх національних економік. Подібні характеристики економічного і технологічного дуалізму принципово відрізняють їх від пануючих у 1950-1960-х роках неокейнсіанських концепцій екзогенного зростання, на зміну яким вже у 1970-х роках прийшла неінституційна теорія [272, с. 10].

Що стосується тіньової економіки, то їй також притаманний чітко виражений *дуалізм*, що набуває свого концентрованого вираження у виконанні нею *подвійної ролі у розвитку соціально-економічної системи суспільства*. З одного боку, вона справляє позитивний вплив на макроекономічне зростання багатьох держав, подоланні бідності населення й соціально-гуманітарної відсталості; а з другого – у значному загостренні соціально-економічних, фінансових, податково-адміністративних та інших проблем, що суттєво гальмують науково-технічний, інноваційний і гуманітарний прогрес багатьох країн світу. Доцільно також відзначити, що комплексна оцінка соціально-економічних наслідків процесів тінізації економічної діяльності передбачає їх аналіз з трьох позицій – самих національних економік держав, їх населення, а також глобальної економіки в цілому. Це дає змогу системно враховувати, з одного боку, загрози національним інтересам країн, економічні актори яких вдаються до реалізації тіньових операцій, а з другого – власне інтереси останніх насамперед в частині економії трансакційних витрат бізнесу.

У даному контексті важливо зазначити, що існуючі на сьогодні теоретичні й емпіричні дослідження не дають однозначної оцінки характеру впливу тіньового (чи неформального) сектору економіки на динаміку макроекономічного зростання країн і регіонів. Так, одні учені стоять на позиціях щодо необхідності скорочення у будь-який спосіб тіньової економіки з метою нарощування масштабів податкових надходжень до державних бюджетів усіх рівнів, фінансового підтримання процесу розширеного суспільного відтворення, максимізації темпів економічного розвитку та збільшення завдяки цьому вартісних обсягів державних витрат (у першу чергу соціальних й інфраструктурних). Інші ж дослідники дотримуються протилежної позиції, вважаючи, що саме тіньовий сектор економіки демонструє значно вищий (порівняно з офіційним сектором) рівень конкурентоспроможності й ефективності, а отже – є потужним мультиплікатором розвитку національних і світової економіки.

Так, *характеризуючи позитиви тіньового сектору економіки*, слід насамперед відзначити виконання ним низки економічних функцій, а саме:

- функції своєрідного «економічного мастила», яка полягає у «перекачуванні» ресурсів з тіньового сектора у формальний і значному пом'якшенні (а в окремих випадках й повного нівелювання) наслідків турбулентності кон'юнктурних параметрів національних ринків [23];

- функції «соціального амортизатора», здатного пом'якшити соціальну напруженість у суспільстві за рахунок доходів від неформальної зайнятості та працевлаштування на гнучких умовах. Наголосимо, що у контексті зайнятості тіньовий сектор економіки виконує важливу суспільну функцію амортизатора безробіття, «абсорбуючи» у кризові періоди національних бізнес-циклів певну частину вивільнених працівників, забезпечуючи суттєве розширення сфер прикладення праці і самореалізації працівників (а отже – й зростання їх доходів), максимально розкриваючи трудовий потенціал економічно активної частини населення та підвищуючи рівень її адаптивності до перманентних змін політико-економічної ситуації у різних країнах і регіонах [282, с. 11, 12, 67];

- функції «вбудованого стабілізатора», який забезпечує трансфер близько 70% тіньових доходів у формальний сектор, а отже – стимулювання його структурної динаміки [60, с. 35]. У даному контексті на особливу увагу заслуговують, зокрема, Німеччина та Австрія, де дві третини сукупної доданої вартості, згенерованої тіньовим сектором, ніколи не була б вироблена без тіньових господарських операцій. Своєю чергою, у Великобританії у період 1960-1984 рр. отримані у тіньовому секторі економіки доходи значною мірою мультиплікували приріст споживчих витрат. Найбільшою мірою даний тренд виявився у групі товарів тривалого користування і послуг, споживчий платоспроможний попит на які справляє потужний позитивний вплив на динаміку макроекономічного зростання і доходи державних бюджетів від непрямого оподаткування [231, с. 36].

У характеристиці позитивів тіньового сектору економіки на особливу увагу заслуговує *стимулювання малого й середнього підприємництва*, які, як ми знаємо, формують «становий хребет» національних економік усіх без виключення держав. Звернімось до цифр: тільки у період з кінця 1990-х до 2015 р. частка компаній малого і середнього бізнесу (МСБ) у загальній кількості підприємств збільшилась у США з 84 до понад 98%, Європейському Союзу – з 86 до 98%, Німеччині – з 87 до 99%, Італії – з 89 до 99%, Франції – з 82 до 99%, Швейцарії – з 84 до 99%, Китаю – з 75 до 99%. Їх частка у структурі ВВП зазначених країн становила на кінець періоду 52%, 68%, 57%, 60%, 57%, 58% та 60%; а в сукупному експорті – 40%, 70%, 52%, 60%, 50%, 52% та 68% відповідно (табл. 1.2).

І це без урахування того факту, що підприємства МСБ відіграють на сьогоднішній день провідну роль у розвитку наукомістких і високотехнологічних виробництв та масовій комерціалізації інноваційних розробок. Підтвердженням цього є, зокрема, дані ОЕСР, згідно яких нині у Франції компанії малого бізнесу генерують до 30% найбільш піонерних ДіР, у Великобританії – 28%, а у Сполучених Штатах Америки малі і середні підприємства, на яких сконцентровано близько 40% технічних й інженерних кадрів, продукують майже 60% інноваційної продукції. Нині в Індії ефективно функціонують біля 12 млн малих компаній, котрі виробляють половину загального обсягу промислової продукції; а у Китаї на малий і середній бізнес

припадає понад 75% загальної кількості робочих місць в економіці та майже 63% загального вартісного обсягу експортних поставок держави на світові ринки [45, с. 102, 103].

Таблиця 1.2

Динаміка ключових показників діяльності підприємств малого і середнього бізнесу за окремими країнами з кінця 1990-х років до 2015 р.

Країна	Частка у загальній кількості підприємств, %		Частка у загальній зайнятості, %		Частка у структурі ВВП, %		Частка у загальному експорті, %	
	Кінець 1990-х – початок 2000-х років	2010-2015 рр.	Кінець 1990-х – початок 2000-х років	2010-2015 рр.	Кінець 1990-х – початок 2000-х років	2010-2015 рр.	Кінець 1990-х – початок 2000-х років	2010-2015 рр.
США	84-87	97,5-98,3	42-45	58-60	42-45	50-52	28-30	37-40
ЄС	86-88	97-98	55-58	70-72	50-55	65-68	45-51	68-70
Німеччина	87-88	98,5-99,7	50-52	66-69	42-46	55-57	38-40	50-52
Італія	89-90	98-99,8	55-58	70-73	46-50	58-60	42-48	58-60
Франція	82-85	98-99,6	40-45	58-60	46-50	55-57	36-42	48-50
Швейцарія	84-87	96-99	45-50	57-62	45-49	54-58	40-43	49-52
Китай	70-75	98-99	50-55	70-75	36-42	58-60	38-40	65-68

Джерело: побудовано авторкою за даними [229, с. 67].

Таким чином, компанії малого і середнього бізнесу, прагнучи (особливо на початкових етапах своєї діяльності) у будь-який спосіб пом'якшити існуючі ризики підприємницької діяльності та уникнути сплати податкових платежів й неофіційних поборів корумпованим чиновникам, вважають за краще працювати «в тіні». Як влучно наголошує з цього приводу Е. де Сото, тіньова економіка являє собою ніщо інше як своєрідний «притулок» для тих економічних суб'єктів, для яких сукупні трансакційні витрати на дотримання існуючих законів, норм і правил при веденні господарських операцій в офіційному секторі суттєво перевищують економічні вигоди від досягнення своїх економічних цілей [49, с. 25].

По-третє, тіньовий сектор економіки справляє *потужний мультиплікативний вплив на приріст валового внутрішнього продукту* держав каналами розширення внутрішнього платоспроможного попиту, оподаткування амністованих й «відмитих» злочинних капіталів, а також використання отриманих від нелегальної

економічної діяльності доходів на купівлю вироблених в офіційному секторі економіки товарів і послуг. Як приклад, наведемо, Італію, у якій в останні двадцять років було проведено дві хвилі податкової амністії: у 2003-2014 рр. і 2016-2017 рр. Варто наголосити, що перша хвиля податково-амністійних заходів торкнулась банківських рахунків, фінансових активів і коштів, що зберігались у банківських сейфах податкових резидентів Італії.

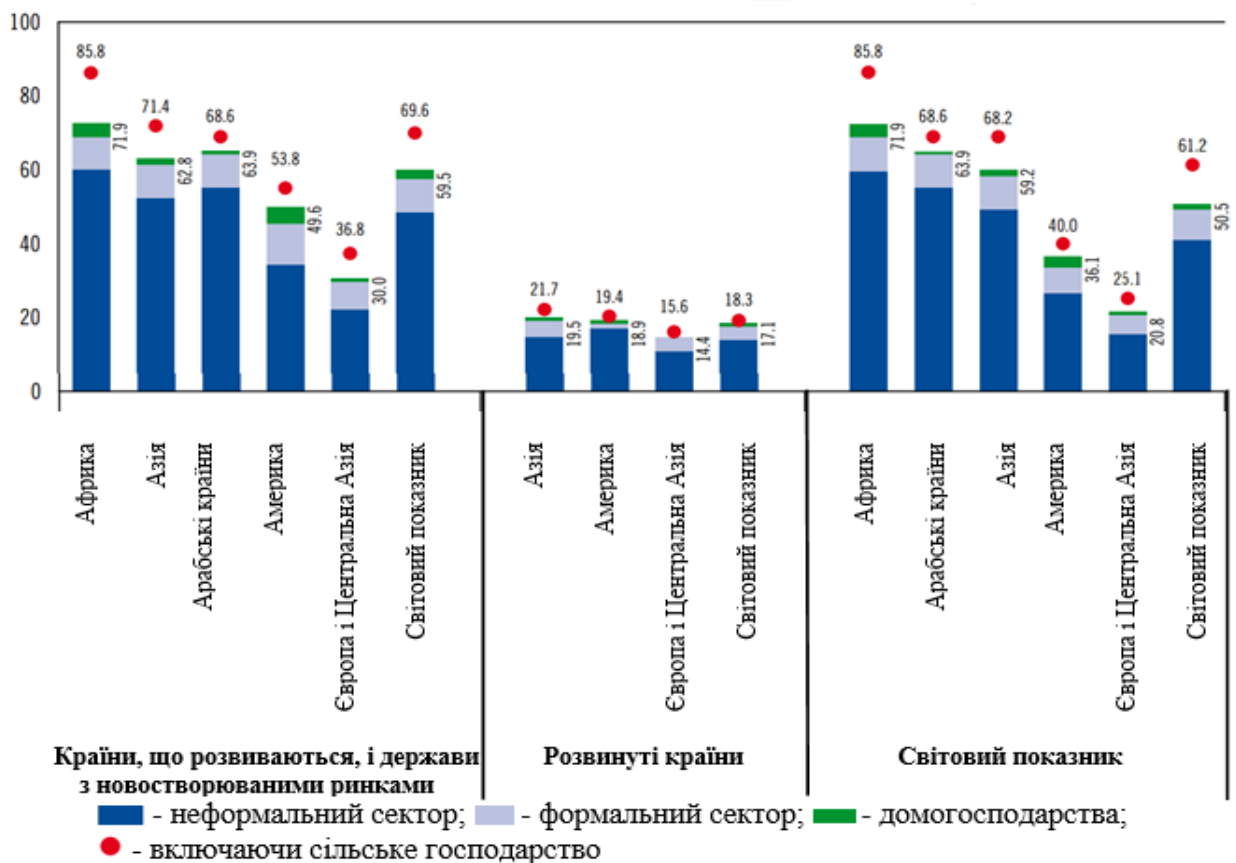
Своєю чергою, друга хвиля охопила реалізацію системи комплексних заходів у царині сплати останніми повного розміру податкових платежів, дворазове зменшення розміру штрафних санкцій за порушення законодавчих вимог щодо переказу активів, а також надання національним податковим резидентам права самостійно оцінювати розмір власних податкових зобов'язань [254, с. 9]. Зокрема, Декрет про легалізацію доходів передбачав зобов'язання податкових резидентів щодо сплати 2,5% задекларованої вартості своїх активів, або ж купівлі ними державних облігаційних інструментів на загальну суму 12% задекларованої суми з одержанням від податкових органів так званих «сертифікатів конфіденційного внеску», гарантій повної конфіденційності, а також звільнення від декларування доходів, сплати податкової заборгованості й аудиту грошових коштів [274, с. 30]. Далі перейдемо до оцінки економічного ефекту реалізації податково-амністійних заходів в Італії: вже перша їх хвиля забезпечила повернення до державного бюджету близько 4 млрд євро, а загальна сума доходів, задекларованих заявниками, перевищила 60 млрд дол. США [254, с. 9].

Характеризуючи *позитиви мінізації економічної діяльності*, не можемо оминати увагою і такі, як-от:

- запобігання банкрутств приватних осіб і підприємницьких структур та продовження їх фінансово-господарських операцій у кризові періоди національних бізнес-циклів;
- диверсифікація тіньовим сектором ефективних форм фінансово-господарської діяльності, здатних забезпечити економічним суб'єктам виживання у критичних ситуаціях і у кризові періоди;

- формування тіньовою економікою у структурі традиційної економічної діяльності якісно нових ринкових ніш у періоди спадної динаміки національних бізнес-циклів і падіння рівня життя населення [224, с. 2005].

- забезпечення зайнятості певної частини сукупної робочої сили з полегшенням матеріального становища малозабезпеченої частини населення [167, с. 66] та формуванням недержавних фондів вирішення найбільш гострих соціально-економічних проблем суспільства. Так, за даними Міжнародної організації праці, нині понад 2 млрд осіб, або 61% усього зайнятого населення світу, працюють у неформальному секторі економіки. Для країн Африки частка неофіційно зайнятих становить 85,8% сукупної робочої сили; Азії та Тихоокеанського регіону – 68,2%, арабських держав – 68,2%, Америки – 40%, Європи і Центральної Азії – 25,1% (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Частка неформальної зайнятості та статус нелегально працевлаштованих працівників за різними регіонами світу у 2016 р., % загальної зайнятості

Джерело: побудовано авторкою за даними [189, с. 14].

Маємо також зазначити, що 93% глобальної неформальної зайнятості припадає нині на країни, що розвиваються [126], а отже – забезпечує отримання значним сегментом їх населення засобів до існування та дає можливість виживання цілих родин. Звернімо увагу на те, що нині не існує жодного регіону чи держави світу, які б змогли повністю викоринити явище неформальної зайнятості. Це вже дало західним ученим й експертам міжнародних організацій кваліфікувати її як певну «нову норму» функціонування глобального ринку праці. І це при тому, що ще десятиліття назад його неформальний сегмент вважався тимчасовим й певною мірою перехідним явищем, яке в обов'язковому порядку має бути знівельованим у ході фундаментальних технологічних змін у суспільному відтворенні, конвергенції національних економік країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку, а також реалізації національними урядами комплексу заходів у царині формалізації зайнятості [242, с. 11].

Дуалістичний підхід до комплексного аналізу впливу тінізації економічної діяльності на структурну динаміку національного і глобального розвитку дає змогу чітко конкретизувати її *загрози і небезпеки*. Вони полягають насамперед у *формуванні у суб'єктів господарювання економічної поведінки рентоорієнтованого типу*. Йдеться про ті види фінансово-господарських операцій промислових компаній і фірм, котрі спрямовані на досягнення стратегічних цілей матеріально-фінансового збагачення й максимізації прибутків способом порушення діючих законодавчих норм у царині регулювання соціально-економічних процесів. Не випадково, виникнення і динамічне поширення тіньових операцій (і корупції загалом) напряду пов'язані з рентою, яка впливає з діючої системи державного регулювання різних сфер соціально-економічного життя суспільства. Це – запровадження різного роду експортно-імпортних обмежень зовнішньоторговельних операцій, надання суб'єктам господарювання субсидій, селективне податкове стимулювання галузей і секторів національних економік, інструментарій грошово-кредитної і валютної політики та ін.

Більше того, ні для кого не секрет, що рентоорієнтовані фінансово-господарські трансакції отримують найбільшого розвитку саме у періоди

наростання турбулентності національних економічних систем та їх входження у фазу біфуркаційного стрибка. За таких умов власники бізнесу і менеджмент промислових компаній прагнуть у будь-який спосіб наростити масштаби власного багатства способом використання адміністративного (чи корупційного) ресурсу. Мова йде про докорінний перерозподіл світової ресурсної бази та зміну структури власності в інтересах вузького кола економічних суб'єктів, орієнтованих на отримання ренти. Групу останніх репрезентують, головним чином, корпорації монополістичного сектору світової економіки, представники владних структур різного рівня, багаточисельна армія чиновників-корупціонерів й інших груп економічних суб'єктів, котрі мають можливості маніпулювати механізмами державного управління, контролю й примусу та наділені повноваженнями використання адміністративного ресурсу у своїх особистих й вузькокорпоративних цілях.

На підтвердження даної тези наведемо такі дані: щорічно 1 трлн дол. США додаткового державного доходу можна отримувати завдяки скороченню на третину світової корупції; а вартісний обсяг приватного капіталу, нагромадженого нині в офшорних юрисдикціях досягає відмітки у 7 трлн дол. США. При цьому, як наголошують експерти МВФ, лєвова частка цієї величезної суми отримана від незаконної економічної діяльності у тіньовому секторі [112, с. 4]. Отже – вони є відображенням «темних сегментів» світового грошового обігу, а також незаконно отриманих доходів рєнтоорієнтованих економічних суб'єктів від хабарництва і регуляторного арбітражу, виведених з-під податкового, регуляторного і правоохоронного контролю. Цілков закономірно, це справляє украй негативний вплив на темпи приросту чистого суспільного багатства у формі суттєвого «звуження» ресурсних можливостей промислових компаній і фірм щодо виробництва, збуту і ринкового логістичного супроводження товарів, а також реалізації інноваційних стратегій конкурентного розвитку; зниження рівня інтенсивності конкуренції на галузевому рівні; суттєвого зменшення можливостей економічних суб'єктів щодо задоволення своїх споживчих потреб.

Аналізуючи вплив рентоорієнтованої економічної поведінки суб'єктів господарювання на соціально-економічний розвиток суспільства, не можемо випускати з уваги ще одну важливу обставину: окрім діяльності представників владних структур, чиновників-корупціонерів й наділених адміністративними повноваженнями економічних суб'єктів, вона включає у свою «орбіту» й так звану інсайдерську модель корпоративного управління й аудиторського супроводження глобального бізнесу. Остання, на нашу думку, репрезентує, з одного боку, діяльність представників корпоративного менеджменту, котрі мають доступ до секретної інсайдерської інформації компаній і фірм; а з другого – професійні операції аудиторських компаній, орієнтовані на підтвердження недостовірної фінансової звітності компаній-клієнтів.

Що стосується представників корпоративного менеджменту, то володіння ними секретною інсайдерською інформацією забезпечує отримання ренти за рахунок контролювання фінансових потоків своїх компаній, надання недостовірної управлінської чи фінансової звітності, а також прямого зговору (афільованості) з підрядниками чи клієнтами. На превеликий жаль, пануюча у сучасному глобальному бізнесі модель корпоративного управління, як регульована система взаємовідносин між власниками, радами директорів та топ-менеджментом компаній з приводу забезпечення ефективності їх діяльності та максимального захисту економічних інтересів акціонерів, не здатна гарантувати належного процесу комплаєнс-контролю як невід'ємного компоненту корпоративного управління.

Не випадково, рентоорієнтована поведінка топ-менеджменту компаній корпоративного сектору найчастіше зустрічається у державних компаніях, залучених до системи масштабного бюджетного фінансування. Йдеться про те, що саме вони стають надзвичайно привабливим об'єктом для зловживань інсайдерською інформацією та вилучення несумлінними економічними агентами інсайдерської ренти. Як результат – ігнорування суспільних інтересів, значне погіршення фінансового стану підконтрольних компаній та загальне зниження якості управлінських процесів, поширення практики неефективного і нецільового

використання бюджетних коштів, зростання некомпетентності управлінських кадрів, зниження рівня інноватизації господарської діяльності, нелегальний відтік виробничого капіталу і, навіть, перехід корпоративних активів під іноземний контроль.

Зокрема, як показують результати опитування експертів Асоціації сертифікованих фахівців з боротьби з шахрайством (*англ. – Association of Certified Fraud Examiners – ACFE*), на сьогодні у міжнародному бізнесі понад 90% загальної кількості усіх розкрадань здійснюється (у 46,5% випадків) чи ініційовано (45,2%) топ-менеджментом компаній. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у медичному секторі розвинутих країн світу щорічний розмір зловживань і шахрайств становить від 12 до 23 млрд дол. США; а 89% національних бюджетів охорони здоров'я і донорської допомоги країнам витрачаються нині на особисті потреби корумпованих чиновників [247]. Загалом же у світі, вартісний обсяг здійснюваних вищим керівництвом розкрадань становить близько 60%, з них у 17% усіх випадків беруть безпосередню участь члени рад директорів, тобто структур, яким підпорядкований внутрішній корпоративний аудит.

Що ж стосується професійних операцій аудиторських компаній, то вони, як свідчить міжнародний досвід, у багатьох випадках орієнтовані на підтвердження недостовірної фінансової звітності компаній-клієнтів. Так, в останні роки за участі корпорацій «Великої четвірки» «спалахували» неодноразові корупційні скандали та лунали неодноразові їх звинувачення у заговорах з клієнтами з метою завищення показників прибутковості у фінансовій звітності. Як приклад, наведемо, зокрема, компанію KPMG, що здійснювала аудит корпорації General Electric понад 109 років, та PwC, яка обслуговувала банк Barclays 120 років. Своєю чергою, крупні скандали з підтвердженням фінансової звітності компанії Waste management у 1998 р., Enron у 2001 р., WorldCom у 2002 р., TYCO International Ltd у 2002 р., HealthSouth Corp у 2003 р., Freddie Mac у 2003 р., AIG у 2005 р., Lehman Brothers у 2008 р., Bernie Madoff у 2008 р., Satyam Computer Services у 2008 р. [1]. Подібні приклади можна продовжувати.

Це вже призвело до запровадження у діяльність міжнародних аудиторських компаній практики примусової ротації аудиторів. Йдеться про взаємний обмін компаніями «Великої четвірки» своїми клієнтами кожні десять років з метою руйнування монополії даної групи фірм на глобальному ринку консалтингових й аудиторських послуг, підвищення транспарентності діяльності його суб'єктів та недопущення реалізації корупційних схем і зловживань у даному секторі глобального бізнесу. Світові аудитори у більшості випадків не оспорюють представлені корпоративним менеджментом фінансові дані та демонструють доволі формальну поведінку щодо перевірки корпоративної фінансової звітності. В якості прикладу наведемо, зокрема, ринок аудиторських послуг Великобританії, де найгірші показники щодо якості наданих аудиторських послуг демонструє в останні роки компанія KPMG: половина з підтверджених нею аудиторських звітів у 2016-2017 фінансовому році вимагали «поліпшень» проти 35% звітів у попередньому році [105]. Тож впровадження у діяльність компаній «Великої четвірки» якісно нових регуляторних умов щодо примусової ротації аудиторів об'єктивно вимагатиме від них суттєвого підвищення якості операційних процесів та недопущення у майбутньому ганебних випадків підтвердження недостовірної фінансової звітності компаній-клієнтів.

З-поміж негативів функціонування тіньового сектору економіки на особливу увагу заслуговує *антисоціальний внутрішньокраїновий перерозподіл доходів громадян та значне зниження загального рівня їх матеріального добробуту*. Ні в кого вже не викликає сумніву те, що тінізація економічної діяльності призводить до значних порушень функціонування національних соціальних секторів держав з причин поглиблення асиметрій у регіональному і внутрішньокраїновому розподілі доходів, проведення соціально несправедливої приватизації об'єктів державної власності, розширення нелегального виробництва товарів і послуг, а також *структурної деформації суспільного споживання*. Наголосимо, що остання, будучи закономірним результатом поширення кримінальних форм перерозподілу доходів і власності та нарощування капіталізації нелегального сегменту товарів і послуг, призводить до передислокації нагромадженого інвестиційного капіталу на

користь тих галузей і секторів, що спрямовані на задоволення деструктивних споживчих потреб у наркотиках, послугах проституції, нелегального грального бізнесу та ін. Наприклад, глобальний обсяг прибутків від проституції становить щорічно близько 186 млрд дол. США; тільки в Іспанії сексуальні послуги генерують 18 млрд євро у рік, у Німеччині – 14,5 млрд., у Нідерландах – від 400 до 600 млн [152, с. 22].

Достатньо сказати, що соціальне розшарування населення на регіональному і внутрішньокраїновому рівнях досягло в останні десятиліття воістину колосальних масштабів. Як показують дані, наведені у табл. 1.3, найвищі показники асиметрії у розподілі доходів мають на сьогодні регіони Латинської Америки (де 24,6% сукупного національного доходу належить 1% найбагатших громадян), Середнього Сходу і Північної Африки (22,9%), Африки на південь від Сахари (20,2% відповідно).

Таблиця 1.3

**Головні показники глобальних асиметрій у розподілі доходів
за окремими регіонами у 2021 р.**

Регіон	Частка національного доходу, що належить верхньому процентилу населення, %	Частка національного доходу, що належить верхньому децилю населення, %	Частка національного доходу, що належить нижнім 5 децилям населення, %	Середній національний дохід на 1 особу у рік, дол. США	Чисельність населення, млн осіб
Азія	16,8	48,5	11,8	17556	2976
Європа	11,3	35,4	19,5	46967	439
Латинська Америка	24,6	54,4	10,1	20442	436
Середній Схід і Північна Африка	22,9	55,8	12,1	30982	302
Північна Америка	18,7	45,3	13,7	72973	276
Океанія	14,5	39,1	11,3	43579	29
Африка на південь від Сахари	20,2	55,1	9,8	7771	520
Україна	21,6	47,0	15,8	25457	149

Джерело: побудовано авторкою за даними [198].

Одночасно на тлі вражаючого економічного зростання окремих країн наростає поляризація рівнів доходів їх громадян, збільшується частка їх незаможної частини, поглиблюється асиметрія у якості життя населення у центральних і периферійних регіонах, містах і селах та ін. Наголосимо, що зазначений тренд характерний нині як для країн, що розвиваються, так і цілої низки держав-лідерів.

Зокрема, згідно розрахунків фахівців Групи Світового банку, тільки у період 1970-2015 рр. коефіцієнт Джині держав групи ОЕСР збільшився з 0,352 до 0,368; країн Латинської Америки – з 0,561 до 0,572; Східної Азії – з 0,444 до 0,520; Південної Азії – з 0,380 до 0,334; Африки – з 0,649 до 0,668; Центрально-Східної Європи – з 0,298 до 0,428 відповідно (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Індекс Джині за регіонами світу у 1970-2015 рр.

Регіон	1970	1980	1990	2000	2015
ОЕСР	0,352	0,339	0,353	0,368	0,379
Латинська Америка	0,561	0,556	0,552	0,572	0,576
Східна Азія	0,444	0,489	0,485	0,520	0,498
Південна Азія	0,380	0,384	0,381	0,334	0,331
Африка	0,649	0,631	0,651	0,668	0,649
Центрально-Східна Європа	0,298	0,301	0,307	0,428	0,382
Світ в цілому	0,668	0,681	0,686	0,684	0,654

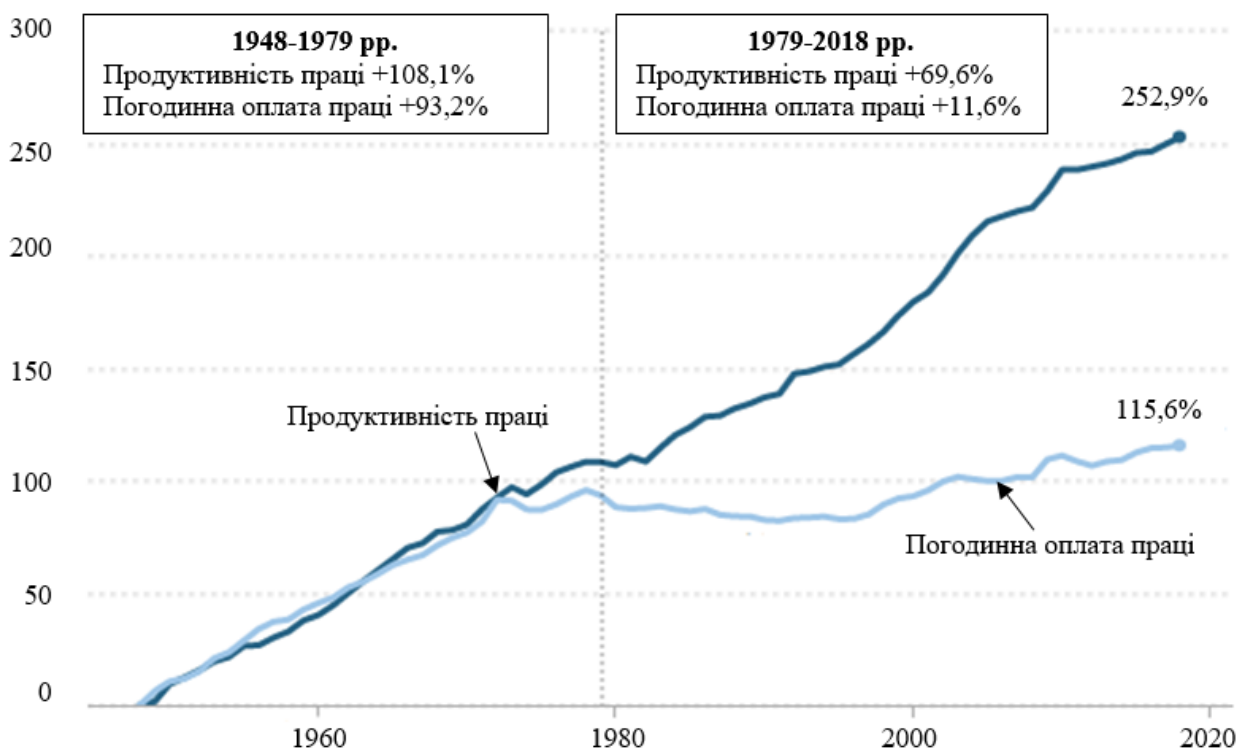
Джерело: побудовано авторкою за даними [51, с. 37, 39, 41, 43, 45].

Як наголошують фахівці Всесвітньої лабораторії нерівності² за результатами проведеного у 2020 р. дослідження внутрішньокраїнових асиметрій у розподілі доходів 173 країн світу (де проживає 97% (7,5 млрд осіб) світового населення), у країнах Азії даний показник неухильно зростає з початку 1980-х років і становить у середньому 0,485. Що ж стосується двох найбільших країн регіону, то частка національного доходу, привласнювана 10% найбагатшими громадянами Індії, зросла з 30% у 1980-х роках до понад 56% у 2020 р.; а у Китаї – з 28 до 41% відповідно. Даний тренд характерний і для держав-лідерів, зокрема, у США відповідний показник зріс за вказаний період з 34 до 45% [198].

² Примітка.

Дослідницький центр, що базується у Паризькій школі економіки.

Окрім того, прикметною ознакою останніх десятиліть, яка віддзеркалює глобальні трансформації світового ринку праці, є значне відставання темпів зростання заробітних плат найманих працівників від темпів зростання продуктивності праці. Даний тренд, чітко викристалізувавшись у більшості держав ОЕСР з другої половини 1990-х років, нині набув особливо разючих масштабів. Його красномовним підтвердженням є, зокрема, Сполучені Штати Америки, де з 1979 р. до 2018 р. чиста продуктивність праці зросла на 69,6%, тоді як погодинна оплата праці найманих працівників фактично стагнувала, збільшившись лише на 11,6% (з урахуванням індексу інфляції) (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Зростання продуктивності праці і погодинної оплати праці найманих працівників у США у 1948-2018 рр., %

Джерело: побудовано авторкою за даними [171].

Тож бачимо, що даний тренд відбиває по суті специфіку сучасних конкурентних стратегій і бізнес-моделей компаній корпоративного і немонополізованого секторів економіки, котрі прагнуть у будь-який спосіб скоротити як сукупні витрати на фонд оплати праці, так і додаткові соціальні виплати для найманої робочої сили, витрати на поліпшення умов її праці та ін. Таким чином, поширення тіньового сектора економіки у зайнятості стає причиною

значного перевищення нормальної інтенсивності праці найманої робочої сили, спричиняючи її надмірну втому, зниження загальної продуктивності і працездатності. Не слід скидати з рахунків і загрозливого для національної економічної рівноваги поширення неофіційних трудових угод, погіршення інфорсменту трудового законодавства з надмірною консервацією непродуктивної зайнятості [282, с. 11, 12].

Тут нагадаємо також, що досягнення цієї стратегічної мети лежить також у площині стримування бізнесовим і підприємницьким сектором зростання заробітної плати працівників, запровадження гнучких форм зайнятості, найму персоналу на умовах неповної зайнятості, згортання соціальних програм, значне «звуження» сегменту соціальних послуг на робочому місці та ін. Так, згідно щорічної доповіді Міжнародної організації праці «Перспективи світової зайнятості і соціальної сфери» за 2020 р., нині у світі нараховується 470 млн осіб безробітних, що становить майже 13% сукупної робочої сили; 165 млн не мають достатньо оплачуваної роботи, а 120 млн позбавлені доступу до ринку праці. Варто також додати, що 285 млн осіб світового населення працевлаштовані на умовах неповної зайнятості, а у найближчі роки 267 млн молодих людей віком від 15 до 24 років опиняться поза системи зайнятості, освіти чи професійної підготовки [191, с. 2, 5]. Це вже спричинило значне підвищення Індексу соціальних заворушень³ МОП з 7 регіонів у 2009 р. до 11 регіонів у 2019 р. [235, с. 2, 5].

Що ж стосується реалізації соціальних програм і зобов'язань, то в останні десятиліття спостерігається чітко виражений тренд щодо дедалі ширшої участі у фінансуванні соціальних видатків роботодавців і найманих працівників. Можемо стверджувати, що це стимулює процеси лібералізації й прагматизації національних соціальних політик держав, коли останні зорієнтовані не стільки на матеріальну підтримку економічно слабких та маргіналізованих верств населення, скільки на створення у суспільстві умов для нарощування мотиваційного потенціалу,

---

³ Примітка.

Індекс соціальних заворушень розраховується фахівцями МОП та оцінює ймовірність соціальних демонстрацій і страйків.

мобільності й трудової продуктивної активності людського капіталу [239, с. 32]. Так, тільки в останнє десятиліття ціла низка західних держав суттєво скоригували розмір обов'язкових та мінімальних ставок пенсійних внесків. Зокрема, у Новій Зеландії у 2013 р. мінімальні ставки внесків до пенсійних планів Kiwi Saver зросли з 2% до 3% від валової заробітної плати для кожного працівника і роботодавця, при цьому працівники можуть обрати більш високі ставки особистого внеску на рівні 4%, 6%, 8% чи 10% розміру заробітної плати. Своєю чергою, Великобританія у 2018 р. збільшила мінімальну ставку внесків від 1 до 2% від кваліфікаційного заробітку для роботодавців та від 1% до 3% для працівників, а у 2019 р. – до 3% для роботодавців та 5% для працівників [136, с. 21, 22].

Крім того, переслідуючи стратегічну мету пом'якшення проблеми державного фінансування соціальної сфери держави-лідери активно вдаються і до такого заходу як підвищення пенсійного віку. Тепер, як можемо спостерігати, у 27 країнах Європейського Союзу вікова межа виходу на пенсію для чоловіків коливається від мінімального 61 року у Швеції і на Мальті до максимальних 65 років у 16 країнах ЄС; у решті ж 8 державах пенсійний вік становить від 62 до 63 років. Натомість для жінок максимальна вікова межа виходу на пенсію становить нині 65 років у 10 державах Євросоюзу; а у 9 країнах – 60 років [237, с. 14].

Таким чином, наростання регіональних і внутрішньокраїнових диференціацій у розподілі доходів, їх невідповідність покладеним на найманих працівників службовим обов'язкам і функціональним повноваженням, дедалі більшою мірою «провокують» останніх до диверсифікації джерел власних доходів на основі здійснення тіньових господарських операцій, використання у приватних цілях виробничого обладнання, шахрайства і розкрадання майна компаній, крадіжки грошових коштів бізнесових структур та ін. Крім того, активізація участі управлінців середньої ланки й інших категорій найманих працівників у тіньових операціях спричинена посиленням несправедливості у їх кар'єрному зростанні та егоїстичним ставленням акціонерів до власних об'єктів власності з орієнтацією на максимізацію прибутків.

Звернімо також увагу на те, що отримані тіньовим сектором доходи спрямовуються насамперед у ті галузі і сектори національних економік держав, де спостерігається ослаблений державний контроль за фінансово-господарськими операціями економічних суб'єктів, існують значні законодавчі прогалини їх регулювання, забезпечується швидкий обіг капіталу і де можливо за відносно короткий проміжок часу отримати високі прибутки при невисоких трансакційних витратах виробничої і збутової діяльності [260, с. 37]. У такий спосіб тіньова економіка стає одночасно і причиною, і наслідком формування самопідтримуючого механізму відтворення в економічній системі ланцюгової реакції руйнування процесу відтворення суспільного продукту на рівні усіх його стадій – від виробництва і розподілу до ринкового обміну і споживання.

Наступна загроза тінізації економічної діяльності пов'язана із значним погіршенням *стану державних фінансів, звуженням можливостей формування державного бюджету та його структурною деформацією, а також «викривленням» міжсуб'єктних інвестиційних відносин на внутрішньокраїновому і міжнародному рівнях*. Тут важливо зазначити, що функціонування тіньового сектору економіки призводить до значного скорочення доходів бюджету, а отже – недофінансування соціальних програм та державних контролюючих і правоохоронних інститутів. Найбільш загрозливі наслідки бюджетних деформацій для національної безпеки пов'язані з тим, що найчастіше це відбувається у кризові періоди національних бізнес-циклів, які супроводжуються поглибленням соціальних диференціацій населення, зростанням безробіття і бідності, порушенням платіжної дисципліни, а отже – вимагають забезпечення прав і законних інтересів усіх суб'єктів економічних відносин [224, с. 2002]. Водночас, неспроможність державного бюджету виконувати свої функції стає однією з вагомих причин значного загострення проблеми неплатежів, здатної не тільки погіршити фінансовий стан компаній і фірм реального сектору економіки, але й позбавити їх оборотного капіталу та спонукати до реалізації екстремальних, а почасти й відверто протиправних корпоративних стратегій виживання.

Що ж стосується «викривлення» тіньовою економікою міжсуб'єктних інвестиційних відносин, то воно набуває свого концентрованого вираження у глибокому «вбудовуванні» тіньових операцій у всі ланки сформованих у національних економіках держав виробничих і збутових ланцюгів. З другого боку, тіньова економіка сама також створює свої власні вартісні ланцюги, котрі у більшості випадків виявляються тісно пов'язаними зі світовим криміналітетом, а саме: виробництвом і торгівлею наркотичними засобами, проституцією, торгівлею людьми, незаконним обігом зброї, організованою злочинністю, злочинами у сфері порушення законодавства у сфері оподаткування транскордонних операцій податком на додану вартість на суму понад 10 млн євро тощо. Так, згідно даних Європейської комісії, у результаті реалізації шахрайських схем загальна сума недоотриманих державами надходжень по податку на додану вартість склала у 2018 р. 140 млрд євро, а у результаті глобальної пандемії дана цифра зросте до 164 млрд. [41, с. 52].

У комплексному аналізі негативів тіньової економіки не можемо не відзначити і глибоких *структурних трансформацій національних грошово-кредитних систем держав*. Йдеться насамперед про випереджальні темпи зростання тіньового сектору економіки, порівняно з формальним, що має своїм наслідком реалізацію національними урядами держав політики стимулювання макроекономічного зростання на основі розширення грошової маси, нарощування масштабів державних витрат, здешевлення кредитного капіталу й пом'якшення грошово-кредитної політики. У результаті – інфляційний «перегрів» економіки, який супроводжуються розкручуванням інфляційної «спіралі», наростанням дефіциту державного бюджету, деформацією структури платіжного обігу, наростанням інфляційних ризиків, підвищенням рівня доларизації економіки та ін. Зокрема, використання економічними суб'єктами іноземних валют в якості засобу платежу і заощаджень суттєво послаблює регуляторний ресурс національних грошово-кредитних політик країн з причин неможливості точної оцінки вартісних обсягів здійснюваних операцій з іноземними валютами, їх непрозорості й нелегітимності,

а також виведення частини грошової пропозиції з-під контролю національних органів грошово-кредитного регулювання.

Не слід скидати з рахунків й динамічного нагромадження тіньовою економікою величезних обсягів грошових коштів, які, згідно механізму дії об'єктивних економічних законів, справляють *потужний негативний вплив на структурну динаміку національних банківських систем та обмінні курси національних валют держав відносно світових резервних валют*. Наголосимо, що це стає головною причиною падіння довіри населення до фінансово-кредитних установ, виведення своїх заощаджень з банків і передислокації грошових ресурсів з торговельно-економічного й фінансово-господарського обігу «на руки» населенню. Наголосимо, що вивільнений у такий спосіб грошовий капітал у його готівковій формі (отриманий у тому числі у результаті конвертування певної частки доходів населення у національних валютах та отриманих доходів від тіньових економічних операцій) стає по суті втраченим для національної економіки інвестиційним і кредитним джерелом.

Завершуючи, наголосимо, що тіньова економіка в силу іманентних їй за природою багатофункціональності і різнорідності включає у свою «орбіту» надзвичайно широкий спектр видів економічної діяльності суб'єктів господарювання, що приховані від офіційного обліку і охоплюють виробництво, перерозподіл і присвоєння ними доходів в корисливих цілях. Тіньовий сегмент у розвитку національних соціально-економічних систем держав відіграє чітко виражену дуалістичну роль. З одного боку, він стимулює макроекономічне зростання багатьох держав, забезпечує подолання бідності населення й соціально-гуманітарної відсталості, є єдиним життєздатним джерелом доходу для мільярдів людей по усьому світу. З другого ж боку, тіньовий сегмент стає причиною значного загострення соціально-економічних, фінансових, інвестиційних, податково-адміністративних та інших структурних проблем національного економічного розвитку. Це не тільки спричиняє наростання в економіках різних держав суспільної нестабільності та поглиблення внутрішньокраїнових асиметрій у розподілі доходів різних груп населення, але й значною мірою знижує ефективність

застосовуваного їх національними урядами інструментарію оперативного реагування на перманентні зміни ключових кількісно-якісних параметрів соціально-економічного розвитку.

Одночасно тіньовий сектор економіки за своєю природою відбиває потенційну спроможність національних економік різних країн забезпечувати усталені темпи макроекономічного зростання та неухильне підвищення матеріального добробуту своїх громадян. Виходячи з цього, єдиним оптимальним способом подолання тінізації економічної діяльності є проведення національними урядами системних реформ щодо створення сприятливого політико-правового, економічного, податкового середовища ведення бізнес-діяльності, а також імплементації випробуваних світовою практикою унікальних адаптаційних механізмів регулювання соціально-економічних процесів з набуттям останніми чітко виражених ознак і характеристик саморегулювання і самостабілізації.

1.3. Глобальне середовище тінізації економічної діяльності

Усвідомлення наростаючого впливу тінізації економічної діяльності на масштаби і структурні параметри світового господарства об'єктивно вимагає комплексного дослідження *системи факторів*, що детермінують її характер, передумови виникнення і векторну спрямованість в умовах глобального економічного розвитку. Вважаємо, що сукупність даних факторів політико-правового, економічного, соціально-культурного й інформаційно-комунікативного характеру формують по суті середовище функціонування тіньового сектору глобальної економіки. Воно являє собою своєрідну «ауру», яка супроводжує й опосередковує тіньові бізнес-транзакції суб'єктів господарювання різної національної належності, а також у конкретних історичних умовах і просторово-часових кордонах формує масштаби і магістральні напрями тінізації економічної діяльності. Інакше кажучи, її глобальне середовище репрезентують кількісні й якісні фактори, що справляють визначальний вплив на мотивацію економічних суб'єктів реалізовувати тіньові господарські операції, стан і вартісні обсяги

тіньових трансакцій, процеси розроблення компаніями корпоративних стратегій і бізнес-моделей тінізації, а також спричиняють найбільш значні зрушення у структурі світового виробництва й зайнятості.

При цьому не можна випускати з уваги ще одну важливу обставину: загальний вектор тінізації фінансово-господарських операцій економічних суб'єктів формується у сучасних умовах як на основі дії об'єктивних економічних законів, так і у результаті системного впливу глобальних трендів світогосподарського розвитку, а також нелінійних й емерджентних чинників цивілізаційного суспільного прогресу. Їх синергетична дія виявляється у появі в останні десятиліття якісно нових міждержавних політико-економічних й соціальних суперечностей й антагонізмів, розв'язання яких напряму залежить від імплементації національними урядами держав нетрадиційних інструментів й механізмів детінізації економічної діяльності, а також реалізації детінізаційних стратегій національного економічного розвитку.

Комплексну оцінку впливу глобального середовища на процеси тінізації економічної діяльності знаходимо, зокрема, у праці австрійського економіста Ф.Шнайдера [149]. На основі застосування панельного аналізу річних даних за 162 країнами світу у період 1999-2007 рр. учений визначив вагу окремих факторів, що спричиняють тінізацію економічних операцій суб'єктів господарювання різної національної належності. Згідно висновків Ф. Шнайдера, найбільшу вагу мають нині податки і виплати на соціальне забезпечення, на які припадає близько 50% дисперсії тіньової економіки. Водночас вага послуг державного сектора і якості державних установ становить 20%; трансфертів і регулювання ринку праці – по 8% дисперсії [149].

Значне різноманіття факторів тінізації економічної діяльності й наявність істотних диференціацій у їх економічній природі вимагають проведення їх групування за певними ознаками. Вважаємо, що, залежно від характеру впливу на структурну динаміку глобального економічного розвитку, у системі факторів тінізації фінансово-господарської діяльності можна виокремити дві їх групи: змінно-кон'юнктурні і постійно діючі. Що стосується *змінно-кон'юнктурних*

факторів глобального середовища, то вони включають, на нашу думку, так звані динамічні чинники, тобто ті, що мають тимчасовий і перманентно змінюваний характер дії, а відтак – справляють відчутний вплив на поточний стан і структурну динаміку світогосподарського розвитку та змінюють його базові кількісно-якісні характеристики. Йдеться насамперед про перманентну волатильність і періодичні циклічні коливання макроекономічних показників й індикаторів різних країн, а саме: національних податкових ставок корпоративного прибуткового оподаткування, обсягів національного виробництва, рівня зайнятості і безробіття, масштабів експортно-імпортних й інвестиційних операцій, інфляції, норми нагромадження капіталу, цінової кон'юнктури на товари виробничого споживання та ін.

Водночас, і у загальнотеоретичному, і в економічно-практичному вимірах актуального значення набувають *постійно діючі фактори глобального середовища тінізації* економічної діяльності. З одного боку, вони мають, на нашу думку, стабільний і довготривалий характер дії, обумовлений політико-правовою, економічною і соціально-культурною стабільністю різних держав. З другого ж боку, дана група середовищних факторів здатна на глибокому структурному рівні розбалансувати світові економічні пропорції, а саме: між виробництвом засобів виробництва і споживчих товарів; між сферами матеріального і нематеріального виробництва; між нагромадженням і споживанням капіталу; між спеціалізацією, кооперуванням і комбінуванням виробництва; у розподілі виробничих ресурсів країн між традиційними й інноваційно місткими галузями і секторами національних економік; у використанні сукупного суспільного продукту на відшкодування виробничих засобів, суспільне й особисте споживання; у співвідношенні між особистісними й речовими компонентами продуктивних сил та ін. [276, с. 23].

Водночас комплексний аналіз тінізації економічної діяльності у глобальних умовах дає змогу також виокремити групи середовищних факторів її поширення залежно від сфери суспільної діяльності. Тут важливо зазначити, що попри доволі високу варіативність причин виникнення тіньового сектору у різних регіонах світу

залежно від рівня соціально-економічного розвитку країн, матеріального добробуту їх населення та запроваджуваних державою регуляторних обмежень бізнес-діяльності, універсальними можна вважати *чотири групи середовищних факторів його розширення у глобальних умовах – політико-правові, економічні, соціально-культурні й інформаційно-комунікаційні.*

Характеризуючи *політико-правове середовище тінізації економічної діяльності*, зазначимо, що воно включає насамперед недосконалість національного податкового законодавства держав (зокрема, в частині індивідуального й корпоративного оподаткування); існуючі вади діючої системи боротьби з економічною злочинністю; корумпованість державних службовців і правоохоронних структур; брак їх діяльності у царині припинення економічної діяльності незаконного і кримінального характеру [205]; недосконалість процесу приватизації; нестабільність і кризу політичних режимів; низьку ефективність інститутів громадянського суспільства і політичної відповідальності; брак суспільного контролю над діяльністю органів державного управління; слабкість національного антикорупційного законодавства, його невідповідність нормам міжнародного права та ін. Важливо при цьому зазначити, що розвиток тіншової економіки завжди є закономірною реакцією фізичних осіб, бізнесового і підприємницького секторів на сам факт існування державного регулювання економічних процесів, високого рівня корупції й бюрократизації управлінських процесів.

З цього приводу ще прихильники марксизму справедливо наголошували, що бюрократія, як особливий експлуататорський прошарок суспільства, концентрує у своїх руках величезну владу, перебуває у привілейованому, відносно трудящих мас, становищі; трактує державу як свою власність, ідентифікуючи себе з державою, а свої власні економічні інтереси – з державними [232, с. 15]. А оскільки державне регулювання є неможливим без запровадження різного роду інституційних обмежень економічної діяльності, то останні завжди провокують суб'єктів господарювання до їх порушення, особливо якщо є можливість економити при цьому трансакційні бізнес-витрати. Разом з тим, навіть

найефективніша система централізованого державного управління хоча й може суттєво зменшити масштаби тіньового сегменту економіки, однак неспроможна повністю викоринити дане явище.

З другого боку, ні для кого не секрет, що діючі у різних країнах світу національні податкові політики і податкові ставки є загальним мірилом ступеня тиску держави на громадян, підприємницький і бізнесовий сектори. На цьому акцентує увагу, до речі, й економічна теорія, згідно якої податкові ставки на рівні 40% демотивують економічних суб'єктів щодо декларування своїх доходів, а отже – виконання податкових зобов'язань [262]. З цього приводу повною мірою погоджуємось з думкою Л. Мізеса про те, що за умов перевищення податковими ставками певного рівня вони перетворюються у потужний засіб руйнування ринкової економіки [125, с. 693].

Як результат – неухильне зменшення обсягів податкових надходжень до державних бюджетів та зростання рівня тінізації економічних операцій підприємницьких і бізнес-структур. Доречно також відзначити, що вплив податкового фактору на структурну динаміку тінізації економічної діяльності у кожній державі має свої притаманні особливості: у той час як у Сполучених Штатах Америки найпотужніший вплив на розвиток тіньового сектору справляють доволі високі ставки податку з доходів фізичних осіб; в інших державах вирішальну роль відіграють високі ставки податкових відрахувань роботодавців у фонди соціального страхування та високі ставки податку на додану вартість [261, с. 62].

Даний глобальний тренд яскраво демонструють дані, наведені у додатку Б, які показують, що на тлі діючої у Франції й Іспанії прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб, у цих державах значно менше стягується податків з індивідуальних доходів осіб, які отримують заробітну плату у розмірі, на чверть меншу ніж середня по економіці (14% оподаткованого доходу у Франції і 12% – в Іспанії). Натомість в Україні частка домогосподарств з середньомісячними доходами на рівні 75% середньої заробітної плати становить майже 40% їх загальної кількості; тоді як корпоративний прибутковий податок практично рівний

відповідному показнику держав-сусідів (як і податок на додану вартість) і є значно нижчим порівняно з Францією, Іспанією чи Німеччиною [262].

Наголосимо також, що саме політико-правові чинники виявляють нині найтісніший взаємозв'язок з тінізацією економічної діяльності, оскільки сформований у тій чи іншій державі політичний, законодавчий й інституційно-регуляторний клімат власне й визначають режим економічної діяльності суб'єктів господарювання – від надання економічних і податкових преференцій бізнесу до запровадження жорстких тарифних і нетарифних бар'єрів в експортно-імпортних операціях, заборон на ведення окремих видів трансакцій, бойкотів й ембарго тощо. Більше того, політичні мотиви можуть навіть докорінно змінити діючі у тій чи іншій державі відносини власності, а отже – співвідношення базисних владних інституцій, підсистем суспільних відносин (економічної, соціальної, правової та ін.), взаємодію між різними соціальними групами залежно від їх відношення до засобів виробництва і способів отримання певної частки суспільного багатства, характеру привласнення предметів природи у процесі праці, а також матеріальних і нематеріальних благ через механізм відчуження [228, с. 117, 118].

Подібне явище найбільшою мірою характерне для країн, що розвиваються, та держав з перехідною економікою, у яких трансакційні витрати ведення бізнес-діяльності неминуче призводять до розширення тіньового сектора. В якості прикладу наведемо, зокрема, Україну, де процеси ринкового реформування національної економіки у період 1990-х років ознаменувались створенням фундаментальних ринкових інститутів (національних грошово-кредитної, банківської і валютної систем, фондового ринку, біржових структур, податкової і митної служб, системи антимонопольного регулювання); кардинальними змінами відносин власності, домінуючих моделей організації фінансово-господарських операцій суб'єктів господарювання, принципів функціонування державних органів управління, господарського законодавства. При цьому у нашій державі був реалізований яскраво виражений недержавницький підхід правлячих у той час політичних кіл до процесів роздержавлення у власних інтересах державної

власності з передачею вітчизняному приватному сектору лівової частки національного багатства [265, с. 53].

Так, проведена в Україні ваучерно-сертифікатна приватизація у період первинного нагромадження капіталу суттєво обмежила доступ широких верств громадян до участі у процесах приватизації державного майна. Своєю чергою, нетранспарентність інформації щодо об'єктів приватизації, їх цінкових параметрів та механізмів участі у приватизаційних процесах загальмувала процеси формування у нашій державі значного прошарку середнього класу, який у країнах-лідерах, як ми знаємо, є базою економічної системи суспільства та великого капіталу.

Інакше кажучи, у процесі приватизації державного майна в Україні був повністю проігнорований принцип соціальної справедливості, коли держава практично самоусунулась від виконання своєї ключової суспільної функції – уособлювати і захищати інтереси громадян як асоційованих співвласників національного багатства. Закономірним результатом реалізації ваучерно-сертифікатної приватизації в інтересах правлячої верхівки, стало катастрофічне наростання майнової диференціації населення, глибока соціальна поляризація українського суспільства, а також виокремлення у його структурі соціальних страт власників засобів виробництва й осіб, відділених від володіння власністю. Усі зазначені процеси є, як ми знаємо, фундаментальною основою усіх видів «людської нерівності»: нерівності доступу до влади, високих життєвих стандартів, систем освіти й охорони здоров'я тощо.

Звернімо увагу і на те, що подібні соціальні асиметрії набули у нашій державі особливо контрастного характеру, що супроводжувалось маргіналізацією значної частини українського населення. Проведення ж приватизаційних процесів тіньовими (а почасти й відверто кримінальними) методами за повної відсутності будь-якого суспільного контролю стало ключовою причиною стрімкого виокремлення у структурі українського населення малочисельної групи представників фінансово-олігархічної буржуазії, які до того ж є тісно пов'язаними з владними інституціями [265, с. 63].

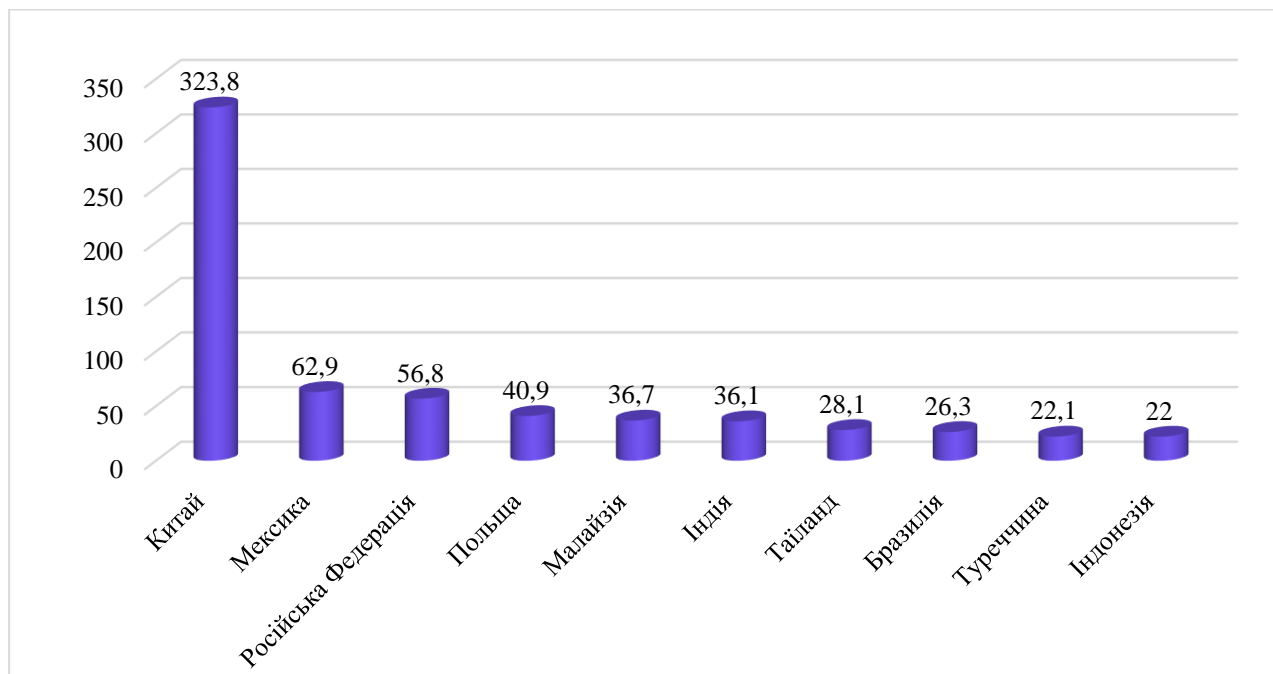
Окрім того, на зміну монодержавній структурі національної економіки прийшла багатосекторна економічна система, репрезентована підприємствами, компаніями і фірмами різних форм власності – від державної і муніципальної до приватної, колективної, комунальної, акціонерної. Саме обвальна приватизація стратегічних об'єктів державної власності та усунення державного контролю за процесом ціноутворення спричинили значне зростання розкрадань і крадіжок на різних рівнях. У той час як державні чиновники найвищої управлінської ланки «приватизували» найбільш капіталізовані і прибуткові підприємства; «червоні директори» – сировину й обладнання; інженерно-технічні кадри і робітники – деталі й інструменти; власники інвестиційних компаній і фондів – заощадження населення.

Своєю чергою, докорінне руйнування систем правових інститутів й покарання, нестабільність, а почасти й повна відсутність інституціоналізованих ринкових механізмів прискорили формування в Україні тіньового сектору економіки. Його інтереси відстоювалися консолідованими групами інтересів корумпованого керівництва та майже всезагальною рентоорієнтованою його поведінкою. Це призвело до виключення з ринкового обігу цілої низки товарів і послуг (законотворчість, захист від зовнішніх загроз, суд, армія, медичне обслуговування), котрі втратили характер суспільних благ і стали звичайним об'єктами купівлі-продажу. Зазначені фактори не тільки детермінували високий рівень трансакційних витрат вітчизняних суб'єктів господарювання, але й вибір ними ступеня легальності власних фінансово-економічних операцій.

Наступна група середовищних чинників тінізації – це *економічні фактори*, пов'язані з поширенням неформальної зайнятості, реструктуризацією галузей і секторів фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів, перманентними кризами національних фінансових систем країн, процесами міжнародної трудової міграції, офшоризацією бізнес-операцій та ін. Крім того, в останні десятиліття, за умов розгортання динамічних транснаціоналізаційних і глобалізаційних процесів, сутнісний зміст тіньової економіки зазнає постійних трансформацій як за речовим змістом, так і суспільними формами прояву також під

впливом наростання масштабів відмивання «брудних» грошей, транскордонного руху товарів, послуг і факторів виробництва, його системної мереживізації і фрагментації, переходу багатонаціональних підприємств до реалізації стратегій і бізнес-моделей агресивного податкового планування, імплементації податкових «гібридів» і корпоративних податкових інверсій.

Звернімось до цифр: на сьогодні у загальній сумі електронних переказів, що здійснюються у Сполучених Штатах Америки частка «брудних» грошей становить близько 0,1%; щоденно у глобальний грошовий обіг «вливається» до 1 млрд дол. США капіталу, отриманого кримінальним шляхом; а у США щорічно відмивається від 100 до 200 млрд дол. За експертними даними міжнародної дослідницької агенції *Global Financial Integrity*, у період 2008-2017 рр. найбільші середньорічні обсяги нелегального відтоку капіталу спостерігались з Китаю (323,8 млрд дол. США), Мексики (62,9 млрд), Російської Федерації (56,8 млрд), Польщі (40,9 млрд), Малайзії (36,7 млрд), Індії (36,1 млрд), Таїланду (28,1 млрд), Бразилії (26,3 млрд), Туреччини (22,1 млрд) та Індонезії (22 млрд відповідно) (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Топ-10 держав за вартісними обсягами середньорічного тіньового відтоку капіталу у 2008-2017 рр., млрд дол. США

Джерело: побудовано авторкою за даними [183, с. 18].

Доречно відзначити, що подібна ситуація характерна і для фінансово-господарської діяльності сучасних багатонаціональних підприємств, які, як свідчить світовий досвід, в останні десятиліття суттєво активізували операції з переведення отриманих їх структурними підрозділами прибутків до офшорних податкових юрисдикцій.

Характеризуючи глобальне економічне середовище тінізації господарських операцій, не можемо не відзначити і таке: наростаюча інтеграція національних економік у світогосподарську систему, зростання рівня їх взаємозалежності і поглиблення міжнародного поділу праці мають своїм закономірним наслідком *активну переорієнтацією бізнес-структур на радикальне зниження трансакційних витрат бізнесу, насамперед в частині фонду оплати праці*. Найбільш простим механізмом досягнення цієї стратегічної мети лежить у площині переходу компанії у «тінь» та перенесення робочих місць до тих держав і регіонів, які мають деформалізовані ринки праці з масштабним за часткою зайнятих тіншовим сектором. При цьому найбільшу «схильність» до переведення у «тінь» господарських операцій виявляють невеликі за розміром підприємницькі структури сервісного сектору економіки насамперед торгівлі, громадського харчування, туризму, професійних й особистих послуг [231, с. 30].

У системі економічних чинників глобального середовища тінізації фінансово-господарських операцій особливе місце посідає *довгостроковий світовий тренд до поступового постаріння населення*. Так, за оцінками фахівців ООН, станом на 2020р. у світі налічувалось 727 млн осіб віком 65 років і більше, що становить 9,3% загальної кількості світового населення. Прогнозується, що що на період до 2050 р. ця цифра подвоїться і становитиме 1,5 млрд осіб, або 16% чисельності світового населення [197]. Подібна динаміка неухильного зростання у його структурі осіб літнього і похилого віку дає змогу зробити висновок про стрімке підвищення глобального попиту на послуги категорій працівників, найбільш схильних до зайнятості у неформальному секторі. Йдеться насамперед про медичний і сестринський догляд за особами похилого віку, побутову опіку над пенсіонерами й інвалідами, їх соціальне, психологічне й інформаційне обслуговування тощо.

Своєю чергою, *значне зростання в останні десятиліття економічної активності жінок та їх масова інтеграція у глобальний ринок праці* також мультиплікують процеси тінізації економічної діяльності [231, с. 30]. Зазначимо, що у період 1960-2000 рр. частка зайнятих на ринку праці жінок (насамперед заміжніх жінок і матерів) зросла з 37,7 до 59,9% економічно активного населення жіночої статі, що збільшило їх частку у загальній кількості робочої сили у США з 33,4 до 46,5% відповідно [202]. Якщо у 1950 р. у Сполучених Штатах Америки частка зайнятих жінок становила лише 29,6% економічно активного населення жіночої статі, то у 2050 р., за прогнозом досягне 47,7% [178, с. 16]. Таким чином, наростаюча фемінізація глобальної зайнятості на тлі високої зацікавленості жінок в органічному поєднанні сімейних обов'язків й зайнятістю на ринку праці спричиняє наростаючий глобальний попит з боку жінок на різного роду гнучкі й нестандартні робочі місця, які в силу значного браку законодавчого унормування і регулювання найчастіше репрезентує неформальний сектор загальної зайнятості [117].

У комплексному аналізі економічних факторів глобального середовища тінізації бізнес-діяльності не можемо оминати увагою і такий чинник як *значне зростання в останні десятиліття економічного добробуту світового населення за одночасного поглиблення його соціально-майнової стратифікації на внутрішньокраїновому і міждержавному рівнях*. Так, тільки у період 2010-2018 рр. загальна кількість багатих громадян⁴ (англ. – *high net worth individuals*) зросла у Північноамериканському регіоні з 3,3 до 5,6 млн осіб; Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – з 3,3 до 6,1 млн; у Європі – з 3,1 до 4,8 млн; у країнах Середнього Сходу – з 0,4 до 0,7 млн; Латинської Америки – з 0,5 до 0,6 млн; Африки – з 0,1 до 0,2 млн відповідно [131]. В аналізі сучасних процесів зростання економічного добробуту світового населення не можемо оминати увагою й показник глобального особистого фінансового добробуту, який за двадцятирічний період (1999-2019 рр.) збільшився з 80,5 до 226,4 трлн дол. США [83, с. 5]. При цьому станом на 2021 р.

---

⁴ До них належать особи, котрі володіють ліквідними фінансовими активами на загальну суму не менше 1 млн дол. США.

10% найбагатшого населення Сполучених Штатів Америки володіли 70,7% загальних матеріально-майнових активів домогосподарств держави, Канади – 58,3%, Китаю – 68,8%, Бразилії – 79,8%, Німеччини – 58,9%, Франції – 59,3%, Польщі – 61,8%, Фінляндії – 56,1%. Для 1% найбагатших громадян вказаних країн відповідні показники становили 34,9%, 24,9%, 32,6%, 48,7%, 28,6%, 26,8%, 30,2% та 18,6% [192].

Дані процеси, як можемо спостерігати, спричинивши колосальну концентрацію світового багатства у руках заможного класу та представників малочисельного олігархічного класу, одночасно стали потужним драйвером тінізації економічної діяльності. Її домінуючими каналами є значне підвищення глобального попиту на послуги найманих хатніх працівників [89] та офшорних податкових юрисдикцій. Останні, як свідчить міжнародний досвід, забезпечують можливості контролювання економічними суб'єктами власних капітальних активів, збереження і примноження ними заощаджень у першокласних світових банках, виведення отриманих доходів з-під контролю країн податкового резидентства, стратегічного структурування й управління активами й інвестиційними портфелями, планування нерухомості та ін. Підтвердженням даної тенденції є, зокрема, масштаби «захованих» фізичними особами у податкових притулках капіталу, вартісні обсяги якого оцінюються нині в діапазоні від 8,7 до 36 трлн дол. США, а глобальні збитки національних урядів від недоплачених податків з доходів фізичних осіб – 200 млрд [153].

У комплексному аналізі економічних факторів глобального середовища тінізації фінансово-господарських операцій на особливу увагу заслуговують й масштабні за кількісними і диверсифіковані за структурною *міжнародні міграційні процеси*. Так, за оцінками експертів Міжнародної організації з міграції, упродовж останніх десятиліть загальна кількість міжнародних мігрантів (левова частку яких становлять трудові мігранти) збільшилась у понад три рази – з 84,5 до 271,6 млн осіб (табл. 1.5). Висока динаміка міжнародних міграційних процесів спричинила стрімке зростання частки мігрантів у загальній чисельності світового населення: якщо у 1970 р. даний показник становив всього 2,2%, то у 2019 р. – 3,5%.

Наголосимо, що понад 70% міжнародних мігрантів перебувають у працездатному віці, а відтак – значна їх кількість має нелегальний статус, справляючи потужний вплив на нарощування масштабів зайнятості у тіньовому секторі глобальної економіки.

Таблиця 1.5

Масштаби міжнародної міграції у 1970-2019 рр.

Рік	Кількість міжнародних мігрантів, млн осіб	Приріст кількості мігрантів по п'ятиріччям, %	Частка мігрантів у чисельності світового населення, %
1970	84,5		2,3
1975	90,4	6,9	2,2
1980	101,9	12,7	2,3
1985	113,2	11,1	2,3
1990	153,0	35,2	2,9
1995	161,3	5,4	2,8
2000	173,6	7,6	2,8
2005	191,6	10,4	2,9
2010	220,8	15,2	3,2
2015	248,9	12,7	3,4
2019	271,6	9,1	3,5

Джерело: побудовано авторкою за даними [196, с. 21].

Наступну групу факторів тінізації економічної діяльності репрезентують *соціально-культурні чинники*, вплив яких на сферу міжнародного бізнесу обумовлений існуючими відмінностями у соціальних нормах, культурних установках й орієнтаціях суб'єктів господарювання, що сформувались у націй і народів упродовж довготривалого історичного поступу. Так, у світових і національних релігіях з самого початку їх формування доволі варіативним було ставлення до наркотичних речовин і алкоголю. У той час як одні активно застосовували наркотичні речовини й алкоголь у релігійних обрядах⁵, інші категорично відмовлялись від їх застосування. І лише у середні віки у період поширення в Азії і Європі монотеїстичних релігій, наркотичні речовини посіли маргінальну нішу [286, с. 83, 85].

⁵ Примітка.

При цьому слід наголосити, що дози наркотичних засобів й алкоголю, які приймаються в ритуальних цілях є надзвичайно малими, а їх вживання суворо регламентується релігійними ритуалами і за жодних обставин не можуть набувати регулярного характеру.

Своєю чергою, у багатьох країнах, що розвиваються, доволі лояльним і терпимим є суспільне ставлення до фактів недотримання компаніями малого і середнього бізнесу діючого податкового законодавства. Зокрема, вважається, що подібного роду підприємницькі структури володіють природним правом ухилятися від виконання своїх податкових зобов'язань перед державою і порушувати діючі законодавчі норми у цій царині в силу орієнтації на нівелювання монопольних конкурентних переваг корпорацій великого бізнесу, здобутих ними у результаті отриманих від держави преференцій.

Своєю чергою, підприємцям, котрі вдаються до реалізації тіньових економічних оборудок, притаманні, на нашу думку, такі особистісні риси, як авантюризм, інноваційний пошук, схильність до ризику, стремління до самореалізації та ін. Не слід скидати з рахунків і їх чітко виражений економічний егоїзм, який спонукає їх до приховування від офіційного обліку здійснюваних економічних операцій з метою ухилення від виконання своїх податкових зобов'язань перед державою. Навіть найефективніша централізована система оподаткування підприємницької і бізнесової діяльності не здатна повністю ліквідувати тіньову економіку, оскільки навіть за мінімального рівня оподаткування певна частина платників податків не будуть їх сплачувати.

Потужний вплив соціально-культурного середовища на процеси тінізації економічної діяльності яскраво виявляється у широкому сприйнятті різними групами населення духовних цінностей, субкультури і «романтики» злочинного світу [278, с. 51]. Вони не тільки забезпечують регламентування і упорядкування способу життя, поведінкових моделей і злочинної діяльності кримінальних співтовариств (усупереч законослухняному суспільству), але й активно залучають тіньовий духовний потенціал для досягнення суспільно-політичних і соціальних цілей тінізації економічних відносин. У такий спосіб відбувається кримінальне спотворення соціалізації особистості, активізація її злочинної і протизаконної економічної поведінки, а також прищеплюється психологічна толерантність широких верств населення до подібних поведінкових моделей аж до повного зняття відносно них усіх внутрішніх табу.

I, нарешті, *четверту групу середовищних факторів тінізації економічної діяльності* формують *інформаційно-комунікаційні чинники*. Їх зародження пов'язане з четвертою промисловою революцією, яка на рубежі XX – XXI ст. започаткувала фундаментальні процеси діджиталізації глобального суспільного відтворення, що базуються на широкомасштабному застосуванні в усіх його структурних ланках піонерних інформаційно-комунікаційних технологій. Наголосимо, що механізм дії інформаційно-комунікаційного середовища на процеси тінізації економічних операцій пов'язаний насамперед з докорінними змінами існуючих підходів до організації виробничо-інвестиційної, фінансової, торговельно-збутової, транспортно-логістичної, маркетингової, науково-технічної, інноваційної та інших видів економічної діяльності суб'єктів господарювання. У сукупності вони спричиняють фундаментальні якісні модифікації як самих ринкових акторів, так і механізмів їх взаємодії на національному й інтернаціональному рівнях, а також домінуючих форм участі економічних суб'єктів у глобальній моделі міжнародного поділу праці.

Фундаментальність впливу інформаційно-комунікаційних чинників глобального середовища тінізації економічної діяльності набуває свого концентрованого вираження насамперед у *загальносвітовому поширенні електронної комерційної діяльності, динамічному розвитку інноваційних комунікаційних систем, платформних бізнес-моделей, масштабному впровадженні у бізнес-діяльності сучасного програмного забезпечення, системній діджиталізації транскордонних потоків фінансового капіталу* та ін. Усі вони у сукупності спричиняють значне розширення ресурсних можливостей компаній щодо тінізації своїх фінансово-господарських операцій на величезні суми по усій планеті. Звернімось до цифр: нині, за оцінками експертів ООН, щорічний вартісний обсяг електронної комерції становить близько 12% загального обсягу глобального торговельного обігу [155, с. 10] з чітко вираженим трендом щорічного приросту, випереджальними темпами зростання порівняно зі світовою торгівлею в цілому та домінуванням у її географічній структурі США, Японії, Китаю, Німеччини і Респ. Корея (табл. 1.6). Зокрема, у 2017 р. на тлі 4,5%-го зростання міжнародної торгівлі

товарами (порівняно з 2016 р.) [181] приріст обсягів електронної комерції склав 13%, вивівши її вартісні обсяги до рекордної відмітки у 29 трлн дол. США [77].

Таблиця 1.6

**Основні показники електронної торгівлі
за окремими країнами у 2017 р.**

Країна	Продажі у сегменті електронної комерції		Продажі у сегменті B2B		Продажі у сегменті B2C, млрд дол. США	Середньорічні витрати одного клієнта у сегменті B2C, дол. США
	вартісний обсяг, млрд дол. США	відношення до ВВП, %	вартісний обсяг, млрд дол. США	частка у загальному обсязі електронної комерції, %		
США	8883	46	8129	90	753	3851
Японія	2975	61	2828	95	147	3248
Китай	1931	16	869	49	1062	2574
Німеччина	1503	41	1414	92	88	1668
Респ. Корея	1290	84	1220	95	69	2983
Великобританія	755	29	548	74	206	4658
Франція	734	28	642	87	92	2577
Канада	512	31	452	90	60	3130
Індія	400	15	369	91	31	1130
Італія	333	17	310	93	23	1493
Топ-10 країн	19315	36	16782	87	2533	2904
Світ у цілому	29367	X	25516	X	3851	X

Джерело: побудовано авторкою за даними [77].

Принагідно відзначимо, що зв'язок електронної комерції з системними процесами тінізації економічної діяльності виявляється насамперед у *значному спрощенні процесу організації й реалізації торговельних операцій завдяки використанню діджитал-технологій*, а отже – суттєвому зниженню трансакційних витрат торговельних операцій, пов'язаних з пошуком потенційних покупців і продавців, *підвищенням ефективності корпоративної політики управління запасами, а також оперативним виведенням торговельних трансакцій з-під моніторингового контролю державних регуляторних органів* [231, с. 30]. Так, за прогнозними оцінками експертів СОТ, завдяки зниженню трансакційних витрат бізнесу та підвищенню продуктивності діджитал-технології здатні на період до 2030 р. забезпечити додатковий приріст глобальної торгівлі на рівні 34% [13].

Тісний зв'язок електронної комерції з системними процесами тінізації економічної діяльності виявляється також у неналежному захисті прав споживачів,

об'єктів інтелектуальної власності й персональних даних споживачів, браку ефективного фінансового контролю за укладанням електронних контрактів, проведенням електронних транзакцій, їх обліково-аналітичним відображенням, технічною підтримкою платіжної інфраструктури [236, с. 57]. Особливої уваги в аналізі впливу електронної комерції на тінізацію економічних операцій заслуговують й питання щодо державного регулювання електронних транзакцій у споживчому секторі з причин можливого ухиляння інтернет-магазинів від виконання своїх обов'язків в частині виплати споживачам компенсацій, приховування своїх фактичних адрес та проведення взаєморозрахунків зі своїми партнерами-учасниками платіжних операцій (логістичними фірмами, торговельними майданчиками та ін.) [18]. Не слід скидати з рахунків неналежного регулювання конкуренції у сфері електронної комерції в частині кіберсквоттінгу, тобто недобросовісної реєстрації й використання доменних імен, яка дає змогу економічним суб'єктам реалізовувати фальсифікатні й контрабандні товари [236, с. 57].

Неухильне нарощування в останні десятиліття глобальних потоків цифрової інформації спричиняє відповідне зростання транскордонного сегменту інтернет-трафіку. Найбільш красномовним підтвердженням даного тренду є такий показник як частка транскордонних інформаційних потоків у глобальному валовому внутрішньому продукті, яка становить нині близько 3,5%. Вже у найближчі роки, як свідчать прогнози оцінки авторитетних міжнародних експертів, даний показник буде лише зростати, справляючи на глобальну економічну систему такий же за масштабами вплив як і міжнародна торгівля товарами.

Водночас, ні для кого не секрет, що сам Інтернет в останні десятиліття не лише трансформувався в ефективний майданчик реалізації масштабних за вартісним обсягом фінансово-господарських трансакцій економічних суб'єктів різної національної належності, але й став потужним драйвером тінізації глобальної діяльності. Тут не можемо обійти увагою доволі широке застосування в останні десятиліття недобросовісними економічними суб'єктами таких заборонених законом «бізнес-практик», як-от: кіберзлочини, електронне шахрайство, обман

покупців при здійсненні інтернет-платежів; створення фальшивих платіжних систем, сайтів Інтернет-магазинів і кредитних організацій; використання програмного забезпечення для взлому комп'ютерних мереж; створення хакерських програм і шкідливих кодів з метою отримання облікових даних користувачів; DDOS-атаки; шахрайство у соціальних мережах і на безкоштовних сайтах приватних оголошень та ін. І це не беручи до уваги заснованих по усьому світу й багаточисельних за кількісним складом віртуальних і «оболонкових» компаній», фірм-«поштових скриньок», офшорних компаній, котрі дають можливість бізнесовим структурам реалізовувати широкий спектр інструментів агресивного податкового адміністрування, нівелюючи при цьому гострий конфлікт економічних інтересів держави і бізнесу по лінії податкової оптимізації і зниження трансакційних витрат економічної діяльності [110, с. 55].

Тож робимо висновок: інформаційно-комунікаційне середовище тінізації економічної діяльності у глобальних умовах формує по суті її загальну інституційну архітектуру на основі діджитал-платформ з їх широкими можливостями анонімної діяльності користувачів і збереження ними в таємниці свого географічного положення, що створює для державних регуляторних органів непереборні перешкоди відстежування тіньових операцій і незаконних дій в Інтернет-мережі. Завдяки широкому поширенню діджитал-платформ усі суб'єкти тіньової економіки синергійно об'єднуються на їх інституційній платформі, що є головним рушієм формування у глобальних координатах загальнопланетарних тіньових мереж, котрі обслуговують широкий діапазон неформальних і відверто кримінальних фінансово-господарських операцій, включаючи трансакції з оптимізації корпоративного податкового планування.

Узагальнюючи вищенаведене, відзначимо, що процеси тінізації економічної діяльності у сучасних умовах перебувають під потужним системоформуючим впливом дії факторів глобального середовища. З одного боку, воно визначає мотиваційні установки суб'єктів господарювання різної національної належності щодо проведення тіньових економічних операцій, а також загальну політико-правову, економічну, соціально-культурну й інформаційно-комунікаційну ауру їх

діяльності; а з другого – вимагає від економічних агентів враховувати середовищні фактори при розробленні й імплементації своїх корпоративних стратегій і бізнес-моделей. Зазначимо також, що у той час як доглобалізаційний етап розвитку світового господарства характеризувався домінуючим одновекторним впливом екзогенного середовища на процеси тінзації економічної діяльності, то глобальні умови детермінують формування якісно нової – діалектично-взаємодетермінованої – моделі тіньової економіки. Вона характеризується, з одного боку, потужним впливом глобального середовища на діяльність тіньових бізнес-структур зі значною диверсифікацією чинників, які враховуються ними при розробленні й реалізації корпоративних стратегій і бізнес-моделей, а з другого – глибокою структуризацією суб'єктами тіньової економіки глобального середовища у відповідності зі своїми власними економічними інтересами та операційними і стратегічними цілями.

Висновки до розділу 1

1. У західній економічній думці теоретичний дискурс тінзації економічних операцій фактично бере свій початок ще з далеких 1930-х років, однак лише з кінця 1960-х років формується самостійний напрям досліджень проблематики тінзації економічної діяльності з концентрацією уваги на питаннях щодо її об'єктивних причин, комплексної оцінки структурної динаміки, класифікаційної ідентифікації інституційних й організаційно-економічних форм, а також ранжування держав за масштабами тінзації їх економік. Докорінна зміна у цей період методологічних підходів стала закономірною реакцією науковців на посилення податкового навантаження на бізнес, зниження ефективності національних судових систем держав та наростаючу їх неспроможність забезпечувати ефективне регулювання соціально-економічних процесів. Синергетична дія зазначених процесів виявляється у значній активізації економічної діяльності з виробництва, обміну і споживання товарів і послуг як заборонених законодавством, так і дозволених,

однак навмисно приховуваних з метою «розмивання» податкової бази, не виплати податків та інших обов'язкових бюджетних платежів.

2. Найбільш поширеними на сьогодні теоріями дослідження процесів тінізації економічної діяльності є класична політекономія, кейнсіанство, нова інституційна економічна теорія (неоінституціоналізм), теорія трансакційних витрат, монетаризм та неоліберальна теорія. Усі вони відрізняються як за об'єктом і предметом дослідження, так і підходами щодо трактування сутності тіньової економіки, причин і комплексу чинників її формування, драйверів розширення, переваг і загроз для національних економік, а також характеристики суб'єктних взаємозв'язків у неофіційному секторі економіки та розроблення заходів щодо його мінімізації.

3. Як надскладне, з погляду дослідження й аналізу економічне явище, тінізація фінансово-господарських операцій репрезентує систему багаторівневих, ієрархічно субординованих і мультифакторних взаємозв'язків і взаємовідносин між економічними суб'єктами, що мають легальний і нелегальний характер та реалізуються на основі імплементації економічними суб'єктами широкого спектру нормативно-правових, організаційно-економічних, адміністративних й інституційно-регуляторних інструментів і механізмів, здатних генерувати додаткові фінансові і грошові потоки та формувати матеріальні і нематеріальні цінності. При цьому найбільший методологічний ресурс у поясненні філософії розвитку процесів тінізації економічної діяльності закладений в неоінституційному векторі її теоретичного дискурсу, який спирається на пріоритезацію ролі інститутів у суспільному розвитку як основи формування поведінкових мотивів суб'єктів господарювання та діючих господарських практик. Постійно еволюціонуючи і збагачуючись новими методологічними прийомами й елементами, неоінституціоналізм найбільш адекватно у теоретичному плані відбиває якісно нові тенденції і тренди тінізації економічної діяльності суб'єктів господарювання різної національної належності, а відтак – дає широкі можливості щодо прогнозування її масштабів і структури на довгостроковий період.

4. Тіньовий сегмент у розвитку національних соціально-економічних систем держав відіграє чітко виражену дуалістичну роль. З одного боку, він стимулює макроекономічне зростання багатьох держав, забезпечує подолання бідності населення й соціально-гуманітарної відсталості, активізує розвиток малого й середнього підприємництва, справляє потужний мультиплікативний вплив на приріст валового внутрішнього продукту держав каналами розширення внутрішнього платоспроможного попиту, оподаткування амністованих й «відмитих» злочинних капіталів, а також використання отриманих від нелегальної економічної діяльності доходів на купівлю вироблених в офіційному секторі економіки товарів і послуг. З другого боку, тінізація економічної діяльності є причиною значного загострення соціально-економічних, фінансових, інвестиційних, податково-адміністративних та інших структурних проблем національного економічного розвитку, формує у суб'єктів господарювання економічної поведінки рендоорієнтованого типу, деформує національні податкові системи держав, звужує можливості формування їх державних бюджетів, спричиняє глибокі структурні трансформації національних грошово-кредитних і банківських систем. Це не тільки спричиняє наростання в економіках різних держав суспільної нестабільності та поглиблення внутрішньокраїнових асиметрій у розподілі доходів різних груп населення, але й значною мірою знижує ефективність застосовуваного їх національними урядами інструментарію оперативного реагування на перманентні зміни ключових кількісно-якісних параметрів соціально-економічного розвитку.

5. Середовище функціонування тіньового сектору глобальної економіки являє собою своєрідну «ауру», яка супроводжує й опосередковує тіньові бізнес-транзакції суб'єктів господарювання різної національної належності, а також у конкретних історичних умовах і просторово-часових координатах формує масштаби і магістральні напрями тінізації економічної діяльності. Загальний вектор тінізації фінансово-господарських операцій економічних суб'єктів формується у сучасних умовах як на основі дії об'єктивних економічних законів, так і у результаті системного впливу глобальних трендів світогосподарського

розвитку, а також нелінійних й емерджентних чинників цивілізаційного суспільного прогресу. Їх синергійна дія виявляється у появі в останні десятиліття якісно нових міждержавних політико-економічних й соціальних суперечностей й антагонізмів, розв'язання яких напряду залежить від імплементації національними урядами держав нетрадиційних інструментів й механізмів детінізації економічної діяльності, а також реалізації деофшоризаційних стратегій національного економічного розвитку.

6. У той час як доглобалізаційний етап розвитку світового господарства характеризувався домінуючим одновекторним впливом екзогенного середовища на процеси тінізації економічної діяльності, глобальні умови детермінують формування якісно нової – діалектично-взаємодетермінованої – моделі тіньової економіки. Вона характеризується, з одного боку, потужним впливом глобального середовища на діяльність тіньових бізнес-структур зі значною диверсифікацією чинників, які враховуються ними при розробленні й реалізації корпоративних стратегій і бізнес-моделей, а з другого – глибокою структуризацією суб'єктами тіньової економіки глобального середовища у відповідності зі своїми власними економічними інтересами та операційними і стратегічними цілями.

Основні результати розділу опубліковані у роботах авторки [211; 213; 219; 220; 221].

РОЗДІЛ 2.

МАСШТАБИ Й ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ФОРМАТИ ГЛОБАЛЬНОЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Тіньовий банкінг як джерело системних ризиків світового фінансового ринку

Фінансовий глобалізм, що ґрунтується на системних і всеохоплюючих процесах лібералізації транскордонного руху капітальних активів, в останні десятиліття набув прискореної динаміки розвитку та концентровано втілюється у низці тенденцій. Це, зокрема, стрімке наростання інтернаціоналізаційних тенденцій у функціонуванні національних фінансових ринків, зростання рівнів їх глибини, гіперфінансіалізація усіх сфер суспільного відтворення, небачене розширення і диверсифікація інвестиційно-кредитних операцій багатонаціональних підприємств і транснаціональних банків, надспоживання фінансового капіталу в якості віртуального невиробленого продукту, а також стрімка розбудова загальнопланетарного фінансово-мережевого простору, здатного інтегрувати у своє «полотно» усі без виключення держави і регіони світу.

Про досягнуті на сьогодні масштаби фінансового глобалізму свідчить, зокрема, такий факт: сукупний вартісний обсяг глобальних фінансових активів (акцій, приватних та державних облігаційних інструментів, банківських депозитів та деривативів) зріс, за даними *McKinsey & Company* з 12 трлн дол. США у 1980 р. до 94 трлн у 2000 р., 196 трлн у 2007 р. [116, с. 9], досягнувши на кінець 2020 р. 510 трлн дол. США [173], що ушестеро перевищує глобальний валовий внутрішній продукт. Разом з тим, домінуюча упродовж усього післявоєнного періоду неоліберальна концепція фінансового глобалізму, спричинивши глибокі структурні трансформації світового фінансового ринку у напрямку розширення доступу економічних суб'єктів до джерел фінансування господарських операцій, одночасно породила цілу низку гострих міждержавних і міжрегіональних суперечностей у фінансовій сфері, довівши до антагоністичної межі і без того

гострі протиріччя економічних інтересів національних урядів і світового буржуазно-фінансового олігархату. Сучасному фінансовому глобалізму одночасно притаманні й глибокі внутрішні суперечності, пов'язані як з динамічним нагромадженням у світовому господарстві фінансових дисбалансів, загальнопланетарним поширенням кризових «інфекцій» та синхронізацією регіональних фінансових криз, так і масовим поширенням тіньових фінансових операцій різнонаціональних економічних суб'єктів.

З огляду на те, що міжнародна фінансова система опосередковує, як ми знаємо, процеси нагромадження і транскордонного руху капітальних активів, їх міжтериторіального і міжсекторального перерозподілу між ринковими суб'єктами у цілях найбільш прибуткового вкладення, то вона доволі часто виявляється глибоко втягнутою у глобальні процеси тінізації економічної діяльності та легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Подібний методологічний засновок актуалізує питання щодо залучення банківського сектору у фінансове обслуговування і забезпечення життєздатності нелегального сектору глобальної економіки, з точки зору виконання ним надважливої інтермедіаційної функції акумулювання і перерозподілу тимчасово вільних приватних заощаджень з подальшим їх «запуском» у світовий фінансовий обіг. Це є головною рушійною силою трансформації сукупних заощаджень в інвестиційний капітал, що є матеріальною основою кредитування економік різних країн, фінансування зовнішньоторговельної діяльності та забезпечення ліквідності їх суб'єктів господарювання, а також структурної оптимізації територіального і секторального нагромадження глобального фінансового капіталу у різних точках світового господарства.

Оперуючи великомасштабним за вартістю і диверсифікованим за структурою грошовим капіталом, як втіленням суспільних економічних відносин, та опосередковуючи фундаментальні процеси його міжтериторіального і міжсекторального перерозподілу, *банківські установи підпадають під пруденційне регулювання з боку державних контролюючих органів* та змушені відповідати системі обов'язкових нормативів щодо достатності капіталу, ліквідності,

використання власного капіталу для купівлі акцій інших юридичних осіб, максимального розміру кредитних ризиків, банківських гарантій і поруки тощо. Однак, у глобальній банківській системі є специфічний сегмент, котрий випадає з даного моніторингового процесу та функціонує на засадах повної невідконтрольності системі державного регулювання. Даний сегмент світової банківської системи, що отримав у західній науковій літературі дуже влучну назву – «тіньовий банкінг» – вже з першої половини 1990-х років стає невід’ємним структурним компонентом глобальної тіньової економіки, відбиваючи об’єктивний характер динамічного розвитку системи структурованих фінансів, котрі власне й сформували механізм його функціонування.

Зауважимо, що у різних країнах світу тіньова банківська індустрія охоплює доволі широкий перелік інституцій та видів їх діяльності, об’єднаних однією спільною рисою, а саме: здійсненням діяльності без прямого контролю з боку державних регуляторних органів та без дотримання при цьому чинних нормативних вимог щодо параметрів функціональної діяльності. Її репрезентує сектор небанківських фінансових посередників (інакше кажучи, так звана парабанківська система чи система фінансування за допомогою ринкових інструментів (*англ. – market-based financing*)) [72], котрі, надаючи економічним суб’єктам кредитні ресурси та гарантуючи їм належний рівень ліквідності, функціонують паралельно традиційній банківській системі, позбавлені цілої низки притаманних останній стабілізуючих чинників та характеризуються такими узагальнюючими рисами. По-перше, це відсутність доступу до джерел ліквідного капіталу центральних банків країн за умов виникнення проблем з ліквідністю; по-друге, брак державних гарантій відносно збереження заощаджень і капіталу на випадок настання кризових явищ; по-третє, відсутність гарантійних внесків, наданих державою приватним особам. Зазначені особливості власне й детермінують надзвичайну «крихкість» тіньової банківської системи та її вразливість до турбулентного впливу зовнішніх фінансових шоків і дисбалансів. Це нерідко робить її «заручником» ринкової стихії з усіма притаманними останній рисами: різкими коливаннями цінової кон’юнктури, загрозами обвального

виведення вкладів клієнтів та навмисним маніпулюванням вартістю фінансових активів.

Переконані, що становлення і динамічний розвиток в останні десятиліття тіньового сегменту глобального банкінгу за своєю економічною природою і мотиваційними установками є красномовним відображенням змістовної сутності власне підприємницької діяльності. Остання, як відомо, за будь-яких соціально-економічних формацій завжди орієнтується на ті види і форми економічної діяльності, котрі здатні генерувати економічним суб'єктам максимальні доходи за мінімального розміру понесених ними трансакційних витрат. Тож за наявності широких можливостей недотримання встановлених для традиційних банківських установ регуляторних правил та умов діяльності у світовій економіці в останнє десятиліття остаточно оформився сегмент тіньового банкінгу.

Важливо зазначити, що сутнісний зміст тіньового банкінгу у його загально визнаній й усталеній на сьогодні кваліфікації безпосередньо не передбачає порушення фінансовими посередниками міжнародних стандартів протидії відмиванню «брудних» грошей, фінансування тероризму, поширення зброї масового ураження, а також неофіційного чи незаконного статусу операцій, здійснюваних ними [210, с. 51]. У трактуванні сутності тіньового банкінгу основна увага концентрується на питанні щодо відсутності сфер прямого контролю і нагляду за його функціонуванням з боку державних банківських регуляторів, а отже – браку жорстких регуляторних вимог, що висувуються перед традиційними банківськими установами.

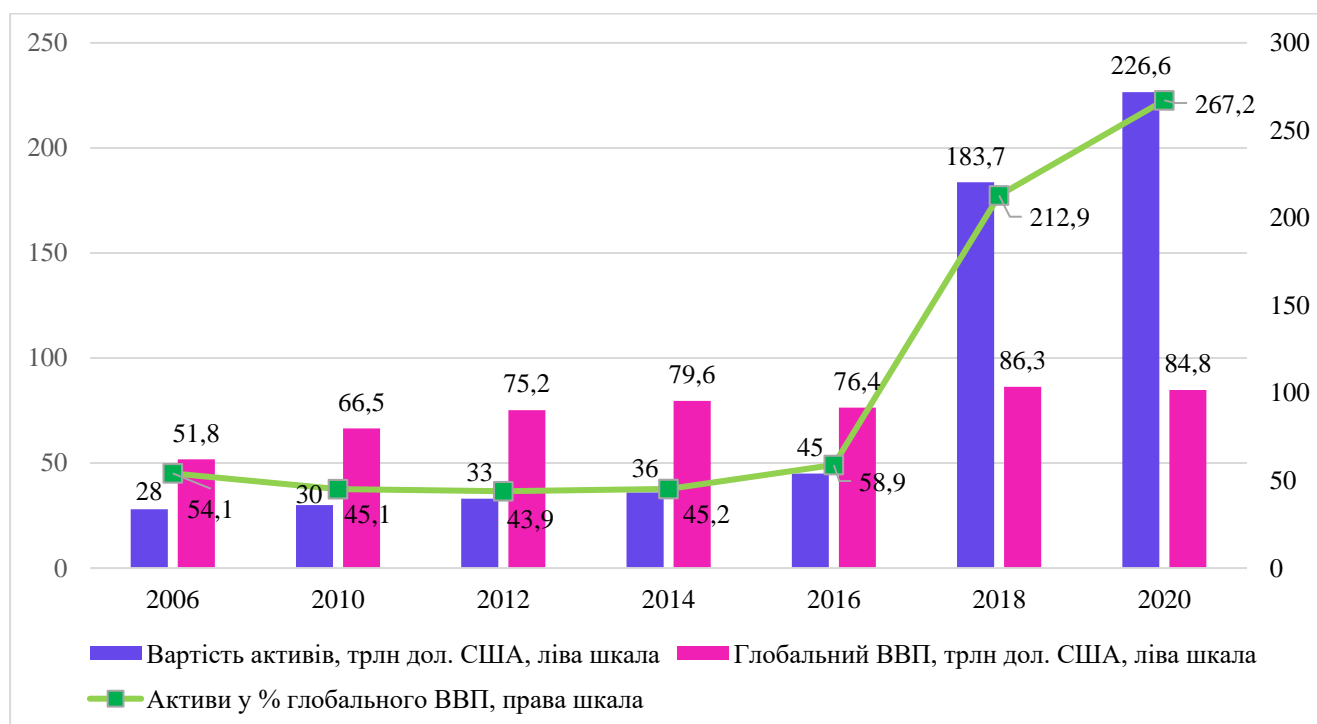
Наша дослідницька увага до тіньового сегменту глобальної банківської індустрії продиктована тим, що саме *клієнти тіньового банкінгу*, як свідчить світовий досвід, *доволі часто є учасниками тіньових операцій*. Отримання ними доходів здійснюється на основі безпосередньої чи опосередкованої реалізації нелегальних економічних трансакцій, у тому числі пов'язаних з відмиванням «брудних» грошей. Так, до клієнтів глобальної тіньової індустрії належать, зокрема: - тіньові продуценти товарів і послуг, постачальники і продавці тіньових продуктів; - тіньові кредитори і лихварі; - наймані працівники тіньових бізнес-

структур; тіньові споживачі та інші фізичні особи. Зазначимо, що до групи «тіньовиків» потрапляють не лише представники кримінального бізнесу, але й звичайні підприємці, котрі діють з порушеннями або в обхід податкового законодавства, переводять свої розрахунки у готівкову форму, не показують фактичного обігу коштів за угодами та зменшують розмір бюджетних платежів. Їх масштабна і диверсифікована діяльність нерідко пов'язана із залученням у сферу легального грошового обігу придбаних злочинним шляхом грошових коштів і майна. А оскільки зазначені активи активно інтегруються сьогодні у глобальну фінансову систему, то цілком природно, що вони несуть величезну загрозу економікам держав і цілих регіонів, національним валютам та системам національної і регіональної економічної безпеки.

В аналізі *взаємозв'язку між тіньовим банкінгом і тіньовим сектором глобальної економіки не можемо не відзначити ще одного важливого його каналу*, а саме: відсутність пруденційних нормативів фінансової діяльності тіньових банківських установ та системи пруденційного нагляду за їх функціонуванням. Як вагомий чинник безконтрольного підвищення ризиковості інвестиційно-кредитної діяльності тіньових банків це спричиняє цілу низку процесів і явищ, притаманних виключно тіньовій економіці: відтік капіталу за кордон, хабарі і відкати чиновникам і державним службовцям, фінансування торговельних операцій сірого імпорту, ухилення від сплати податків, фінансування тероризму, легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом тощо. Достатньо сказати, що з початку 2000-х років у багатьох країнах світу відтік капіталу за кордон обслуговується переважно небанківськими інститутами. Тож на рівні окремих держав стрімке зростання фінансових порушень та залучення тіньового банківського сектору у зазначені сумнівні операції справляє у крайній мірі негативний вплив на їх інвестиційну привабливість, суттєво знижуючи рівень фінансової конкурентоспроможності країн та обмежуючи джерела надходжень капітальних активів в їх економіки з глобального фінансового ринку. Дане явище набуло особливо гіпертрофованих форм прояву у країнах, що розвиваються, де в силу крайньої низької рівня розвитку інвестиційних сегментів національних фінансових ринків широкого поширення

набули операції напівлегального й неідентифікованого транскордонного вивезення капітальних активів; стрімко диверсифікуються фінансові трансакції у сегментах кептивних банків, мікрофінансування та мікрокредитування [138].

Що стосується масштабів діяльності тіньової банківської індустрії, то як свідчать дані, наведені на рис. 2.1, останні десятиліття характеризуються стрімким зростанням вартісного обсягу акумульованих нею активів. Тільки у період 2006-2020 рр. він збільшився увосьмеро – з 28 до 226,6 трлн дол. США, або з 54,1 до майже 270% глобального валового внутрішнього продукту.

Рис. 2.1. Вартість активів тіньового банкінгу у 2006-2020 рр., трлн дол. США та у % до глобального ВВП

Джерело: розраховано і побудовано авторкою за даними [82, с. 9; 80, с. 11; 81, с. 7; 75; 128].

Настільки стрімкий приріст капіталізації тіньового сегменту банківського сектору був обумовлений насамперед *докорінними якісними трансформаціями, яких зазнає світовий банківський сектор з кінця 1990-х років.* По-перше, слід відзначити динамічну транснаціоналізацію і мереживізацію економічної діяльності, а також системну глобалізацію виробничо-збутових ланцюгів. Зазначені процеси не тільки спричиняють активну інтеграцію національних

економік у транскордонні потоки капітальних активів, але й сформували у структурі світового фінансового ринку специфічні «ніші», де формується глобальний попит на послуги тіньового банкінгу та фінансові інструменти обслуговування тіньової економіки, а також забезпечується його розширене відтворення та диверсифікація самих тіньових структур.

По-друге, за умов динамічного глобального поширення інструментів структурованого фінансування традиційна банківська модель кредитування активно відходить від збереження банками на своїх балансах усіх виданих економічним суб'єктам кредитів до їх повного погашення та переходить до якісно нової моделі. Її сутність полягає у продажу чи передачі непогашених кредитних зобов'язань спеціальним позабалансовим структурам (*англ. – Special purpose vehicles – SPV*), котрі у більшості випадків засновані самими банківськими установами. Водночас процеси об'єднання у пули виданих банками позабалансовим структурам позичкового капіталу завершувались процедурами андеррайтингу та продажу боргових зобов'язань у формі цінних паперів, забезпечених активами (*англ. – Asset-Backed Securities – ABS*), та іпотечних цінних паперів (*англ. – Mortgage-Backed Securities – MBS*).

Завдяки зазначеним фінансовим продуктам у глобальній фінансовій системі не тільки виокремився такий автономний її сегмент як тіньовий банкінг, але й було сформовано потужний самопідтримувальний механізм передавання, розподілу і продажу банківськими установами ризиків, пов'язаних з кредитними операціями (дефолту, несплати процентів, зміни їх розміру тощо). У такий спосіб банки здобули практично необмежені можливості щодо «розблокування» власного капіталу та багаторазового його використання для випуску нових кредитів та без накладення на даний процес жодних обмежень щодо резервування власних капітальних активів.

Закономірним результатом зазначених процесів стало стрімке нарощування обсягу емісії забезпечених активами цінних паперів, коллатералізованих облігаційних зобов'язань (*англ. – Collateralized bond obligations – CBO*) та кредитних деривативів, які власне й сформували стійкий базис глобальної тіньової

банківської індустрії, вивівши її на якісно вищий щабель розвитку. Красномовним підтвердженням даної тези є, зокрема, дані Асоціації індустрії цінних паперів і фінансових ринків Сполучених Штатів Америки (*англ. – Securities Industry and Financial Markets Association – SIFMA*), згідно яких щорічний обсяг випуску цінних паперів *ABS* збільшився у цій державі з 121,2 млрд дол. США у 1995 р. до майже 582 млрд у 2021 р.; а вартісний обсяг непогашених зобов'язань за даним продуктом – з 1,3 млрд дол. США у 1985 р. до майже 1,6 трлн дол. у 2021 р. Що ж стосується цінних паперів *MBS*, то річний обсяг їх емісії зріс у період 1996-2021 рр. з 551,8 млрд до 4,6 трлн дол. США; а непогашених зобов'язань за даним фінансовим продуктом – з 399,9 млрд дол. США у 1985 р. до 12,2 трлн у 2021 р. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

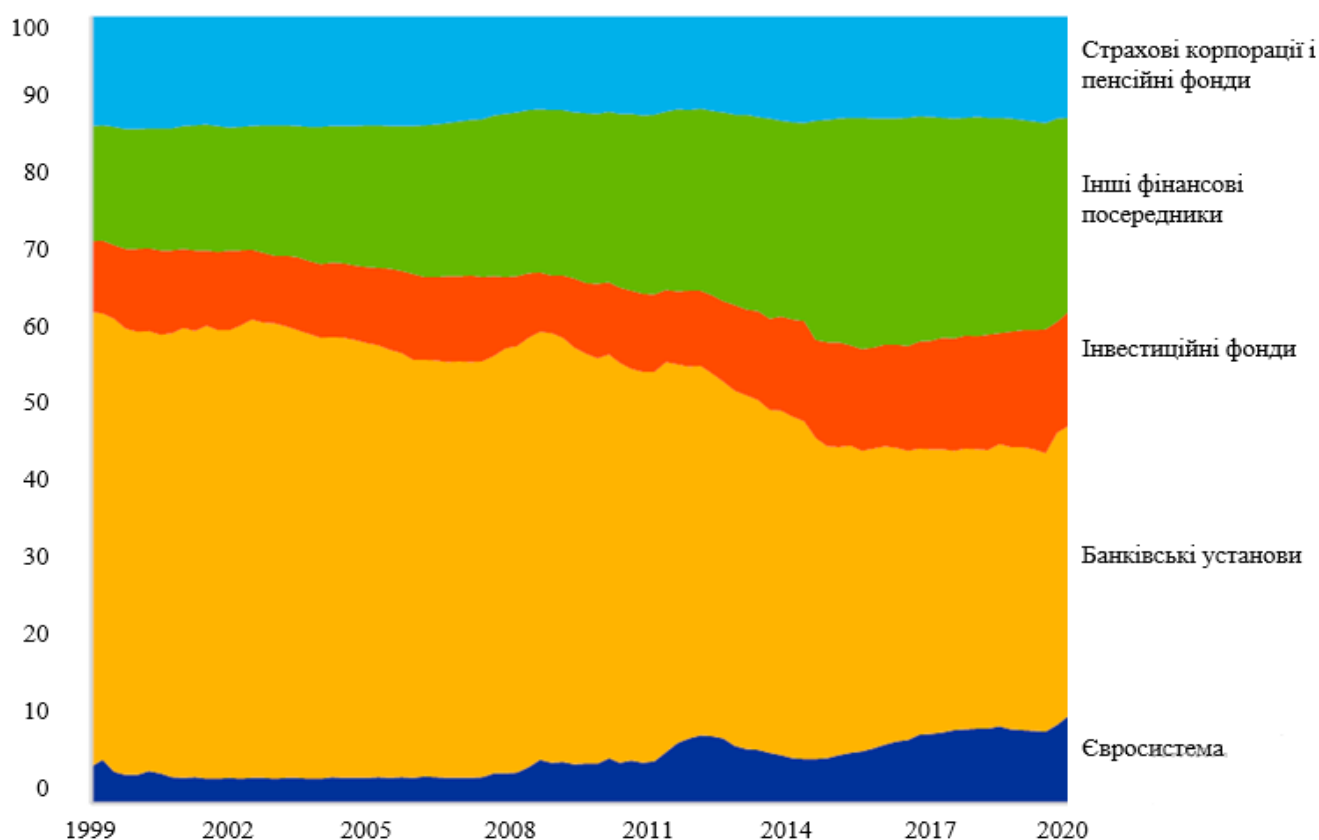
Вартісний обсяг емісії та непогашених зобов'язань за цінними паперами, забезпеченими активами, та іпотечними цінними паперами у Сполучених Штатах Америки у 1985-2021 рр., млрд дол. США

Рік	Цінні папери, забезпечені активами		Іпотечні цінні папери	
	випуск	непогашені зобов'язання	випуск	непогашені зобов'язання
1985	...	1,3	...	399,9
1990	...	67,2	...	1340,1
1995	121,2	215,7	551,8	2432,1
2000	240,3	701,9	779,9	4119,3
2004	330,6	1100,2	2428,7	6301,7
2008	215,2	1829,5	1394,0	9467,4
2012	259,0	1280,3	2195,1	8838,1
2016	325,4	1391,8	2044,2	9023,2
2018	516,9	1615,8	1874,7	9732,3
2021	581,9	1585,3	4584,6	12201,6

Джерело: побудовано авторкою за даними [73].

По-третє, характеризуючи *причини, котрі обумовили в останні десятиліття випереджальну структурну динаміку розвитку глобального тіньового банкінгу*, не можемо не відзначити також значного загострення міжнародної конкуренції на світовому фінансовому ринку між банківськими і спеціалізованими небанківськими фінансовими інститутами; недоступності цілої низки легальних фінансових послуг для певних категорій позичальників з числа фізичних і юридичних осіб; загально невисокого рівня фінансової грамотності широких верств населення; зниження посередницької ролі банківських установ в якості фінансових посередників; а також

значної диверсифікації суб'єктної структури глобальних кредитних ринків. Так, згідно даних фінансових рахунків країн єврозони, послаблення ролі банків у їх фінансовому посередництві з усією очевидністю окреслився ще у кінці 2000-х років: якщо у 2009 р. частка банків становила 52% загального обсягу акумульованих фінансових активів (за ринковою вартістю) фінансових посередників даної групи держав [133, с. 9], то вже до третього кварталу 2020 р. вона зменшилась до 37% (рис. 2.2), запустивши в дію потужні стимули для динамічного розвитку тіньового банківського сегменту.

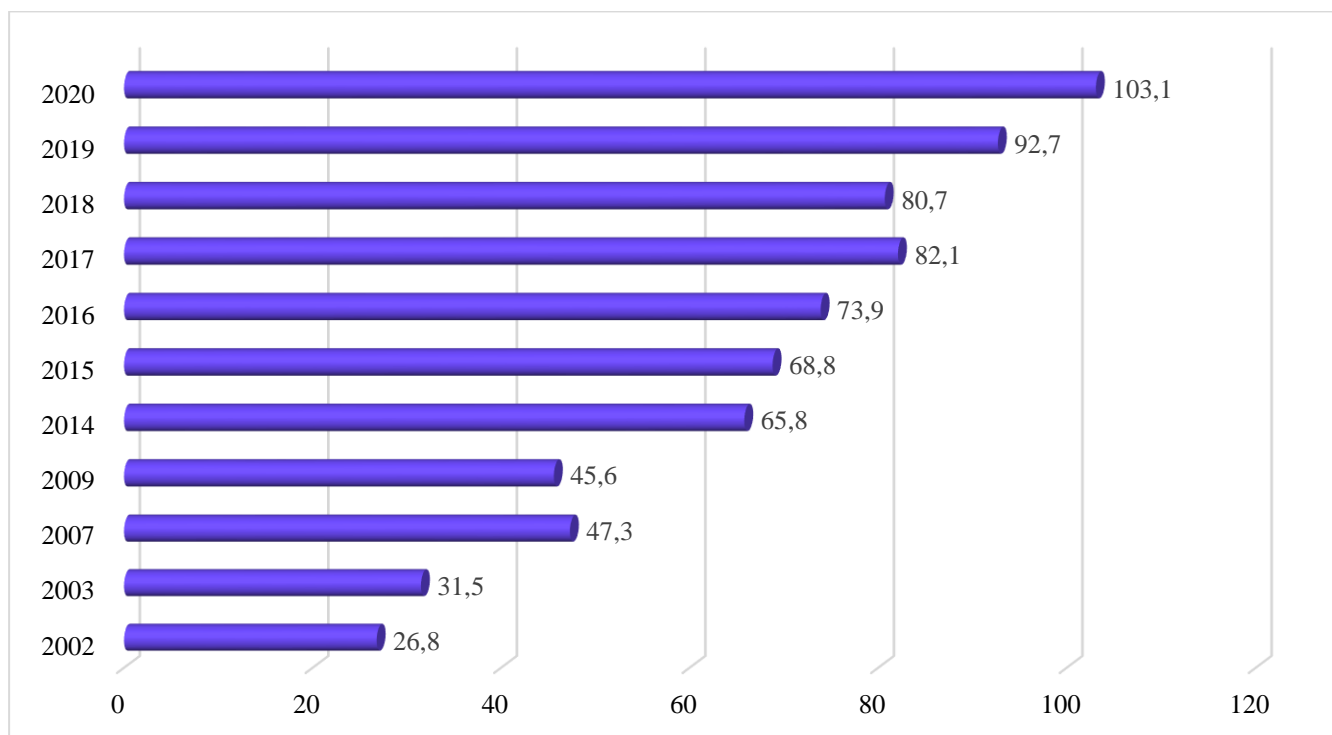

Рис. 2.2. Фінансові активи окремих суб'єктів європейського фінансового ринку у 1999-2020 рр., % загальних активів

Джерело: побудовано авторкою за даними [133, с. 9]

Що ж стосується *диверсифікації суб'єктної структури глобальних кредитних ринків*, то йдеться насамперед про активний пошук населенням та різними бізнес-структурами сфер більш прибуткового, порівняно з банківськими депозитами, вкладення своїх заощаджень і капітальних активів, а відтак – *динамічну передислокацію останніх з банківських інституцій у різного роду пайові фонди*, здатні

запропонувати своїм клієнтам більш високі проценти на вкладений капітал. Є всі підстави стверджувати, що виокремлення у структурі глобальної фінансової системи автономного сегменту тіньового банкінгу стало закономірною реакцією фінансового ринку на зростаючий попит інституційних інвесторів різних країн на високоліквідні і низькоризикові активи, який не може бути задоволений лише на основі ринкового пропонування суверенних боргових цінних паперів [27]. Достатньо сказати, що тільки за період 2002-2020 рр. вартісний обсяг активів в управлінні різноманітних фондів збільшився з 26,8 до 103,1 трлн дол. США (рис. 2.3), а самі вони перетворились на головних споживачів інноваційних фінансових продуктів тіньового банкінгу, згенерованих на основі кредитної сек'юрітизації та кредитних деривативів.

Рис. 2.3. Вартість активів в управлінні пайових фондів у 2002-2020 рр., трлн дол. США

Джерело: побудовано авторкою за даними [187].

Вже до 2025 р., глобальна вартість активів в управлінні пайових фондів досягне, за оцінками фахівців PwC, відмітки у 145,4 трлн дол. США за щорічного темпу приросту на рівні 6,2% та найдинамічнішим очікуваним зростанням на ринках Латинської Америки та Азіатсько-Тихоокеанського регіону [76]. При цьому на тлі активного зростання сегменту активного управління капіталом (яке досягне до 2025р.

відмітки 87,9 трлн дол. США, або 60% сукупної вартості капітальних активів в управлінні) експерти PwC прогнозують також суттєве розширення масштабів пасивного управління (до 36,6 трлн дол. США, або 25% вартості капіталу в управлінні фондів на кінець періоду) [76].

Зазначимо, що окрім різного роду фондів у процесі споживання фінансових продуктів тіньового банкінгу в останнє десятиліття активно включилась також ціла низка інституційних інвесторів насамперед в особі нефінансових корпорацій та компаній державного сектору. Володіючи великомасштабними тимчасово вільними готівковими коштами на рахунках, вони надають їх у розпорядження тіньової банківської системи під ліквідне забезпечення з метою тимчасового і надійного розміщення та отримання процентного доходу на умовах Репо. Зауважимо, що, незважаючи на збереження доволі відмінних характеристик фінансових посередників різних країн, що репрезентують сектор тіньового банкінгу, за критеріями кількісного складу, спеціалізації, функціональних компетенцій, організаційної й управлінської структури, його *основною функцією є трансформація ліквідності і термінів погашення боргових зобов'язань без доступу до джерел офіційної фінансової підтримки у формі ліквідності центральних банків та дисконтних кредитів, а також національних систем гарантування банківських вкладів*. Інакше кажучи, матеріальною основою тіньового банкінгу є виконання посередницьких функцій у сфері кредитування домогосподарств і суб'єктів господарювання реального сектору економіки на основі використання альтернативних джерел фінансування, інноваційних фінансових інструментів і технологій, що створює якісно нові форми ліквідності. Таким чином, *ключовими іманентними рисами тіньової банківської індустрії є трансформація ризиків, низька маржинальність, функціонування за наявності приватного чи публічного плеча, розподіл основних ризиків серед учасників операцій, висока схильність до залишкового ризику в силу нездатності до його самостійного абсорбування* [210, с. 52].

Зазначені риси та функціональна спеціалізація тіньової банківської індустрії власне й обумовлює *специфіку суб'єктної структури її операторів*, яка

представлена на сьогодні фінансовими компаніями, хедж-фондами і взаємними фондами грошового ринку; спеціальними пайовими фондами, що інвестують у ринки ліквідності і державні цінні папери; структурованими інвестиційними продуктами і комерційними паперами (АВСР кондуїтами); угодами Репо і операціями позик цінними паперами; інструментами сек'юрітизації і структурними інвестиційними фондами; інвестиційними банками й іпотечними компаніями [138; 210 с. 51]. Зокрема, з 183,7 трлн дол. США акумульованого тіньовим банківським сектором капіталу станом на початок 2019 р. (що становить 48,5% вартості глобальних фінансових активів) на страхові корпорації припадало 32,9 трлн (8,7%), пенсійні фонди – 35,6 трлн (9,4%), інші фінансові посередники – 114,3 трлн (30,2%), допоміжні фінансові компанії⁶ – 1 трлн (0,3% відповідно) (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Розподіл глобальних фінансових активів
за окремими суб'єктами світового фінансового ринку у 2020 р.**

Фінансовий посередник	Вартісний обсяг фінансових активів, трлн дол. США	Частка у глобальних фінансових активах, %	Темп зростання у 2020 р. відносно 2019 р., %	Темп зростання у 2014-2019 рр., %
Центральні банки	41,9	8,9	32,3	6,9
Комерційні банки	180,4	38,5	11,1	3,7
Публічні фінансові інституції	19,9	4,2	7,7	4,5
<i>Тіньовий банківський сектор, у тому числі</i>	226,6	48,3	7,9	5,6
Страхові корпорації*	32,9	8,7	0,2	5,5
Пенсійні фонди*	35,6	9,4	0,4	6,3
Інші фінансові посередники*	114,3	30,2	-0,4	9,0
Допоміжні фінансові компанії*	1,0	0,3	8,8	8,8
Глобальні фінансові активи	468,7	100,0	10,9	5,0

* - дані станом на початок 2019 р.

Джерело: побудовано авторкою за даними [80, с. 11; 81, с. 7].

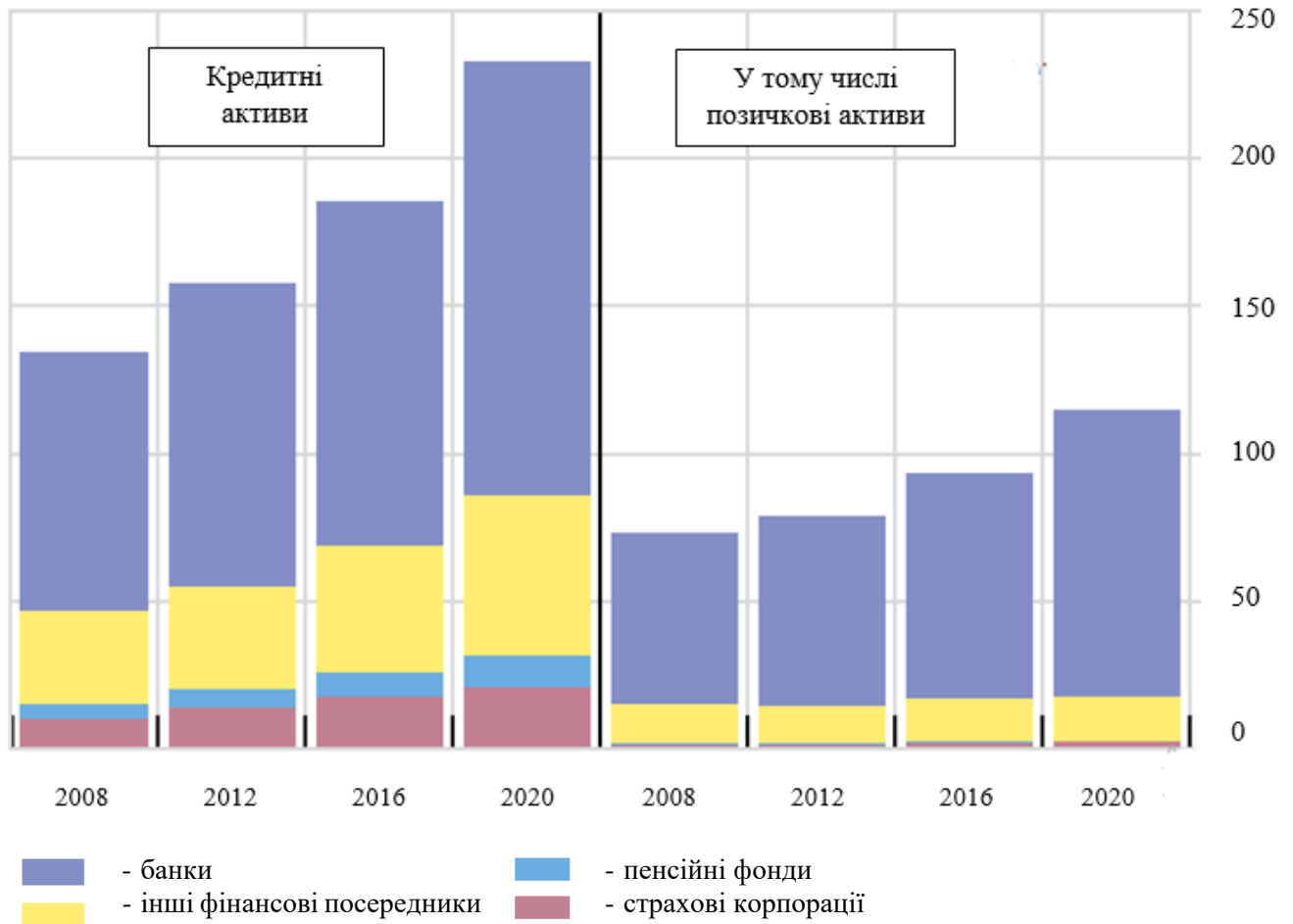
⁶ Примітка.

Фінансові допоміжні компанії – це інституційні одиниці, котрі займаються обслуговуванням фінансових ринків, однак не володіють фінансовими активами та зобов'язаннями, які вони обробляють.

З огляду на величезний фінансовий капітал, сконцентрований в руках тіньових банківських установ, цілком закономірним є той факт, що саме на них в останні роки припадає до 80% загальної суми наданих позик глобальному корпоративному сектору.

Наголосимо, що сучасна кредитна діяльність операторів тіньової банківської індустрії відіграє надзвичайно важливу роль для функціонування глобального фінансового ринку з огляду на ту обставину, що трансформація термінів погашення / ліквідності, кредитне плече та недосконалі кредитні операції можуть спричинити значні структурні дисбаланси на фінансовому ринку, посилюючи у такий спосіб динаміку поширення кризових «інфекцій» у світовій економічній системі. Цілком природно, що у тих державах, де небанківські фінансові інститути відіграють значну роль у кредитному посередництві, тіньовий банкінг у більшості випадків виявляє недостатню стійкість до впливу зовнішніх фінансових шоків. Це суттєво сповільнює вхідні потоки кредитного капіталу у національні економіки, особливо у кризові періоди національних бізнес-циклів [81, с. 14] та свідчить про певну слабкість тіньового банкінгу щодо вирівнювання структурних дисбалансів світової фінансової системи під час криз та у процесі транскордонної передачі регіональних кризових «інфекцій».

На сьогодні кредитні активи тіньового банкінгу включають позики (або позичкові активи, до яких належать овердрафти, позики з розстрочкою платежу, кредити на купівлю та кредити для фінансування торговельних операцій), боргові цінні папери (векселі, облігації і комерційні папери) та готівку на депозит. Як показують дані, наведені на рис. 2.4, упродовж 2008-2020 рр. спостерігається стійке зростання кредитних і позичкових активів тіньового банкінгу з 145 до майже 233 трлн дол. США та з 20 до 115 трлн дол. США відповідно. Незважаючи на певне послаблення посередницької ролі традиційних банківських установ у функціонуванні глобального фінансового ринку, вони дотепер залишаються найважливішими постачальниками фінансування для тіньового банкінгу.

Рис. 2.4. Розподіл кредитних і позичкових активів тіньового банкінгу за окремими фінансовими посередниками у 2008-2020 рр., трлн дол. США

Джерело: побудовано авторкою за даними [81, с. 15].

Як свідчать дані, подані у табл. 2.3, у структурі його кредитного капіталу на банківські установи припадало у 2020 р. 63,1% (146,8 трлн дол. США) сукупної вартості кредитних активів (включаючи депозити) та 84,1% (96,2 трлн дол.) позичкових активів тіньового банківського сектору. Далі йдуть інші фінансові посередники – 23,2% (53,9 трлн дол. США) та 13,4% (15,3 трлн); страхові корпорації – 9,1% (21,3 трлн дол. США) та 2,3% (2,6 трлн дол.); пенсійні фонди – 4,6% (10,7 трлн дол. США) та 0,3% (0,3 трлн дол. відповідно). Принагідно відзначимо також, що *кредитні активи банківських установ (включаючи депозити) зростають набагато швидше, аніж кредитні активи страхових корпорацій, пенсійних фондів та інших фінансових посередників, що підтверджує наявність тісного взаємозв'язку тіньового банкінгу з традиційною банківською індустрією.*

Таблиця 2.3

**Структура кредитного капіталу тіньового банкінгу
за фінансовими посередниками у 2020 р.**

Показник	Усього	Банки	Страхові корпорації	Пенсійні фонди	Інші фінансові посередники
Кредитні активи (включаючи депозити), трлн дол. США	232,8	146,8	21,3	10,7	53,9
Темп зростання у 2020 р. відносно 2019 р.,%	8,6	10,5	6,4	7,9	4,6
Кредитні активи (за виключенням депозитів, трлн дол. США)	209,9	130,1	20,2	10,0	49,7
Темп зростання у 2020 р. відносно 2019 р.,%	7,9	9,5	6,1	8,2	4,4
Позичкові активи, трлн дол. США	114,4	96,2	2,6	0,3	15,3
Темп зростання у 2020 р. відносно 2019 р.,%	6,4	7,7	4,3	11,1	-1,1

Джерело: побудовано авторкою за даними [81, с. 14].

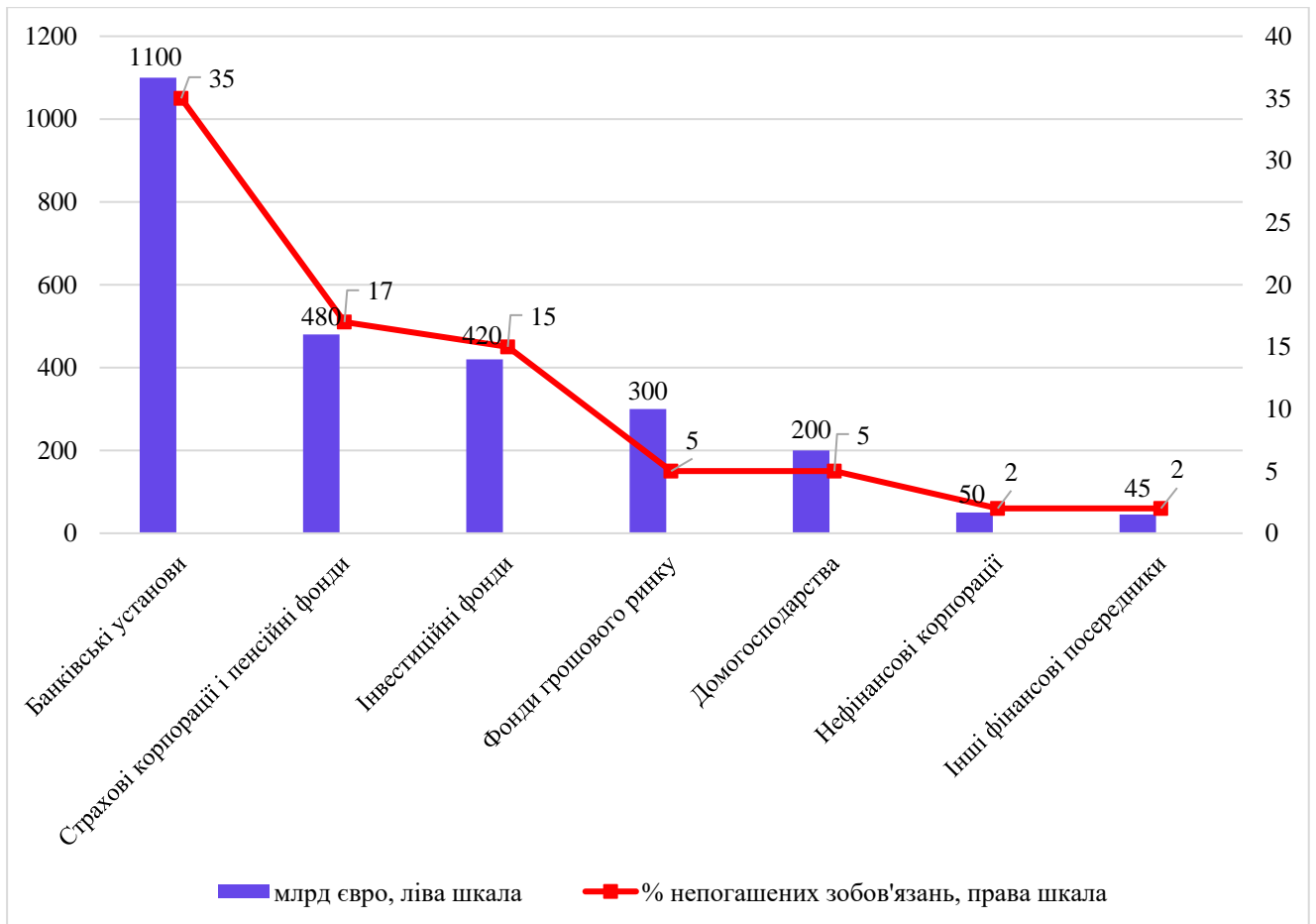
Тут доречно нагадати, що тіньові банки своєю появою завдячують саме традиційним банківським установам, котрі у стремлінні знівелювати вплив на свою діяльність кредитних ризиків та підвищити загальний рівень прибутковості власної діяльності активно перейшли до створення і застосування структурованих фінансових інструментів. Не випадково, традиційні банківські установи нерідко виявляються глибоко «вбудованими» у тіньові банківські мережі, з одного боку, всебічно підтримуючи тіньовий банкінг у процесах трансформації ліквідності і термінів виконання боргових зобов'язань; а з другого – будучи активними інвесторами в емітовані тіньовими банками структуровані фінансові продукти. Водночас у сучасній міжнародній фінансовій практиці явно прослідковується і зворотна залежність традиційної банківської системи від фінансування тіньових банків, котрі разом з домогосподарствами, підприємницькими структурами та компаніями корпоративного сектору в останнє десятиліття стали одним з вагомих фінансових джерел фондування та кредитування традиційних банків.

Звернімось до цифр: станом на тепер оптове фінансування тіньових банків в єврозоні стабільно становить близько 8% загального фінансування традиційної

банківської системи; пенсійні фонди і страхові корпорації сукупно володіють 15% банківських облігацій єврозони; а інвестиційні фонди, фонди грошового ринку та інші фінансові посередники разом концентрують 24% європейського ринку. Зазначимо також, що найчастіше традиційні банки надають фінансування тіншовим банкам єврозони каналами позичкового капіталу, купівлі акційних та боргових цінних паперів, котрі становлять у сукупності близько 8% загальних активів тіншових банків [133, с. 51].

Натомість вартість депозитів, відкритих тіншовими банками у кредитних інституціях єврозони, не перевищують нині 6% загальної вартості банківських зобов'язань; а між самими суб'єктами тіншового банкінгу також спостерігається доволі тісний взаємозв'язок і взаємовплив. Йдеться, зокрема, про те, що страхові корпорації до 25% своїх активів тримають в акційних інструментах інвестиційних фондів та значною мірою покладаються на фонди грошового ринку в управлінні власною ліквідністю [133, с. 51]. Своєю чергою, банківські установи та страхові корпорації також мають значні частки у капіталі компаній з управління активами та фінансових конгломератах. Так, з двадцяти п'яти найбільших у Європейському Союзі компаній з управління активами чотирнадцять належать банкам, а п'ять – страховим корпораціям [63].

Окрім того, близько 40% взаємних фондів в усьому світі управляються комерційними банками [71], а активи 38% хедж-фондів перебувають в управлінні фондів, афілійованих з фінансовими конгломератами [74]. Зазначені цифри засвідчують чітко виражений *крос-секторальний та мережевий характер функціонування інститутів тіншового банкінгу* (рис. 2.5), котрі у процесі трансформації кредитних зобов'язань, сек'юритизації та отримання фондування розбудовують багаторівневі зв'язки з комерційними банківськими установами, забезпечують довгострокові економічні вигоди усім фінансовим посередникам (страховим корпораціям, пенсійним та інвестиційним фондам, фондам грошового ринку тощо) та здійснюють ефективну оптимізацію ліквідності між материнськими компаніями та афілійованими установами.

Рис. 2.5. Структура боргових зобов'язань банківських установ єврозони за окремими фінансовими посередниками тіньового банкінгу станом на четвертий квартал 2019 р.

Джерело: побудовано авторкою за даними [133, с. 52].

Попри усі довгострокові вигоди і конкурентні переваги, що їх здобувають традиційні і тіньові банки у процесі своєї взаємодії (диверсифікація ризиків і доходів, економія трансакційних витрат бізнес-діяльності, оптимізація ліквідності та ін.), поглиблення взаємозв'язків між ними нерідко стає причиною виникнення потужних фінансових шоків. Останні, як свідчить світовий досвід, здатні до швидкого транскордонного поширення, розбалансування структурних параметрів світової фінансової системи та генерування негативних зовнішніх екстерналійв каналами формування ринкових цін на фінансові продукти та кредитний капітал.

Діалектичний підхід до аналізу діяльності світового тіньового банкінгу дає змогу конкретизувати його *ключові конкурентні переваги* в якості невід'ємного структурного сегменту глобального фінансового ринку. Вони полягають у такому:

- по-перше, забезпеченні завдяки структурованим фінансам високої доступності кредитного капіталу та зменшенні його вартості для широкого кола різнонаціональних економічних суб'єктів, підвищенні рівня їх ліквідності та диверсифікації фінансових інструментів у формі грошей, що перебувають в обігу у глобальній фінансовій системі;

- по-друге, трансформації кредитів та підвищенні якості емітованих кредитними посередниками боргових зобов'язань на основі застосування механізму пріоритету вимог, залучення гарантій та акредитивів та ін.;

- по-третє, трансформації боргових зобов'язань на основі використання короткострокових депозитів для забезпечення довгострокового кредитування та розширення кредитним посередником ліквідності для фінансування потреб позичальників;

- по-четверте, трансформації ліквідності на основі використання ліквідних інструментів чи зобов'язань для фондування неліквідних активів з одночасним застосуванням фінансового плеча або левериджа [103, с. 52];

- по-п'яте, зниженні ризиків кредитних деривативів та перетворенні завдяки механізмам сек'юритизації неліквідних банківських активів (кредитів і дебіторської заборгованості) і ризикової заборгованості за середньо- і довгостроковими кредитами у ліквідні фінансові інструменти, які легко реалізуються на грошовому ринку короткострокових зобов'язань та генерують тіньовій банківській системі доходи у формі спреду між більш високими процентними ставками за активами і більш низькими за зобов'язаннями;

- по-шосте, динамізації розвитку фінансових інновацій та інструментів управління ними, виведенні ризиків за межі світового банківського сектору, а також підвищенні ефективності функціонування світової банківської системи на основі її розширеного фондування;

- по-сьоме, легалізації тіньового капіталу для його поширення в законних органах влади, виходячи з ключових особливостей процесу транскордонного руху і нагромадження глобальних фінансових активів.

Загальновідомо, що тіньовий банківський сектор репрезентує одну з *найбільш ризико-вразливих і структурно нестабільних глобальних фінансових індустрій*, надзвичайно слабо прогнозованих в частині структурної динаміки і векторних мегатрендів розвитку з причин високої ризикованості здійснюваних операцій та відсутності належного контролю з боку державних регуляторних органів. Наголосимо, що хоча ризиковість, структурна нестабільність і специфічні ризики операційної діяльності є іманентними ознаками глобальної банківської системи в силу переважно боргової природи її ліквідності та віртуального характеру реалізовуваних фінансових операцій, у тіньовому банкінгу зазначені характеристики зазнають суттєвої мультиплікації, набуваючи ще більш кристалізованих форм прояву та відбиваючи масштабність розширеного відтворення грошового капіталу на основі механізмів структурованих фінансових продуктів та об'єднання на одній інституційній платформі глобальних ринків капіталу та балансів традиційних банківських установ.

На тлі збереження традиційних для операцій тіньового банкінгу ризиків (висока ймовірність масового пред'явлення клієнтами вимог щодо викупу боргових зобов'язань та ліквідації інвестиційних портфелів тіньових банків, брак достовірної інформації щодо їх організаційної структури й операцій, синхронізація циклічності різних сегментів глобального фінансового ринку, зростання левериджу та ін.), умови фінансового глобалізму породжують якісно нові – системні – ризики його функціонування. Йдеться насамперед про чітко виражену *проциклічність діяльності тіньових банків*, яка виявляється у їх здатності посилювати зростання чи, навпаки, падіння національних бізнес-циклів через надмірне пропонування чи надмірне зменшення кредитного капіталу відповідно у періоди економічного піднесення та економічного спаду. Інакше кажучи, періоди кредитної експансії характеризується додатковим «розігрівом» тіньового банкінгу, а періоди спаду – його значним звуженням, що може призвести навіть до саморуйнування тіньових банківських установ.

Наступним системним ризиком тіньового банкінгу є його *нерегульований леверидж*, досягнутий завдяки необмеженій емісії ліквідності та масштабним

позабалансовим операціям тіньових банків з багаторазової перезастави боргових зобов'язань. Так, ціла низка учасників тіньового банкінгу, насамперед з числа брокерів і дилерів фондового ринку, активно застосовують процедури перезастави, тобто багаторазового використання отриманих у заставу активів для фондування власних операцій забезпечення. У практичному плані це означає ніщо інше як необмежене «роздування» левериджа тіньового банкінгу та фігурування одного і того ж самого об'єкта застави у звітності багатьох фінансових структур. Дана обставина не тільки формує дуже тісний ланцюг їх взаємопов'язаних зобов'язань, але й перетворює механізм перезастави у провідний механізм фондування усієї фінансової системи на засадах синтетичної сек'юритизації. Остання являє собою інноваційний інструмент, який дає змогу залучити у фінансовий обіг значний обсяг неліквідних активів і створити якісно нові джерела поповнення ліквідності.

Принагідно нагадаємо, що, на відміну від реальної сек'юритизації, синтетична сек'юритизація зорієнтована на управління кредитними ризиками способом їх структурованої передачі іншим економічним суб'єктам. Відтак – вона позбавлена будь-якого реального забезпечення та репрезентує багатoshарову, пірамідоподібну структуру кредитів, у якій один рівень заставних зобов'язань одночасно слугує базою іншого. У процесі синтетичної сек'юритизації кожен новий етап тіньового кредитного ланцюга характеризується більш складним контролем якості забезпечення, що використовується для емісії структурованих цінних паперів. Не випадково, синтетична сек'юритизація кредитів здійснюється на основі емісії коллатералізованих облігаційних зобов'язань, які в останні роки характеризуються доволі високою динамікою розвитку. Зокрема, тільки у євроні вартісний обсяг емісії даного фінансового інструменту збільшився з 49 млрд євро у 2014 р. до 132 млрд у 2020 р.⁷ У той самий час обсяг непогашених синдікованих позик у даному регіоні зріс у період 2009-2020 рр.⁸ з 140 до 230 млрд євро, або з 2,1 до майже 3% загальної суми залученого підприємницькими структурами позичкового капіталу

---

⁷ Примітка.

Дані станом на другий квартал 2020 р.

⁸ Примітка.

Дані станом на другий квартал 2020 р.

[133, с. 55]. Таким чином, можемо стверджувати, що надмірна залежність тіньового банкіngu від ринкових джерел фінансових ресурсів, високий рівень їх боргового навантаження та вливання трильйонів доларів ліквідності у глобальний кредитний ринок суттєво послаблюють його стійкість у періоди фінансових криз та постійно створюють загрози залучення в обслуговування тіньових економічних операцій.

І, нарешті, в оцінці системних ризиків тіньового банкіngu не можемо оминати увагою також *надмірну складність посередницьких кредитних ланцюгів та нетранспарентність процесу трансформації термінів виконання боргових зобов'язань*. Йдеться насамперед про високий ступінь взаємозв'язків усіх інститутів тіньового банкіngu у процесі трансформації кредитних зобов'язань, їх сек'юритизації та отримання фондування. За таких умов навіть найменший збій чи погіршення позицій учасників тіньового банкіngu в одній з його ланок здатен розбалансувати усю його систему, підірвати стабільність грошового і фондового ринків та поглибити економічний спад.

Окрім того, багаторівнева процедура трансформації термінів боргових зобов'язань забезпечує тіньовим банкам широкі можливості перерозподілу кредитних ризиків та створення видимості безпечного інвестування коштів. Результатом подібного роду перерозподілу стає виникнення цілої низки якісно нових, специфічних для кожної окремої ланки тіньового банкіngu, кредитних ризиків, котрі у своїй сукупності вже на новому рівні ще більшою мірою підвищують вразливість усієї фінансової системи. Це посилює нестійкість тіньових банківських структур, підвищує їх ризиковий профіль та призводить до посилення залежності їх функціонування від діючих на грошовому ринку умов.

Підбиваючи підсумок, відзначимо таке: фундаментальні процеси фінансового глобалізму в останні десятиліття справили потужний стимулюючий вплив на структурну динаміку тіньового банкіngu. Будучи тісно пов'язаним з традиційним банківським сектором каналами фондування та кредитування, він буквально за три десятиліття перетворився на невід'ємний структурний компонент глобального фінансового ринку, закріпивши за собою унікальну фінансову спеціалізацію у царині структурування фінансових продуктів, трансформації ліквідності і термінів

виконання боргових зобов'язань. Це забезпечило значне підвищення ефективності фінансового посередництва у різноманітних сегментах світового грошового ринку та пом'якшення негативного впливу вимог пруденційного регулювання на рентабельність операцій у традиційній банківській системі.

Оператори тіньової банківської індустрії, володіючи значно більшими конкурентними перевагами порівняно з комерційними банками з причин набагато нижчих трансакційних витрат економічної діяльності та відсутності пруденційного регулювання з боку держави, доволі часто виявляються залученими в обслуговування сумнівних, а почасти й відверто тіньових економічних операцій своїх клієнтів. Останні активно використовують механізми тіньового банкінгу для виведення капіталу в офшорні зони, приховування бенефіціарів реалізовуваних угод, фінансування торговельних операцій сірого імпорту, ухилення від сплати податків, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом тощо. Використання тіньових банків у зазначених цілях є можливим з причин породжуваних ними системних ризиків фінансової діяльності: проциклічності діяльності; нерегульованого левериджу завдяки необмеженій емісії ліквідності та масштабним позабалансовим операціям по багаторазовій перезаставі боргових зобов'язань як механізму фондування глобальної фінансової системи; а також надмірної складності посередницьких кредитних ланцюгів та нетранспарентності процесу трансформації термінів виконання боргових зобов'язань.

Глобальна індустрія тіньового банкінгу у сучасних умовах перебуває у процесі перманентних якісних модифікацій і трансформацій. Вони пов'язані як з впливом системи нормативно-правових, політичних, організаційно-економічних, соціокультурних, кон'юнктурних та інституційних чинників на рівні національних економік, так і зростаючими потребами економічних суб'єктів різних країн на структуровані фінансові продукти, що передбачають об'єднання у пули фінансових інструментів, наступну емісію на їх основі цінних паперів та продаж останніх з метою залучення фінансового капіталу. З метою недопущення системних фінансових криз, нівелювання проциклічності функціонування тіньового банківського сектору та попередження фінансових «заражень» каналами

транскордонних фінансових операцій світова спільнота має вжити рішучих заходів у царині регулювання діяльності тіньових банків. Вони мають бути спрямовані на посилення регулювання чинних процедур сек'юритизації тіньових банків, діяльності пенсійних фондів та функціонування національних грошових ринків; реформування методів роботи рейтингових агентств; забезпечення координації і синхронізації регламентацій і нагляду на глобальному рівні, розбудови транспарентної системи страхування операцій та ін.

2.2. Транснаціональний наркобізнес у структурі глобальної тіньової економіки

Фундаментальні процеси соціально-економічної глобалізації в останні десятиліття відкрили перед світовим співтовариством не бачені раніше ресурсні можливості конкурентного розвитку держав і цілих регіонів, одночасно породжуючи якісно нові глобальні виклики і загрози. З-поміж останніх вагомий деструктивний вплив на структурну динаміку світогосподарського розвитку справляють системні процеси транснаціоналізації тіньової кримінальної економіки, що втілюються у такому відносно новому кримінальному феномені як транснаціональна економічна злочинність. Її організація базується на стратегічному баченні глобальних економічних процесів та перспективних сценаріїв їх розвитку, залученні висококласних спеціалістів та використанні найбільш проривних інноваційних технологій та розробок.

Доцільно зауважити, що транснаціональна мафія репрезентує надзвичайно складну мережу організованої злочинної діяльності та ринкового обігу незаконних фінансових коштів, отриманих від виробництва і збуту заборонених товарів і послуг; легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом; торгівлі людьми та зброєю; нелегального добування корисних копалин; незаконного ввезення мігрантів, корупції, нелегальної секс-індустрії; а також багатьох інших видів протизаконної діяльності. Усі вони супроводжуються високим рівнем насилля, генерують тіньовим структурам і злочинним угрупованням величезні доходи та у

більшості випадків спрямовуються на фінансування міжнародних нелегальних операцій та терористичної діяльності.

Особливе місце у сучасній структурі глобальної тіньової економіки посідає транснаціональний наркобізнес, який втілюється у роботі організованих злочинних груп у сфері розробки, виробництва, зберігання, транспортування і реалізації наркотичних засобів. В останнє десятиліття він переживає процеси глибоких трансформацій, що відбиваються, з одного боку, системні кількісно-якісні зміни світового ринку наркотичних засобів, а з другого – посилення тенденцій щодо його тінізації та наростання масштабів відмивання «брудних» грошей, отриманих від нелегального обігу наркотиків. На сьогодні діяльність транснаціонального наркобізнесу *характеризується чітко вираженими мережевими, позатериторіальними, позанаціональними, позарелігійними, позакласовими і позастатевими рисами* та охоплює з року в рік дедалі більшу кількість країн і світових регіонів в якості локальних зон виробництва, транзиту і логістичного забезпечення збуту наркотичних засобів і психотропних речовин на світовому ринку. На сьогодні викристалізувалась і набула усталеного характеру *ціла низка тенденцій розвитку транснаціонального наркобізнесу*, за якими можна судити про його масштаби, якісні характеристики, особливості корпоративних стратегій, а також місце у структурі глобальної тіньової економіки та загальносвітових процесах відмивання «брудних» грошей. Конкретизуємо й охарактеризуємо їх більш детально.

Насамперед слід відзначити, *неухильне нарощування масштабів і диверсифікацію виробничо-збутової діяльності транснаціонального наркобізнесу* як закономірного результату постійно зростаючого глобального попиту на наркотичні засоби та його диверсифікації з точки зору продуктової і регіональної структури світового споживання наркотиків. Так, останні десятиліття характеризуються особливо стрімким збільшенням чисельності світового населення віком від 15 до 64 років, яке вживає наркотики. Якщо у 1998-2000 рр. його кількість становила близько 185 млн осіб [79, с. 7], то у 2006 р. – біля 207 млн, у 2014 р. – 250 млн, а у 2019 р. – 275 млн (рис. 2.6). Водночас слід враховувати, що

зазначені цифри не відображають структурні показники світового споживання наркотичних засобів, котрі визначаються їх видами, віковими і статевими характеристиками споживачів, регіонами їх проживання та ін.

Рис. 2.6. Чисельність світового населення, яке вживає наркотики та має розлади, пов'язані із вживанням наркотичних засобів, у 2006-2019 рр., млн осіб⁹

Джерело: побудовано авторкою за даними [190, с. 21].

У продуктовому вимірі найбільш поширеним щодо масштабів споживання є канабіс (200,4 млн осіб у 2019 р.) та опіоїди (63,8 млн), далі йдуть опіати (30,8 млн), амфетамін (26,9 млн), кокаїн (20,1 млн) та екстазі (19,6 млн осіб відповідно) (табл. 2.4). Тут важливо також відзначити ще одну важливу тенденцію у глобальному споживанні наркотиків, а саме: відносну стабілізацію та певне зменшення обсягів споживання героїну і кокаїну у ключових регіонах-споживачах наркотичних засобів за одночасного збільшення споживання синтетичних наркотиків та рецептурних лікарських препаратів. Саме використання рецептурних лікарських засобів у немедичних цілях вже сьогодні стало надзвичайно гострою проблемою у сфері охорони здоров'я практично усіх країн світу, як розвинутих, так і тих, що

⁹ Примітка.

Особи віком від 15 до 64 років, котрі вживали наркотики упродовж останнього року.

розвиваються. Підтвердженням цього є, зокрема, той факт, що у період 2006-2019рр. загальна кількість осіб, котрі мають розлади, пов'язані із вживанням наркотиків, зросла з 25 до 75 млн [190, с. 21]; а їх лікування і реабілітація тяжким фінансовим тягарем лягає на все суспільство.

Таблиця 2.4

**Регіональна структура споживання наркотичних засобів
за окремими їх видами у 2019 р., млн осіб**

Регіон	Канабіс	Опіюди	Опіати	Кокаїн	Амфетамін	Екстазі
Африка	46,9	9,1	3,6	2,0	2,7	1,9
Америка	59,2	12,6	2,6	10,4	8,7	3,6
Азія	61,5	37,8	21,5	2,0	12,7	9,9
Європа	29,6	3,6	3,1	5,0	2,5	3,6
Океанія	3,2	0,7	0,0	0,7	0,3	0,6
Усього	200,4	63,8	30,8	20,1	26,9	19,6

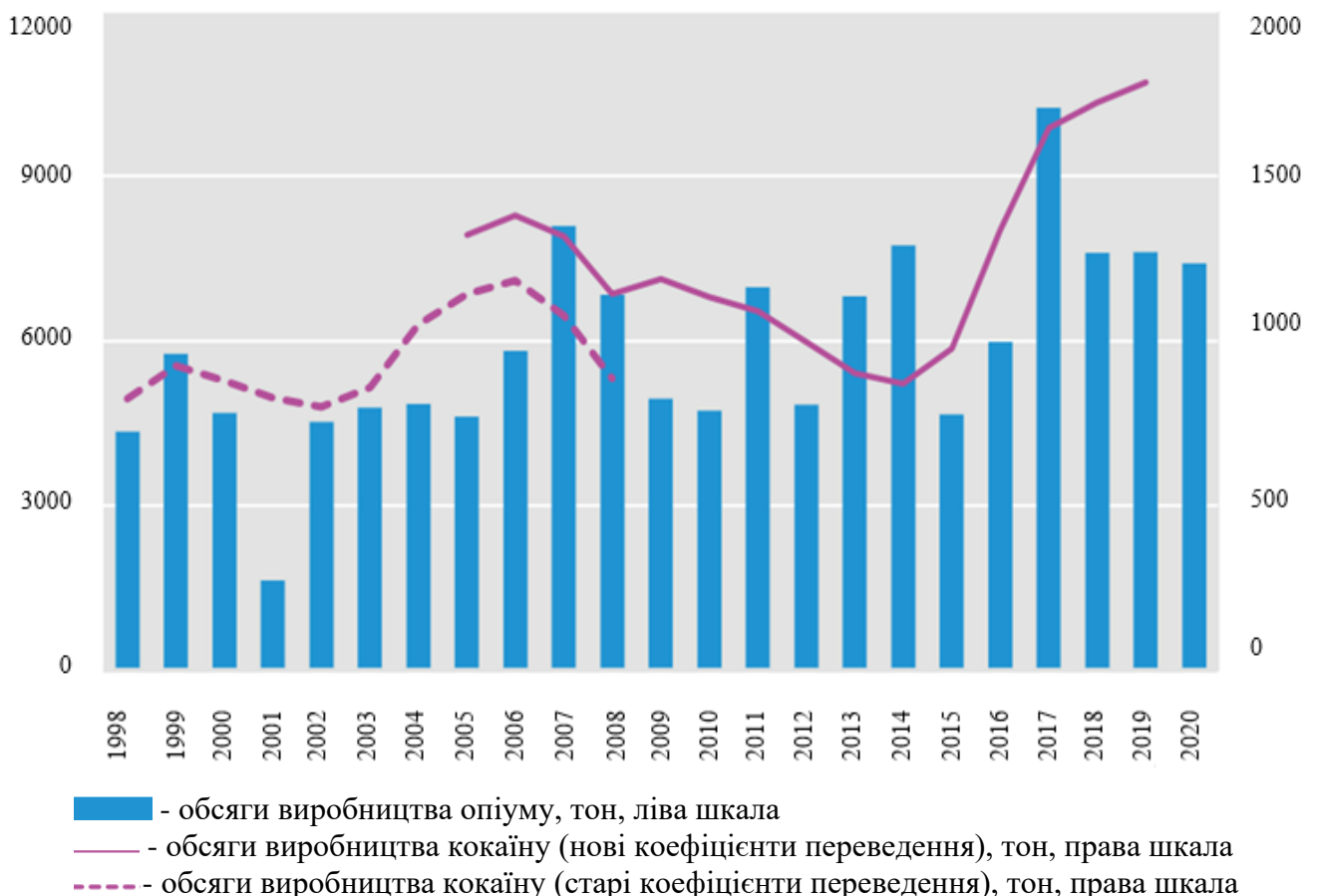
Джерело: побудовано авторкою за даними [9].

Нині превалює глобальний тренд щодо безпосереднього впливу соціально-економічних факторів розвитку того чи іншого світового регіону на структуру, форми і тенденції вживання наркотичних засобів. Як показують дані, наведені у табл. 2.4, найвищі показники вживання наркотиків демонструють нині Америка, Африка і Азія, тоді як Європа й Океанія рухаються в бік певної його стабілізації, а то й зниження обсягів споживання наркотичних засобів. Наприклад, щорічні витрати американців на купівлю канабісу, кокаїну, героїну і метамфетаміну становлять, згідно даних звіту корпорації *RAND Corporation*, близько 150 млрд дол. США (для порівняння: на купівлю алкогольних напоїв американці щорічно витрачають 158 млрд). При цьому їх сукупні витрати на купівлю канабісу з нелегальних і ліцензованих державою джерел зросли у період 2006-2016 рр. на 50% – з 34 до 52 млрд дол. США у рік. Загалом американський ринок канабісу за своєю місткістю рівний приблизно ринкам кокаїну і метамфетаміну разом узятих, а розмір роздрібного ринку героїну рівний ринку марихуани [7].

Водночас в Азії спостерігається найбільше, порівняно з іншими світовими регіонами, споживання синтетичних стимуляторів центральної нервової системи амфетамінового ряду (12,7 млн осіб у 2019 р.). Це є результатом розміщення тут

лабораторій з їх виробництва, які, як відомо, завжди локалізуються у місцях споживання зазначеного наркотика. Подібного роду тренд щодо різноспрямованої динаміки регіональних показників споживання наркотичних засобів отримав у науковій літературі дуже влучну кваліфікацію «переходу ризиків» [267, с. 220-221], який виник у результаті радикальної зміни способу життя у багатьох країнах і регіонах світу та переходу населення на моделі здорового способу життя і відповідального споживання.

Таким чином, неухильно зростаючий світовий попит на наркотичні засоби призвів в останні десятиліття до відповідного *нарощування масштабів їх глобального виробництва і збуту*. Як показують дані, подані на рис. 2.7, у період 1998-2020 рр. щорічний обсяг виробництва опіуму збільшився з 4,5 до 7,5 тис тон; а кокаїну – з 800 до 1800 тон відповідно.

Рис. 2.7. Обсяги глобального виробництва опіуму і кокаїну у 1998-2020 рр.

Джерело: побудовано авторкою за даними [190, с. 52].

При цьому спостерігається певна циклічність виробництва зазначених наркотичних засобів зі «сплесками» виробництва у 1999 р. (майже 6 тис тон опіуму), у 2007 р. (близько 8 тис), у 2014 р. (7,8 тис) та 2017 р. (10,5 тис тон). Водночас масштабна інтеграція у нелегальний наркоринок дедалі більшої кількості країн і регіонів світу надала процесу легалізації незаконних доходів, отриманих організованими злочинними угрупованнями від торгівлі наркотичними засобами, воістину глобального характеру. А долучення до традиційних регіонів-виробників наркотичних засобів непідконтрольних державам «сірих зон» з числа країн і регіонів, де роками точаться військові конфлікти, ще більшою мірою загострює глобальну проблему відмивання «брудних» грошей, особливо за умов панування розгалужених мафіозних структур у процесах виробництва і ринкового збуту наркотичних засобів.

Великомасштабна і диверсифікована діяльність транснаціонального наркобізнесу призвела до виокремлення у структурі світового ринку такого його невід'ємного сегменту як ринок заборонених наркотичних засобів. Він є на сьогодні не тільки джерелом підвищеної злочинності та соціальної напруженості, але й створює колосальні загрози міжнародній економічній безпеці, системі міжнародного порядку, а також тяжким фінансовим тягарем лягає на усе суспільство. Підтвердженням цього є, зокрема, оціночні дані міжнародних експертів щодо впливу незаконного споживання наркотичних засобів на зменшення продуктивності суспільної праці: у США воно становить близько 0,9% валового внутрішнього продукту, а в інших країнах коливається у діапазоні від 0,3 до 0,4% ВВП. Суспільні ж витрати від злочинів, пов'язаних із вживанням наркотиків, становлять в Англії і Уельсі 1,6% валового внутрішнього продукту; а на покриття усіх витрат, пов'язаних з лікуванням наркотичної залежності по усьому світу, необхідно від 200 до 250 млрд дол. США [209, с. 6, 7].

Якщо ж говорити про масштаби світового наркоринку, то лише сегмент легальної марихуани оцінюється у 17,7 млрд дол. США у 2019 р. з прогнозним зростанням до 73,6 млрд на період до 2027 р. [92]. Загальний же вартісний обсяг глобального наркоринку щорічно становить, за різними оцінками, від 426 до 652

млрд дол. США (табл. 2.5). Як бачимо, у відносному вираженні це – 0,5–0,8% глобального валового внутрішнього продукту¹⁰; 1,1–1,7% загального обсягу міжнародної торгівлі¹¹ та близько третини сукупного доходу від транснаціональної злочинної діяльності, яка оцінюється щорічно у фантастичну суму від 1,6 до 2,2 трлн дол. США.

Таблиця 2.5

Масштаби транснаціональної злочинної діяльності за окремими видами

Вид транснаціональної злочинної діяльності	Масштаби транснаціональної злочинності, млрд дол. США у рік
Торгівля наркотиками	426 – 652
Обіг стрілецької та легкої зброї	1,7 – 3,5
Торгівля людьми	150,2
Торгівля людськими органами	0,8 – 1,7
Торгівля культурними цінностями	1,2 – 1,6
Підробки	0,9 – 1,1
Нелегальна торгівля об'єктами дикої природи	5 – 23
Нелегальне рибальство	15,5 – 36,4
Незаконна вирубка лісів	52 – 157
Нелегальний видобуток корисних копалин	12 – 48
Крадіжка сирої нафти	5,2 – 11,9
Усього	1,6 – 2,2

Джерело: побудовано авторкою за даними [184, с. хі].

Зазначимо, що дані цифри були розраховані на основі підрахунку, по-перше, вартісних обсягів фінансового прибутку, отриманого у різних регіонах від транснаціональної злочинної діяльності; по-друге, обсягів його надходження у світову фінансову систему; по-третє, оцінки розміру грошових коштів, виведених за кордон з метою відмивання, що відбиває фактичний вартісний обсяг незаконних фінансових потоків від транснаціонального наркобізнесу [61].

Глобальні умови функціонування транснаціонального наркобізнесу та його великомасштабна діяльність у форматі надзвичайно дохідної сфери глобальної індустрії породжують *цілу низку додаткових його небезпек і загроз, пов'язаних,*

¹⁰ Примітка.

Підраховано авторкою за підсумками 2020 р., виходячи з оцінки світового ВВП на рівні 84,7 трлн дол. США [75].

¹¹ Примітка.

Підраховано авторкою за підсумками 2019 р., виходячи з оцінки вартісного обсягу світової торгівлі на рівні 38,5 трлн дол. США, у тому числі 20,5 трлн – світового експорту і 18 трлн – світового імпорту [291].

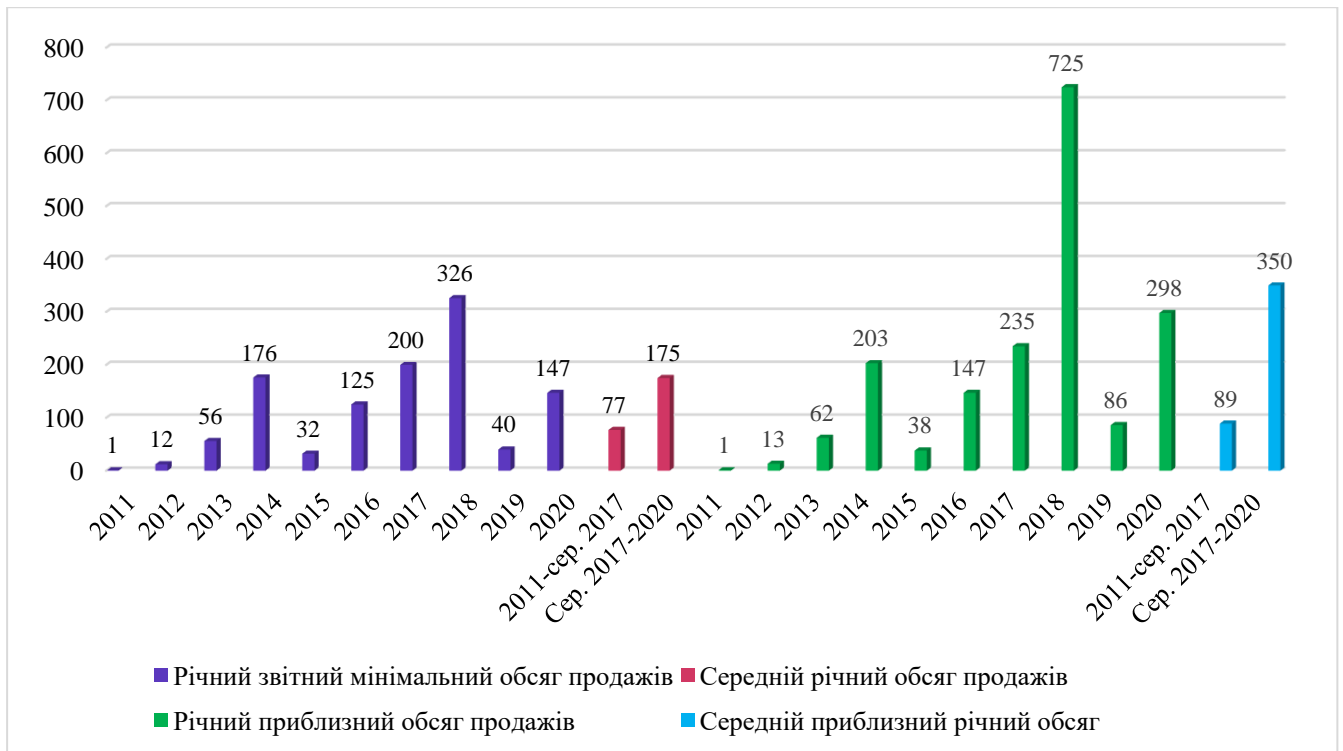
зокрема, з процесами транскордонного руху капіталу і фінансових інновацій; зростаючою роллю соціальних мереж у пропаганді споживання наркотиків у немедичних цілях; значним поширенням неконтрольованих хімічних речовин і дизайнерських прекурсорів, використовуваних при незаконному виготовленні наркотиків тощо. Не слід скидати з рахунків і динамічних процесів техноглобалізму, котрі, усунувши транскордонні, трансрегіональні і транссекторальні бар'єри у русі піонерних науково-технологічних розробок й інновацій, *суттєво розширили масштаби їх використання у нарковиробництві з активним застосуванням діджитал-технологій, інтернет-мережі, цифрових валют, електронних і мобільних платежів в операціях купівлі-продажу наркотиків та обслуговуванні незаконних фінансових потоків транснаціонального наркобізнесу.*

Інакше кажучи, ключові науково-технологічні зрушення на світовому наркоринку значною мірою обумовлені глобалізацією, розвитком проривних технологій, масовим впровадженням інноваційних методів виробництва й ринкового обігу наркотичних засобів, а також освоєнням нових маршрутів їх транспортування та зростанням обсягів онлайн-торгівлі даним товаром. Так, онлайн-сегмент глобального наркоринку (так званий даркнет¹²), зародившись близько десяти років назад, вже сьогодні досяг середніх річних обсягів продажів на рівні 350 млн дол. США (рис. 2.8) і надалі продовжує нарощувати свою капіталізацію. Така ж сама ситуація спостерігається і у сфері купівлі крупних партій і разових доз наркотичних засобів, де активно використовуються нині системи електронних платежів на умовах повної анонімності як продавців, так і покупців. Даний тренд свідчить, з одного боку, про *радикальну зміну глобальних моделей споживання наркотичних засобів*, яка у подальші роки ще більше посилюватиметься; а з другого – про *суттєве підвищення технологічного й інноваційного рівнів діяльності транснаціонального наркобізнесу.*

---

¹² Примітка.

Даркнет (чи тіньова мережа) – це мережа ресурсів, яка забезпечує повну анонімність своїх користувачів завдяки використанню відповідного програмного забезпечення, налаштуванню, авторизації, застосуванню нестандартних комунікаційних протоколів з кількома рівнями шифрування інформації.

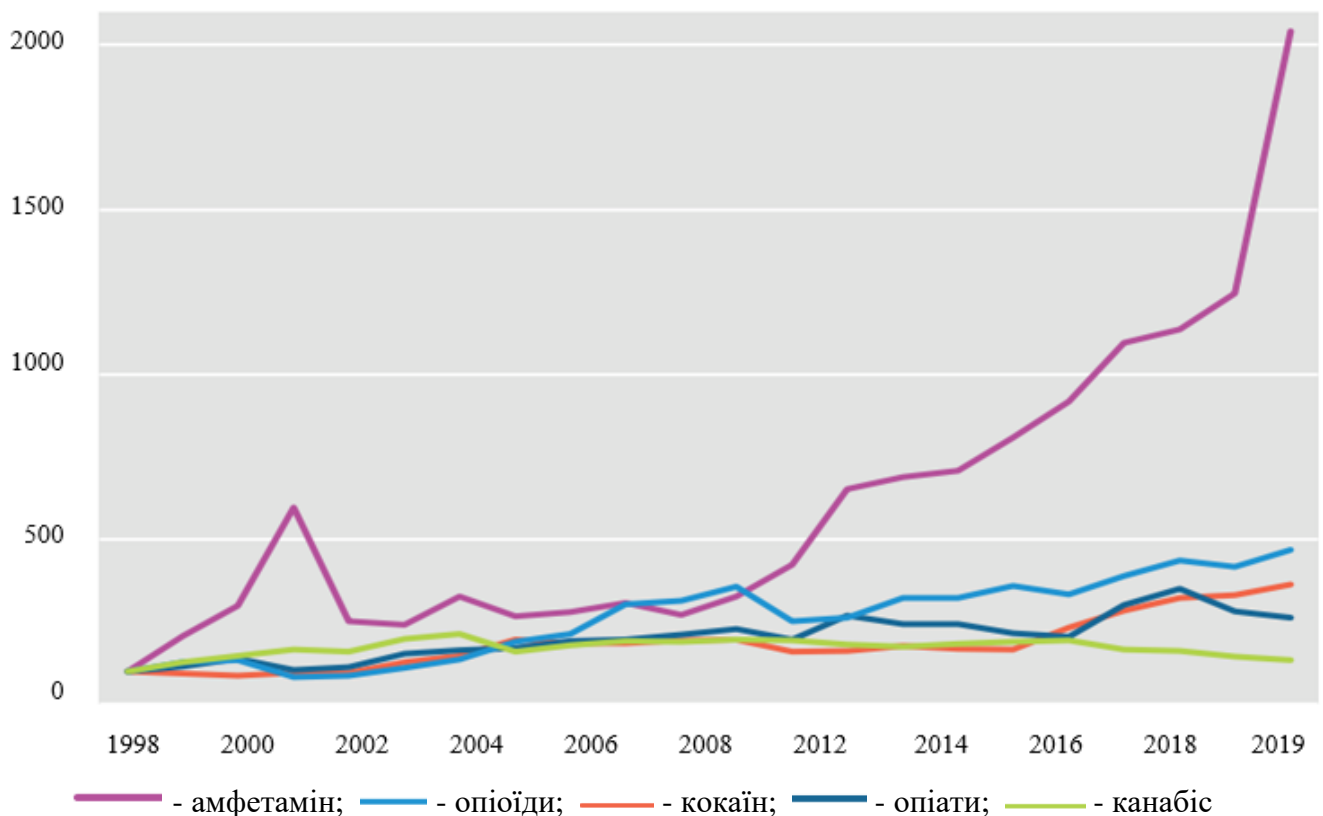

Рис. 2.8. Вартісні обсяги даркнет-продажів наркотичних засобів на глобальному ринку у 2011-2020 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано авторкою за даними [190, с. 77].

Ще одним підтвердженням зростання рівня його інноваційності і технологізації є активне застосування наркокартелями у виробничих процесах найпередовіших науково-технічних досягнень і розробок у царині фармацевтики і біотехнологій. Так, в останні роки у світовому виробництві нелегальних наркотичних засобів завдяки впровадженню фармацевтичних і біотехнологічних інноваційних розробок спостерігається постійне оновлення асортименту наркопродукції, поява синтетичних канабіноїдів та нових синтетичних речовин-замінників заборонених наркотичних стимуляторів, а також значне підвищення якісних кондицій товару у бік посилення наркотичного ефекту. Наприклад, у період 2002-2019 рр. процентний вміст Delta 9-THC – основного психоактивного компонента у канабісі – збільшився з 6 до 11% у Європі та з 4 до 16% у Сполучених Штатах Америки [257]. Даний факт свідчить про активні процеси трансформації світового нарковиробництва у високотехнологічний й інноваційно місткий сектор глобальної тіньової економіки.

Водночас в останні роки спостерігається значна активізація національних і міжнародних правоохоронних органів у царині боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, що має своїм наслідком зростання обсягів їх вилучення (рис. 2.9). Наприклад, за один лише 2019 р. у Європі було зареєстровано близько 1,1 млн випадків вилучення наркотиків, а у період 2009-2019 рр. найбільша кількість вилучень було зафіксовано для метамфетаміну (+931%), MDMA (+456%) та кокаїну (+279%) [226, с. 14].

Рис. 2.9. Світові обсяги вилучених правоохоронними органами наркотичних засобів у 1998-2019 рр., індекс відносно 1998 р. (1998 р. – 100%)

Джерело: побудовано авторкою за даними [190, с. 53].

Такі обставини дедалі більшою мірою спонукають транснаціональний наркобізнес до масового застосування у своїх фінансово-господарських операціях комп'ютерних і діджитал-технологій, шифраторів та інших інформаційно-комунікаційних засобів. Це вже сьогодні значною мірою забезпечило як значне підвищення рівня захищеності кримінальних наркоструктур, так і суттєве зниження рівня розкриття злочинів, пов'язаних з виробництвом, транспортуванням і ринковим збутом наркотичних засобів.

Як результат – усі ми на сьогодні є свідками *небаченої максимізації прибутків транснаціонального наркобізнесу, які у постійно зростаючих масштабах стимулюють процеси відмивання отриманих у даній індустрії грошей через розгалужені системи легалізації злочинних доходів*. Звернімось до цифр: нинішній рівень прибутковості наркобізнесу оцінюється у діапазоні від 300 до 2000% , що на тлі постійно зростаючого глобального попиту на наркотики робить даний вид злочинного бізнесу надзвичайно привабливою сферою фінансово-господарської діяльності та об'єктом інвестиційних капіталовкладень транснаціональних злочинних угруповань та локальних груп злочинців, котрі діють у тій чи іншій точці планети. Наприклад, у Нідерландах собівартість виробництва однієї таблетки екстазі становить близько 7-9 центів за її роздрібною ціною у 8-15 дол. США [289], що лежить в основі розширеного відтворення наркотичних засобів.

Таким чином, завдяки колосальним прибуткам, які отримує транснаціональний наркобізнес, щорічно у світі легалізується близько 1,5 трлн дол. США доходів, отриманих від торгівлі наркотичними засобами, що становить близько 1,8% глобального валового внутрішнього продукту¹³. З огляду на те, що майже 70% капіталу, яким володіють нині організовані кримінальні угруповання, отримані від торгівлі наркотичними засобами [290], є всі підстави стверджувати про *остаточне завершення організаційно-економічного й інституційного оформлення у структурі світової тіньової економіки самостійного й автономно функціонуючого сегменту як незаконний обіг наркотичних засобів*. Він охоплює цілу низку стадій (культивування, виробництво, транспортування, поширення, ринковий збут і виведення прибутків) та завершується етапом відмивання «брудних» грошей, що слугує джерелом багатства і влади для організованих злочинних наркогруп.

Наступна тенденція, яка притаманна сучасній діяльності транснаціонального наркобізнесу, – це *значна диверсифікація його суб'єктної структури, поява у даному секторі глобальної тіньової індустрії усе більшої й більшої кількості нових*

---

¹³ Примітка.

Підраховано авторкою за підсумками 2020 р., виходячи з оцінки світового ВВП на рівні 84,7 трлн дол. США [75].

компаній і бізнес-структур, а також ускладнення організаційних структур діючих компаній-виробників наркотичних засобів. Останні, функціонуючи сьогодні у формі вертикально-інтегрованих структур холдингового типу, активно використовують усі економічні переваги галузевого і територіального поділу праці [234, с. 112], що власне й визначає їх високу виробничу ефективність у глобальних координатах. Наприклад, сучасна суб'єктна структура ланцюга поставок у канабісній індустрії Сполучених Штатів Америки виходить далеко за межі гравців в особі виробників і продавців даного наркотичного засобу. Вона охоплює також повноцінне інфраструктурне забезпечення канабісного виробництва, представлене, зокрема, потужностями для вирощування, культиваторами, лабораторіями і дослідницькими центрами, постачальниками упаковки, амбулаторіями, логістичними і маркетинговими центрами, потужностями для виробництва диспенсерів для куріння марихуани, лабораторіями, що спеціалізуються на виробництві побічної продукції канабісного виробництва (концентратів, олій, харчових продуктів тощо) та ін. [92].

Характеризуючи сучасні тенденції розвитку транснаціонального наркобізнесу, які визначають тіньовий характер його діяльності, на особливу увагу заслуговує *масштабна офшоризація операцій та активне використання легальних бізнес-структур і глобальної інфраструктури для прикриття власної протизаконної діяльності*. Так, сучасна інфраструктура глобального ринку на тлі фундаментальних процесів лібералізації транскордонного руху товарів, послуг і капіталу, на превеликий жаль, створила усі необхідні інституційні передумови для обслуговування транснаціонального наркобізнесу. Принагідно відзначимо, що нині практично в усіх офшорних юрисдикціях працюють багаточисленні компанії й організації, що спеціалізуються, у тому числі, на обслуговуванні тіньових фінансових потоків, приховуванні незаконного походження доходів від торгівлі наркотичними засобами та їх подальшій інтеграції у легальну фінансову систему. Йдеться насамперед про міжнародні торговельні компанії, офшорні компанії з ліцензіями на право здійснення банківських операцій та трастові компанії, котрі

пропонують транснаціональному наркобізнесу широкий спектр послуг щодо захисту активів, структурування майна, страхування ризиків, інвестування, відмивання «брудних» грошей тощо.

З точки зору конкурентних переваг зазначених офшорних інституцій для відмивання «брудних» грошей, отриманих від торгівлі наркотичними засобами, можемо стверджувати, що усі вони забезпечують повну конфіденційність власників рахунків, є абсолютно вільними щодо обрання правил ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності, наділені високим рівнем анонімності та реальною обмеженою відповідальністю, вимагають мінімальної фінансової документації та інвестиційних капіталовкладень для обслуговування бізнес-транзакцій, мають повну свободу дій у рамках виконання своїх функціональних повноважень тощо [234, с. 112].

Доцільно зауважити, що ключовим каналом зв'язку між кримінальним і легальним секторами глобальної економіки є легалізація злочинних доходів, завдяки якій отримані від організованої злочинності кошти, переводяться у легальну економічну діяльність. При цьому сам характер легалізації «брудних» грошей (в основному готівкових коштів) полягає у їх «очищенні» через банківську систему, офшорні зони, фінансові центри та ін., коли втрачається можливість встановлення походження даних коштів. Транснаціональний наркобізнес також не випадає з загальної «обойми» даних процесів, активно використовуючи міжнародні і регіональні фінансові центри з метою відмивання грошей, отриманих від нелегального обігу наркотичних засобів. Так, наркодоходи з країн-споживачів активно відмиваються сьогодні через фінансові центри таких юрисдикцій як Гонконг, Демократична Республіка Конго, Іран, Кенія, Китай, Ліван, Малайзія, ОАЕ, Пакистан, Великобританія та ін. Наприклад, через глобальний фінансовий центр Дубая, який відіграє ключову роль у фінансовому обслуговуванні торговельних операцій з опіатами афганського походження, щоденно проходять мільйонні потоки готівкових грошових коштів і транзакцій через систему послуг переказів грошей та цінностей. Окрім того, тут акумулюються злочинні доходи на

банківських рахунках з подальшим їх інвестуванням, досягненням домовленостей про поставки наркотиків та встановленням контактів між учасниками злочинної діяльності [284, с. 29, 30].

Що ж стосується регіональних фінансових центрів, то вони найбільшою мірою сконцентровані у країнах-виробниках наркосировини. Так, згідно даних ООН і Групи Світового банку, у загальному обсязі грошових коштів, які проходять через ринки хавали, частка наркооперацій за різними провінціями Афганістану становить: у Бадахшані – 100%, Кандагарі і Гільменді – 80-90%, Балху – 60%, Гераті – 30% [284, с. 26]. Не випадково, зазначені регіональні фінансові центри відіграють нині провідну роль у відмиванні нелегальних наркодоходів на стадіях маскуванню та інтеграції шляхом надання за їх рахунок кредитів фермерам, власникам нарколабораторій та транспортних засобів. Тут же основна маса утвореної від торгівлі наркотиками ліквідності спрямовується на легальні закупівлі різного роду товарів тривалого користування. Зокрема, через Герат проходить нині основний імпорт таких легальних товарів як автомобілі та будівельні матеріали; через Бадахшан – дорогі автомобілі, дорогоцінне каміння, зброя і продовольчі товари [284, с. 26, 27].

Це вже дало змогу транснаціональному наркобізнесу *розбудувати в останні десятиліття паралельну офіційній тіньову фінансову систему*, яка активно і безкарно використовується ним в якості важливого *інституційного каналу проникнення в економіку будь-якої держави чи регіону світу, переміщення й інвестування своїх доходів у будь-якій точці планети, а також реінвестування отриманих від реалізації наркотиків доходів у їх розширене виробництво*. Так, вже сьогодні просто вражаючими є вартісні обсяги переданого в офшорні трасти капіталу: згідно доповіді благодійної організації *Oxfam*, активи японських трастів вже у 2016 р. досягли відмітки у 5% сукупних активів домогосподарств цієї держави, в Європі даний показник досягнув 9%, а у Сполучених Штатах Америки – майже 11%. Більше того, активи американських трастів перевищують нині 3 трлн

дол. США, а упродовж наступних двадцяти років очікується передача у трасти по усьому світу ще 2,1 трлн дол. США додаткового капіталу [269].

Варто також додати, що станом на тепер понад 80% усіх організованих злочинних угруповань, що діють на території Європейського Союзу, активно використовують легальні бізнес-структури й офшорні зони для прикриття своєї протизаконної діяльності; 60% угруповань беруть участь у корупційних схемах; а 40% займаються незаконним обігом наркотичних засобів, виробництво й збут яких репрезентують один з найбільш доходних кримінальних бізнесів на території даного інтеграційного угруповання [64, с. 18, 21]. Загалом же, глобальний вартісний обсяг офшорних активів, згідно даних міждержавного обміну інформацією за угодами про автоматичний обмін податковою інформацією 84 країн світу, становив у 2019 р. близько 10 трлн євро (або 11,3 трлн дол. США), що більш ніж удвічі перевищує валовий внутрішній продукт Німеччини та у двадцять разів – ВВП Австрії [20]; а в одній лише Швейцарії акумульовано нині 2,6 трлн дол. США офшорних активів [168, с. 6].

Наступна тенденція, яка притаманна сучасній діяльності транснаціонального наркобізнесу та відбиває специфіку його корпоративних стратегій, пов'язана з *диверсифікацією джерел фінансування операційної діяльності виробників наркотиків у бік залучення зовнішніх ресурсів фондового ринку через вихід на IPO*. Зазначимо, що мова йде виключно про такий відносно новий сегмент наркобізнесу як канабіоїдний бізнес, оскільки решта виробників наркотичних засобів, будучи тіньовими бізнес-структурами, не є публічними компаніями, а отже – не розміщують своїх акцій на фондовому ринку та не є напряму інтегрованими у глобальну економічну систему. Компанії ж канабіоїдного бізнесу в останні роки особливо активно включились у процеси залучення довгострокового фінансування бізнес-проектів через первинне публічне розміщення цінних паперів, що свідчить про високу структурну динаміку та величезні перспективи їх розвитку.

Так, ринок канабісу, як один з сегментів глобального ринку наркотичних засобів, оцінюється нині на рівні понад 400 млрд дол. США у рік [57]. Даний ринок

зростає з кожним роком під впливом ухваленого у грудні 2020 р. рішення ООН щодо виключення продуктів коноплярства зі списку наркотичних засобів, а відтак – значного законодавчого розширення масштабів використання канабісу у медичних цілях¹⁴ з активним проникненням у даний сектор дедалі більшої кількості фармацевтичних компаній. Підвищена увага останніх до канабісного виробництва обумовлена стремлінням забезпечити довгострокову стійкість своїх фінансово-господарських операцій, а також зміцнити власні конкурентні позиції на глобальному фармринку способом диверсифікації бізнесу [57]. Наприклад, в Австралії бізнес-структури фармацевтичного сектору, котрі спеціалізуються на вирощуванні, виробництві і науково-дослідних розробках медичного канабісу, за один лише 2017 р. домоглись збільшення середньої ринкової частки на 130%, а в окремих державах Карибського басейну внесок канабісного бізнесу у макроекономічне зростання держав регіону суттєво перевищує нині відповідний показник для бананового виробництва у період його розквіту [57].

Найбільшими виробниками канабісу є, як випливає з даних додатку В, виключно канадські й американські компанії: Curaleaf, Trulieve Cannabis, Verano Holdings, Green Thumb Industries, Tilray, Canopy Growth, Cronos Group, Cresco Labs, Sundial Growers, Terr Ascend та ін., котрі мають найвищі показники ринкової капіталізації. Зокрема, ринкова капіталізація топ-20 глобальних канабісних компаній становила станом на початок 2022 р. понад 20,6 млрд дол. США; а їх сукупні доходи за результатами 2021 р. – майже 7,8 трлн дол.

В останні роки найбільші первинні розміщення акцій зробили такі канабісні компанії як: Aurora Cannabis, Canopy Growth, GM Pharmaceuticals plc, Arena Pharmaceuticals plc, Curaleaf, Cronos Group, Aphria Inc. та Innovative Industrial Properties Inc., котрі залучили сукупно інвестиційного капіталу на загальну суму майже 7,8 млрд дол. США (табл. 2.6).

---

¹⁴ Примітка.

Станом на тепер близько 50 країн світу на законодавчому рівні дозволили використання канабісу у медичних цілях, у тому числі Канада, Німеччина, Уругвай, 28 штатів США та округ Колумбія, Панама, Перу, Ізраїль, Данія, Австрія, Швейцарія та багато інших держав. Більше того, Німеччина перша у Європейському Союзі запустила Європа планує сформувати найбільший у світі регіональний ринок канабісу з потенційною місткістю понад 140 млн активних споживачів канабісу.

Таблиця 2.6

Обсяги залученого канабісними компаніями інвестиційного капіталу від первинного розміщення акцій на IPO

Компанія	Дата виходу на IPO	IPO-майданчик	Обсяг залученого капіталу, млн дол. США	Кількість емітованих акцій, млрд од.
Curaleaf	30.10.2018 р.	Копенгагенська фондова біржа	520	0,439
Aurora Cannabis	24.07.2017 р.	Фондова біржа Торонто, Нью-Йоркська фондова біржа	429	1017
Canopy Growth	27.07.2016 р.	Фондова біржа Торонто, Нью-Йоркська фондова біржа	4200	0,346
Cronos Group	15.07.2016 р.	Фондова біржа Торонто, NASDAQ	1800	0,336
Innovative Industrial Properties Inc.	02.12.2016 р.	Нью-Йоркська фондова біржа	217	0,011
GM Pharmaceuticals plc	01.05.2013 р.	NASDAQ	31,2	0,030
Aphria Inc.	30.12.2011 р.	Фондова біржа Торонто, Нью-Йоркська фондова біржа	266	0,251
Arena Pharmaceuticals plc	04.08.2000 р.	NASDAQ	334	0,049
Усього			7797,2	1018,462

Джерело: розраховано і побудовано авторкою за даними [127].

Це свідчить про значні конкурентні переваги виходу компаній на IPO-майданчики як механізму здобуття статусу публічних компаній, отримання доступу до ринків капітальних активів, залучення зовнішнього фінансування на подальший науково-технологічний і стратегічний розвиток, а також докорінної зміни системи корпоративного управління. Більше того, сам ринок IPO для компаній канабісного бізнесу є своєрідним мірилом, з одного боку, фінансових настроїв і стратегічних орієнтацій потенційних інвесторів, а з другого – динаміки появи нових інноваційних фірм чи транснаціоналізації існуючих компаній з подальшим виведенням їх основного бізнесу за межі держав дислокації материнських підрозділів.

Узагальнюючи вищенаведене, слід відзначити таке: у сучасній структурі глобальної тіньової економіки особливе місце посідає транснаціональний наркобізнес. Втілюючись у діяльності мережево організованих і вертикально

диверсифікованих холдингів та злочинних груп у сфері розробки, виробництва, зберігання, транспортування і реалізації наркотичних засобів, в останні десятиліття він переживає процеси глибоких трансформаційних змін. Вони пов'язані насамперед з неухильним нарощуванням масштабів і диверсифікацією виробничо-збутової діяльності наркокартелів; суттєвим підвищенням технологічного й інноваційного рівня нарковиробництва; застосуванням у виробничих процесах найпередовіших науково-технічних досягнень і розробок у царині фармацевтики і біотехнологій; активним використанням транснаціональним наркобізнесом діджитал-технологій, інтернет-мережі, цифрових валют, електронних і мобільних платежів в операціях купівлі-продажу наркотиків та обслуговуванні незаконних фінансових потоків; значній диверсифікації суб'єктної структури наркобізнесу, ускладненні організаційних структур діючих компаній-виробників наркотичних засобів; масштабній офшоризації операцій та активному використанні легальних бізнес-структур і глобальної інфраструктури для прикриття власної протизаконної діяльності та ін.

Глобальні умови функціонування транснаціонального наркобізнесу та його великомасштабна діяльність у форматі надзвичайно дохідної сфери глобальної індустрії максимізують прибутки наркокартелів та стимулюють процеси відмивання отриманих у даній індустрії грошей через розгалужені системи легалізації злочинних доходів. Водночас розбудована наркобізнесом паралельна тіньова фінансова система активно і безкарно використовується ним в якості важливого інституційного каналу проникнення в економіку будь-якої держави чи регіону світу, переміщення й інвестування своїх доходів у будь-якій точці планети, а також реінвестування отриманих від реалізації наркотиків доходів у їх розширене виробництво.

Це створює колосальні загрози міжнародній економічній безпеці та системі міжнародного порядку, «підживлюючи» глобальну тіньову економіку кримінальними доходами та спричиняючи опір міжнародним зусиллям у царині боротьби з організованою злочинністю. Отже – ключовим на сьогодні завданням є активізація зусиль світової спільноти у сфері протидії незаконного обігу

наркотики, попередження протиправної діяльності осіб і структур, долучених до легалізації коштів, отриманих від незаконного обігу наркотичних засобів; виявлення фінансових потоків, пов'язаних з обслуговуванням тіньових операцій наркобізнесу та легалізацією злочинних доходів та ін.

2.3. Корпоративні офшорні механізми тінізації світового господарства

Головним рушієм досягнутих на сьогодні величезних масштабів і диверсифікованих форм глобальної корпоративізації бізнесу є фундаментальні процеси транснаціоналізації капіталу і виробництва. Набуваючи свого концентрованого вираження у фінансово-господарській діяльності багатонаціональних підприємств (БНП), вони базуються на формуванні тісних виробничо-технологічних і коопераційних зв'язків між підприємствами різних держав і регіонів, зростанні нагромадження капіталу БНП, еволюції технологічної й інституційної структури транснаціонального виробництва, його системній фрагментації і мереживізації. Зазначені процеси не тільки формують глобальні контури спеціалізації і кооперування міжнародних компаній у глобальній моделі поділу праці, але й спричиняють глибокі структурні зміни у світовому відтворювальному процесі та перетворення міжнародного виробництва багатонаціональних підприємств у найдинамічнішу структурну підсистему світового господарства.

Звернімось до цифр: у період 1990-2021 рр. світовий обсяг вхідних потоків прямого іноземного інвестування зріс з 205 млрд дол. США до майже 1,6 трлн, вихідних потоків – з 244 млрд до 1,7 трлн; нагромаджених вхідних потоків ПІІ – з 2,2 до 45,4 трлн, вихідних потоків ПІІ – з 2,3 до 41,8 трлн відповідно. Про досягнуті на сьогодні масштаби транснаціональної діяльності БНП та домінуючі бізнес-моделі реалізації ними міжнародних економічних операцій свідчать також показники динаміки загального продажу зарубіжних підрозділів багатонаціональних підприємств (який зріс з 6,9 трлн дол. США у 1990 р. до 32,9 трлн у 2021 р.); їх сукупних активів (з 6 до 92,2 трлн) та виробленої зарубіжними

підрозділами БНП сукупної доданої вартості (з 1,3 до 6,5 трлн відповідно) (табл. 2.7). Дані показники підтверджують колосальну розгалуженість зарубіжних філіальних мереж БНП, утримання ними контролю над локалізованими в іноземних країнах активами та наявність довгострокових економічних інтересів до стратегічного управління своїми структурними підрозділами.

Таблиця 2.7

**Основні індикатори прямого іноземного інвестування
і міжнародного виробництва у 1990-2021 рр., млрд дол. США**

Показник	1990	2005-2007 (середнє докризове значення)	2010	2015	2021
Вхідні потоки ПІІ	205	1414	1309	1762	1582
Вихідні потоки ПІІ	244	1452	1451	1474	1708
Нагромаджені вхідні потоки ПІІ	2196	14484	19907	24983	45449
Нагромаджені вихідні потоки ПІІ	2255	15196	20865	25045	41798
Дохід за вхідними потоками ПІІ	82	1027	1178	1404	2193
Норма прибутковості на вхідні ПІІ, %	5,3	9,0	6,3	6,0	4,9
Дохід за вихідними потоками ПІІ	128	1102	1278	1351	2131
Норма прибутковості на вихідні ПІІ, %	8,3	9,6	6,4	5,6	5,3
Продаж зарубіжних підрозділів	6929	24610	25622	27877	32889*
Сукупна додана вартість зарубіжних підрозділів	1297	5308	6560	7903	6512*
Сукупні активи зарубіжних підрозділів	6022	55267	75609	105778	92235*
Загальна кількість зайнятих у зарубіжних підрозділах (тис. осіб)	27729	58838	63903	79505	83597*
Валове нагромадження основного капіталу	5793	12456	13940	18200	24902
Роялті та ліцензійні надходження	31	172	218	299	471

* - дані за 2019 р.

Джерело: побудовано авторкою за даними [193, с. 24; 194, с. 29; 195, с. 39].

Загальновідомо, що процеси розбудови багатонаціональними підприємствами зарубіжного виробництва завжди характеризуються специфічними рисами й особливостями, котрі детермінуються механізмами досягнення стратегічної мети максимізації прибутків БНП на основі або збільшення маси прибутку, або підвищення її норми. Що стосується реалізації *корпоративної стратегії*

нарощування маси прибутку, то її найголовнішим завданням є якомога більше розширення багатонаціональними підприємствами обсягів ринкового збуту власної продукції на глобальних ринках як ключового механізму їх конкурентного розвитку. Тож за збереження значних імпорتنих обмежень на постачання зарубіжної продукції, посилення митних і валютних бар'єрів у приймаючих країнах, суттєвих «стрибків» валютного курсу зазначена корпоративна стратегія реалізується шляхом заснування БНП автономних зарубіжних підрозділів для виробництва товарів з подальшим їх збутом виключно на локальних ринках.

Свою чергою, реалізація *корпоративної стратегії максимізації норми корпоративного прибутку* передбачає забезпечення багатонаціональними підприємствами мінімізації власних трансакційних витрат з метою отримання якомога більшої різниці між індивідуальними і середніми по сектору економіки рівнями виробничих витрат на виготовлення продукції, котра визначає їх спеціалізаційний профіль. З цією метою виробництво окремих деталей, вузлів, механізмів та інших товарів проміжного виробництва розосереджуються (фрагментується) за багатьма країнами світу, а засновані БНП зарубіжні підрозділи спеціалізуються на виробництві окремих компонентів кінцевого товару з метою його подальшого збуту на світових ринках.

Цілком природно, що подібні умови детермінують надзвичайно високу динаміку розвитку внутрішньо-корпоративної інтернаціоналізації виробництва, за якої зв'язок між різними структурними підрозділами БНП визначається глибиною їх включення у внутрішньо-фірмовий одиничний поділ праці. В якості прикладу наведемо, зокрема, виробництво автомобілів у США, у вартості яких близько 30% сукупних витрат становлять витрати на виробництво запчастин у Респ. Корея; 17,5% – на запасні частини і передові технології Японії; 7,5% – на послуги німецьких дизайнерів; 4% – на автомобільні деталі тайванського і сінгапурського виробництва; 2,5% – на рекламні і маркетингові послуги британських компаній; 1,5% – на послуги з оброблення даних ірландських і барбадоських фірм. Як бачимо, не більше 37% загальної вартості американського автомобіля генерується у

Сполучених Штатах Америки [199, с. 36], що свідчить про надзвичайно високий рівень фрагментації виробничих процесів автоконцернів цієї держави.

Однак тепер, як можемо спостерігати, навіть неперевершені конкурентні переваги зазначених корпоративних стратегій максимізації багатонаціональними підприємствами прибутків нездатні за умов глобального економічного розвитку повною мірою задовольнити увесь спектр їх економічних інтересів. Останні, як свідчить світовий досвід, лежать, у тому числі, у площині отримання міжнародними корпоративними структурами надприбутків від офшоризації своїх фінансово-господарських операцій, яка може бути ефективно реалізована виключно у форматі реалізації БНП *глобальної корпоративної стратегії*. Вона відкриває перед багатонаціональними підприємствами практично необмежені можливості «розмивання» податкової бази, економії трансакційних витрат на фонді оплати праці у зарубіжних підрозділах, а також реалізації широкого спектру інструментів податкової інверсії, маршрутизації корпоративних доходів, агресивного податкового планування, податкових «гібридів» та ін. Зазначимо, що усі зазначені корпоративні офшорні механізми формують тіньовий сектор глобальної економіки, справляючи украй негативний вплив на якісні кондиції національних податкових системи у формі їх деформації та значного зменшення вартісних обсягів податкових надходжень до державних бюджетів усіх рівнів.

Якщо говорити про досягнуті на сьогоднішній день масштаби корпоративної офшорної тінізації світового господарства, то вони є воістину колосальними з урахуванням 50%-ної частки БНП у глобальному валовому внутрішньому продукті та 40%-ної їх частки у капіталізації фондових ринків західних держав й управлінні глобальними постачальницькими ланцюгами, котрі становлять 50% вартісних обсягів глобальних торговельних потоків [172, с. 14]. Достатньо сказати, що щорічний вартісний обсяг прибутків, який переводиться БНП в офшорні податкові юрисдикції, становить нині майже 650 млрд дол. США, а обсяг недоплаченого ними корпоративного податку на податок – 132,5 млрд (табл. 2.8). Своєю чергою, експерти ОЕСР оцінюють розмір податкових втрат національних урядів від недоплати багатонаціональними фірмами податку на прибуток на рівні від 100 до

240 млрд дол. США у рік, що становить близько 4-10% глобальних податкових надходжень. Ще драматичнішими є оцінки наслідків агресивного корпоративного планування БНП фахівцями Tax Justice Network, а саме: 483 млрд дол. США недоотриманих національними урядами корпоративних податків у 2021 р., у тому числі 312 млрд – втрати від транскордонного переміщення податків багатонаціональних фірм і 171 млрд – втрати від незадекларованих активів і доходів фізичних осіб [174].

Таблиця 2.8

**Щорічні масштаби переведених багатонаціональними підприємствами
прибутків в офшорні податкові юрисдикції**

Країна	Прибутки, переведені в офшорні податкові юрисдикції		Обсяг недоплаченого податку на прибуток, млрд дол. США	Середній рівень ефективної податкової ставки, %	Частка отриманих прибутків, переведених в офшорні податкові юрисдикції, %
	млрд дол. США	% валових прибутків			
США	463,0	38	84,8	18	71
Німеччина	25,8	154	7,1	28	4
Канада	23,5	33	3,0	13	4
Китай	15,0	65	2,6	17	2
Бразилія	14,3	98	3,7	26	2
Франція	13,9	110	3,7	27	2
Мексика	13,7	64	3,3	24	2
Індія	11,4	184	3,6	32	2
Великобританія	9,2	12	1,2	13	1
Італія	8,6	187	4,2	49	1
Іспанія	8,2	496	4,9	59	1
Усього Топ-10	606,6	X	122,1	X	X
Інші країни	41,5	103	10,4	24	6
Усього	648,1	X	132,5	X	X

Джерело: побудовано авторкою за даними [28, с. 22].

У країновому вимірі найбільші податкові втрати від офшорної тінізації бізнес-діяльності мають держави з високим і середнім доходом (443 млрд дол. США у 2021 р. [174, с. 8]), що свідчить про досягнутий ними найвищий рівень глобальної корпоратизації бізнесу. Наприклад, згідно розрахунків фахівців Департаменту казначейства Сполучених Штатів Америки, питома частка сплачених у формі федерального податку прибутків багатонаціональних компаній цієї держави не перевищує нині 7,8%. Це надає їм статусу найприбутковіших у світі, хоча

національний уряд США стягує нині значно менше податків, аніж будь-яка інша держава групи ОЕСР [170, с. 1, 9].

Уже ні для кого не секрет, що в основі корпоративної офшоризації світового господарства лежить ключова економічна суперечність сучасного етапу його розвитку, а саме: між зростаючою глобалізацією господарських операцій БНП, з одного боку, та збереженням значних організаційно-економічних й інституційно-регуляторних відмінностей у національних умовах ведення їх фінансово-господарської діяльності, з другого. Зазначена суперечність актуалізує питання щодо розкриття *корпоративних офшорних механізмів мінізації світового господарства* з точки зору з'ясування їх специфіки та характеру впливу на масштаби і структурну динаміку глобальної тіньової економіки.

Насамперед слід відзначити *механізм податкової інверсії* (або інверсії корпоративного податку), сутність якого полягає у передачі компаніями права власності на операції, здійснювані в юрисдикціях з високим рівнем прибуткового оподаткування, фірмам, зареєстрованим у зарубіжних юрисдикціях з низьким рівнем оподаткування. Даний податковий маневр здійснюється переважно шляхом реінкорпоратизації БНП на основі злиттів і поглинань не зовсім сумісних з їх спеціалізаційним профілем видів бізнес-діяльності за умови якщо не менше 20% капіталу об'єднаної компанії належатиме зарубіжним акціонерам [222]. Тож завдяки податковій інверсії компанії корпоративного сектору добиваються суттєвого зниження рівня податкового навантаження способом «розмивання» податкової бази і переміщення прибутків за кордон (*англ. – Base Erosion and Profit Shifting*). Наприклад, до 2018 р. у Сполучених Штатах Америки за 35%-ної ставки оподаткування доходів крупних компаній з великими прибутками, ставка корпоративного податку у США була найвищою за групою держав-лідерів. Зокрема, для компаній сектору електротехнічних систем загального користування вона становила 33,8%, вантажних перевезень – 32,7%, залізничного транспорту – 27,4% їх загальних доходів (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Середні податкові ставки у США
для різних секторів економіки до 2018 р.**

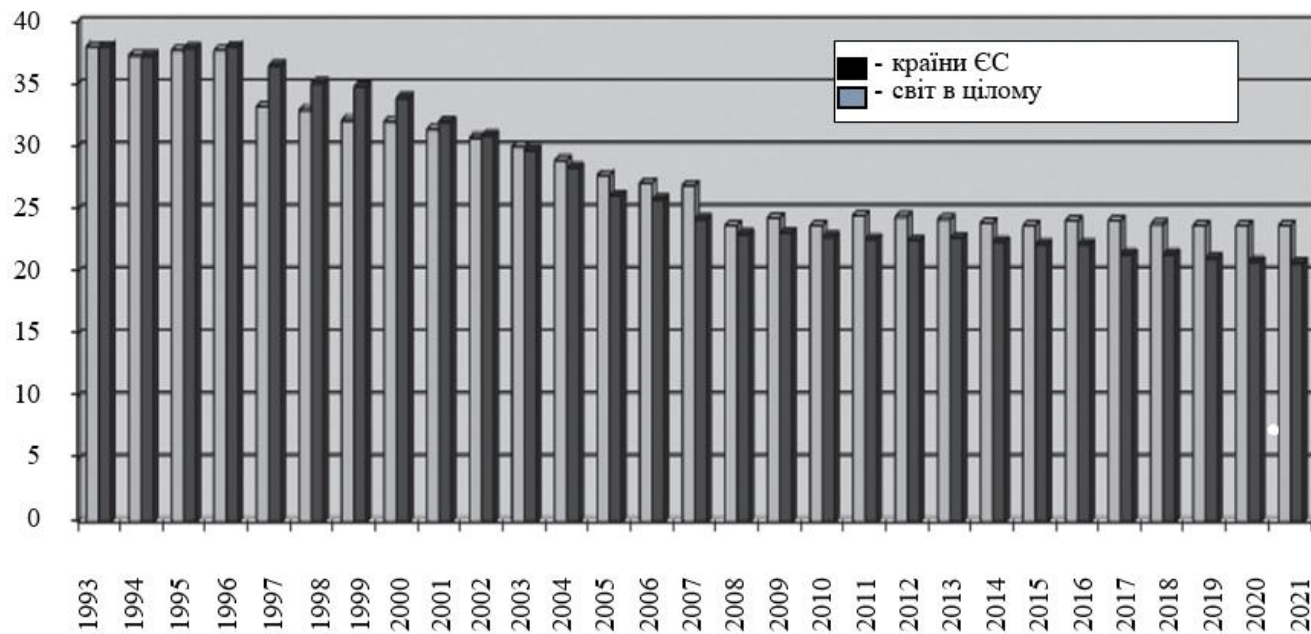
Сектор економіки	Кількість компаній	Середня податкова ставка, %
Електротехнічні системи загального користування (схід США)	24	33,8
Вантажні перевезення	33	32,7
Залізничний транспорт	15	27,4
Брокерські операції з цінними паперами	30	20,5
Банківський сектор	481	17,5
Медичні препарати	264	11,2
Інтернет	239	5,9
Фармацевтика	337	5,6
Біотехнології	121	4,5

Джерело: побудовано авторкою за даними [259, с. 36].

Одночасно функціонування офшорних юрисдикцій в останні сорок-п'ятдесят років стало потужним драйвером стрімкого зниження рівня корпоративного прибуткового оподаткування як в окремих країнах, так і світовому господарстві в цілому (рис. 2.10). У той час як у 1980 р. середньосвітова ставка корпоративного податку на прибуток становила 40,1%, у 2021 р. вона зменшилась до 23,7% [11] з максимальним зниженням податкових ставок на початку 2000-х років та їх подальшою стабілізацією у 2010-х роках. Зазначений тренд супроводжувався також неухильним зменшенням кількості країн з високими ставками корпоративного оподаткування прибутку з 63% у 2000 р. до 16% у 2021 р. [38, с. 13].

Тож з метою оптимізації корпоративного оподаткування дуже велика кількість американських корпорацій в останні роки вдалися до проведення масштабних інверсій корпоративного податку, що дало змогу уникнути сплати податків на території США з доходів, отриманих за межами держави. Наприклад, корпорація *Walgreens* завдяки даному маневру змогла ухилитись від сплати податків у США на загальну суму 4 млрд дол. США упродовж п'яти років. Своєю чергою, компанія *Medtronic* планує перенести свою корпоративну адресу в Ірландію з метою ухилення від сплати податків у США на загальну суму 20,5 млрд дол. офшорного прибутку [66]. У такий самий спосіб корпорація *Apple* з 2003 р. завдяки активному

використанню податкової юрисдикції Ірландії змогла уникнути сплати податкових платежів у Сполучених Штатах Америки на загальну суму у 14,5 млрд дол. США [62]; а компанія *Starbucks UK* добровільно сплатила у Великобританії 20 млн фунтів стерлінгів після того, як з'ясувалося, що вона практично не сплачувала податків з моменту свого заснування у цій державі [91].

Рис. 2.10. Середня ставка корпоративного податку на прибуток у 1993-2021 рр., %

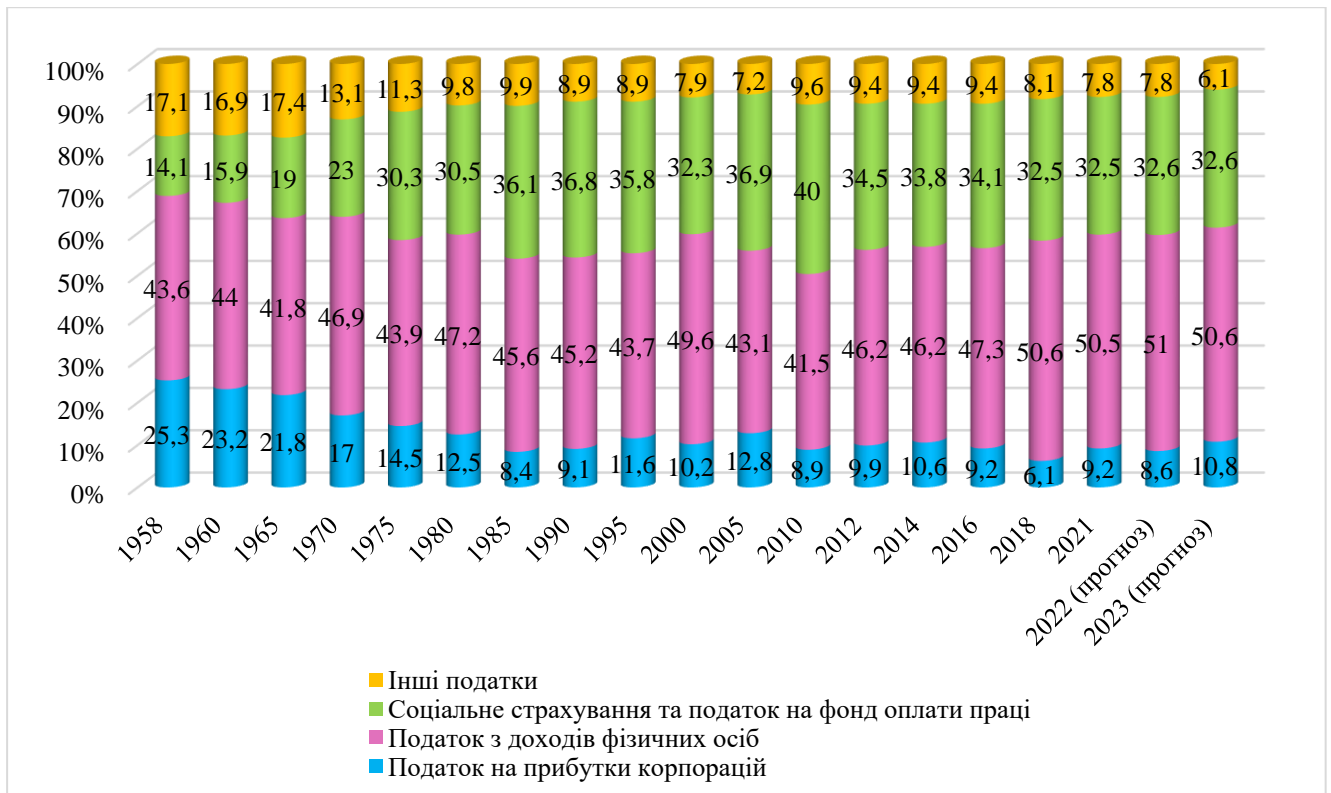
Джерело: побудовано авторкою за даними [33; 34; 36].

Загалом же, на сьогодні американські корпорації тримають в офшорних зонах капіталу на загальну суму 2,1 трлн дол. США, котрі були нагромаджені, головним чином, за рахунок активно здійснюваних ними податкових інверсій у розмірі близько 90 млрд дол. США у рік у формі переказування прибутків або дочірнім підрозділам, або «оболонковим» компаніям [66]. З року в рік зростає й частка прибутків американських багатонаціональних підприємств, яка перерозподіляється каналами офшорних податкових юрисдикцій: якщо у 1990-х роках вона становила 5-10% валового прибутку, то у 2000-х роках – 15-25%, а станом на сьогодні – 25-30% [29, с. 98].

Принагідно відзначимо, що подібна ситуація з «розмиванням» компаніями податкової бази і переміщенням прибутків за кордон характерна і для держав-

членів Європейського Союзу. Їх сукупні щорічні втрати становлять, за розрахунками М. Альварес-Мартінеса, С. Барріоса, Д. д'Андрія, М. Гесульдо, Г.Нікодеме та Дж. Пікрофта, близько 37,3 млрд євро, які переміщуються у податковій гавані. З урахуванням же показника еластичності прибутку розмір чистих втрат європейських країн коливається у діапазоні від 9,7 до 71,7 млрд євро в рік залежно від еластичності переміщення податків. Для Сполучених Штатів Америки даний показник оцінюється у 100,8 млрд євро (у тому числі 96,8 млрд – прибуток, переміщений в офшорні юрисдикції), а Японії – 24 млрд (23 млрд відповідно). Таким чином, сукупні втрати економік США, Японії та Євросоюзу від недоплаченого корпораціями прибуткового податку становить близько 160 млрд євро щорічно [6, с. 169, 170], котрі переказуються у 79 офшорних юрисдикцій з низьким чи нульовим рівнем оподаткування [95, с. 1049]. Це суттєво знижує вартість капіталу та справляє у крайній негативний вплив на показники добробуту населення, зменшення якого оцінюється нині на рівні 0,4% валового внутрішнього продукту для усіх аналізованих держав [6, с. 169, 170].

Як результат – усі ми на сьогодні є свідками значного зниження частки корпоративного сектору у глобальних податкових надходженнях, яка не перевищує нині 13,3% за 88 країнами світу [37, с. 2]. Особливо яскраво даний тренд виявляється у Сполучених Штатах Америки: якщо у 1958 р. податок з доходів корпорацій становив 25,3% загального обсягу сплачених до бюджету цієї держави податкових платежів (20,1 з 79,6 млрд дол. США), то у 2021 р. – лише 9,2% (371,8 з 4047,1 млрд дол. США), а у 2023 р. становитиме за прогнозними оцінками 10,8% (500,9 з 4638,2 млрд дол. США) [56, с. 412]. Одночасно частка податків з доходів фізичних осіб зросла за вказаний період з 43,6 до 50,5% (50,6% за прогнозом у 2023р.), а соціального страхування та податку на фонд оплати праці – з 14,1 до 32,5% (32,6% за прогнозом у 2023 р.) (рис. 2.11). Інакше кажучи, є всі підстави стверджувати про практично необмежені можливості американських компаній корпоративного сектору проводити масштабні податкові інверсії, вміло «розмиваючи» податкову базу, переміщуючи податки за кордон, а почасти і займаючись чистими податковими зловживанням і шахрайством.

Рис. 2.11. Частка різних видів податків у загальних податкових надходженнях до державного бюджету США у 1958-2021 рр. з прогнозом до 2023 р., %

Джерело: побудовано авторкою за даними [56, с. 412].

У той самий час щорічний вартісний обсяг сплачених корпоративним сектором податків на прибуток не перевищує 3% світового ВВП [37, с. 2]. Тепер, як можемо спостерігати, скорочення податкових надходжень корпоративного сектору об'єктивно вмотивовує державу посилювати податкове навантаження на бізнес, що стає причиною ще більшого відтоку фінансового-господарських операцій економічних суб'єктів з офіційного до тіньового сектору, гальмування темпів приросту офіційного виробництва товарів і послуг, а також стрімке зниження обсягів податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів.

З наведених даних можна зробити аргументований висновок щодо збереження доволі високого рівня тінізації національних економік практично усіх держав світу – як розвинутих, так і країн, що розвиваються. Саме на їх території в останні десятиліття сформувалась стійка і самопідтримувальна система тісних неформальних зв'язків між різнонаціональними економічними суб'єктами,

базованих на їх міжособистісних безпосередніх контактах та доповнених офіційно установленим порядком організації й управління економічними відносинами. У результаті цього відтік капіталу з національних економік може набувати неконтрольованого, а в окремих випадках – просто катастрофічного характеру у формі «втечі» капітальних активів, коли вони активно вивозяться, навіть незважаючи на гострий брак капіталу всередині держав.

Наступний механізм офшорної тінізації глобальної економіки пов'язаний з *трансфертним ціноутворенням* (англ. – *Transfer pricing*) багатонаціональних підприємств, за якого «розмивання» податкової бази відбувається через такі інструменти як: - застосування компаніями цін на централізовані внутрішньо-корпоративні постачання товарів, послуг та інших активів, що не відповідають рівню ринкових; - недоплата за експортними операціями та переплата за імпортованими трансакціями; - імплементація інструментарію внутрішньофірмового кредитування та заснування власних страхових компаній, котрі на основі завищення страхових ставок створюють штучне зростання сукупних трансакційних витрат, зниження прибутків та бази оподаткування прибутків з одночасним поверненням отриманих страхових внесків у формі внутрішньо-фірмових кредитів. Реалізація зазначеного інструментарію у цілях податкової оптимізації відбувається на основі залучення до операцій пов'язаних компаній та економічних суб'єктів з низькоподаткових юрисдикцій. У більшості випадків вони мають вертикально-інтегровану структуру, за якої материнська компанія є бенефіціарним власником пов'язаних компаній у приймаючих країнах. При цьому останні, володіючи повною самостійністю щодо ведення фінансово-господарських операцій та володіння власністю, у будь-який момент часу можуть бути реорганізовані за функціональною ознакою у горизонтально-інтегровані структури з метою надання певних видів послуг материнським підрозділам.

Зазначимо, що залучення у подібного роду трансакцій пов'язаних компаній та економічних суб'єктів з низькоподаткових юрисдикцій не тільки породжує для БНП значні управлінські й облікові проблеми, але й спричиняє нераціональний розподіл корпоративної ресурсної бази. В його основі лежить як неможливість

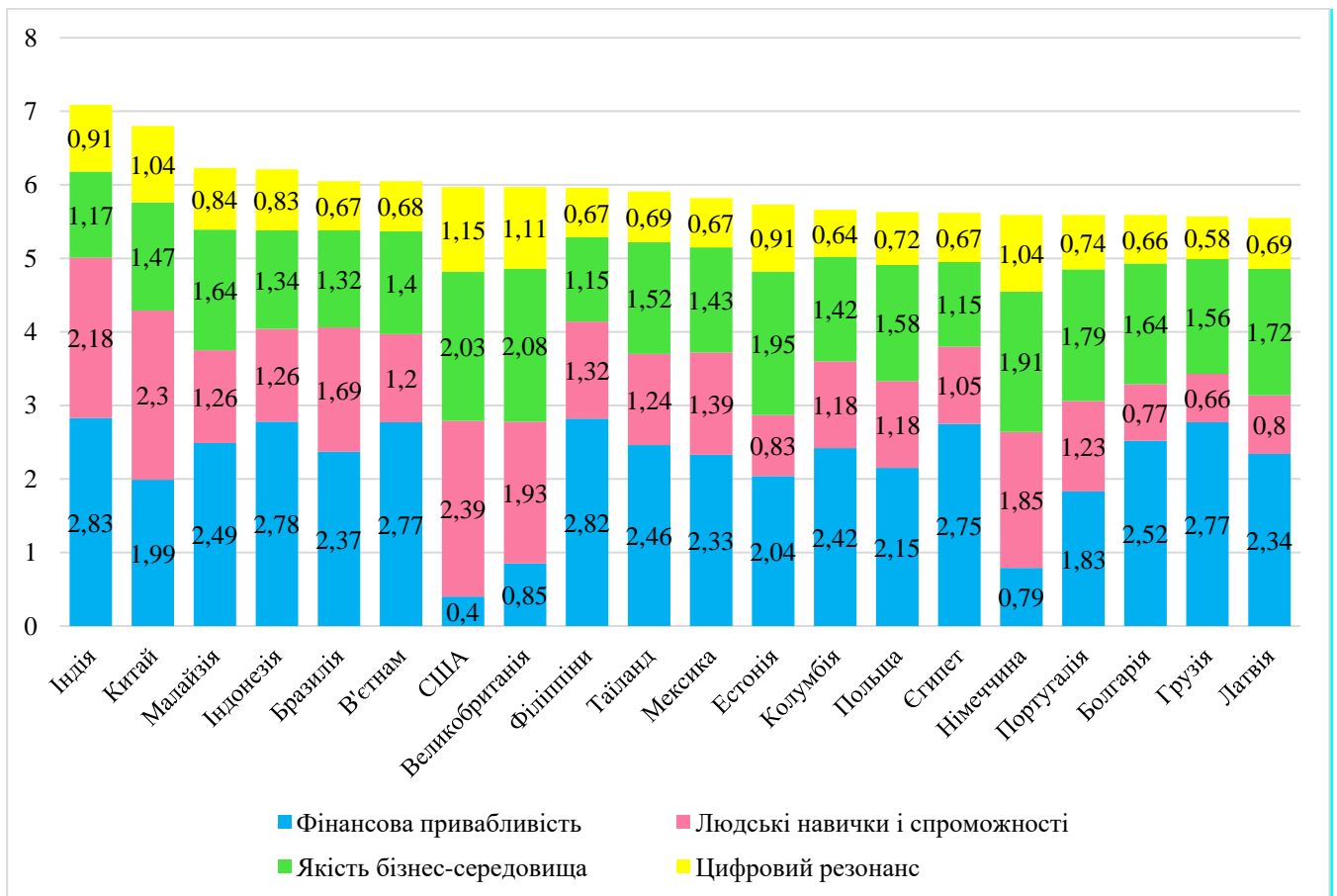
визначення оптимального рівня трансфертних цін, так і існуючі проблеми з розподілом виробничих витрат між різними структурними сегментами транснаціональної виробничої системи БНП та брак можливостей у підрозділів, котрі генерують прибутки, здійснювати закупівлі ресурсів на відкритому ринку.

Звідси випливають *ключові механізми впливу трансфертного ціноутворення на процеси тінізації глобальної економіки*. Йдеться насамперед про методологію розрахунку трансфертних цін, від якої напряду залежить розмір оподаткованого прибутку та вартісний обсяг податкових платежів. Так, існуючі відмінності у національних податкових системах держав дислокації структурних підрозділів БНП спричиняють «перекачування» прибутків у низькоподаткові юрисдикції через механізми транскордонних трансфертів. Додатковими чинниками тінізації глобальної економіки каналами маніпулювання багатонаціональними підприємствами трансфертними цінами є також чинні у країнах базування їх структурних підрозділів рівні імпорتنих мит на товари, ступінь валютно-курсових ризиків, інструментарій національних політик репатріації доходів та капіталізації активів, специфіка антимонопольного законодавства, механізми розподілу виробничих витрат транснаціонального виробництва [206, с. 31].

Зазначимо, що реалізація багатонаціональними підприємствами механізмів трансфертного ціноутворення є можливим завдяки як *розбудові за кордоном розгалужених філіальних мереж*, так і *зміни держав «прописки» своїх штаб-квартир*. В останньому випадку будь-яке БНП отримує можливість перекваліфікуватись в іноземну компанію у країнах базування материнських підрозділів, а відтак – зняти з себе податкові зобов'язання перед національним бюджетом. Окрім того, багатонаціональні підприємства уникають сплати податків на репатріацію капіталу шляхом формування заборгованості перед зарубіжними партнерами та вирахування процентних платежів з декларованої суми одержаних прибутків. У такий спосіб суттєво зменшується податкове навантаження на бізнес та ефективно «розмивається» корпоративна податкова база.

Одночасно при виборі держав базування своїх дочірніх підрозділів багатонаціональні підприємства беруть до уваги цілу низку країнових

характеристик щодо фінансової привабливості, рівня розвитку людських навичок і здібностей, якості цифрового і бізнес-середовища. З даних, представлених на рис. 2.12, випливає, що найбільш сприятливі умови для корпоративної офшоризації бізнес-операцій забезпечують нині такі держави як Індія, Китай, Малайзія, Індонезія, Бразилія, В'єтнам, США, Великобританія, Філіппіни та Таїланд, котрі лідирують за усіма вищеназваними параметрами з надання багатонаціональним компаніям офшорних послуг. Тож саме зазначена група країн власне й формує на сьогодні своєрідний «офшорний порядок денний» БНП, який за умов значного загострення міжнародної податкової конкуренції актуалізує питання щодо посилення контролю за їх діяльністю з боку національних і наднаціональних регуляторних органів.

Рис. 2.12. Держави-лідери з надання офшорних бізнес-послуг у 2021 р., індекс

Джерело: побудовано авторкою за даними [108].

Красномовним підтвердженням досягнутих на сьогодні масштабів тінізації світового господарства каналами маніпулювання багатонаціональними підприємствами трансфертними цінами є дані фахівців *Global Financial Integrity*, згідно яких загальний щорічний обсяг розриву у вартості товарів і послуг, виявлених у торгівлі між 36 розвинутими державами та 134 країнами, що розвиваються, збільшився з 551,2 млрд дол. США у 2009 р. до 835,1 млрд у 2018 р. за середньорічного значення показника на рівні 728,4 млрд (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Загальний щорічний обсяг розриву у вартості товарів і послуг, виявлених у торгівлі між 36 розвинутими державами та 134 країнами, що розвиваються, у 2009-2018 рр., млрд дол. США

Джерело: розраховано і побудовано авторкою за даними [182, с. 41].

Настільки високий рівень розриву вказує на те, що маніпулювання БНП трансфертними цінами продовжує залишатись постійною і серйозною проблемою у міжнародній торгівлі держав-лідерів і країн, що розвиваються, та має своїм закономірним наслідком як значну втрату податкових надходжень у країнах базування структурних підрозділів багатонаціональних підприємств, так і великомасштабний незаконний відтік коштів каналами глобальної торговельної

системи. Більше того, у розпал пандемії Covid – 19 настільки масштабні втрати податкових надходжень суттєво ускладнили зусилля національних урядів держав у боротьбі з її негативним впливом на макроекономічну динаміку та кризою у сфері охорони здоров'я.

Зауважимо, що з погляду географічної структури розривів у вартості товарів і послуг, виявлених у торгівлі між зазначеними групами держав, найбільші розриви зафіксовані на сьогодні з країнами, що розвиваються, Азії (388,6 млрд дол. США у середньорічному розрахунку), Європи (158,6 млрд) та Західної півкулі (97,4 млрд) за відносно невисокого вартісного обсягу за державами Середнього Сходу і Північної Африки (58,6 млрд) та Африки на південь від Сахари (25,2 млрд відповідно) (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Розрив у вартості товарів і послуг, виявлених у торгівлі між 36 розвинутими державами та 134 країнами, що розвиваються, у 2009-2018 рр., за окремими групами держав

Рік	Країни, що розвиваються								Західна півкуля	
	Азія		Європа		Середній Схід і Північна Африка		Африка на південь від Сахари			
	млрд дол. США	%*	млрд дол. США	%*	млрд дол. США	%*	млрд дол. США	%*	млрд дол. США	%*
2009	290,2	20,0	114,6	21,5	39,1	20,8	22,9	23,4	84,5	20,8
2010	361,2	19,5	137,9	20,7	54,2	20,1	21,9	20,6	104,6	20,0
2011	422,5	19,2	165,5	21,8	52,8	21,5	29,0	20,2	123,3	19,4
2012	386,2	20,1	158,9	20,2	58,2	19,5	28,3	23,1	120,8	19,2
2013	407,4	19,1	170,9	20,2	66,7	19,1	27,5	22,6	122,7	18,7
2014	391,9	19,2	172,7	20,0	68,8	19,8	25,9	23,3	88,6	20,3
2015	387,4	19,5	148,7	19,5	62,8	20,1	23,1	21,8	80,5	19,2
2016	373,4	20,9	151,9	19,9	60,0	19,0	22,6	20,5	74,3	18,3
2017	396,5	21,4	171,4	20,5	64,4	20,0	26,2	21,4	86,0	19,3
2018	469,1	21,1	193,6	20,4	59,3	18,8	24,4	19,5	88,6	19,9
Середньорічне значення	388,6	20,0	158,6	20,5	58,6	19,9	25,2	21,7	97,4	19,5

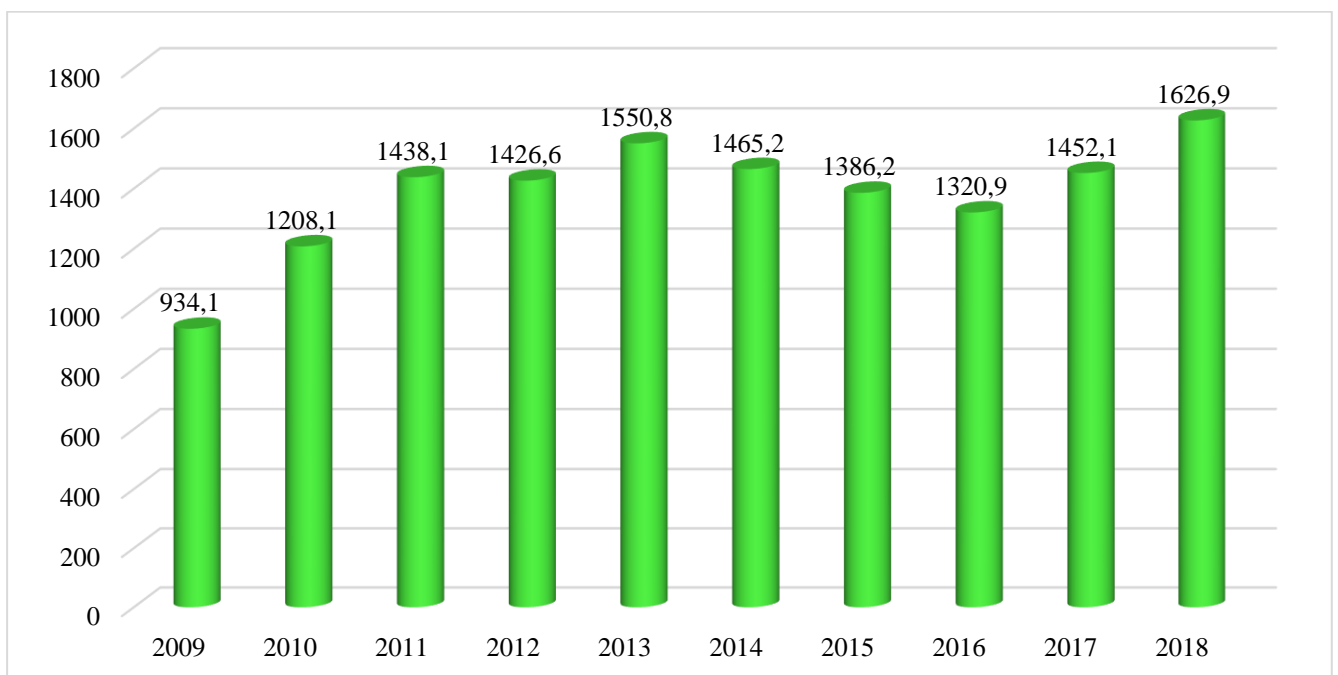
* - % загального обсягу торгівлі.

Джерело: побудовано авторкою за даними [182, с. 10, 11].

У країновому вимірі найбільші розриви у вартості товарів і послуг, виявлених у торгівлі між 36 розвинутими державами та 134 країнами, що розвиваються,

зафіксовані у зовнішній торгівлі Китаю (546,4 млрд дол. США у 2018 р. та 445,3 млрд у середньорічному розрахунку за 2009-2018 рр.), Індії (84,9 та 67,5 млрд), Польщі (81,2 та 61,1 млрд), Малайзії (71,4 та 60,8 млрд), Таїланду (69,9 та 60,5 млрд), В'єтнаму (56,3 млрд), Туреччини (50,7 та 44,2 млрд), Індонезії (48,3 та 40,2 млрд) та Бразилії (45,5 та 45,5 млрд відповідно) [160].

Сукупний же вартісний розрив, виявлений у торгівлі між 134 країнами, що розвиваються, та усіма їх глобальними торговими партнерами, збільшився за вказаний період з 934,1 млрд до понад 1,6 трлн дол. США (рис. 2.14). На цій основі можемо зробити висновок, що саме країни, що розвиваються, найбільшою мірою використовуються багатонаціональними підприємствами в якості майданчиків для офшоризаційної тінізації глобальної економіки каналами міжнародної торгівлі та транскордонного виведення капіталу за рахунок реалізації корпоративних стратегій податкової оптимізації.

Рис. 2.14. Сукупний вартісний розрив, виявлений у торгівлі між 134 країнами, що розвиваються, та усіма їх глобальними торговими партнерами у 2009-2018 рр., млрд дол. США

Джерело: побудовано авторкою за даними [159].

Таким чином, здатність багатонаціональних підприємств маніпулювати трансфертними цінами на внутрішньо-корпоративні поставки товарів, послуг й

інших активів у різних податкових юрисдикціях лежить в основі транснаціональної тінізації глобальної економіки. Вона забезпечує БНП можливості «перекачування» отриманих прибутків у низькоподаткові юрисдикції та більш високу частку зекономлених коштів при сплаті податкових платежів. Не слід скидати з рахунків і необґрунтованого звуження податкових баз у приймаючих країнах, значного зменшення розмірів їх державних доходів і валютних резервів, а також суттєвого розширення можливостей корпоративного сектору щодо вилучення коштів з економік приймаючих держав, котрі могли б використовуватись у процесах їх реінвестування у розширене відтворення суспільного продукту.

Комплексний аналіз корпоративних офшорних механізмів тінізації світового господарства буде неповним без розгляду такого інструменту як *активне використання багатонаціональними підприємствами спаринг-офшорних юрисдикцій*. Під ними розуміють поєднання власне *офшорних компаній з класичних низькоподаткових юрисдикцій з офшорними компаніями з престижних юрисдикцій*. Наголосимо, що останні функціонують у повноподаткових юрисдикціях – Австрії, Великобританії, Угорщині, Греції, Данії, Ірландії, Ісландії, США, Португалії, Канаді та інших розвинутих країнах світу – а отже – не надають БНП жодних пільг з оподаткування, незалежно від того провадять вони свої фінансово-господарські операції на території відповідних держав чи ні. Як впливає з даних табл. 2.11, переважну більшість з топ-20 найпопулярніших серед багатонаціональних фірм юрисдикцій, використовуваних ними у 2021 р. для мінімізації оподаткування, репрезентують класичні офшори і спаринг-офшорингові юрисдикції. Зокрема, у звітному році на них припало 268 млрд дол. США недоплачених БНП податків, що становить 55% їх глобального обсягу [12].

Не випадково, спаринг-офшорні юрисдикції виступають у ролі своєрідних сполучних ланок у реалізовуваних багатонаціональними підприємствами корпоративних офшорних механізмів тінізації світового господарства, особливо за умов значного посилення боротьби національних урядів приймаючих країн проти офшоризації світового господарства. Так, на сьогодні понад 60% загальної корпоративної заборгованості БНП припадає на боргові зобов'язання перед

офшорними і спаринг-офшорними юрисдикціями. Це пов'язано з процесами так званого «кредитного інвестування» компаній, за якого прямі іноземні інвестиції у приймаючі країни заміщуються кредитами, а отже – відбувається страхування їх інвестиційних ризиків на основі використання міжнародних арбітражних інструментів.

Таблиця 2.11

Топ-20 найпопулярніших серед БНП юрисдикцій, використовуваних ними для мінімізації корпоративного оподаткування у 2021 р.

Рейтинг	Юрисдикція	Внесок в ухилення БНП від оподаткування, %	Рейтинг	Юрисдикція	Внесок в ухилення БНП від оподаткування, %
1	Британські Віргінські острови	6,4	11	Ірландія	3,4
2	Кайманові острови	6,0	12	Багамські острови	3,3
3	Бермудські острови	5,7	13	Великобританія	3,1
4	Нідерланди	5,5	14	Кіпр	3,1
5	Швейцарія	5,1	15	Маврикій	2,3
6	Люксембург	4,1	16	Бельгія	2,2
7	Гонконг	4,1	17	Гернсі	2,2
8	Джерсі	3,9	18	Франція	2,1
9	Сінгапур	3,9	19	Китай	2,0
10	ОАЕ	3,8	20	Острів Мен	1,9

Джерело: побудовано авторкою за даними [35].

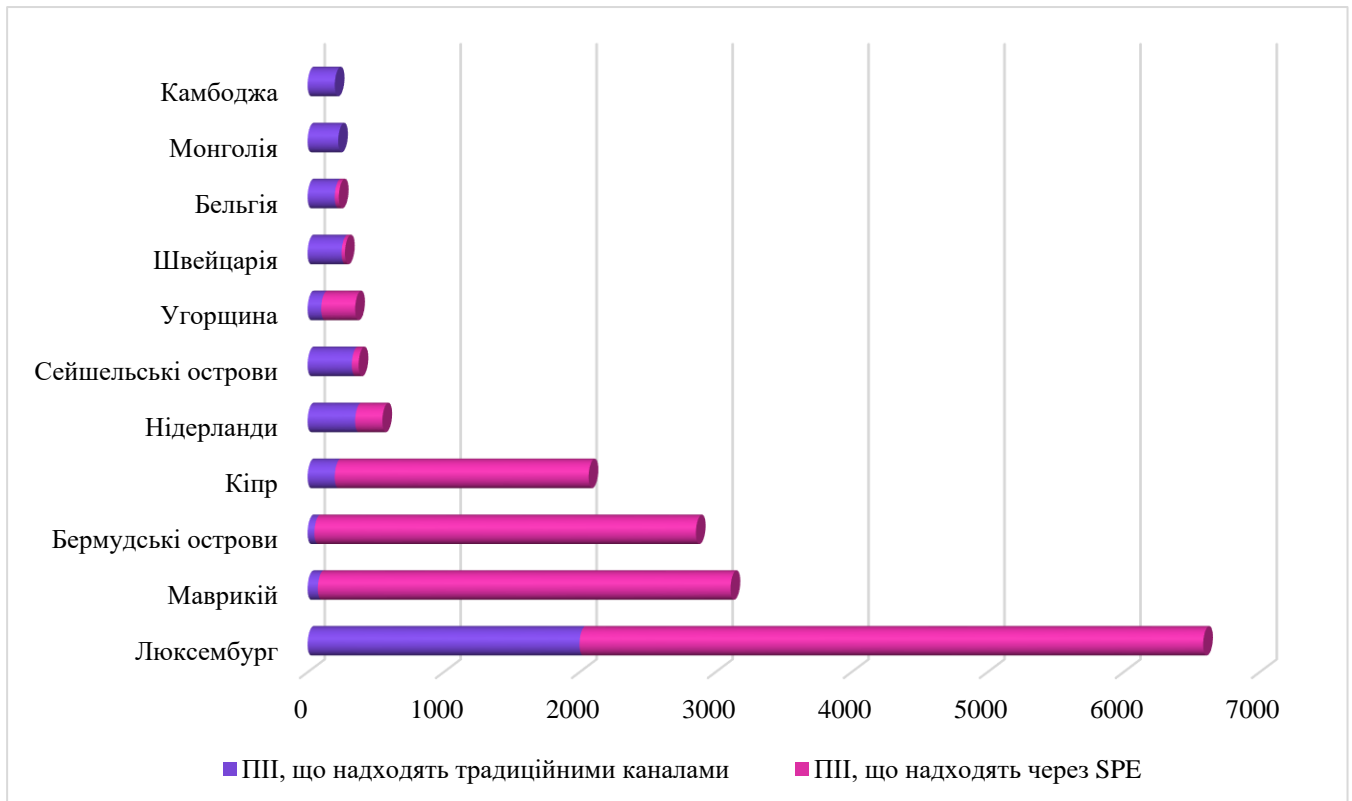
Ключову роль у використанні БНП спаринг-офшорних юрисдикцій відіграють так звані компанії спеціального призначення (*англ. – Special purpose entity/vehicle – SPE чи SPV*). Репрезентуючи за своєю організаційною структурою своєрідні проектні фірми, засновані для надання бізнес-структурам послуг з управління фінансовими потоками, компанії спеціального призначення практично не володіють нефінансовими активами, мають невелику кількість співробітників, не здійснюють виробничих операцій, а в окремих випадках не мають навіть фізичної присутності, що підтверджує місце їх реєстрації. Не випадково, компанії спеціального призначення закріпили за собою унікальний спеціалізаційний профіль у світовому господарстві. Він пов'язаний з обслуговуванням транскордонних потоків іноземного інвестування в частині виведення їх з-під оподаткування національних органів податкового адміністрування приймаючих країн, географічної диверсифікації інвестицій БНП, фінансування їх дочірніх

компаній та захисту від фінансових ризиків при реалізації масштабних інвестиційних проєктів, фінансування діяльності промислово-фінансових груп, участі в інститутах державно-приватного партнерства [84]. Не слід скидати з рахунків і таких переваг, що їх надають компанії спеціального призначення багатонаціональним підприємствам, як спрощення доступу до глобальних ринків капіталу, фінансових послуг і кваліфікованої робочої сили з широким використанням SPE з метою участі у різного роду міжнародних консорціумах й об'єднаннях.

Про сучасні масштаби використання багатонаціональними підприємствами компаній спеціального призначення у цілях податкової оптимізації свідчить, зокрема, той факт, що у 2021 р. чисті придбання американськими SPE-компаніями прямих іноземних активів склали 154,2 млрд дол. США; їх власний капітал – 166,7 млрд; а реінвестування доходів материнських компаній БНП у США до їх зарубіжних філій, здійснені через SPE-компанії – 157,2 млрд відповідно (додаток Г).

Своєю чергою, дані Міжнародного валютного фонду свідчать про те, що вартісні обсяги прямих іноземних інвестицій, спрямованих через SPE-компанії, суттєво перевищують обсяги ПІІ, що надходять традиційними каналами [85]. Так, у Люксембурзі вони у 45 разів більші валового внутрішнього продукту держави, на Маврикії – у 30 разів, на Бермудських островах – у 28 разів (рис. 2.15). У практиці міжнародних інвестиційних процесів це означає ніщо інше як формування такого унікального економічного явища як квазі-інвестиції (чи «інвестиції-привиди»). Їх глобальний ринковий обіг деформує усю глобальну статистику транскордонного руху прямих іноземних інвестицій та слугує доволі результативним каналом реалізації багатонаціональними підприємствами корпоративних стратегій агресивного податкового адміністрування. Таким чином, використання БНП спаринг-офшорних юрисдикцій дає їм змогу не тільки ефективно уникати подвійного оподаткування, але й здійснювати нетранспарентне нагромадження капіталу, нарощувати обсяги його транскордонного переміщення, а також формувати позитивний й соціально відповідальний іміджевий бренд власному

бізнесу за рахунок відсторонення своїх операцій від власне офшорних юрисдикцій і локалізованих там партнерів.

Рис. 2.15. Вартісні обсяги прямих іноземних інвестицій, що надходять традиційними каналами і через компанії спеціального призначення за окремими країнами, % ВВП

Джерело: побудовано авторкою за даними [85].

Активне стремління багатонаціональних підприємств до нарощування конкурентних переваг на глобальних ринках та здобуття сприятливих умов ведення бізнес-діяльності спонукає їх до використання такого корпоративного офшорного механізму тінізації світового господарства як співробітництво зі спеціальними фінансовими інституціями (*англ. – Special financial institutions – SFI*) чи компаніями-поштовими скриньками (*англ. – letterbox companies*). Вони являють собою, з одного боку, інноваційний фінансовий продукт, котрий інтегрує фінансовий сектор з діджитал-технологіями; а з другого – підставні компанії і фірми, що перебувають у повній власності прямих іноземних інвесторів та виконують роль фінансових посередників для усіх фірм-учасниць корпоративної групи, до якої вони належать. Відтак – усі фінансові активи та пасиви спеціальних

фінансових інституцій зазвичай пов'язані з прямими інвестиціями у треті країни за акумулювання зібраних коштів в інтересах іноземних інвесторів. Достатньо сказати, що у 2018 р. загальні зобов'язання нідерландських SFI становили близько 383 млрд євро, а сукупна вартість їх активів – 3,5 трлн євро [180].

У характеристиці корпоративних офшорних механізмів тінізації глобальної економіки не можемо оминати увагою і такий механізм як *купівля (або шопінг) багатонаціональними підприємствами податкових угод* (англ. – *Tax treaty shopping*). Їх економічна сутність полягає у використанні багатонаціональними підприємствами міждержавних угод про уникнення подвійного оподаткування, котрі, як відомо, унормовують процес оподаткування доходів, отриманих у країнах іноземними резидентами на основі визначення фактичної податкової резидентності економічних суб'єктів та усунення подвійного фіскального навантаження на аналогічні доходи у країнах резидентності і державах, де отримано доходи. З цією метою в угодах чітко конкретизуються різновиди отриманих доходів, податкові ставки; перелік суб'єктів господарювання, відносно яких застосовуються їх норми; особливості стягування фіскальних платежів; методи усунення подвійного оподаткування; процедури вирішення спорів; умови вступу в силу і призупинення дії угод тощо (загалом близько 30 положень). Водночас застосування в угодах стандартних трактувань і положень забезпечує наднаціональну уніфікацію норм міжнародного податкового права та суттєво спрощує чинні адміністративні процедури при здійсненні транскордонних інвестиційних капіталовкладень. Отже – правильне застосування норм таких угод дає змогу багатонаціональним компаніям на законних підставах суттєво знизити податкове навантаження на бізнес, збільшився у такий спосіб корпоративні прибутки та підвищивши загальну ефективність фінансово-господарської діяльності.

Зазначимо, що двосторонні угоди про уникнення подвійного оподаткування доволі тривалий період часу були прерогативою держав-лідерів, однак у міру нарощування масштабів транскордонних потоків інвестиційного капіталу у напрямку країн, що розвиваються, останні також активно залучились у процеси нормативно-правового урегулювання процесів оподаткування інвестиційних доходів, отриманих на їх території структурними підрозділами зарубіжних БНП.

Так, станом на початок 2010-х років 38% чинних угод були укладені між розвинутими державами і країнами, що розвиваються, 24% – між двома розвинутими державами, 16% – між країнами, що розвиваються [14].

У міжнародній же податковій практиці шопінг податкових угод у багатьох випадках стає причиною офшорної тінізації операцій БНП. Йдеться про отримання багатонаціональними підприємствами значних податкових вигод від міждержавних угод про уникнення подвійного оподаткування завдяки заснуванню на території країн, котрі їх уклали, посередницьких бізнес-структур (так званих транзитних компаній) з вибором при цьому найбільш вигідних угод і податкових пільг. Спрямування через подібного роду структури корпоративних фінансових потоків й інвестиційного капіталу дає змогу БНП здобути преференційні ставки прибуткового оподаткування, нульовий податок у країні отримання прибутку, низький чи нульовий податок у країнах дислокації структурних підрозділів, де отримано доходи.

Як показують розрахунки фахівців Міжнародного валютного фонду, застосування корпораціями шопінгу податкових угод, з одного боку, стимулюють надходження у країни базування їх структурних підрозділів номінальних інвестиційних потоків, а з другого – суттєво зменшують податкові надходження до державних бюджетів. Зокрема, у країнах, які уклали угоди про уникнення подвійного оподаткування з глобальними інвестиційними центрами, втрати державного бюджету становлять у середньому 15% сукупного податку на прибуток [17, с. 5]. Як бачимо, резиденти щонайменше однієї держави, яка уклала угоду про уникнення подвійного оподаткування, не отримують рівних податкових пільг у країнах дислокації материнських підрозділів БНП. Більше того, останні втрачають будь-які стимули укладати податкові конвенції з причин користування їх резидентами існуючими мережами угод про уникнення оподаткування інших держав.

Не випадково, за умов глобальної економічної кризи та гострого дефіциту податкових надходжень до державних бюджетів більшість країн вдаються до реалізації комплексу заходів щодо призупинення практики «розмивання» багатонаціональними компаніями податкової бази на основі шопінгу податкових

угод. Одним з механізмів досягнення цієї стратегічної мети є ухвалена у 2017 р. Багатостороння конвенція з імплементації заходів, пов'язаних з податковими угодами, в цілях запобігання ерозії податкової бази та виведення прибутків з-під оподаткування (*англ. – MLI BEPS¹⁵*). Її ключовою метою є вирішення питань, пов'язаних із застосуванням компаніями гібридних схем ухилення від оподаткування, попередження зловживань компаній положеннями міждержавних угод про уникнення подвійного оподаткування, вирішення проблем штучного уникнення статусу постійного представництва, а також удосконалення процедур вирішення податкових спорів.

З цією метою Конвенція MLI BEPS передбачає, по-перше, так званий «мінімальний стандарт» приєднання, що включає положення про зловживання міждержавними податковими угодами та взаємне урегулювання виникаючих у даній царині спорів; по-друге, імплементацію факультативних положень, котрі кожна з держав-учасниць обирає самостійно з пропонованих статей [240]. Станом на тепер членами Конвенції MLI BEPS є 129 держав світу і ще 87 країн є її підписантами, поширивши її положення на міждержавні угоди про уникнення подвійного оподаткування [240]. Тільки у період 2019-2020 рр. кількість приведених у відповідність до мінімальних стандартів MLI BEPS міждержавних угод про уникнення подвійного оподаткування збільшилась з 60 до понад 350; а станом на 31 травня 2021 р. ця цифра зросла до 960 (з 2385 укладених угод, котрі відповідають мінімальним стандартам) [140, с. 13].

Характеризуючи корпоративні офшорні механізми тінізації глобальної економіки, не можемо оминати увагою і *податкові відстрочки платежів багатонаціональних підприємств* (*англ. – Tax deferral*) стосовно отриманих прибутків від інвестиційних капіталовкладень у формі процентів, дивідендів чи приросту капіталу. Відстрочка податкових платежів означає для компаній можливість перенесення їх сплати на попередній рік або відкладення частини доходу на пізніший рік. Тобто без зменшення загального обсягу податків компанії

---

¹⁵ Примітка.

BEPS – Base erosion and profit shifting.

при застосуванні податкових відстрочок отримують переваги у формі часової вартості грошового капіталу.

Принагідно відзначимо також, що подібного роду прибутки, згідно чинної міжнародної бізнес-практики, зазвичай нагромаджуються до того часу, поки інвестор не ухвалить управлінського рішення щодо репатріації отриманих прибутків за кордон. Таким чином, у рамках корпоративної облікової політики компанії можуть суттєво знижувати вартісний обсяг податкових платежів за рахунок перенесення трансакційних витрат минулих періодів на поточний звітний період. Інструментом досягнення зазначених цілей є насамперед застосування корпораціями методу прискореної амортизації основних засобів, який дає змогу багатонаціональним підприємствам суттєво впливати на розмір отриманого прибутку (а отже і вартісний обсяг податкових зобов'язань) на основі створення фінансових резервів для їх відновлення. Йдеться про вилучення з обсягу оподаткованого прибутку БНП амортизаційних відрахувань, які в окремих випадках можуть навіть перевищувати розмір самого прибутку. За таких умов частина прибуткових надходжень компаній включається у виробничі витрати, звільняючись у такий спосіб від оподаткування. Інакше кажучи, інструментарій прискореної амортизації відкриває перед БНП широкі можливості щодо відшкодування своїх трансакційних витрат ще задовго до закінчення служби основних засобів, приховуючи значну частину своїх реальних прибутків від оподаткування.

Окремої уваги заслуговує і той факт, що податкові відстрочки за своєю економічною природою принципово відрізняються від усіх інших офшорних механізмів тінізації глобальної економіки тим, що впливають лише на вартісний обсяг сплачених податкових платежів, а не на загальний обсяг отриманих корпоративних прибутків. З огляду на це, кожна багатонаціональна компанія зазвичай обирає конкретну дочірню компанію, через яку здійснюватиметься розподіл дивідендів без зміни ставок корпоративного прибуткового оподаткування. Так, згідно доступних емпіричних даних можна зробити висновок про значне збільшення американськими БНП обсягів своїх дивідендних виплат у відповідь на зниження податків на репатріацію прибутків [90; 5].

Узагальнюючи, вищенаведене, слід відзначити, що офшорні операції глобального бізнесу є на сьогодні вагомим механізмом тінізації глобальної економіки, що реалізуються каналами трансфертного ціноутворення на внутрішньо-корпоративні поставки товарів, послуг й активів багатонаціональних підприємств, купівлі податкових угод, податкових відстрочок платежів, зміни країн базування штаб-квартир БНП, застосування компаніями «податкових гібридів», використання компаній спеціального призначення, спеціальних фінансових інституцій та «оболонкових» компаній тощо. Зазначені інструменти стали в останні десятиліття невід'ємним компонентом глобальної тіньової економіки на основі акумулювання глобальних фінансових активів та інтеграції фінансових ресурсів приймаючих країн у глобальний фінансовий ринок способом опосередкованого вилучення інвестиційного капіталу, репатріації прибутків за кордон та реалізації спекулятивних операцій на облігаційних ринках.

Висновки до розділу 2

1. Фундаментальні процеси фінансового глобалізму, базовані на пануючій упродовж усього післявоєнного періоду неоліберальній концепції, справили потужний стимулюючий вплив на розширення масштабів і диверсифікацію фінансових послуг тіньового банкінгу. Його висока структурна динаміка в останні десятиліття забезпечила не тільки значне підвищення ефективності фінансового посередництва у різноманітних сегментах світового грошового ринку, але й суттєве пом'якшення негативного впливу вимог пруденційного регулювання на рентабельність операцій у традиційній банківській системі. Будучи тісно пов'язаним з традиційним банківським сектором каналами фондування та кредитування, тіньовий банкінг буквально за три десятиліття перетворився на невід'ємний структурний компонент глобального фінансового ринку та закріпив за собою унікальну фінансову спеціалізацію у царині структурування фінансових продуктів, трансформації ліквідності і термінів погашення боргових зобов'язань без доступу до джерел офіційної фінансової підтримки та національних систем гарантування банківських вкладів.

2. Головні конкурентні переваги тіньового банкінгу, порівняно з традиційною банківською системою, полягають у забезпеченні завдяки структурованим фінансам високої доступності кредитного капіталу та зменшення його вартості; трансформації кредитів та підвищенні якості емітованих кредитними посередниками боргових зобов'язань; трансформації боргових зобов'язань на основі використання короткострокових депозитів для забезпечення довгострокового кредитування; трансформації ліквідності; зниженні ризиків кредитних деривативів; динамізації розвитку фінансових інновацій та ін. Ключовими тенденціями розвитку тіньового банкінгу є крос-секторальний та мережевий характер його функціонування; розбудова багаторівневих зв'язків з комерційними банківськими установами; випереджальне, порівняно зі страховими корпораціями, пенсійними фондами та іншими фінансовими посередниками, зростання кредитних активів (включаючи депозити) та ін.

3. Суб'єкти тіньової банківської індустрії, порівняно з комерційними банками, володіють значно більшими конкурентними перевагами з причин набагато нижчих трансакційних витрат економічної діяльності та відсутності пруденційного регулювання з боку держави. Відтак – вони доволі часто виявляються залученими в обслуговування сумнівних, а почасти й відверто тіньових економічних операцій своїх клієнтів. Останні активно використовують механізми тіньового банкінгу для виведення капіталу в офшорні зони, приховування бенефіціарів реалізовуваних угод, фінансування торговельних операцій сірого імпорту, ухилення від сплати податків, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом тощо.

4. Потужний стимулюючий вплив на структурну динаміку глобальної тіньової економіки справляють масштабні процеси транснаціоналізації кримінальної економіки та організованої економічної злочинності. Особливе місце у їх системі посідає транснаціональний наркобізнес, який втілюється у роботі організованих злочинних груп у сфері розробки, виробництва, зберігання, транспортування і реалізації наркотичних засобів. В останнє десятиліття розвиток транснаціонального наркобізнесу відбиває, з одного боку, системні кількісно-якісні зміни світового ринку наркотичних засобів, а з другого – посилення тенденцій щодо його тінізації та наростання масштабів відмивання «брудних» грошей, отриманих від нелегального обігу наркотиків.

5. Втілюючись у діяльності мережево організованих, вертикально диверсифікованих холдингів та злочинних груп у сфері розробки, виробництва, зберігання, транспортування і реалізації наркотичних засобів, транснаціональний наркобізнес в останні десятиліття переживає процеси глибоких трансформаційних змін. Вони пов'язані насамперед з неухильним нарощуванням його масштабів і диверсифікацією виробничо-збутової діяльності; виокремленням у структурі світового ринку сегменту заборонених наркотичних засобів; суттєвим підвищенням технологічного й інноваційного рівнів діяльності наркокартелів; широким застосуванням ними найпередовіших науково-технічних досягнень і розробок у царині фармацевтики і біотехнологій; значною диверсифікацією суб'єктної структури наркобізнесу, появою у даному секторі глобальної тіньової індустрії усе більшої й більшої кількості нових компаній і бізнес-структур; ускладненням організаційних структур діючих компаній-виробників наркотичних засобів; масовим використанням у фінансово-господарських операціях комп'ютерних і діджитал-технологій, цифрових валют і шифраторів, електронних і мобільних платежів та ін.

6. Процеси розбудови багатонаціональними підприємствами зарубіжного виробництва характеризуються специфічними рисами й особливостями, котрі детермінуються механізмами досягнення стратегічної мети максимізації прибутків БНП на основі або збільшення маси прибутку, або підвищення її норми. Якщо у випадку реалізації стратегії нарощування маси корпоративного прибутку найголовнішим завданням конкурентного розвитку будь-якої компанії є якомога більше розширення обсягів ринкового збуту власної продукції на глобальних ринках, то реалізація корпоративної стратегії максимізації норми прибутку передбачає забезпечення багатонаціональними підприємствами мінімізації власних трансакційних витрат з метою отримання якомога більшої різниці між індивідуальними і середніми по сектору економіки рівнями виробничих витрат на виготовлення продукції. Водночас глобальна корпоративна стратегія відкриває перед БНП практично необмежені можливості «розмивання» податкової бази, економії трансакційних витрат на фонді оплати праці у зарубіжних підрозділах, а також реалізації широкого спектру інструментів податкової інверсії, маршрутизації корпоративних доходів, агресивного податкового планування та ін.

Основні результати розділу опубліковані у роботах авторки [212; 215; 216; 217].

РОЗДІЛ 3.

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Економіко-математичне моделювання впливу тінізації бізнес-діяльності на національний економічний розвиток

Використовувані на сьогодні методики економіко-математичної оцінки рівня і структурних вимірів тіньової економіки суттєво відрізняються залежно від обраного методичного підходу до оцінки, повноти, релевантності та змістовної сутності статистичних даних, доступних для здійснення аналізу. Тут варто зазначити відсутність «найкращого» методу оцінки, оскільки кожен методичний підхід завжди має свої переваги і вади, а також дає змогу аналітикам зробити власні висновки, котрі можуть суттєво відрізнитись від висновків інших аналітиків. Узагальнення авторкою наявних напрацювань провідних західних учених у царині домінуючих методик оцінки тіньової економіки дає можливість згрупувати найбільш використовувані з них у дві групи, а саме: *прямі методи* (вибіркове опитування та податкова перевірка) та *непрямі методи* (національна бухгалтерська статистика, статистика робочої сили і господарських транзакцій, попит на валюту, фізичні витрати (споживання електричної енергії), підхід латентної змінної). Узагальнюючи дані, наведені у додатку Д, можемо стверджувати, що вагоме значення в оцінці масштабів тінізації національних економік мають показники економічної активності населення, рівня довгострокового безробіття, динаміки вартісних обсягів роздрібної торгівлі та промислового виробництва, чистої інвестиційної позиції країн, цінової кон'юнктури національних ринків нерухомості. Ключову роль при цьому відіграє економіко-математичне моделювання впливу тінізації бізнес-діяльності на структурну динаміку розвитку національних економік, оскільки воно дає змогу одночасно аналізувати цілу систему причинно-наслідкових зв'язків, що виникають у сфері тінізації

національних економік, а також розрахувати конкретні числові значення показників прогнозів, програм і планів детінізації.

Як свідчить світовий досвід, кожна країна у різні періоди часу може використовувати принципово різні методики оцінки тіньового сегменту своєї національної економіки, що може породжувати принципово відмінні аналітичні результати щодо розмірів, структурних вимірів, динаміки і тенденцій розвитку тіньових економічних операцій. Виходячи з цього, можемо стверджувати, що вибір конкретних методик оцінки тінізації національних економік має бути максимально зваженим з метою забезпечення релевантності отриманих результатів та здійснення репрезентативних міжкраїнових порівнянь з використанням різних методів.

Попри те, що тіньовий сегмент економіки має кожна держава світу, його розмір, обсяги, структурна динаміка та механізми поширення суттєво диференціюються за різними країнами і регіонами світу та напряму залежать від особливостей пануючих національних економічних моделей та ступеня зрілості ринкових відносин. Як свідчать дані, наведені у додатку Е, рівень тінізації економік різних держав у 2021 р. демонструє значний розрив між розвинутими державами та країнами, що розвиваються. Наприклад, у розвинених країнах частка тіньового сектору національних економік становить нині від 12 до 16% валового внутрішнього продукту; у країнах, що розвиваються, – коливається у діапазоні від 23 до 25% ВВП; а у країнах з перехідною економікою – від 30 до 50% ВВП відповідно. Інакше кажучи, у найбільш розвинених державах світу частка тіньової економіки є значно меншою, порівняно з іншими країнами світу, що свідчить насамперед про високий рівень підприємницької податкової культури та корпоративної соціальної відповідальності, сприятливе середовище бізнес-діяльності, невисокі митні і соціальні платежі, розвинуте громадянське суспільство та належний суспільний контроль за економічними процесами.

Разом з тим, глибокі міжкраїнові диференціації у розмірі тіньового сегменту економіки спостерігаються нині не тільки між державами-лідерами та країнами, що

розвиваються, але й яскраво виявляються за групою провідних країн світу. Наголосимо, що навіть серед останніх доволі часто зустрічаються країни з відносно високими показниками тіньової економіки з причин надмірного податкового навантаження на бізнес та високого рівня зарегульованості фінансово-господарських операцій. Найнижчі ж відносні показники частки тіньового сектору (на рівні 8-10% валового внутрішнього продукту) мають нині Австрія, Норвегія, США, Швейцарія, Гонконг і Японія [264, с. 223]. За інших рівних умов відносно нижчі показники тінізації національних економік завжди мають ті держави, котрі демонструють верховенство права, вищий рівень збирання податкових платежів (досягнутий завдяки низьким ставкам оподаткування), меншу кількість законів та регуляторних норм, а також невисокий рівень корупції [255].

Здійснюючи вибірку країн для здійснення кластеризації та подальшого визначення впливу факторів на результуючий показник шляхом використання кореляційно-регресійного аналізу, варто зазначити наступне. Рівень тінізації національних економік країн пропорційний кількості доступних у міжнародній статистиці показників й індикаторів, що відбиває по суті географічний розподіл наявних статистично-інформаційних прогалів. Саме цим обумовлений той факт, що найбільший брак даних маємо за регіонами Африки і Близького Сходу, а їх повну відсутність – за п'ятнадцятьма державами, для яких не представлені навіть базові показники макроекономічного зростання.

Суттєво бракує також доступних аналітичних даних для країн Латинської Америки, частини Європи та азійського мегарегіону. Міжнародна економічна статистика у профілі країни виокремлює такі основні індикатори [97], що характеризують економічний потенціал країни: індекс споживчих цін, рівень безробіття, індекс роздрібної торгівлі, індекс промислового виробництва, державний баланс (% державного боргу), залишок поточного рахунку, чиста міжнародна інвестиційна позиція, довгострокова врожайність, індекс вартості житла (ціна на нерухоме майно за 1 м² загальної площі). В комплексі ці показники дають змогу врахувати різні аспекти тінізації економіки країн світу та згрупувати

держави у кластери за схожими напрямками економічного зростання та тенденцією тінізації.

Зведені авторкою показники за 2021 р. за 47 країнами світу, що відзначаються широкою диверсифікацією показника тінізації та відповідним наявним статистичним забезпеченням, наведені у додатку Ж. Для отримання репрезентативних результатів усі зібрані дані приведено до співрозмірного вигляду, зокрема до відносного відображення у відсотках або індексах. Важливий елемент під час аналізу – використання декількох методів кластеризації, які підтверджують групування за заданими параметрами. Результати обробки масиву даних щодо групування країни в кластери на основі використання програмного пакету даних Statistica за методом Уарда, методами одиничного й повного зв'язку, середнього відхилення квадратів, методом незваженого попарного середнього та зваженого попарного середнього, що у вигляді дендрограм наведено в додатку И, дали можливість виокремити шість кластерів. Заданий параметр уведено під час застосування методу К-середніх та проведенням 10 ітерацій. Як наслідок, це дало змогу сформувати шість кластерів країн: кластер 1 (9 держав), кластер 2 (2 країни), кластер 3 (9 держав), кластер 4 (4 країни), кластер 5 (10 держав) та кластер 6 (13 країн) (табл. 3.1).

Важливо зазначити, що серед сформованих груп держав можна виокремити кластер 2 до якого увійшли Гонконг та Норвегія, які характеризуються нульовою толерантністю до тінізації та корупції, про що акцентувалася увага у попередніх розділах. Окрему групу сформували провідні країни ЄС та Канада (кластер 6), а також схильні до тінізації економіки Аргентина, Бразилія, Туреччина та Індія (кластер 4). В цілому результати кластеризації репрезентують наші дослідження та дають змогу поглибити оцінку впливу тінізації на економічне зростання країн світу шляхом використання багатофакторного регресійного аналізу. У кожному кластері нами обрано основні країни, що знаходяться найближче до його центру та можуть представляти усю вибірку країн. Для кластеру 1 – це Німеччина, кластеру 2 – Гонконг, кластеру 3 – Сполучені Штати Америки, кластеру 4 – Бразилія, кластеру

5 – Швейцарія, кластеру 6 – Великобританія. Вихідні дані для побудови рівнянь залежності за усіма зазначеними країнами наведено у додатку К.

Таблиця 3.1

Кластер країни за основними показниками тіньової економіки

Номер кластера та кількість країн	Країни
Кластер 1 (9 країн)	Німеччина , Данія, Нідерланди, Швеція, Люксембург, Австралія, Китай, Мексика, Південна Корея
Кластер 2 (2 країни)	Гонконг , Норвегія
Кластер 3 (9 країн)	Франція, Греція, Італія, Португалія, Іспанія, Південна Африка, Тайланд, США
Кластер 4 (4 країни)	Аргентина, Індія, Туреччина, Бразилія
Кластер 5 (10 країн)	Японія, Литва, Польща, Словенія, Індонезія, Ізраїль, Малайзія, Сінгапур, Швейцарія , Тайвань
Кластер 6 (13 країн)	Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Фінляндія, Угорщина, Латвія, Румунія, Словаччина, Великобританія , Канада

Джерело: складено авторкою.

Використання програмного продукту «Аналіз даних» дало нам змогу побудувати такі рівняння залежності між ВВП обраних країн та незалежними змінними (табл. 3.2). Коментуючи результати регресійного аналізу слід зазначити, що у більшості країн біля показника «Рівень тінізації економіки, %» ми можемо спостерігати негативне значення коефіцієнту. Це підтверджує тренд щодо негативного впливу на ВВП високого ступеня тіньової економіки. Аналогічна тенденція прослідковується і за показником безробіття – чим вищим він є, тим більшою є частка тінізації в економіці країни та відповідний негативний вплив на валовий внутрішній продукт.

Таблиця 3.2

Результати багатofакторних рівнянь за країнами - центрами кластерів

Країна, центр кластера	Рівняння, що описує взаємозв'язок результуючого фактору (ВВП) та незалежних змінних
Німеччина	$Y = 28,13 * X_1 - 247,83 * X_2 - 5,04 * X_3 - 6,03 * X_4 + 3,52 * X_5 + 23,52 * X_6 + 2,96 * X_7 - 1,11 * X_8 - 40,86 * X_9 + 2595,27$
Гонконг	$Y = 18375,85 * X_1 - 94500,6 * X_2 - 5493,63 * X_3 + 18316,71 * X_4 + 129479,1 * X_5 - 34727,6 * X_6 - 1364,01 * X_7 + 6182,7 * X_8 - 83234,4 * X_9 + 1585618$
США	$Y = 9056995 * X_1 - 306614 * X_2 - 27,3 * X_3 + 30033,49 * X_4 + 10213,40 * X_5 - 310534 * X_6 + 5093,131 * X_7 + 47506,95 * X_8 + 93620,57 * X_9 - 6562902$
Бразилія	$Y = -47,14 * X_1 - 13208,76 * X_2 + 2128,34 * X_3 + 760,39 * X_4 + 6812,71 * X_5 + 13359,52 * X_6 - 1917,97 * X_7 - 199,21 * X_8 - 1464,45 * X_9 - 309970,78$
Швейцарія	$Y = -5405,78 * X_1 + 26287,03 * X_2 - 5493,63 * X_3 + 3797,31 * X_4 + 2016,69 * X_5 + 1957,94 * X_6 - 137,94 * X_7 + 1944,32 * X_8 - 13386,8 * X_9 + 1097639$
Великобританія	$Y = 26443,59 * X_1 - 13655,24 * X_2 - 23406,62 * X_3 + 1459,9 * X_4 - 8623,16 * X_5 - 4391,87 * X_6 + 1448,25 * X_7 + 15681,94 * X_8 + 15681,94 * X_9 - 39579,2$

Джерело: розраховано і складено авторкою.

Одним з елементів аналізу є перевірка адекватності моделі (табл. 3.3), що полягає у встановленні, наскільки добре модель описує реальні процеси, що відбуваються в системі, наскільки якісно властивості моделі (функції, параметри, характеристики) відповідають властивостям модельованого об'єкта. Модель є адекватною за умови, якщо: по-перше, у стандартизованих залишків відсутні яскраво виражені викиди, і вони розподілені за нормальним законом з однорідною дисперсією; по-друге, відсутні «серіальні» кореляції залишків, які є білим шумом; по-третє, дисперсія, обумовлена регресією, є значно більшою, порівняно з дисперсією залишків. Узагальнюючи дані табл. 3.3, можемо зробити висновок про те, що за усіма рівняннями спостерігаються високі показники коефіцієнтів перевірки моделей на адекватність, що значно вище нормативних значень, тому модель може бути використана у подальшому аналізі.

Для поглиблення аналізу та визначення конкретного впливу фактору на залежну змінну в якості якої ми розглядаємо ВВП варто використати двофакторний

регресійний аналіз, який у графічному форматі може надати підтвердження сформованих залежностей. Для кожної країни, що визначена центром кластеру доречно проаналізувати 2 фактори, що мають найбільш позитивний та негативний вплив на результуючий показник. Результати розрахунків наведено у додатку Л.

Таблиця 3.3

Критерії перевірки моделей на адекватність

	Множинний коефіцієнт кореляції R	Коефіцієнт детермінації R ²	Критерій Фішера
Німеччина	0,9999503	0,9999007	1118,308
Гонконг	0,9992213	0,9984433	71,2694
США	0,9997794	0,9995588	251,7572
Бразилія	0,9846372	0,9695104	35,3312
Швейцарія	0,9966407	0,9932928	16,4549
Великобританія	0,9994096	0,9988195	94,017

Джерело: розраховано і складено авторкою.

Як видно з даних, наведених у табл. 3.3, практично за усіма рівняннями спостерігається високий коефіцієнт детермінації R², що характеризує обґрунтованість моделі. На основі отриманих розрахункових даних, можемо також зробити висновок щодо високого значення критерію Фішера, який значно вище табличного показника для заданої кількості аналізованих параметрів ($F_{\text{табл.}} = 5,98$). В нашому регресійному аналізі критерій Фішера дає змогу оцінити значимість побудованих регресійних моделей, тобто перевірити доцільність включення або виключення незалежних змінних у багатофакторну залежність. Виключенням є показник безробіття у Бразилії та рівень тінізації у Швейцарії: побудовані рівняння характеризуються низьким значенням коефіцієнта детермінації тобто залежність варіації залежної змінної від варіації незалежних змінних є низькою. Наведені у розрахунках коефіцієнти кореляції, що характеризують силу зв'язку між змінними також є високими, а для негативних факторів таких як рівень безробіття та рівень тінізації економіки вони є від'ємними, тобто існує зворотна залежність – за їх

зростання ВВП країн буде зменшуватись, що є логічним наслідком та підтверджує наші теоретичні напрацювання.

3.2. Мультиплікативність організаційно-економічного і податкового механізмів детінізації глобальної бізнес-діяльності

Високий рівень тінізації світової економіки та її вищою мірою деструктивний вплив на усі сфери людської життєдіяльності висувають у число пріоритетних механізмів стимулювання глобального економічного розвитку диверсифікований інструментарій детінізації бізнес-діяльності. Його стратегічні цілі пов'язані насамперед з формуванням сприятливих організаційно-економічних, інституційних і податкових умов для дотримання економічними суб'єктами різних країн суворих вимог щодо транспарентності фінансово-господарської діяльності та руху коштів на банківських рахунках, протидії незаконному виведенню коштів за кордон та «розмиванню» податкової бази, відмиванню «брудних» грошей та переміщенню корпоративних прибутків до низькоподаткових юрисдикцій, а також маніпулюванню трансфертними цінами при внутрішньофірмових поставках товарів і послуг. Водночас, повноцінна й системна детінізація глобальної економіки є неможливою без одночасної реалізації країнами диверсифікованого інструментарію міждержавного співробітництва у цій сфері з метою удосконалення механізмів оподаткування екстериторіальної діяльності компаній і фірм, у тому числі з використанням діджитал-технологій.

У даному контексті принагідно відзначимо, що станом на тепер міжнародна господарська практика вже напрацювала достатньо диверсифікований організаційно-економічний, інституційний і податковий інструментарій протидії тінізації бізнес-діяльності, специфіка застосування якого вирішальною мірою залежить як від рівня соціально-економічного розвитку країн, так і особливостей пануючих у державах політичних режимів, секторальної структури їх національних економік, зовнішньоторговельної і виробничо-інвестиційної діяльності, рівня розвитку міждержавного співробітництва у цій сфері тощо. Увесь зазначений

інструментарій умовно можна поділити на дві групи заходів: обмежуючих та контролюючих, котрі докорінним чином різняться між собою і за об'єктами регулювання, і за поставленими національними урядами країн стратегічними цілями реалізації політик детінізації бізнес-діяльності та фронтального фінансового моніторингу доходів злочинного походження (додаток М).

Наприклад, у Польщі вже багато років діють законодавчі заборони на проведення фінансово-господарських операцій тими фізичними особами, котрі раніше вже вчиняли протиправні дії щодо виведення отриманих ними доходів з-під оподаткування. Своєю чергою, у Франції високу ефективність демонструють суворі обмеження на проведення експортно-імпортних операцій, здійснюваних вітчизняними суб'єктами господарювання із зареєстрованими в офшорних юрисдикціях торговельними партнерами; а в Японії – інформування органів державного фінансового контролю щодо усіх реалізовуваних економічними суб'єктами значних розрахункових операцій з фінансовими і нефінансовими інституціями.

В Німеччині ж запроваджений режим обов'язкового декларування усіх розрахункових операцій, здійснюваними вітчизняними суб'єктами господарювання з нерезидентами, а банки, фінансові установи, адвокати й аудитори зобов'язані інформувати органи державного фінансового моніторингу і контролю щодо усіх підозрілих розрахункових трансакцій німецьких компаній з фінансовими і нефінансовими інституціями. При цьому, як свідчить міжнародна господарська практика, найбільш складними для регулювання є операції, пов'язані з так званим прихованим підприємництвом, спрямованим на максимізацію суб'єктами господарювання прибутків за одночасної мінімізації своїх податкових зобов'язань. За таких умов найчастіше одночасно застосовуються як *стимулюючі заходи* з метою протидії тінізації економічними суб'єктами отриманих доходів, так і *застережні* у разі систематичного порушення ними чинного законодавства у цій сфері.

Характеризуючи *інституційні механізми детінізації глобальної бізнес-діяльності*, слід насамперед відзначити їх поліструктурний і багаторівневий

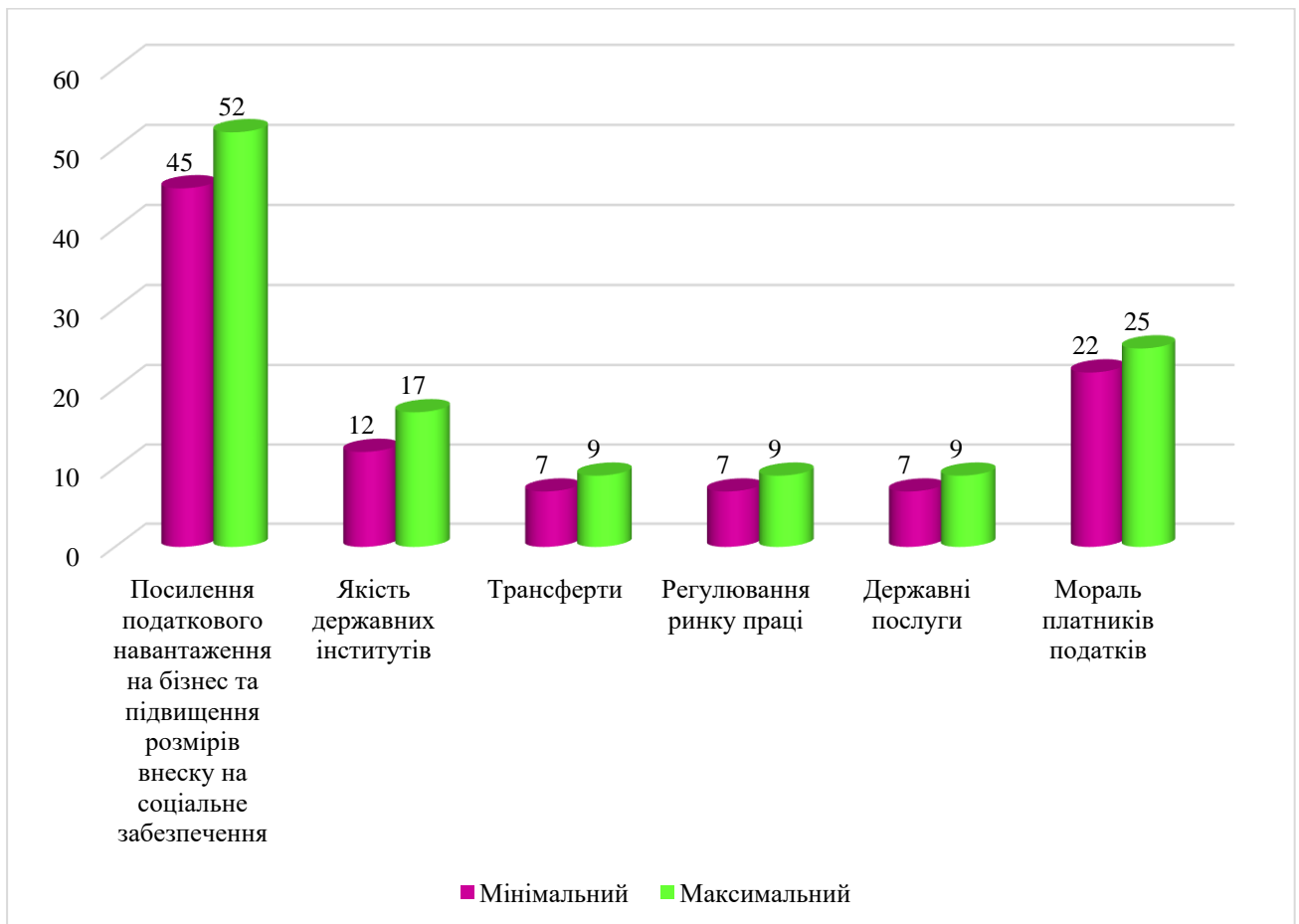
характер. Він охоплює диверсифіковані інструменти фінансового моніторингу та протидії незаконному транскордонному виведенню грошових ресурсів в офшорні юрисдикції, що реалізуються на національному, регіональному і наднаціональному рівнях (додаток Н). Так, з-поміж наднаціональних інституцій, що реалізують на сьогодні важливі функціональні повноваження у сфері детінізації глобальної бізнес-діяльності, ключову роль відіграють Група Світового банку, Європейська комісія, ОЕСР, Група розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (англ. – *Financial Action Task Force – FATF*) та ін.

Наголосимо, що попри відсутність єдиної глобальної інституції у сфері детінізації глобальної бізнес-діяльності з поширюваними на усі держави світу повноваженнями, зазначені інституції реалізують нині широкий спектр ініціатив у царині протидії тінізації доходів бізнес-структур, виведенню ними доходів з-під оподаткування, переведенню корпоративних прибутків у низькоподаткові юрисдикції, інвестуванню капіталу через «оболонкові» фірми, залученню іноземного кредитного капіталу з подальшим банкрутством компаній, маніпулюванню з митною вартістю товарів та ін.

Якщо характеризувати *податкові механізми детінізації глобальної бізнес-діяльності*, то слід насамперед відзначити їх переважну орієнтацію на суттєве зменшення рівня адміністративного і податкового тиску на господарські операції, а також значне спрощення самої процедури оподаткування прибутків компаній і фірм. Важливо зазначити також виключну важливість податкового інструментарію детінізації глобальної бізнес-діяльності, яка продиктована, з одного боку, недовірою компаній і фірм до владних інститутів, а з другого – їх ключовими економічними мотиваціями щодо виведення корпоративних доходів з-під жорсткого податкового тиску з метою їх подальшого спрямування на розширене відтворення власної господарської діяльності та фінансування різного роду соціальних потреб.

Не слід скидати з рахунків і широкий спектр реалізовуваних державами антикризових заходів, котрі з метою недопущення глибокого циклічного падіння інвестиційної діяльності нерідко запроваджують жорсткі заходи регулювання

національних фінансових ринків; вдаються до зміни ставок оподаткування корпоративних прибутків, продажів та доходів фізичних осіб; значно розширюють грошові виплати та субсидування населення тощо. Не випадково, зростання податкового навантаження на бізнес та підвищення розмірів внеску на соціальне забезпечення за ступенем впливу на зростання тіньового сектору економік розвинутих країн світу посідає нині перше місце (45-52%). Далі йде мораль платників податків (22-25%), а також трансферти, регулювання ринків праці та державні послуги (7-9% відповідно) (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Ключові причини зростання частки тіньової економіки у розвинутих країнах світу, %

Джерело: побудовано авторкою за даними [223].

Наприклад, підвищення рівня державного регулювання фінансового ринку Греції у рамках реалізації програми антикризового оздоровлення економіки буквально за два роки призвело до підвищення частки тіньової економіки у країні на 1% (з 24,3% у 2008 р. до 25,4% у 2010 р.) [223]. Своєю чергою, на подолання

наслідків глобальної економічної кризи 2007-2010 рр. тільки у Сполучених Штатах Америки на стабілізацію банківської системи у рамках «Плану Полсона» було виділено близько 700 млрд дол. США. Левова частка цієї астрономічної суми (254 млрд дол. США) була витрачена на рекапіталізацію американської банківської системи способом викуплення її токсичних активів, вилившись у збитки для платників податків на суму щонайменше 78 млрд дол. США, адже в обмін на фінансові вливання Міністерство фінансів Сполучених Штатів Америки отримало активів на суму 176 млрд дол. [58].

Нарешті, на подолання наслідків пандемійної кризи, викликаної Covid – 19, розвинуті держави світу витратили безпрецедентні за обсягами фінансові ресурси: Німеччина і Японія – по 42% валового внутрішнього продукту, Італія – 55%, Великобританія і Франція – по 23%, Канада – 17%, Респ. Корея – 14%, Австралія і США – по 13% ВВП відповідно [55]. З урахуванням же структури зазначених витрат (в яких поряд з фінансуванням національних систем охорони здоров'я значні ресурси були витрачені на реалізацію великих інвестиційних проєктів та програм діджиталізації економічної діяльності, впровадження цифрових бізнес-платформ та надання великомасштабної державної допомоги фінансовим інститутам, банківським установам і страховим компаніям) платники податків завжди мають значні сумніви щодо їх суспільної доцільності та ефективності.

Як свідчить світовий досвід реалізації податкового інструментарію детінізації глобальної бізнес-діяльності, *найбільшу ефективність демонструють такі заходи як:* розкриття інформації щодо власників банківських рахунків та руху коштів на них; оподаткування фінансових трансакцій економічних суб'єктів; податкові амністії; формування публічних реєстрів кінцевих бенефіціарів національних капітальних активів; регулювання діяльності контрольованих іноземних компаній; зарахування доходів зарубіжних компаній, контрольованих резидентами, у загальні доходи останніх; реалізація країнами положень Директив Європейського Союзу ATAD I та ATAD II; запровадження державами автоматизованих систем податкових перевірок суб'єктів господарювання та аналізу поданої ними податкової інформації тощо. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки, згідно

положень Закону про зарубіжні рахунки (*англ. – Foreign Account Tax Compliance Act – FATCA*) (2010 р.), усі фінансові організації по усьому світу повинні надавати повну інформацію щодо рахунків приватних платників податків США та корпорацій, прямо чи опосередковано контрольованих американцями на 10%. Одночасно локалізовані у США іноземні банки, брокери, інвестиційні фонди та страхові компанії зобов'язані укладати угоди з Податковим управлінням цієї держави з метою здобуття статусу податкових агентів американських платників податків. У разі ж відсутності подібного роду угод усі зазначені інституції (починаючи з 2014 р.) сплачують збір у розмірі 30% з усіх видів здійснюваних ними фінансових трансакцій, що проходять через Сполучені Штати Америки; а їх рахунки, відкриті в американських фінансових закладах, можуть бути закриті у будь-який час. Своєю чергою, згідно ухвалених у 2012 р. у Великобританії Загальних правил проти фінансових зловживань (*англ. – General Anti-Avoidance Rules – GAAR*), проводиться чіткий поділ між відповідальним податковим плануванням компаній та агресивним їх ухиленням від виконання своїх податкових зобов'язань.

Ще один важливий податковий інститут детінізації бізнес-діяльності у державах-членах Європейського Союзу репрезентує заснована у 2010 р. податкова структура під назвою *Eurofisc*. Її функціональні повноваження пов'язані з протидією шахрайству у сфері сплати європейськими економічними суб'єктами податку на додану вартість на основі розбудови міждержавної системи обміну податковою інформацією. Зазначена інституція гарантує податковим органам держав-членів Євросоюзу прямий доступ до попередньо визначеного набору інформації, що міститься в базах даних про відповідних платників податків. Достатньо сказати, що щодня Eurofisc здійснює для підприємств близько 8 млн перевірок номерів платників податку на додану вартість, ідентифікуючи зв'язки між трансакціями різних бізнес-суб'єктів та викриваючи шахрайські мережі. Зокрема, тільки у 2020 р. завдяки Eurofisc було викрито 66 шахрайських мереж торговельних компаній та 483 шахрайські компанії. Окрім того, 495 викритих

податкових шахраїв було знято з обліку платників ПДВ, а загальна сума виявлених шахрайських операцій становила 5,3 млрд євро [31, с. 127].

В імplementації державами податкових механізмів детінізації економічної діяльності важливу роль відіграє *оподаткування контрольованих іноземних компаній*, спрямований на протидію їх ухилення від виконання своїх податкових зобов'язань способом використання офшорних фірм. Йдеться насамперед про зарахування доходів зарубіжних компаній, контрольованих резидентами відповідних держав, до сукупного доходу останніх, що позбавляє їх щонайменших можливостей використання офшорних фірм для акумулювання зарубіжних доходів та їх оподаткування у низькоподаткових юрисдикціях. В якості прикладу наведемо, зокрема, Ізраїль, де з 2003 р. у податковому законодавстві діє норма щодо оподаткування прибутків КІК (де ізраїльські акціонери володіють контрольною – не менше 10% – часткою акціонерного капіталу) за ефективною ставкою 15%. Своєю чергою, в Японії з 1978 р. прибутки контрольованих іноземних компаній оподатковуються за ефективною ставкою від 20 до 30% залежно від їх типу та розміру отриманого ними прибутку; а у Люксембурзі з 2019 р. до КІК з річним прибутком до 750 тис євро (або до 10% її річних операційних витрат) не застосовується оподаткування. Нарешті, у Мексиці з 1997 р. прибуток контрольованих іноземних компаній оподатковується за ставкою 22,5% за умови, якщо увесь їх прибуток підпадає під оподаткування, за виключенням реально виплачених дивідендів між суб'єктами господарювання однієї і тієї ж самої юрисдикції [32].

Характеризуючи застосовувані різними країнами податкові механізми детінізації бізнес-діяльності, не можемо оминути увагою і такий інструмент як *податкова амністія*. Репрезентуючи унікальну можливість для економічних суб'єктів – податкових резидентів певних юрисдикцій сплатити за заниженими ставками податки і різного роду збори з неоподаткованих у минулі періоди активи, вона дає їм широкі можливості щодо детінізації своїх статків, переходу у подальшому до нормальної практики їх оподаткування та уникнення у такий спосіб адміністративної і кримінальної відповідальності за невиконання податкових

зобов'язань. Достатньо сказати, що нині близько трьох десятків країн з метою детінізації бізнес-діяльності на території своїх юрисдикцій реалізують практику податкової амністії, зокрема, Франція – з 1986 р., Аргентина і Колумбія – з 1987 р., Ірландія – з 1988 р., Індія – з 1997 р., Індонезія – з 2008 р. [147, с. 2].

Для офшорних капіталів успішні податкові амністії були проведені у США (у 2009 р. і 2011 р.), Італії і Великобританії (у 2009-2010 рр.). Список можна продовжувати. Наприклад, після запровадження Індонезією у 2008 р. механізму податкової амністії буквально за рік загальна кількість новозареєстрованих ідентифікаційних номерів платників податків зросла на 5,7 млн, кількість поданих річних податкових декларацій – на 804,8 тис, а сума бюджетних надходжень з податку на корпоративний прибуток – на 7,5 млрд індонезійських рупій [147, с. 2].

За умов значного посилення волатильності світогосподарської динаміки, поглиблення глобальних соціально-економічних асиметрій та активізації процесів діджиталізації глобального економічного розвитку важко переоцінити конструктивність запровадження у кінці 2021 р. 137 державами і територіями мінімального корпоративного податку на рівні 15%. Наголосимо, що на зазначені країни припадає нині 95% глобального валового продукту, а відтак – досягнення ними консенсусу у такому чутливому питанні як корпоративне оподаткування знаменує по суті завершення етапу «гонки поступок» [169], до яких десятиліттями вдавались держави з метою нарощування обсягів залученого прямого іноземного інвестування багатонаціональних фірм. Інакше кажучи, запровадження на наднаціональному рівні мінімального корпоративного податку створює вагомі передумови для детінізації глобальної бізнес-діяльності способом як обмеження несумлінної податкової конкуренції різних податкових юрисдикцій, так і забезпечення більш справедливого міждержавного розподілу глобальних податкових надходжень на користь країн, що розвиваються. Звернімось до цифр: уже під час реалізації першого етапу зазначеного податкового реформування, згідно прогнозних оцінок експертів ОЕСР, вартісний обсяг глобальних податкових надходжень зросте щонайменше на 150 млрд дол. США у рік [3, с. 11]. Це дасть змогу не тільки суттєво посилити суспільний контроль за діяльністю офшорних

юрисдикцій, але й у докорінний спосіб змінить відношення міжнародних бізнес-структур до впровадження у своїх корпоративних стратегіях і бізнес-моделях офшорних фінансових механізмів та інструментарію агресивного податкового планування.

Дещо конкретизуємо порядок запровадження мінімального корпоративного податку. Так, на першому етапі ним оподатковуватимуться лише багатонаціональні підприємства з річним прибутком не менше 750 млн євро, загальним обігом понад 20 млрд євро та рентабельністю економічної діяльності не нижче 10%. Як бачимо, в основу мінімального корпоративного оподаткування покладено ключовий принцип тісного зв'язку його розміру з масштабами ринкової діяльності БНП за конкретними юрисдикціями незалежно від їх фізичної присутності. Тож у першу хвилю оподаткування мінімальним корпоративним податком потрапить близько сотні найбільших багатонаціональних корпорацій, а ціла низка технологічних гігантів на кшталт Facebook чи Amazon взагалі «вислизнуть» з даного процесу, маючи прибутковість операцій нижче 10%. І це без урахування можливостей компаній під час реалізації першого етапу запровадження мінімального корпоративного податку виключати з оподатковуваного доходу 10% фонду заробітної плати та 8% вартості корпоративних матеріальних активів з подальшим зниженням упродовж десятирічного періоду зазначених показників до 5% [132].

На другому ж етапі реалізації реформи мінімального корпоративного оподаткування БНП (через сім років у випадку успішної реалізації першого етапу податкового реформування) пороговий показник їх річного глобального обігу буде зменшено до 10 млрд євро, що значно розширить перелік оподатковуваних корпорацій. Окрім того, невід'ємними компонентами запровадження мінімального корпоративного податку є вирівнювання для кожної конкретної компанії ефективних податкових ставок до мінімального рівня 15% за усіма юрисдикціями, де вона здійснює свої господарські операції [163, с. 6]; а також застосування механізму реверсного оподаткування. Останній передбачає впровадження так званого правила занижених платежів, згідно якого низькоподаткові юрисдикції, де зареєстровані дочірні компанії БНП, не оподатковують їх, а доплата податків

здійснюється багатонаціональними підприємствами у країнах базування їх материнських підрозділів за більш високими ставками із зарахуванням при цьому сплачених податків у низькоподаткових юрисдикціях. У такий спосіб суттєво послаблюється головна податкова суперечність сучасної детінізаційної політики держав, а саме: між екстериторіальним характером отримання багатонаціональними фірмами доходів та суверенним характером їх оподаткування. Це набуває особливо важливого значення за умов значного гальмування темпів глобального економічного розвитку, зменшення обсягів державних бюджетних доходів, а також посилення міждержавних і внутрішньокраїнових соціально-економічних асиметрій.

Завершуючи, можемо зробити такий висновок: реалізовані на сьогодні ініціативи окремих держав, їх об'єднань, регіональних інтеграційних угруповань та міжнародних організацій у царині законодавчого і податкового регулювання процесів детінізації глобальної економіки хоча й здатні певною мірою пом'якшити негативні наслідки тіньових економічних операцій, однак не зможуть у найближчий період повністю їх подолати. Адже нагромаджені в останні десятиліття у глобальній економіці диспропорції, пов'язані з тінізацією бізнес-діяльності та масштабним ухиленням економічних суб'єктів від виконання своїх податкових зобов'язань, є глибинними причинами глибокої дестабілізації і розбалансування світогосподарської системи, а також породження колосальних загроз національній податковій безпеці держав і цілих регіонів. Це вимагає вжиття невідкладних заходів щодо удосконалення чинного податкового механізму детінізації глобальної бізнес-діяльності. Йдеться насамперед про *поширення норм мінімального корпоративного оподаткування доходів БНП на компанії добувної промисловості, транспортний і фінансовий сектори, а також ті сфери глобальної економічної діяльності, котрі характеризуються значними міжрегіональними диференціаціями у ставках прибуткового оподаткування за юрисдикціями реєстрації і господарської діяльності структурних підрозділів багатонаціональних фірм. Окрім того, норми мінімального корпоративного оподаткування мають бути застосовані також відносно державних, міжнародних і некомерційних організацій,*

пенсійних й інвестиційних компаній і фондів, котрі належать до організаційних структур вертикально диверсифікованих багатонаціональних корпорацій [124].

Наступним напрямом удосконалення чинного податкового механізму детінізації глобальної бізнес-діяльності є *створення державами глобального реєстру багатства з чіткою ідентифікацією у ньому кінцевих власників усіх світових активів та запровадженням на його основі податку на багатство*. Його розмір може бути встановлений на рівні 2% на майно вартістю понад 50 млн дол. США та 6% на майно вартістю понад 1 млрд дол. За підрахунками авторитетних експертів, даний вид податку тільки у Сполучених Штатах Америки дасть змогу акумулювати майже 3,6 трлн дол. США податкових надходжень упродовж десяти років. З огляду ж на те, що основними його платниками стануть 75 тис найбагатших американських домогосподарств (або 0,1% населення США [156]), то запровадження податку на багатство дасть змогу суттєво знизити рівень внутрішньокраїнових асиметрій у розподілі доходів між крайніми децильними групами населення.

Наступним заходом удосконалення чинного податкового механізму детінізації глобальної бізнес-діяльності має бути *запровадження країнами механізму транскордонного оподаткування фінансових операцій (англ. – Financial Transaction Tax)*. Даний вид податку з 2012 р. запроваджений у Франції і діє у формі 0,3%-ного оподаткування операцій з акціями та 0,01%-ного оподаткування угод з іншими фінансовими інструментами. Своєю чергою, у Швейцарії діє гербовий збір у розмірі від 0,15 до 0,3% вартості контрактів купівлі-продажу акцій і облігацій за участі локальних дилерів; на Мальті – гербовий збір у розмірі 2% вартості подібного роду угод; а в Перу діє механізм оподаткування транскордонних фінансових трансакцій з рахунками у перуанських банках за ставкою 0,005% [52; 10].

Що стосується інших держав ЄС, то хоча з 2013 р. Єврокомісія дозволила запровадити даний вид податку у Німеччині, Австрії, Бельгії, Греції, Португалії, Словенії, Італії, Іспанії, Словаччині та Естонії, однак дотепер між державами так і не досягнуто консенсусу щодо його адміністрування. Більше того, переважна

більшість країн-членів ЄС дотепер категорично не підтримує запровадження транскордонного податку на фінансові операції, обґрунтовуючи свою позицію його обмежувачим впливом на вільний рух капіталу і послуг на загальноєвропейському ринку. І це при тому, що запровадження зазначеного податку мало було б згенерувати державам ЄС від 30 до 35 млрд євро додаткових податкових платежів, або 0,4 – 0,5% валового внутрішнього продукту країн, котрі його запровадили [164].

Важливо зазначити, що податком на фінансові операції, який має сплачуватись кожним учасником фінансової трансакції, обкладатимуться, згідно пропозицій Європейської комісії, угоди з купівлі акційних й облігаційних інструментів за податковою ставкою не нижче 0,1% їх вартості (чи ринкової ціни відповідних фінансових активів – об'єктів трансакції), а також операції з похідними фінансовими інструментами (опціонами і деривативами) за ставкою 0,01% від умовної ціни подібного роду контрактів (тобто ціни, використовуваної при розрахунку розміру платежів за ними). Відтак – даний вид податкового платежу є матеріальною основою реалізації на території держав-членів ЄС гармонізованого режиму оподаткування фінтрансакцій, здійснюваних інкорпорованими у їх юрисдикції банками, біржами, страховими компаніями, інвестиційними і хедж-фондами фондами. Одночасно транскордонне оподаткування фінансових операцій є важливим інструментом забезпечення конкуренції на загальноєвропейському фінансовому ринку між різними фінансовими інструментами та учасниками, а також обмеження тих операцій, котрі справляють деструктивний і розбалансовуючий вплив на його кількісні і структурні параметри.

Що ж стосується Сполучених Штатів Америки, то нинішній розмір податку на фінансові операції становить усього 2 цента за кожен 1 тис дол. США вартості угод купівлі-продажі фінансових активів. Водночас доведення ставки оподаткування фінансових трансакцій до рівня 0,1% вартості фінансових угод вже упродовж наступного десятиліття згенерує додаткових надходжень до державного бюджету США у розмірі майже 780 млрд дол. США, що співвимірно з бюджетними надходженнями від усіх видів акцизних податків, включаючи газ, тютюн і алкоголь. І це при тому, що понад 40% зазначеної суми сплатить 1% найбагатших

американських домогосподарств, а 60% домогосподарств з низькими доходами сплатять не більше 11% зазначеної суми [102]. З урахуванням же того факту, що понад половини усіх домогосподарств Сполучених Штатів Америки володіють традиційними індивідуальними пенсійними рахунками (*англ. – Individual Retirement Arrangements – IRAs*) середньою вартістю 60 тис дол. США [102], а менше половини пенсійних коштів акумульовані у взаємних фондах, то підвищення податку на фінансові операції у цій державі до економічно обґрунтованого рівня дасть змогу детінізувати значну частку отримуваних доходів у цій сфері з відповідним пристосуванням портфелів акумульованих інвесторами цінних паперів.

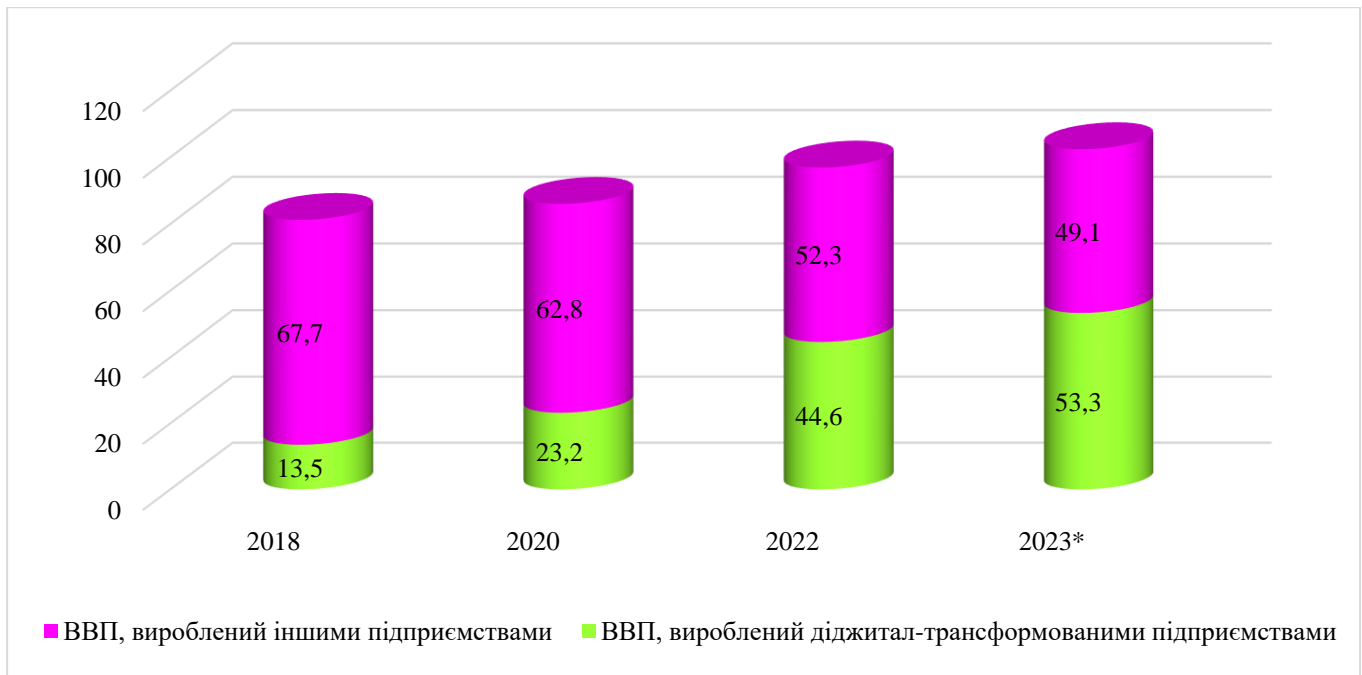
Таким чином, при запровадженні країнами механізму транскордонного оподаткування фінансових операцій важливо, щоб податкові ставки були максимально оптимізовані. З одного боку, вони мають бути достатньо високими для забезпечення податкової конвергенції з країнами, де вони вже запроваджені; а з другого – не настільки високими, щоб спонукати економічних суб'єктів – учасників подібного роду операцій переносити їх проведення в інші податкові юрисдикції [141, с. 12].

Наступний напрям удосконалення податкового механізму детінізації глобальної бізнес-діяльності пов'язаний з *розбудовою державами загальної консолідованої бази корпоративного оподаткування* (*англ. – Common consolidated corporate tax base – CCTB*), запуск якої дасть змогу значно обмежити їх несумлінну податкову конкуренцію. Так, створення загальної консолідованої бази корпоративного оподаткування вже понад десятиліття (з 2011 р.) стоїть на порядку денному процесу фіскальної консолідації у Європейському Союзі. Він розглядається як важливий інструмент гармонізації державами даного інтеграційного угруповання системи прямого оподаткування та протидії корпоративному «розмиванню» податкової бази способом використання трансфертного ціноутворення. Як не дивно, але дотепер держави-члени ЄС все ще не мають всезагальної системи корпоративного оподаткування. У результаті усі європейські платники податків, котрі працюють за межами країн реєстрації своїх материнських підрозділів, змушені мати справу з 27 національними податковими системами країн-членів ЄС. Цілком зрозуміло, що це

суттєво послаблює їх конкурентні ринкові позиції з причин значної деформації ухвалюваних компаніями інвестиційних і фінансових управлінських рішень та суттєвого зростання їх трансакційних бізнес-витрат на реалізацію функцій податкового менеджменту.

Таким чином, розбудова у глобальних координатах загальної консолідованої бази корпоративного оподаткування дасть змогу державам досягнути значної детінізації глобальної бізнес-діяльності на основі об'єднання індивідуальних податкових баз усіх структурних підрозділів корпоративних груп. А оскільки подібного роду консолідація виключає будь-які внутрішньофірмові угоди в рамках одних і тих же самих багатонаціональних корпорацій, то останні позбавляються щонайменших можливостей застосування механізмів трансфертного ціноутворення у їх реалізації. Замість цього використовуватиметься механізм розподілу прибутків між різними державами, в яких БНП працюють на засадах оподатковуваної присутності [241], а при розрахунку оподатковуваної бази кожного структурного підрозділу корпорацій застосовуватимуться обмежені податкові коригування до їх фінансової звітності. Інакше кажучи, усі структурні підрозділи багатонаціональних фірм звільнитимуться від транскордонних збитків, якщо частина з них виявиться збитковою з погляду цілей прибуткового оподаткування.

Окремої уваги у контексті удосконалення податкового механізму детінізації глобальної бізнес-діяльності заслуговує на сьогодні і *конвергенція національних політик держав у сфері транскордонного оподаткування цифрових послуг*. Актуальність даного напряму продиктована самою логікою розвитку світової цифрової економіки, у якій, за даними експертів Групи Світового банку, виробляється на сьогодні 42,9% глобального ВВП (44,6 трлн дол. США з 103,9 трлн світового валового внутрішнього продукту у 2022 р. (рис. 3.2)). У той самий час корпорації-«левіафани» глобальної ІТ-індустрії, заробляючи на своїх інформаційних сервісах по усьому світу, сплачують податки лише за місцем реєстрації власних штаб-квартир. Не випадково, головні офіси найбільших ІТ-гравців (на кшталт Google, Meta чи Microsoft) локалізовані нині переважно у низькоподаткових юрисдикціях, насамперед Ірландії, де ставка податку на корпоративний прибуток становить лише 12,5%.

* - за 2023 р. прогнозні дані

Рис. 3.2. Глобальний номінальний ВВП, вироблений діджитал-трансформованими та іншими підприємствами, у період 2018-2023 рр., трлн дол. США

Джерело: побудовано авторкою за даними [129].

Таким чином, піонером у запровадженні цифрового податку стала у 2019 р. Франція, де за ставкою 3% оподатковуються загальні доходи міжнародних ІТ-компаній (у разі перевищення ними 25 млн євро), отримані від надання цифрових сервісів французьким споживачам, визначеним за їх IP-адресою. Даний вид податку було запроваджено також у Великобританії (з 2020 р.) у розмірі 2% прибутку, отриманого компаніями від обслуговування британських користувачів соціальних мереж, пошукових сервісів та інтернет-магазинів; Італії (з 2020 р.) у розмірі 3% доходів ІТ-фірм від надання діджитал-послуг; Таїланді (з 2020 р.) – оподаткування іноземних постачальників цифрових і хмарних сервісів податком на додану вартість; США (з 2021 р.) – цифрове оподаткування у 27 штатах у розмірі від 1 до 7% доходів ІТ-компаній; Канаді (з 2020 р.) у розмірі 6-9% їх прибутку; у Туреччині (з 2020 р.) у розмірі 7,5% валового доходу ІТ-фірм [263].

Попри автономне запровадження даного виду податку у близько 60 країнах світу, станом на тепер ключовим стає досягнення міждержавного консенсусу у сфері транскордонного оподаткування цифрових послуг. У контексті детінізації

глобальної бізнес-діяльності великі транскордонні ІТ-компанії мають оподатковуватись виключно у країнах, де вони надають цифрові сервіси, а не у низькоподаткових юрисдикціях, де зареєстровані їх постійні представництва. Відтак – вони будуть позбавлені будь-яких можливостей щодо «розмивання» податкової бази, виведення своїх величезних прибутків з-під оподаткування на території країн їх отримання, а отже – сплачуватимуть справедливу частку податкових надходжень до державних бюджетів останніх. Одночасно запровадження державами інструменту транскордонного оподаткування цифрових послуг забезпечить більш точний податковий облік здійснюваних бізнес-транзакцій та підвищить ефективність роботи державних органів національного податкового управління.

В обґрунтуванні стратегічних пріоритетів удосконалення податкового механізму детінізації глобальної бізнес-діяльності не можемо оминати увагою і такий напрям як *поглиблення міждержавного співробітництва у сфері автоматичного обміну податковою інформацією на основі міжнародного стандарту Common Reporting Standard (CRS)*. Зазначимо, що у 2021 р. у подібного роду обміні брали участь лише 106 податкових юрисдикцій [65], що значно менше кількості держав-прихильниць Плану GloBE. Окрім того, у системі автоматичного обміну податковою інформацією нині не беруть участь Сполучені Штати Америки, котрі дотримуються норм власного Закону про зарубіжні рахунки (FATCA) та застосовують інструмент оподаткування за низькими ставками глобальних доходів від нематеріальних активів (*англ. – Global Intangible Low-Taxed Income*).

Впровадження зазначеного стандарту, який являє собою вимогу щодо збирання, розкриття і обміну уповноваженими установами держав-учасниць інформацією про фінансові рахунки між різними юрисдикціями у цілях оподаткування, дає національним урядам повні дані щодо вартісних обсягів і структури зарубіжних активів їх податкових резидентів. Тобто за своєю сутністю *Common Reporting Standard* має багато спільного із FATCA, забезпечуючи надання податковим органам відповідних країн повної фінансової звітності про здійснювані їх резидентами фінансово-господарські транзакції та сплачені податки на території приймаючих держав. Тож завдяки поглибленню міждержавного співробітництва у

сфері автоматичного обміну податковою інформацією на основі міжнародного стандарту CRS буде досягнуто не тільки значного підвищення рівня прозорості процесів управління компаніями фінансовою звітністю, податкового адміністрування та зберігання корпоративних активів в офшорних зонах, але й прискорення випадків їх ухилення від виконання податкових зобов'язань способом використання офшорних банків та різного роду фінансових рахунків.

Окрім того, з урахуванням стрімкого нарощування в останні роки капіталізації глобального ринку криптоактивів (з 15 млрд дол. США у 2017 р. до 2,2 трлн дол. у 2021 р.) та неухильного збільшення кількості їх власників (295 млн осіб з понад 200 країн світу на початку 2022 р. [43]) *система автоматичного обміну податковою інформацією в обов'язковому порядку має поширюватись і на ринковий обіг криптоактивів*. Даний захід здатен забезпечити суттєву детінізацію глобальної бізнес-діяльності на основі підвищення прозорості транскордонних розрахунків і міждержавного руху капіталу, номінованого у криптовалютах, а також широкого застосування блокчейн-технологій без використання банківських сервісів, класичних платіжних систем та послуг традиційних фінансових посередників.

Нарешті, стратегічні пріоритети удосконалення податкового механізму детінізації глобальної бізнес-діяльності безпосередньо пов'язані також із *системною діджиталізацією національних податкових систем країн*. Вона дасть змогу не тільки суттєво підвищити ефективність їх функціонування, але й перевести процес адміністрування податків у режим реального часу з оперативним виявленням будь-яких технічних помилок у розрахунку податкових зобов'язань та їх усуненням на ранніх стадіях податкового адміністрування. Окрім того, діджитал-формат функціонування національних податкових систем, забезпечуючи онлайн-проведення ключових комерційних трансакцій, виключить ринковий обіг операцій з готівковими коштами, а отже – суттєво підвищить прозорість фінансово-господарських операцій економічних суб'єктів та знівелює загрози їх тінізації.

На нашу думку, саме сукупність зазначених заходів здатна вивести систему детінізації глобальної бізнес-діяльності на якісно вищий щабель розвитку та знівелювати притаманні їй методологічні вади і недоліки. При цьому найвищого

ефекту детінізації можна досягнути виключно на основі комплексного впровадження країнами організаційно-економічних, інституційних і податкових інструментів на національному і наднаціональному рівнях з одночасним застосуванням морального і репутаційного впливу на податково несумлінних економічних суб'єктів. Одночасно екстериторіальний характер діяльності сучасних багатонаціональних компаній та широке застосування ними діджитал-технологій актуалізує також питання щодо глибокої якісної реорганізації чинної системи глобального податкового менеджменту з метою протидії «розмиванню» податкової бази та транскордонним фінансовим спекуляціям, а також забезпечення більш справедливого розподілу глобальних податкових надходжень між державами та світовими регіонами.

3.3. Антикорупційний інструментарій детінізації світогосподарської системи

Корупційний компонент тінізації глобальної економіки за масштабами свого поширення і ступенем негативного впливу на структурну динаміку світогосподарського розвитку репрезентує нині одну з найбільш серйозних і складних для вирішення проблему, з погляду досягнення двох ключових (і чи не найамбітніших) Цілей сталого розвитку ООН – подолання до 2030 р. крайнього зuboжіння у світі та підвищення матеріального добробуту 40% найбіднішого населення у країнах, що розвиваються. Зазначені стратегічні цілі набувають додаткової актуальності з урахуванням вищою мірою асиметричного впливу корупції на різні суспільні страти світового населення з перенесенням основного її тягара саме на найбідніші і найуразливіші його верстви, котрі сплачують за корупцію найвищу соціальну ціну. Йдеться насамперед про обмеження їх доступу до широкого спектру соціальних сервісів (на кшталт послуг освіти й охорони здоров'я), влади, правосуддя, ефективних робочих місць, державного і приватного інвестиційного капіталу у їх людський розвиток. Так, на сьогодні понад 6 млрд осіб проживають у країнах, котрі мають серйозні проблеми з корупцією, а шість з десяти

найбільш корумпованих держав одночасно належать до групи найменш мирних країн світу. Наприклад, в Анголі близько 70% населення живе менше ніж на 2 дол. США в день; кожна шоста дитина помирає, не досягнувши п'ятирічного віку; а загальна кількість померлих дітей перевищує 150 тис у рік [40].

Не слід скидати з рахунків і суттєве збільшення під впливом корупції сукупних трансакційних витрат суспільства, пов'язаних з укладенням різного роду бізнес-угод, зниженням взаємної довіри серед ринкових учасників [137, с. 95-98]; реалізацією економічними суб'єктами інвестиційної, інноваційної та підприємницької діяльності, а також залученням до неї широких соціальних груп суспільства [94, с. 521-526; 100, с. 90-97]. Так, за даними експертів Групи Світового банку, щорічний вартісний обсяг виплачених хабарів становить понад 1 трлн дол. США, а у багатьох країнах світу корупційна складова досягає близько 10% сукупних витрат ведення бізнес-діяльності та додає близько 25% до кошторисної вартості державних закупівель товарів і послуг [21, с. 6]. Подібний розмах корупції в усьому світі став причиною її перетворення на паралельну й абсолютно закриту систему транскордонного обміну цінностями, котра доповнює (а нерідко й витісняє) собою традиційні механізми ринку та історично сформовані інструменти розподілу суспільних ресурсів і прав на їх використання.

Слід мати також на увазі значний підрив з причин корупції довіри населення до національних урядів та законодавчих систем (формальних інститутів), збої в діяльності державних закладів, руйнування базових засад суспільного договору, а також увічнювання глибоких соціально-економічних асиметрій на внутрішньокраїновому і міждержавному рівнях. Не випадково, найбільшою мірою корупційна діяльність поширюється у тих секторах економічної діяльності, де відкритість, транспарентність і законність поступаються місцем неформальним домовленостям щодо надання фізичним і юридичним особам пільг, котрі вони неспроможні здобути у відкритій конкурентній боротьбі чи у законний спосіб [253, с. 15].

Нарешті, у глобальних умовах корупція завжди стає невід'ємним компонентом стратегій авторитарних правлячих еліт, спрямованих на монетизацію

своїх посад, максимізацію доходів та утримання влади. У результаті усі ми на сьогодні є свідками доволі частого перетворення корупції у самовідтворювальний і самопідтримувальний механізм узурпації влади та встановлення в окремих країнах жорстких авторитарних (а подекуди й відверто тоталітарних) політичних режимів, котрі прагнуть у будь-який спосіб зберегти свою владу. Усе це викликає на сьогодні неабияке занепокоєння в усьому світі, а надто за умов руйнування Російською Федерацією сформованої у післявоєнний період моделі світового порядку, наростання геополітичної і гео економічної нестабільності, поширення тенденцій екстремізму та конфліктогенності.

Так, військова агресія РФ проти України вже сьогодні змушує цілу низку країн – найбільших споживачів російських енергоносіїв докорінно переглянути національні енергетичні стратегії у бік переходу на екологічні види енергоспоживання. І хоча даний факт є дуже обнадійливий, з погляду реалізації глобальної антикорупційної політики¹⁶, однак він же породжує значні потенційні загрози виникнення великої кількості можливих корупційних ризиків, пов'язаних насамперед з інвестиційними капіталовкладеннями у розвиток відновлювальної енергетики. Достатньо сказати, що розбудова у глобальних координатах декарбонізованого енергетичного сектору потребуватиме на період до 2050 р. сукупних інвестицій на суму щонайменше 110 трлн дол. США, або 2% світового валового внутрішнього продукту щорічно [188]. За таких умов можливе виникнення масштабних корупційних схем щодо залучення і цільового використання зазначених інвестиційних ресурсів «озеленення» світової енергетики та її переведення на «рейки» сталого розвитку.

Міжнародна господарська практика останніх десятиліть характеризується значною диверсифікацією каналів і механізмів отримання нечесними високопосадовцями хабарів від іноземних компаній: від впровадження зовнішньоторговельних протекціоністських бар'єрів і міжнародних пов'язаних

---

¹⁶ Примітка.

Ні для кого не секрет, що держави з масштабними видобувними секторами національних економік найбільшою мірою потерпають від значної корупції та хабарництва, яке отримало у науковій літературі кваліфікацію так званого «ресурсного прокляття».

кредитів до режимів отримання зарубіжними фірмами дозволів, ліцензій та виключень з правил; запровадження вимог оформляти документи через обмежену кількість брокерських фірм з завищеними комісійними зборами; втручання державних регуляторних органів у переговори з іноземними суб'єктами господарювання тощо. У результаті будь-яка багатонаціональна компанія є надзвичайно вразливою до корупційних вимог у будь-якій приймаючій країні, особливо за умов отримання тут значно більших, порівняно з іншими регіонами, доходів. У цьому зв'язку повною мірою погоджуємось з авторитетною думкою фахівців Групи Світового банку, котрі стверджують, що корупція за своєю економічною природою є суто глобальною проблемою, а отже – справляє украй негативний вплив на усе людство [30]. Відтак – для свого вирішення вона потребує виключно глобальних рішень на основі синергетичного об'єднання зусиль усього світового співтовариства та досягнення глобального антикорупційного консенсусу. Подібного роду кваліфікація експертів впливає з того, що лєвова частка найдорожчих (з погляду сплачуваної населенням соціальної ціни) форм корупції у світі не могла б поширитись без функціонування у найбагатших державах світу (країнах так званого «золотого мільярду») цілої низки інституцій. З-поміж них, зокрема, приватні фірми з достатніми ресурсами для дачі великих хабарів; фінансові установи, котрі акумулюють корупційні доходи; а також величезна кількість юристів, банкірів і бухгалтерів, професійна діяльність яких тісно пов'язана з обслуговуванням тіньових і корупційних операцій тощо [30].

Не випадково, держави «золотого мільярду», насамперед Сполучені Штати Америки, стали у період 1960-х – 1980-х років ключовими глобальними осередками корупції на найвищому політичному рівні з причин масштабних корупційних практик, реалізовуваних їх багатонаціональними підприємствами. Саме останні, активно освоюючи у цей час міжнародні ринки (насамперед в Азії й Африці) та діючи у висококонкурентному глобальному бізнес-середовищі, власне й започаткували практику так званої транснаціональної корупції, тобто підкупу посадових осіб зарубіжних держав з метою отримання найвигідніших умов ведення фінансово-господарської діяльності на їх ринках та здобуття будь-якої

невідповідної конкурентної переваги. Вважаючи корупційні схеми ефективним механізмом проникнення на ринки приймаючих країн та подальшої їх структурної модернізації, великі міжнародні фірми буквально за кілька десятиліть розбудували розгалужені транснаціональні корупційні мережі, котрі акумулювали у своїх рамках величезні маси тіньового глобального капіталу від участі у створенні спільних підприємств, реалізації різного роду міжнародних інвестиційних проєктів, приватизації об'єктів державної власності та розподілу ринкових сегментів збуту продукції.

Інакше кажучи, західні багатонаціональні підприємства стають з початку 1960-х років головними світовими експортерами корупційних бізнес-практик, дедалі більшою мірою втягуючи у їх злочинний «вир» багатьох членів національних урядів постколоніальних держав та країн, що розвиваються, а також руйнуючи усі зведені ними протекціоністські бар'єри. В якості прикладу наведемо, зокрема, один з найбільших світових корупційних скандалів, який «спалахнув» у 1976 р. за участі таких «дійових осіб» як американський авіаконцерн Lockheed та ціла низка представників найвищого політичного істеблішменту ФРН, Японії, Нідерландів та Італії. Останні в обмін за отримані хабарі організовували вигідні для Lockheed умови продажів вироблених військових літаків у своїх країнах. Зокрема, один лише тодішній міністр оборони ФРН Й. Штраус отримав близько 10 млн дол. США за лобювання купівлі Німеччиною 900 військових літаків виробництва корпорації Lockheed. При цьому уся корупційна схема була викрита випадково у результаті проведеного аудиту її діяльності після того, як Lockheed було схвалено надання допомоги від уряду Сполучених Штатів Америки у розмірі 250 млн дол. США (1,3 млрд дол. у нинішніх цінах) [208] згідно ухваленого у 1971 р. Закону США про екстрене гарантування кредитів¹⁷. Загалом же, станом на кінець 1970-х років, згідно проведеного Комісією з цінних паперів і фондового ринку США

---

¹⁷ Примітка.

Згідно даного закону, у випадку неможливості компаній виконувати свої боргові зобов'язання перед банками погашення їх боргів здійснювала держава. Таким чином, керуючись цими нормами Lockheed, подала заявку на отримання відповідної державної допомоги, аргументуючи своє рішення втратою роботи у разі її банкрутства близько 60 тис працівників [208].

аудиту американських корпорацій, понад 400 з них витратили на підкуп зарубіжних високопосадовців близько 300 млн дол. США [208].

З початку ж 1990-х років транснаціональна корупція переходить на якісно вищий щабель свого розвитку у зв'язку зі стрімким поширенням її «щупальців» і на держави постсоціалістичного табору. Переживаючи у цей період етап первинного нагромадження капіталу та великомасштабної приватизації державного майна, як основи розбудови капіталістичної системи господарювання, постсоціалістичні країни зазнали небаченого «сплеску» корупції і у сфері бізнесу, і у його відносинах з національними урядами. Не останню роль у наростанні корупційної діяльності у цих державах відіграли у той час також деформована секторальна і регіональна структура їх економік, перебудова національних фінансових секторів, економічна криза і недосконалість систем грошового обігу. Достатньо сказати, що тільки у період 1989-1995 р. питома частка неофіційного ВВП у загальному валовому внутрішньому продукті зросла у Вірменії – з 12 до 31,6%; Азербайджані – з 12 до 60,6%; Білорусі – з 12 до 19,3%; Казахстані – з 12 до 34,3%; Латвії – з 12 до 35,3%; Литві – з 12 до 21,6%; Чехії – з 6 до 11,3% (додаток П).

І хоча станом на 1990 р. розміри тіньової економіки у тих же самих країнах Центральної і Східної Європи не на багато перевищували відповідні показники західноєвропейських держав, США, Австралії чи Канади, її динаміка упродовж 1989-1995 рр. просто вражає. З урахуванням же відносної економічної стабільності західних держав можна зробити висновок щодо незначного розширення за вказаний період тіньового сегменту у їх національних економіках.

Цілком закономірно, що саме руйнування «залізної завіси» та стрімке включення постсоціалістичних країн у міжнародну економічну систему значною мірою активізувало процеси боротьби очолюваної Сполученими Штатами Америки світової спільноти з транснаціональною корупцією. Так, згідно Звіту Департаменту торгівлі США за 1996 р., підготовленому спільно з розвідувальними службами цієї держави, тільки у період 1994-1995 рр. американські корпорації понесли збитків на суму щонайменше 11 млрд дол. США з причин активного

застосування їх зарубіжними конкурентами практики хабарництва. І це без урахування упущення компаніями США за цей же період часу понад 100 контрактів на загальну суму у 45 млрд дол., котрі були укладені їх менш принциповими у корупційному плані іноземними суперниками [245, с. 234-235]. І хоча не зовсім зрозумілою дотепер залишається застосована при подібного роду підрахунках методика оцінки втрат американського корпоративного сектору, однак саме після представлення отриманих цифр бере свій початок глобальна за масштабами свого поширення кампанія Сполучених Штатів Америки щодо примушення (а подекуди і прямого тиску) усіх без виключення держав-членів ОЕСР у докорінний спосіб змінити чинні на той час бізнес-практики давання хабарів зарубіжним високопосадовцям.

Світова антикорупційна політика отримала потужний імпульс розвитку також під впливом динамічної діджиталізації економічної діяльності, підвищення рівня її прозорості, переходу світової спільноти до розбудови соціально-економічної формації глобального типу, а також значного посилення ролі засобів масової інформації та громадянського суспільства у політичному житті західних держав. Не слід скидати з рахунків і кардинальної зміни після закінчення холодної війни лояльного відношення останніх до корумпованих політичних режимів постсоціалістичних держав [245, с. 227], котрі раніше розглядались як важливий інструмент пом'якшення антагоністичного протистояння з очолюваним СРСР соціалістичним табором. Більше того, саме з другої половини 1990-х років дедалі більшою мірою наростає усвідомлення не тільки і не стільки політичного, скільки економічного і соціального характеру корупції, спричиненого становленням у глобальних координатах якісно нової антикорупційної парадигми. Її базовими засновками стали: по-перше, розуміння інституційної природи корупції; по-друге, її кваліфікація як одного з видів раціональної економічної поведінки, здійснюваної суб'єктами під впливом певних стимулів; а також, по-третє, усвідомлення можливості її кількісної формалізації й оцінки.

Так, спираючись на останній засновок та у своєму стремлінні максимально мобілізувати глобальний антикорупційний рух неурядова організація Transparency

International з 1995 р. ранжує країни за Індексом сприйняття корупції (англ. – *Corruption Perceptions Index – CPI*). Даний показник є відображенням того, якою мірою сприймається рівень їх корумпованості керівниками локалізованих на їх території БНП, підприємцями, аналітиками, міжнародними фінансовими та правозахисними експертами. Згідно рейтингу держав за результатами 2022 р., у першу десятку найменш корумпованих держав світу (зі 180) увійшли: Данія (зі значенням індексу на рівні 90), Нова Зеландія (87), Фінляндія (87), Норвегія (84), Сінгапур (83), Швеція (83), Швейцарія (82), Нідерланди (80), Німеччина (79) та Люксембург (77 відповідно). При цьому зазначене малочисельне коло держав-лідерів залишається практично незмінним з 1995 р. (табл. 3.4), що свідчить про виключну роль у подоланні корупції ефективних адміністративно-правових режимів, історичного досвіду функціонування розвинутого громадянського суспільства і системи суспільного контролю, дотримання усіма членами суспільства чітко прописаних «правил гри» в організації і провадженні бізнес-діяльності, а також наявності регламентованих правил і норм надання різного роду державних сервісів.

Таблиця 3.4

Топ – 20 країн – глобальних лідерів за показником Індексу сприйняття корупції у 1995-2022 рр.

Рей-тинг	Країна	1995	2000	2005	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021	2022
1	Данія	9,32	9,80	9,50	90	92	90	88	87	88	88	90
2	Нова Зеландія	9,55	9,40	9,60	90	91	90	87	87	88	88	87
3	Фінляндія	9,12	10,00	9,60	90	89	89	85	86	85	88	87
4	Норвегія	8,61	9,10	8,90	85	86	85	84	84	84	85	84
5	Сінгапур	9,26	9,10	9,40	87	84	84	85	85	85	85	83
6	Швеція	8,87	9,40	9,20	88	87	88	85	85	85	85	83
7	Швейцарія	8,76	8,60	9,10	86	86	86	85	85	85	84	82
8	Нідерланди	8,69	8,90	8,60	84	83	83	82	82	82	82	80
9	Німеччина	8,14	7,60	8,20	79	79	81	80	80	80	80	79
10	Люксембург	6,85	8,60	8,50	80	82	81	81	80	80	81	77
11	Ірландія	8,57	7,20	7,40	69	74	73	73	74	72	74	77
12	Гонконг	7,12	7,70	8,30	77	74	77	76	76	77	76	76
13	Австралія	8,80	8,30	8,80	85	80	79	77	77	77	73	75
14	Ісландія	...	9,10	9,70	82	79	78	76	78	75	74	74
15	Естонія	...	5,70	6,40	64	69	70	73	74	75	74	74
16	Уругвай	...	...	5,90	72	73	71	70	71	71	73	74
17	Канада	8,87	9,20	8,40	84	81	82	81	77	77	74	74
18	Японія	6,72	6,40	7,30	74	76	72	73	73	74	73	73
19	Великобританія	8,57	8,70	8,60	74	78	81	80	77	77	78	73
20	Бельгія	6,85	6,10	7,40	75	76	77	75	75	76	73	73

Джерело: побудовано авторкою за даними [39].

Про усвідомлення на найвищому рівні катастрофічних для соціально-економічної стабільності держав і регіонів загроз корупції та високу прихильність світової спільноти антикорупційним принципам свідчить, зокрема, той факт, що упродовж 1982-1987 рр. термін «корупція» зустрічався в середньому 229 разів на рік на шпальтах таких авторитетних міжнародних видань як «The Economist» чи «Financial Times». У 1989-1992 рр. зазначений показник зростає до 502 разів у рік, у 1993 р. він досягає відмітки у 1076 разів, у 1994 р. – 1099 разів, у 1995 р. – 1246 разів [245, с. 229]. Сьогодні ж тільки у публікаціях, індексованих у міжнародній наукометричній базі даних Scopus, поняття «корупція» (англ. – *corruption*) було ключовим словом у майже 3,5 тис статей у 2022 р.; «корумпований» (англ. – *corrupt*) – у понад 1,4 тис; «хабарництво» (англ. – *bribery*) – у 236 статтях; а «хабар» (англ. – *bribe*) – у 324 публікаціях відповідно (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Кількість публікацій у наукометричній базі даних Scopus за ключовими словами, які мають стосунок до корупційної тематики, у 1900-2023 рр.

Рік	Кількість публікацій за ключовим словом «corruption»	Кількість публікацій за ключовим словом «corrupt»	Кількість публікацій за ключовим словом «bribery»	Кількість публікацій за ключовим словом «bribe»
Перша згадка	1831 р. – 1	1852 р. – 1	1854 р. – 1	1849 р. – 1
1900	1	1	1	1
1950	1	1	1	1
1955	1	1	...	1
1960	5	4	1	2
1965	3	8	1	1
1970	2	15	1	1
1975	13	18	4	8
1980	20	43	2	3
1985	44	71	4	7
1990	72	143	14	21
1995	150	246	9	15
2000	337	357	31	53
2005	737	646	59	91
2010	1224	944	87	131
2012	1719	1074	143	220
2014	2079	1098	157	231
2016	2363	1284	178	259
2018	2767	1393	178	260
2020	3052	1358	234	322
2022	3463	1440	236	324
2023	304	128	28	37

Джерело: побудовано авторкою за даними наукометричної бази даних Scopus станом на 09 жовтня 2022 р. та 08 лютого 2023 р.

Це засвідчує надзвичайно високу динаміку розвитку досліджень корупційної і антикорупційної тематики, яка викликає неабиякий інтерес як у науковців, так і представників бізнесу, національних владних органів й інститутів глобального економічного менеджменту. З цього приводу дуже влучними вважаємо слова видатного американського мораліста й одного з авторитетних експертів з питань корупції Дж. Т. Нунана-молодшого, який майже тридцять років у своїй праці «Хабарі» [130] ототожнив світовий антикорупційний рух з боротьбою проти рабства. «Виходячи за межі відомого, – пише він, – наважусь на пророцтво: подібно рабству, яке раніше було цілком природним, а тепер вважається явищем віджившим і незбагненим, так само відійде у небуття й практика хабарництва».

Тут важливо нагадати, що формування глобальної інституційної системи боротьби з корупційними правопорушеннями сягає своїм корінням ще другої половини 1940-х років, знайшовши своє втілення у цілій низці ухвалених на національному і наднаціональному рівні документів. Йдеться насамперед про Статут ООН (1945 р.), Декларацію про принципи міжнародного права (1970 р.), Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.), Закон США про протидію зарубіжній корупційній практиці (1977 р.), Міжамериканську Конвенцію з боротьби з корупцією Організації Американських Держав (1996 р.), Конвенцію ОЕСР з боротьби з хабарництвом посадових осіб іноземних державних органів при проведенні міжнародних ділових операцій (1997 р.), Конвенцію Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію (1999 р.), Глобальну програму проти корупції Управління ООН з наркотиків і злочинності (1999 р.), Цивільно-правову конвенцію проти корупції Ради Європи (1999 р.), Антикорупційну ініціативу Пакту стабільності (2000 р.), Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.), Конвенцію ООН проти корупції (2003 р.), Рамкове рішення «Про боротьбу з корупцією у приватному секторі» (2003 р.), Конвенцію Африканського союзу про попередження і протидію корупції (2003 р.) та ін. Так, ухвалена у 2003 р. Конвенція ООН проти корупції [185] стала по суті першим міжнародним документом, який чітко інституціоналізував як необхідність реалізації наднаціональної політики у цій сфері, так і конкретні її

механізми й інструменти, включаючи превентивні заходи, криміналізацію будь-яких корупційних дій та їх правозастосування, заходи з повернення активів, надання технічної допомоги та міждержавний обмін інформацією тощо.

Окремої уваги заслуговує також Глобальний договір ООН, який є важливою ініціативою цієї наднаціональної організації у царині сприяння корпоративній соціальній відповідальності з метою долучення бізнесового і підприємницького секторів до вирішення найгостріших глобальних проблем людства та переведення світового господарства на сталу модель розвитку. Найбільш значущим у реалізації глобальної антикорупційної політики є ухвалений у 2004 р. десятий принцип даного Договору, який визначає зобов'язання компаній і фірм усіма доступними методами перешкоджати поширенню корупції у всіх її формах, включаючи здирництво і хабарництво. Це передбачає не лише ухилення самих підприємств від застосування подібного роду несумлінних й негідних бізнес-практик, але й імплементацію ними конкретних антикорупційних програм і проєктів як у країнах базування своїх структурних підрозділів, так і за усіма ланками сформованих ними постачальницьких ланцюгів [175]. Наприклад, за один лише 2010 р. у рамках антикорупційних розслідувань у Сполучених Штатах Америки проти корпоративного сектору було нараховано штрафних санкцій на загальну суму майже 1,8 трлн дол. США, 80% яких стосувались неамериканських бізнес-структур [21, с. 5]. У той самий час маємо і надзвичайно обнадійливі приклади участі багатонаціональних фірм у світовому антикорупційному рухові. Достатньо сказати, що одна лише глобальна корпорація Siemens у рамках реалізації десятого принципу Глобального договору ООН витратила близько 100 млн дол. США на реалізацію 77 проєктів антикорупційної спрямованості по усьому світу, що знайшло своє практичне впровадження на рівні усіх її структурних підрозділів [186, с. 5].

Наголосимо, що саме зазначені документи, будучи своєрідною реакцією світового співтовариства на глобалізацію організованої злочинності і корупції, заклали базові основи міжнародної антикорупційної політики. Це, зокрема, класифікація видів корупційних злочинів (відносно національних й іноземних

посадових осіб); кваліфікація кримінально караної корупції; конкретизація механізмів боротьби з транснаціональною корупцією на основі єдиних стандартів для внутрішніх законів; законодавчі й адміністративні заходи щодо попередження та виявлення корупції серед публічних посадових осіб; заходи антикорупційного співробітництва на міжнародному рівні; компенсація матеріальних і нематеріальних збитків від корупційних дій тощо. При цьому в історичному розвитку нормативно-правової бази глобального антикорупційного руху спостерігається чітко виражена зміна об'єкту цільового впливу його інструментів. Якщо у 1970-1980-ті роки основні зусилля світової спільноти були спрямовані на подолання транснаціональної корупції великих багатонаціональних компаній, котрі залучали у хабарницькі схеми високопосадовців з країн, що розвиваються, то з 1990-х років бачимо зміщення антикорупційного фокусу у бік боротьби з корупцією у владних органах.

Окрім Організації об'єднаних націй, ОЕСР та Ради Європи вагому конструктивну роль у реалізації сучасної антикорупційної політики відіграють також такі інститути глобального економічного менеджменту як: Група Світового банку, Світова організація торгівлі, Міжнародна торговельна палата, неурядова міжнародна організація Transparency International. Дещо конкретизуємо їх функціональні повноваження у цій сфері. Так, СОТ на сьогодні реалізує цілу низку функцій щодо забезпечення транспарентності, відкритості та конкурентних правил здійснення державних закупівель; на інституційному майданчику Міжнародної торговельної палати реалізуються Правила етики ділової поведінки багатонаціональних підприємств; а діяльність Transparency International пов'язана з розбудовою ефективного глобального антикорупційного середовища на основі формування антикорупційних коаліцій країн, визначення критеріїв законної та моральної ділової поведінки тощо.

Своєю чергою, Група Світового банку тільки у 2020 фінансовому році відсторонила чи у будь-який інший спосіб застосувала санкції до 49 компаній і фізичних осіб, визнала перехресне усунення 72 багатосторонніх банків розвитку, а також піддала 372 організації санкціям умовно-дострокового звільнення. З-поміж

найбільш успішних національних проєктів боротьби з корупцією, реалізованих у 2020 р. за фінансування Групи Світового банку, слід відзначити, зокрема, розроблення і впровадження у Бразилії системи штучного інтелекту з виявлення 225 ознак потенційного шахрайства у процесах державних закупівель товарів і послуг [30]. Вже сьогодні завдяки даній системі щорічно виявляються сотні ризикових випадків підставних компаній і пов'язаних фірм, державних службовців і урядових агентств, залучених у корупційні об'єкти.

Ще один приклад – це реалізований у Кенії проєкт реформування національної судової системи на основі запровадження удосконаленого інструменту аналізу й узагальнення інформаційних даних опитування користувачів судів. Даний проєкт дає змогу на регулярній основі здійснювати повний моніторинг роботи судів, суддів і персоналу судів, який демонструє високу ефективність в частині попередження й усунення щонайменших корупційних ризиків. Нарешті, у Монголії завдяки зусиллям Групи Світового банку у звітному році було запущено в дію механізми відкритих бюджетів громадян-посадовців з публікацією повної інформації щодо обсягів і структури їх сукупних витрат з регулярним оновленням доступних онлайн-даних [30].

З урахуванням високої складності виявлення і точної кількісної формалізації масштабів корупційної діяльності більшість держав світу орієнтуються на системне впровадження антикорупційних заходів у різних сферах економіки і політики. Виходячи з цього, значного теоретичного і практичного значення набувають питання, пов'язані зі здійсненням *комплексного бенчмаркінгу пануючих національних моделей антикорупційної політики* з метою конкретизації найбільш ефективних з них та визначення чинників, котрі забезпечують високу результативність впроваджуваних різними державами світу антикорупційних заходів. Доцільно зауважити, що чинні у міжнародній практиці національні моделі антикорупційної політики можуть бути класифіковані та такими критеріями як: масштаби і структура корупційної діяльності; ступінь і форми її впливу на соціально-економічний розвиток держав; рівень диверсифікованості інституційної системи антикорупційної політики; пріоритетні напрями, домінуючі механізми й

інструменти її реалізації (конфіскація майна, нажитого у незаконний спосіб, обов'язкове декларування високопосадовцями і їх близькими родичами майна і доходів; повернення із-за кордону майна, виведеного з-під державного контролю, суворе унормування питань прийому на роботу у комерційні структури після завершення державної служби, штрафи і санкції за комерційний підкуп працівників комерційних фірм та передачу державним високопосадовцям акцій чи іншого майна тощо). Таким чином, спираючись на зазначену сукупність критеріїв можна чітко виокремити американську, континентально-європейську й азійську моделі антикорупційної політики.

Що стосується *американської моделі антикорупційної політики*, то вона здобула найбільшого поширення у Сполучених Штатах Америки, Канаді, Австралії та низці держав англосаксонського поясу. Ключовими її характерними рисами є такі:

- по-перше, системний і комплексний характер антикорупційної політики, яка реалізується за багатьма напрямками і у багатьох сферах, а також органічно інтегрує обмежувальні і стимулюючі заходи й інструменти з включенням до них, у тому числі, нормативно-правової бази регламентування лобістської, банківської, біржової та інших видів економічної діяльності;

- по-друге, відсутність будь-яких форм правового імунітету у високопосадовців будь-якого рангу, за якої навіть президенти, конгресмени і сенатори можуть бути піддані кримінальному переслідуванню на основі реалізації спеціальних заходів їх попереднього відсторонення від займаної посади;

- по-третє, «дискримінаційно»-обмежувальний характер працевлаштування державних службовців після завершення їх службової каденції, за якої вони, припинивши трудові відносини, упродовж двох років позбавляються права підтримувати контакти з попереднім місцем роботи чи проводити будь-які види бізнес-транзакцій за його участі;

- по-четверте, широке поширення профілактичних заходів боротьби з корупцією при реалізації високопосадовцями владних повноважень, зокрема, на основі впровадження норм кодексів честі державних службовців;

- по-п'яте, ґрунтування антикорупційної політики на базовому засадничому принципі конфлікту інтересів, що забезпечує чітке відокремлення особистих інтересів від суспільних (державних);

- по-шосте, сувора регламентація етики поведінки посадових осіб органів державної влади та виконання ними владних повноважень в частині обмеження права на додаткові заробітки (окрім основної заробітної плати за місцем працевлаштування¹⁸), а також заборони приймати будь-які подарунки від осіб чи груп осіб, з якими взаємодіє їх службове відомство.

Так, у Сполучених Штатах Америки на сьогодні діють дуже суворі кримінальні покарання за порушення Закону про корупцію за кордоном 1977 р. (*англ. – Foreign Corrupt Practices Act*). Зокрема, корпораціям, компаніям та іншим бізнес-структурам, визнаним винними у порушенні положень даного закону відносно хабарництва, загрожує штраф у розмірі до 2 млн дол. США за кожне порушення, а фізичним особам – штраф 250 тис дол. за кожне порушення та ув'язнення терміном до 5 років. В альтернативному плані до зазначених суб'єктів може застосовуватись штраф у подвійному розмірі відносно отриманого матеріального доходу чи нанесеного збитку від правопорушення. У випадку ж порушення норм Закону про корупцію за кордоном відносно бухгалтерського обліку, корпораціям та компаніям загрожує максимальний штраф у розмірі 25 млн дол. США за кожне порушення, а фізичним особам – 5 млн дол. та тюремне ув'язнення терміном до 20 років [44].

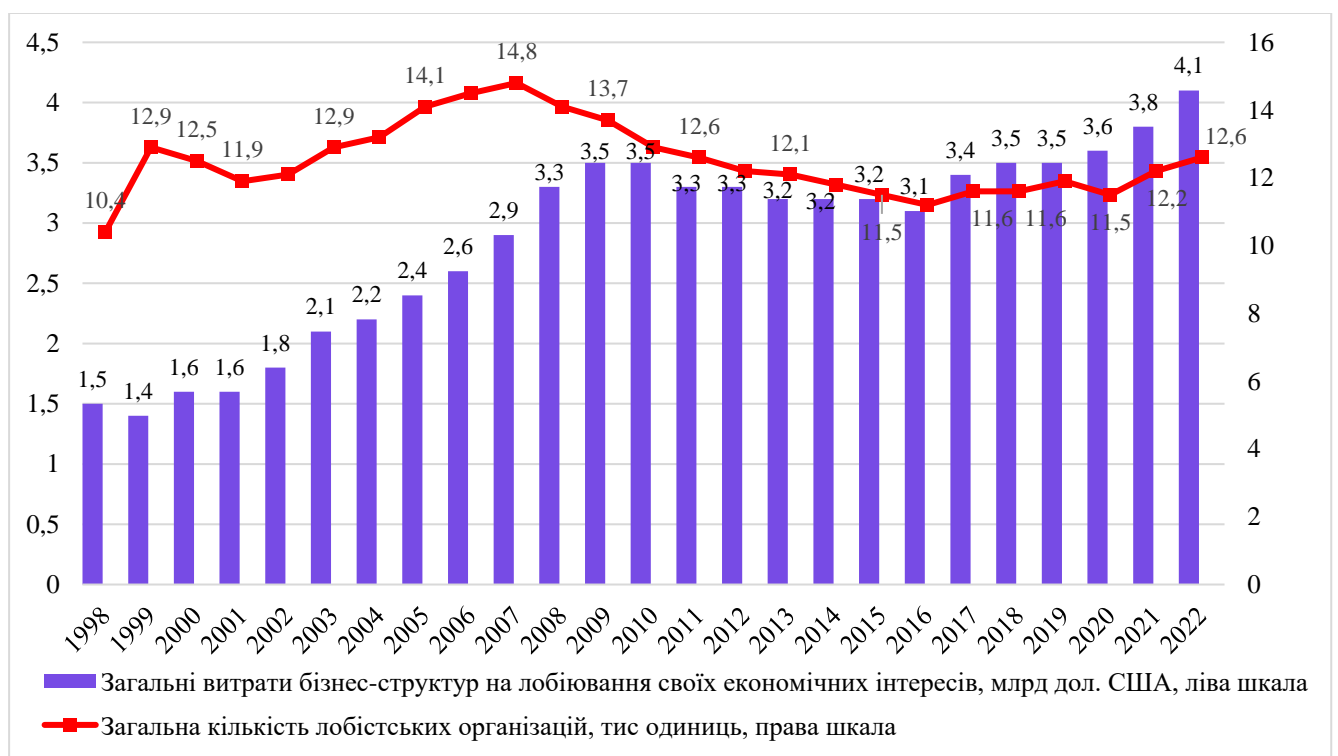
Окрім того, надзвичайно важливу роль у реалізації антикорупційної політики Сполучених Штатів Америки відіграє на сьогодні й *інститут лобізму приватних інтересів*. Він репрезентує специфічний механізм, з одного боку, просування економічних інтересів окремих осіб чи корпоративних бізнес-структур в органах державної влади з метою ухвалення вигідних для них політичних рішень, а з другого – регулювання діяльності бізнес-структур корпоративного сектору у їх

---

¹⁸ Примітка.

Дана норма не поширюється на членів Сенату Сполучених Штатів Америки, а ціла низка категорій державних службовців можуть отримувати додатковий дохід у сумі, яка не перевищує 15% розміру їх основного заробітку.

взаємовідносинах з владними органами законодавчого і виконавчого рівнів. Так, на сьогодні американські корпорації, професійні спілки, торговельні асоціації та інші види впливових бізнес-структур щороку витрачають величезні суми на лобіювання своїх економічних інтересів у Конгресі США та федеральних органах державної влади. Тільки у період 1998-2022 рр. їх загальний розмір, як показують дані рис. 3.2, збільшився з 1,5 до 4,1 млрд дол. США у рік. Одночасно у Сполучених Штатах Америки функціонує й доволі розгалужена мережа власне лобістських фірм, загальна кількість яких зросла з 10,4 тис у 1998 р. до 12,6 тис у 2022 р. (з найбільшою зареєстрованою їх кількістю у понад 14,8 тис у 2007 р.) (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Динаміка витрат бізнес-структур на лобіювання своїх економічних інтересів та загальна кількість лобістських організацій у США у 1998-2022 рр.

Джерело: побудовано авторкою за даними [114].

Як бачимо, загальна кількість лобістів у США значно перевищує кількість американських конгресменів (у сфері медичної індустрії – ушестеро), а порівняно з відповідним показником країн Європи – щонайменше утричі. Більше того, досвід роботи американських лобістських компаній засвідчує, що даний вид бізнесу є достатньо прибутковим і генерує для них вагомі вхідні фінансові потоки.

Достатньо сказати, що топ-20 з них отримали у період 1998-2022 рр. сукупного доходу на суму майже 7 млрд дол. США (539,1 млн у 2022 р.) та надали лобістських сервісів майже 3,3 тис компаній.

При цьому найбільші прибутки отримали за вказаний період такі компанії як: Akin, Gump et al – 813,2 млн дол. США, Patton Boggs LLP – 525,3 млн, Brownstein, Hyatt et al – 513,9 млн, Cassidy & Assoc – 512,2 млн, Van Scoyoc Assoc – 497,8 млн, Holland & Knight – 428,1 млн, Williams & Jensen – 375,2 млн, BRG Group – 328,1 млн, Cornestone Government Affair – 320,5 млн, Ernst & Young – 300,7 млн відповідно (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Топ – 20 найбільш прибуткових лобістських компаній США
у 1998-2022 рр.**

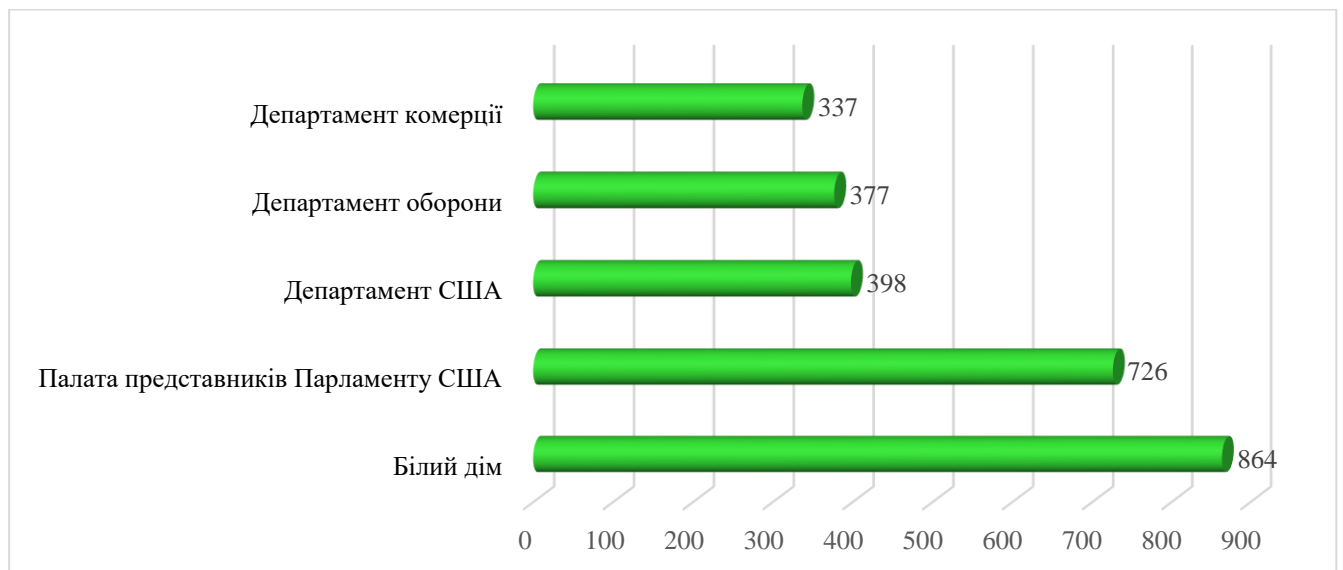
Лобістська компанія	Загальний дохід протягом 1998-2022 рр., млн дол. США	Дохід у 2022 р., млн дол. США	Кількість клієнтів у 2022 р.
Akin, Gump et al	813,2	53,2	310
Patton Boggs LLP	525,3	39,8	237
Brownstein, Hyatt et al	513,9	60,9	328
Cassidy & Assoc	512,2	39,2	200
Van Scoyoc Assoc	497,8	38,2	171
Holland & Knight	428,1	37,2	273
Williams & Jensen	375,2	26,3	193
BRG Group	328,1	39,2	200
Cornestone Government Affair	320,5	38,2	171
Ernst & Young	300,7	7,3	37
K&L Gates	285,7	21,5	226
Podesta Groupe	254,8	18,4	105
Covington & Burling	252,0	13,8	68
Capitol Counsel	239,7	25,3	181
Alpine Group	232,7	17,9	101
Capitol Tax Partners	228,0	14,4	86
Squire Patton Boggs	223,3	25,2	218
Ogilvy Government Relations	219,7	12,4	75
Greenberg Traurig LLP	208,3	7,6	60
Alcalde & Fay	185,6	3,1	42
Усього	6944,8	539,1	3282

Джерело: розраховано і побудовано авторкою за даними [179].

Що ж стосується секторальної структури колишніх американських конгресменів та високопосадовців, то найбільша питома частка лобістських витрат припадає нині на бізнес-сектор. Це – корпоративні структури, галузеві асоціації (асоціація житлового будівництва, асоціація банкірів США, асоціація виробників поштових відкриток тощо) та різного роду об'єднання, засновані для фінансової,

організаційно-економічної і інституційної підтримки бізнес-діяльності (на кшталт Торговельної палати США).

Натомість з-поміж державних установ, колишні працівники яких поповнили лави лобістів, перше місце (станом на кінець 2022 р.) належить Білому дому (864 особи), далі йдуть Палата представників Парламенту США (726 осіб), Департамент США (398 осіб), Департамент оборони (377 осіб) та Департамент комерції (337 осіб) (рис. 3.4). Таким чином, величезні корупційні загрози, пов'язані з діяльністю американських лобістських структур дедалі більшою мірою спонукають владу США до всебічного обмеження так званого лобістського «обертання дверей» (*англ. – revolving door*¹⁹). Перший нормативний акт, що має відношення до регулювання лобізму – Закон про лобізм – датується ще 1946 р.; далі йдуть Закон про етику службовців (1978 р.), Закон про реформу етики (1989 р.), Закон про розкриття лобістської діяльності (1995 р.), котрі повною мірою унормовують поведінку посадових осіб США при виконанні ними службових обов'язків, а також регулюють основні аспекти лобістської діяльності.

Рис. 3.4. Кількість колишніх працівників державних установ США, які поповнили лави лобістів станом на кінець 2022 р., осіб

Джерело: побудовано авторкою за даними [4].

¹⁹ Примітка.

Термін «обертання дверей» застосовується для кваліфікації процесів корпоративного лобізму, за якого колишні конгресмени та високопосадовців після завершення державної служби працевлаштовуються у лобістські компанії.

В останні ж десятиліття найбільш значимим став Закон про чесне лідерство та відкритий уряд (2007 р.), який має за мету значне пом'якшення негативних наслідків лобістської діяльності у США. Йдеться насамперед про запровадження своєрідного перехідного (так званого «охолоджувального» (*англ.* – «*cooling off*»)) періоду, упродовж якого американські високопосадовці після завершення державної служби не мають права представляти інтереси іноземних компаній і фірм у Конгресі через інститут лобізму та відповідне їх юридичне і консалтингове обслуговування. «Охолоджувальний» період становить: для колишніх членів Палати представників та конгресменів – один рік, для сенаторів – два роки [118, с. 1].

З причин же володіння колишніми високопосадовцями конфіденційною і закритою до розголошення інформацією (відповідно до норм «Акту про свободу інформації» 1966 р.), їм заборонено також упродовж одного року після завершення роботи у Конгресі брати участь у договірних відносинах і переговорах, де дана інформація може бути використана. Нарешті, попри збереження за колишніми конгресменами і сенаторами права відвідування засідань відповідних владних інституцій, їх перехід у «лобістську ложу» суттєво обмежує доступ експосадовців у зали засідань [118, с. 11-13]. Поряд з цим, зазначені обмеження не поширюються на просування економічних інтересів федеральних та місцевих органів влади США, кандидатів, партій та інших політичних структур. Це засвідчує виключну бізнес-обмежувальну орієнтацію чинного американського законодавства щодо регулювання лобістської діяльності, а отже – його вагому роль у реалізації антикорупційної політики у цій державі.

Характеризуючи *континентально-європейську модель антикорупційної політики*, слід відзначити, що вона найбільшою мірою представлена нині у державах Північної і Західної Європи. Вони хоча й відрізняються між собою за специфікою реалізовуваних соціально-економічних моделей, однак мають багато спільних рис у впровадженні антикорупційної політики. Її визначальними рисами є наступні:

- по-перше, органічне поєднання базових принципів політичної і соціальної держави з безумовним пріоритетом конкуренції в економіці і політиці як основи антикорупційної політики;

- по-друге, ключова роль інститутів громадянського суспільства і суспільного контролю за діяльністю владних інституцій з широкими можливостями забезпечення транспарентності їх діяльності та повної підзвітності перед суспільством;

- по-третє, політична, фінансова і кадрова незалежність національних систем правосуддя, свобода засобів масової інформації щодо оприлюднення корупційних злочинів та високий рівень соціалізації усіх рівнів антикорупційної політики;

- по-четверте, високий рівень розвитку корпоративної соціальної відповідальності та активне залучення громадськості до реалізації стратегічних планів реалізації антикорупційної політики;

- по-п'яте, висока транспарентність процесу ухвалення управлінських рішень посадовими особами, ефективна організація адміністративної системи та наявність державних гарантій захисту осіб, котрі співпрацюють з правоохоронними органами з питань корупції;

- по-шосте, висока громадянська ініціатива та нульова морально-психологічна лояльність суспільства і посадових осіб до будь-яких проявів корупції, що робить практично неможливим несплату економічними суб'єктами податків та приховування будь-яких корупційних дій.

Якщо говорити про країни Північної Європи, то вони репрезентують скандинавську модель ринкової економіки з такими притаманними їй рисами як високий рівень одержавлення економіки, значна роль держави у регулюванні соціально-економічних процесів та продукуванні суспільних благ, усталеність методів макроекономічного регулювання та високий ступінь соціальної орієнтації державної політики, глибока соціалізація усіх форм і рівнів корпоративного і державного управління, системна консолідація національних фінансових систем та ін. На нашу думку, саме зазначені особливості скандинавської економічної моделі

власне й визначають базові елементи антикорупційної політики держав даного регіону. Так, у Данії на сьогодні діють понад два десятки різного роду нормативно-правових актів, котрі мають стосунок до антикорупційної політики, а також спостерігається дуже тісна співпраця громадян, уряду, бізнесу, засобів масової інформації та неурядових організацій щодо моніторингу і попередження будь-яких потенційних актів корупційних дій. Загалом низький рівень корупції в економіці держави (Данія вже багато років поспіль посідає перше місце у світі за Індексом сприйняття корупції) є запорукою не тільки високого рівня суспільної довіри до владних органів та згоди населення сплачувати високі податки з доходів, але й високої ефективності реалізації будь-яких реформувальних соціально-економічної системи.

Своєю чергою, у Швеції, де суспільство вже давно звикло до раціонального витрачання податкових надходжень, ключовим інструментом антикорупційної політики є публічний доступ до будь-якої інформації щодо чиновників і бізнесменів, розміру їх доходів і витрат, майнового стану і динаміки його приросту тощо. При цьому об'єктом журналістського розслідування може стати будь-яка особа, яка несподівано збагатилась чи дотримується способу життя, не співвимірною з її доходами. Одночасно засоби масової інформації виконують роль інформаторів для правоохоронних органів, котрі за їх сигналами змушені розпочинати антикорупційні розслідування. Так, дослідження шведських учених засвідчують такі ключові параметри корупції у цій державі: середній вік підозрюваних у корупції – 53 роки; частка жінок серед корупціонерів не перевищує 12% в силу невисокого рівня їх зайнятості у корупційно орієнтованих секторах економіки; найбільша кількість корупційних злочинів (80%) скоюються у суспільному секторі економіки, працівники якого беруть 80% усіх хабарів, тоді як 95% осіб, котрі дають хабарі, представляють підприємницький і бізнесовий сектори. Найтипівішими сферами корупційних дій посадових осіб Швеції є будівництво і промисловість, консалтинг й освіта, нерухомість й операції з нею. Зокрема, 32% усіх корупційних злочинів припадає у цій державі на отримання хабаря, 25% – на його дачу, 8% – комбінацію отримання і дачі хабаря, 8% – втрату

довіри до чиновника, 4% – обманні дії, 2% – службові помилки, 17% – інші види корупційних порушень [104, с. 7, 9, 10].

Загалом висока ефективність реалізовуваної у Швеції антикорупційної політики забезпечується також диверсифікованою її інституційною структурою, представленою насамперед Радою щодо запобігання корупції, Інститутом проти хабарів, а також заснованою у 2012 р. спеціальною антикорупційною групою поліції у складі поліціантів і цивільних спеціалістів з корупції. До функціональних повноважень останньої належить широкий спектр розслідувань – від великих міжнародних скандалів і корупційних дій у сфері державного і муніципального управління до корупції на будівництві, при отриманні різного роду дозволів і ліцензій, хабарництва при отриманні водійських прав тощо. Тож за умов виявлення антикорупційною групою поліції будь-яких хабарницьких дій, справа передається до суду, а викрита у корупції посадова особа будь-якого рангу може отримати штраф, дво- чи навіть шестирічне ув'язнення у випадку особливо тяжких корупційних злочинів. Натомість приватні компанії підпадають під штрафні санкції у розмірі до 1 млн євро та конфіскації суми хабаря і прибутку, отриманого завдяки хабарницьким діям і підкупу чиновників.

Якщо ж характеризувати західноєвропейські держави, то їх притаманною рисою є найбільше поширення таких «цивілізованих» корупційних схем як: використання благодійних фондів для переказу грошових коштів, приховане заохочення державних посадовців за лобіювання корпоративних економічних інтересів у формі надання різного роду сервісів, завищення контрактних цін, зміна суб'єктної структури корпоративного управління, недружні злиття і поглинання тощо. І це без урахування латентних форм корупції, котрі давно запустили свої «щупальці» у західноєвропейські політичні рухи, корпоративні канали транскордонного руху капіталу, процеси перехресного володіння акціями, зовнішньоторговельну й інвестиційну бізнес-практику, програми проектного фінансування, трастові, факторингові, форфейтингові і портфельні трансакції та ін.

Зазначена специфіка власне й визначає ключові параметри антикорупційної політики західноєвропейських країн. Наприклад, у Німеччині розроблені і чітко

імплементуються доволі диференційовані й ефективні антикорупційні механізми. Вони включають, зокрема, позбавлення корупціонерів свободи на термін до десяти років; позбавлення права посідати певні службові посади; конфіскація здобутого нечесним шляхом майна порушника; зобов'язання банків надавати правоохоронним органам повну інформацію щодо сумнівних і незаконних операцій своїх клієнтів (у тому числі операцій на суму понад 20 тис євро); контролювання банками фінансових операцій корпоративного сектору; широка мас-медійна роз'яснювальна й агітаторська діяльність держави з формування негативного відношення громадян Німеччини до корупції та усіх форм її прояву та ін. Своєю чергою, у Франції винним у порушенні законодавства про боротьбу з корупцією та торгівлю впливом компаніям загрожують штрафи у розмірі до 5 млн євро, або у сумі, що десятиразово перевищує розмір отриманих від правопорушення доходів. Згідно ж італійського законодавства, компаніям і фірмам, визнаним винними у хабарницьких діях чи зловживанні впливом, загрожують штрафні санкції у розмірі до 1,2 млн євро, а у найбільш тяжких випадках – до 20 років тюремного ув'язнення посадових осіб [44]. Подібні приклади можна продовжувати.

Нарешті, *азійська модель антикорупційної політики* отримала найбільше поширення у державах Південно-Східної Азії: Респ. Корея, Сінгапурі, Гонконзі, Японії, Тайвані, Китаї, Малайзії та цілій низці інших країн даного регіону. Попри історично і культурно притаманні кожній державі унікальні особливості відношення до корупції, усіх їх об'єднує одна спільна риса: підношення подарунків традиційно вважається нормальною й очікуваною моделлю економічної поведінки суб'єктів. І лише інтеграція цих держав у світогосподарську систему на глобальному витку її розвитку та залучення в азійський мегарегіон масштабного інвестиційного капіталу західних багатонаціональних підприємств поставило на порядок денний розроблення і реалізацію державами активної політики щодо боротьби з хабарництвом та корупцією. Вона характеризується такими узагальнюючими рисами як-от: реалізація надзвичайно зваженої кадрової політики на національних ринках праці, мінімізація державного втручання у регулювання

соціально-економічних процесів, диверсифікована і високоспеціалізована інституційна структура антикорупційної політики, рівність усіх перед законом, надзвичайно суворі покарання за вчинення корупційних дій тощо.

Так, в Японії, попри загалом низький рівень корупції в економіці, вона має специфічні форми прояву у різних секторах суспільного життя:

- у судовій системі недостатньо транспарентним є процес призначення суддів Верховного суду;

- у правоохоронній системі спостерігається загалом низький рівень незалежності поліційних агентств та значний брак антикорупційних функціональних повноважень;

- сфера публічних послуг характеризується, з одного боку, необхідністю реалізації традиційної для Японії практики амакударі щодо призначення колишніх державних високопосадовців на керівні посади в японські компанії, а з другого – значною складністю відкриття бізнесу у держав, пов'язаної як з великими фінансовими витратами, так і необхідністю проходження великої кількості регуляторних процедур;

- для податкової системи притаманні загалом високі ставки оподаткування прибутку підприємств, які є однією з ключових напрямів її тінізації;

- у системі державних закупівель непоодинокими є випадки фальсифікації тендерних торгів та міжфірмового зговору (*так званого kanseidango*) при купівлі товарів і послуг для державного споживання, що спонукає державні інституції до їх придбання виключного у невеликого кола місцевих компаній з виключенням з конкурентної боротьби багатьох іноземних фірм;

- для громадянського суспільства характерним є значне збільшення з 2014р.²⁰ кількості документів, класифікованих як «державна таємниця», що суттєво знижує рівень його обізнаності зі справами, що мають ознаки корупції [96].

Ще одна притаманна виключно Японії риса – це надзвичайно глибока й історично вкорінена суспільна практика зрощування бізнесу і влади, що зводить

---

²⁰ Примітка.

У 2014 р. в Японії набув чинності Закон про охорону державних секретів, згідно якого інформатори, запідозрені у витоку секретних матеріалів, можуть отримати термін ув'язнення до десяти років, а журналісти, котрі їх опублікували – до п'яти років.

практично нанівець ефект традиційного для західних держав антикорупційного інструментарію на кшталт законодавчих норм, етичних кодексів, декларування доходів і витрат високопосадовців тощо. Це вимагає впровадження значно більшого антикорупційного моніторингу і контролю з боку суспільних організацій, правоохоронних інституцій й органів судової влади.

Між тим, попри відсутність в Японії всезагального законодавчого акту²¹, який би регламентував питання антикорупційної політики, на сьогодні реалізується доволі диверсифікований її інструментарій. Це, зокрема, декларування державними службовцями подарунків на суму понад 5 тис єн; заборона службовцям державного і муніципального рівнів займатись приватним бізнесом під час службової каденції та упродовж двох років після її закінчення; трирічний термін ув'язнення чи грошовий штраф за отримання державними службовцями хабарів та їх підкуп; суворі покарання за завідомо брехливі доноси і скарги на предмет порушення кримінальних чи дисциплінарних проваджень. Надзвичайно важливу роль у подоланні корупції в Японії відіграло також радикальне удосконалення чинних процедур державних закупівель. Вони реалізуються на сьогодні, з одного боку, з урахуванням положень плурілатеральної угоди про державні закупівлі СОТ, Генеральної угоди про торгівлю послугами СОТ та розробленого Робочою групою цієї організації методичного супроводу закупівельних процедур на основі прозорості державних закупівель. З другого боку, з-поміж чинних на сьогодні способів здійснення державних конкурсних закупівельних процедур (відкриті, вибіркові та лімітовані) понад 70% припадає саме на відкриті закупівлі, котрі забезпечують максимальний рівень транспарентності подібного роду операцій завдяки відкритому оголошенню державними установами своїх намірів здійснити закупівлі товарів і послуг, запрошенню до процесу усіх постачальників і підрядників з кваліфікаційною відповідністю, а також висококонкурентному конкурсному їх відбору на основі електронних аукціонів.

---

²¹ Примітка.

Антикорупційне законодавство Японії включає на сьогодні широкий спектр законодавчих актів, котрі регулюють окремі його аспекти, зокрема: Кримінальний кодекс, Закон про попередження несумлінної конкуренції, Закон про етику та ін.

Своєю чергою, Китай у реалізації національної антикорупційної політики демонструє яскравий приклад органічного поєднання надзвичайно жорстких (подекуди із застосуванням смертної кари) інструментів боротьби з хабарництвом у лавах державних службовців з важелями «м'якого» агітаційного впливу на суспільство у формі активної антикорупційної пропаганди, формування національної культури нетерпимості до хабарництва, формування позитивного іміджу державних службовців в очах громадськості як кришталево чесних осіб і прихильників скромного способу життя тощо. З огляду на значний вплив, що його справляє корупція на сприйняття населенням Китаю легітимності чинної політичної системи і політичного режиму, в останнє десятиліття антикорупційна політика цієї держави набула системного, всеохоплюючого і публічного характеру та є невід'ємним компонентом внутрішньопартійної політики. Так, згідно даних Transparency International, 26% опитаних у Китаї респондентів та 35% бізнес-структур підтвердили, що давали хабарі за різного роду сервіси, а найбільш потерпаючими від хабарництва сферами є народна освіта, державні лікарні, отримання різного роду посвідчень, поліція і суди [203, с. 3].

Таким чином, з-поміж реалізовуваних у Китаї антикорупційних механізмів найбільшу ефективність демонструють нині наступні:

- регулярні «чистки» у лавах державної служби, під час яких лише у 2016 р. за ґратами опинились близько 1 млн осіб [203, с. 6];

- перманентна модернізація національної судової, адміністративної і партійної дисципліни, а також інституційні зміни антикорупційної політики. Зокрема, у 2018 р. у КНР було засновано Національну комісію з нагляду, функціональними повноваженнями якої є антикорупційний моніторинг і контроль діяльності державних службовців та проведення відносно них антикорупційних розслідувань;

- ратифікація міжнародних конвенцій та поглиблення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з корупцією способом відмови від надання політичного притулку міжнародним корупціонерам, розширення міждержавного інформаційного обміну щодо транскордонного руху корумпованих чиновників,

виконання двосторонніх угод про видачу і взаємну правову допомогу у кримінальних провадженнях та ін.

Ще один яскравий приклад нещадної й ефективної боротьби з корупцією демонструє також Сінгапур, який можна віднести до числа держав з найрозвинутішими нормативно-правовими, організаційно-економічними й адміністративними засадами антикорупційного оздоровлення суспільства. Саме Сінгапур ще у кінці 1950-х років одним з перших серед сучасних індустріальних держав розпочав активну боротьбу з хабарництвом насамперед на основі зміцнення моральних засад функціонування органів державної влади, неухильного підвищення професіонального рівня працівників сфери державного управління, а також встановлення тотального контролю над дотриманням державними службовцями і посадовими особами відповідних етичних стандартів виконання своїх службових зобов'язань. На тлі значного спрощення чинних бюрократичних і регуляторних процедур в економічній діяльності, мінімізації документаційного обігу, повної регламентації службових повноважень державних службовців та доведення рівня їх заробітних плат до рівня, співвимірного з бізнес-сектором, це дало змогу у максимально короткі терміни позбавити систему державного управління Сінгапуру від хабарників і корупціонерів. Достатньо сказати, що нині середня місячна заробітна плата чиновника дев'ятого розряду (директора) у цій країні становить від 11,1 до 17,4 тис сінгапурських доларів (7,8 – 12,2 тис євро), десятого розряду (старшого менеджера) – від 7 до 11,5 тис дол. (4,9 – 8,1 тис євро), одинадцятого розряду (менеджера) – від 4,7 до 8,3 тис дол. (3,3 – 5,8 тис євро), дванадцятого розряду (виконавців) – від 2,9 до 5,9 тис (2 – 4,1 тис євро), тринадцятого розряду (випускників вищих навчальних закладів) – від 2,8 до 5,5 тис дол. (1,9 – 3,9 тис євро відповідно²²) [176]. І це при тому, що в останні п'ять років (2018-2022 рр.) державні службовці найвищої ланки Сінгапуру отримували щорічну основну заробітну плату у розмірі від 200 до 260 тис сінгапурських дол. (140 – 182 тис євро залежно від індивідуальних результатів роботи та її продуктивності, що більше навіть відповідних показників європейських

---

²² Примітка.

Розміри заробітних плат у євро розраховані авторкою.

високопосадовців) плюс ще 20-35% зазначеної суми у формі змінної частини платні. Решта державних службовців разом з основною заробітною платою отримують також 35% місячної надбавки, а молодші офіцери – одноразову виплату 400 дол. за кожні пів року роботи [26].

У реалізації Сінгапуром антикорупційної політики важко переоцінити значення і таких інструментів як: повне законодавче унормування усіх аспектів корупційної діяльності; заснування спеціалізованого автономного і максимально незалежного державного органу боротьби з корупцією та наділення його широкими функціональними повноваженнями у цій сфері; проведення незалежних експертиз усіх ухвалюваних законів і підзаконних актів на предмет можливих їх корупційних наслідків; радикальне посилення кримінальної відповідальності за корупційну діяльність; запровадження планомірної практики перманентної ротації професійних кадрів державного управління; законодавче запровадження системних гарантій безпеки для осіб (і членів їх родин), котрі дали свідчення за корупційними епізодами; широке мас-медійне і публічне висвітлення антикорупційної діяльності і її результатів. Нарешті, не можемо оминати увагою і високу антикорупційну підконтрольність діяльності бізнес-структур з поширеними процедурами непередбачуваних перевірок усіх фінансово-господарських операцій, повним щорічним декларуванням доходів, витрат, боргів та майнового стану державних службовців, а також регулярною прокурорською перевіркою банківських рахунків та акціонерних прав усіх підозрюваних у корупційних діях осіб. Саме завдяки реалізації зазначених механізмів й інструментів у Сінгапурі була сформована ефективна система державного управління, котра практично позбавила державних службовців усіх мотивацій щодо вчинення корупційних дій.

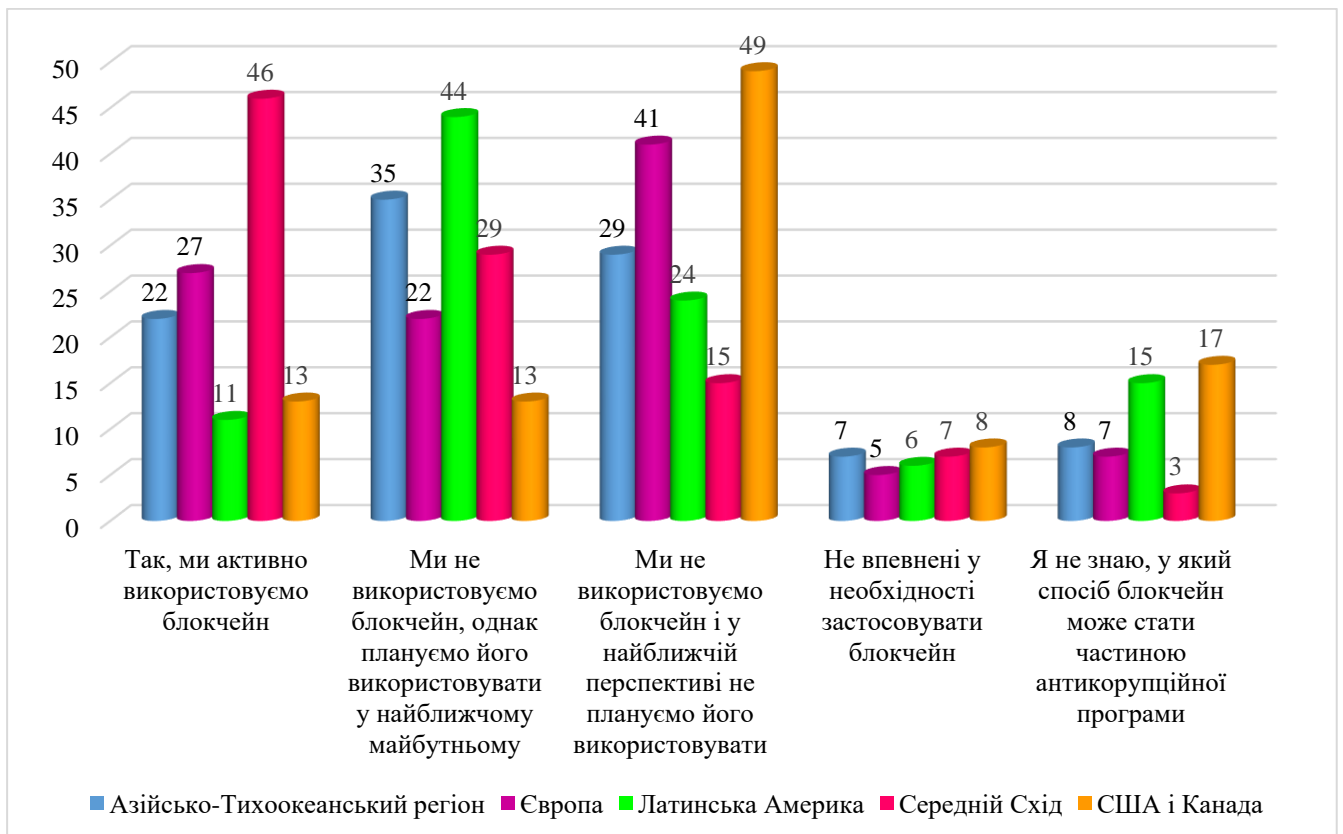
Отже, підбиваючи підсумок, можемо констатувати, що попри сформовану та достатньо диверсифіковану нормативно-правову й інституційну базу глобальної антикорупційної політики, високу прихильність світового співтовариства принципам нещадної боротьби з усіма корупційними проявами та його стремління до досягнення антикорупційного консенсусу, реальна ефективність реалізовуваних у цій царині правових, організаційно-економічних та адміністративних механізмів усе ще залишається на украй низькому рівні. Основні причини цього криються як

у недостатньому ступені впровадження ухвалених міжнародних документів та актів міжнародних організацій у цій сфері, так і значній їх фрагментації, що обумовлює зорієнтованість чинної нормативної бази на розв'язання лише окремих аспектів зазначеного явища. Так, лєвова частка чинних на сьогодні антикорупційних конвенцій базуються на принципі територіальності та обмеженні регуляторного впливу певним географічним регіоном. Тож відсутність їх наднаціональної уніфікації та значний брак єдиних підходів щодо впровадження національними урядами своєї юрисдикції у випадках транснаціональної корупції суттєво знижують регуляторний ресурс міжнародного антикорупційного інструментарію, а в окремих випадках зводять його практично нанівець.

Відсутність же конвенційно закріпленого і загальновизнаного поняття транснаціональної корупції, а також захист окремими конвенціями принципу громадянства відкриває перед транснаціональною корупційною спільнотою широкі можливості щодо використання існуючих лазівок між різними національними юрисдикціями. Одночасно спостерігається дедалі більше набуття корупційними схемами глобального характеру, за якого держави об'єктивно змушені вирішувати найгостріші питання у цій царині не тільки на національному, але й регіональному і наднаціональному рівнях.

З огляду на транснаціональність корупції, нинішні перспективи антикорупційної детінізації світового господарства слід пов'язувати, на нашу думку, передусім, із впровадженням на корпоративному рівні системи антикорупційного комплаєнс-контролю на основі фронтальної імплементації блокчейн-технологій на усіх структурних рівнях управління компаніями і фірмами. Саме зазначена технологія здатна забезпечити реальну диверсифікацію впроваджуваних механізмів боротьби з хабарництвом, корупцією та відмиванням «брудних» грошей. Так, вже сьогодні, згідно даних Порівняльного звіту про боротьбу з хабарництвом і корупцією за 2022 рік американської компанії з корпоративних розслідувань та ризик-консалтингу Kroll (*англ. – Kroll's 2022 Anti-Bribery and Corruption Benchmarking Report*), 52% компаній по усьому світу більшою чи меншою мірою використовують блокчейн в якості засобу антикорупційної боротьби [2, с. 5]. Як показують дані, подані на рис. 3.5,

найактивніше блокчейн у державному управлінні застосовується нині у регіоні Близького Сходу, 46% респондентів якого повідомили про активне використання їх компаніями блокчейну як невід’ємного компоненту впровадження корпоративного антикорупційного комплаєнс-контролю (для порівняння: відповідний показник становить для Європи 27%, Азійсько-Тихоокеанського регіону 22%, США і Канади 13%, Латинської Америки 11%).

Рис. 3.5. Рівень використання блокчейн-технології в якості невід’ємного компоненту реалізації корпоративного антикорупційного комплаєнс-контролю за окремими регіонами у 2022 р.

Джерело: побудовано авторкою за даними [2, с. 5].

Подібне лідерство забезпечено, головним чином, інноваційно спрямованою політикою федерального уряду Об’єднаних Арабських Еміратів, який у період 2020-2022 р. перевів у режим блокчейн майже половину усіх здійснюваних державних трансакцій. Більше того, у квітні 2022 р. Дубай залучив на свою територію великі криптофірми та надав їм ліцензії на здійснення операцій з віртуальними активами, чим закріпив за ОАЕ статус глобального криптоцентру, з точки зору як масштабів використання блокчейну і криптовалюти, так і впровадження системи управління

пов'язаними ризиками. Саме вони дають змогу найбільш ефективно відслідковувати, адресувати і запобігати усім видам корупційних ризиків.

Удосконалення чинних у міжнародній практиці форм, методів і механізмів міждержавної координації глобальної антикорупційної політики передбачає також *заснування незалежного від національних урядів слідчого органу глобального типу з широкими функціональними повноваженнями щодо проведення антикорупційних розслідувань* відносно представників національних урядів держав та суб'єктів міжнародного бізнесу, а також здійснення повного контролю щодо цільового використання коштів Групи Світового банку, виділених на реалізацію глобальної антикорупційної політики. При цьому усі результати подібного роду розслідувань повинні мати широкий суспільний розголос з метою посилення тиску на корумпованих осіб.

Суттєвому удосконаленню механізмів антикорупційної детінізації світового господарства сприятимуть також наступні заходи:

- кардинальне реформування міжнародних валютно-фінансових організацій в частині наділення їх функціональними компетенціями у сфері фінансування проєктів технічної допомоги країнам у сфері попередження і боротьби з корупцією;
- посилення наднаціонального моніторингу і контролю у сфері міжнародної торгівлі цінними паперами та встановлення цінових паритетів;
- удосконалення міжнародних антикорупційних стандартів та їх максимально повна імплементація у національні правові системи; а також диверсифікація суб'єктної структури відповідних міжнародних антикорупційних угод;
- значне посилення кримінальної відповідальності за протиправне збагачення та відмивання доходів, отриманих корупційно-злочинним шляхом, а також включення до країнових рейтингів міжнародної конкурентоспроможності показника антикорупційної ефективності як фактору нарощування міжнародного авторитету і міжнародного бренду держави;
- удосконалення державами чинних практик фінансування політичних партій та виборчих кампаній на основі посилення контролю за надходженнями і використанням пожертвувань, позик та державних дотацій, а також повним розкриттям відомостей щодо доходів, витрат та об'єктів майна усіх кандидатів;

- запровадження ризик-орієнтованого планування діяльності найбільш соціально значущих секторів національних економік (насамперед освіти, охорони здоров'я, оподаткування та правоохоронної діяльності) з системною оцінкою притаманних їм корупційних ризиків та розробленням для кожного сектору конкретних дій щодо боротьби з корупцією;

- регулярне проведення досліджень корупції на основі узагальнення первинних даних щодо результатів опитування населення та аналізу результатів кримінальних розслідувань для виявлення існуючих проблем у цій сфері, аналізу поточної ситуації і оцінки корупційних ризиків, а також розроблення відповідної антикорупційної політики;

- підвищення рівня поінформованості населення різних країн щодо проблем корупції та механізмів боротьби з нею на основі реалізації просвітницьких й освітніх заходів у сфері протидії корупції та урегулювання питань у сфері конфлікту інтересів для представників органів виконавчої влади, працівників органів місцевого самоуправління, школярів і студентів тощо;

- розроблення і фронтальне впровадження антикорупційних стандартів роботи працівників публічного сектору національних економік;

- застосування виключно кримінальної відповідальності за корупційні дії у таких найбільш схильних до корупції сферах як: державні фінанси, управління природними ресурсами, користування надрами, адміністративні послуги (видача дозволів, ліцензій тощо), державні закупівлі, податкова система та митна справа, освіта й охорона здоров'я та освіта.

У сукупності усі зазначені заходи не тільки сприятимуть подальшій розбудові глобальної антикорупційної системи, але й забезпечать більш скоординовану і злагоджену координацію спільних зусиль держав у подоланні такого ганебного і загрозливого для глобального соціуму явища як транснаціональна корупція.

Висновки до розділу 3

1. На основі використання системи макроекономічних індикаторів 47 країн світу у період 2011-2021 рр. (ВВП у фактичних цінах, індекс споживчих цін, безробіття, індекс роздрібною торгівлі, індекс промислового виробництва, державний борг, сальдо

поточного рахунку, чиста міжнародна інвестиційна позиція, ціна на нерухоме майно, частка тіньової економіки у ВВП), способом застосування програмного пакету даних Statistica авторкою проведено їх кластеризацію за методами Уарда, одиничного й повного зв'язку, середнього відхилення квадратів, незваженого попарного середнього та зваженого попарного середнього. На основі виділення шести кластерів держав проведено багатофакторний регресійний аналіз однієї країни з кожного кластеру, яка знаходиться найближче до центру кожного кластеру і може представляти усю вибірку країн. Результати аналізу з використанням різних типів рівнянь (поліноміального, степеневого, експоненціального, логарифмічного) підтвердили найбільший вплив на тінізацію економік країн усіх кластерів (окрім Бразилії) показника рівня безробіття. Даний фактор як у дво-, так і багатофакторній моделі негативно впливає на ВВП, а його зменшення призводить до стрімкого зростання результуючого показника.

2. Сучасний інструментарій детінізації глобальної бізнес-діяльності пов'язаний з формуванням сприятливих організаційно-економічних, інституційних і податкових умов для дотримання економічними суб'єктами різних країн суворих вимог щодо прозорості фінансово-господарської діяльності та руху коштів на банківських рахунках, протидії незаконному виведенню коштів за кордон та «розмиванню» податкової бази, відмиванню «брудних» грошей та переміщенню корпоративних прибутків до низькоподаткових юрисдикцій, а також маніпулюванню трансфертними цінами при внутрішньофірмових поставках товарів і послуг. Специфіка його застосування вирішальною мірою залежить як від рівня соціально-економічного розвитку країн, так і особливостей пануючих у державах політичних режимів, секторальної структури їх національних економік, зовнішньоторговельної і виробничо-інвестиційної діяльності, рівня розвитку міждержавного співробітництва у цій сфері тощо.

3. Інституційні механізми детінізації глобальної бізнес-діяльності мають чітко виражений поліструктурний і багаторівневий характер, який охоплює диверсифіковані інструменти фінансового моніторингу та протидії незаконному транскордонному виведенню грошових ресурсів в офшорні юрисдикції, що реалізуються на національному, регіональному і наднаціональному рівнях. Попри відсутність єдиної глобальної інституції у сфері детінізації глобальної бізнес-діяльності Група Світового банку, Європейська комісія, ОЕСР, Група розроблення

фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та інші організації реалізують нині широкий спектр ініціатив у царині детінізації доходів бізнес-структур, інвестуванню капіталу через «оболонкові» фірми, залученню іноземного кредитного капіталу з подальшим банкрутством компаній, маніпулюванню з митною вартістю товарів та ін.

4. Податкові механізми детінізації глобальної бізнес-діяльності найбільшою мірою зорієнтовані нині на суттєве зменшення рівня адміністративного і податкового тиску на неї, а також значне спрощення самої процедури оподаткування прибутків компаній і фірм. При цьому найбільшу ефективність демонструють такі заходи як: розкриття інформації щодо власників банківських рахунків та руху коштів на них; оподаткування фінансових трансакцій економічних суб'єктів; податкові амністії; формування публічних реєстрів кінцевих бенефіціарів національних капітальних активів; регулювання діяльності контрольованих іноземних компаній; зарахування доходів зарубіжних компаній, контрольованих резидентами, у загальні доходи останніх; реалізація країнами положень Директив Європейського Союзу ATAD I та ATAD II; запровадження державами автоматизованих систем податкових перевірок суб'єктів господарювання та аналізу поданої ними податкової інформації тощо.

5. У глобальних умовах корупція завжди стає невід'ємним компонентом стратегій авторитарних правлячих еліт, що перетворює її у самовідтворювальний і самопідтримувальний механізм узурпації влади та встановлення в окремих країнах жорстких авторитарних (а подекуди й відверто тоталітарних) політичних режимів. Цьому значною мірою сприяли західні багатонаціональні підприємства, котрі з початку 1960-х років стали головними світовими експортерами корупційних бізнес-практик та втягнули у їх злочинний «вир» багатьох членів національних урядів постколоніальних держав та країн, що розвиваються. З початку ж 1990-х років транснаціональна корупція переходить на якісно вищий щабель свого розвитку у зв'язку зі стрімким поширенням її «щупальців» і на держави постсоціалістичного табору.

6. Хоча формування глобальної інституційної системи боротьби з корупційними правопорушеннями сягає своїм корінням ще другої половини 1940-х років, однак найбільш потужного імпульсу розвитку вона отримує вже у першій чверті XXI ст. під впливом динамічної діджиталізації економічної діяльності,

підвищення рівня її транспарентності, переходу світової спільноти до розбудови соціально-економічної формації глобального типу, а також значного посилення ролі засобів масової інформації та громадянського суспільства у політичному житті західних держав. Станом на сьогодні у світі вже сформовано доволі розгалужену систему інституціоналізації світової антикорупційної політики, котра заклала базові основи щодо класифікації видів корупційних злочинів і кримінально караної корупції; конкретизації механізмів боротьби з транснаціональною корупцією на основі єдиних стандартів для внутрішніх законів; законодавчих й адміністративних заходів попередження і виявлення корупції серед публічних посадових осіб; заходів антикорупційного співробітництва на міжнародному рівні; компенсації матеріальних і нематеріальних збитків від корупційних дій тощо.

7. На сьогодні у світі реалізуються американська, континентально-європейська й азійська моделі антикорупційної політики. Вони суттєво відрізняються між собою за масштабами і структурою корупційної діяльності; ступенем і формами її впливу на соціально-економічний розвиток держав; рівнем диверсифікованості інституційної системи антикорупційної політики; пріоритетними напрямками, домінуючими механізмами й інструментами її реалізації тощо. Між тим, за умов поглиблення процесів транснаціоналізації корупційної діяльності спостерігається конвергенція їх окремих елементів і механізмів, що закладає базові основи розбудови глобальної антикорупційної політики.

8. Нинішні перспективи антикорупційної детінізації світового господарства слід пов'язувати насамперед із впровадженням на корпоративному рівні системи антикорупційного комплаєнс-контролю та фронтальної імплементації блокчейн-технологій на усіх структурних рівнях управління компаніями і фірмами; заснуванням незалежного від національних урядів слідчого органу глобального типу з широкими функціональними повноваженнями щодо проведення антикорупційних розслідувань відносно представників національних урядів держав та суб'єктів міжнародного бізнесу; кардинальним реформуванням міжнародних валютно-фінансових організацій в частині наділення їх функціональними компетенціями у сфері фінансування проєктів технічної допомоги країнам у сфері попередження і боротьби з корупцією; посиленням наднаціонального моніторингу і контролю у сфері міжнародної торгівлі цінними паперами та встановлення цінових паритетів; удосконаленням міжнародних

антикорупційних стандартів та їх максимально повною імплементацією у національні правові системи; значним посиленням кримінальної відповідальності за протиправне збагачення та відмивання доходів, отриманих корупційно-злочинним шляхом; включенням до країнових рейтингів міжнародної конкурентоспроможності показника антикорупційної ефективності як фактору нарощування міжнародного авторитету і міжнародного бренду держави; запровадженням ризик-орієнтованого планування діяльності найбільш соціально значущих секторів національних економік з системною оцінкою притаманних їм корупційних ризиків та розробленням для кожного сектору конкретних дій щодо боротьби з корупцією; розробленням і фронтальним впровадженням антикорупційних стандартів роботи працівників публічного сектору національних економік та ін.

Основні результати розділу опубліковані у роботах авторки [214; 218].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової задачі щодо визначення природи і рушійних сил тінізації глобальної економіки, її організаційно-інституційних форматів та механізмів контролю. Це дало авторці змогу сформулювати ряд висновків теоретичного та практичного значення:

1. Розвиваючись на трансдисциплінарній основі, теорія тіньової економіки охоплює нині економічний, політологічний, соціальний, культурологічний, управлінський, обліково-статистичний та багато інших підходів, котрі через призму власного наукового об'єкту формують доволі відмінні концептуальні підходи до розуміння причин їх генезису і факторів поширення. Хоча науковий інтерес до даної проблеми і був первинно пов'язаний з дослідженням феномену тіньової економіки та її місця у структурі національних економік і світового господарства, нині основний дослідницький інтерес зарубіжних і вітчизняних учених концентрується на питаннях щодо об'єктивних причин тінізації економічної діяльності, комплексної оцінки її структурної динаміки та структурування інституційних й організаційно-економічних форм, а також ранжування держав за масштабами тінізації національних економік.

2. Процеси тінізації економічної діяльності у сучасних умовах перебувають під потужним системоформуючим впливом дії факторів глобального середовища. З одного боку, воно визначає мотиваційні установки суб'єктів господарювання різної національної належності щодо проведення тіньових економічних операцій, а також загальну політико-правову, економічну, соціально-культурну й інформаційно-комунікаційну ауру їх діяльності; а з другого – вимагає від економічних агентів враховувати середовищні фактори при розробленні й імплементації своїх корпоративних стратегій і бізнес-моделей. Залежно від характеру впливу на структурну динаміку глобального економічного розвитку, у системі факторів тінізації фінансово-господарської діяльності можна виокремити дві їх групи: змінно-кон'юнктурні і постійно діючі; а залежно від рівня соціально-

економічного розвитку країн, матеріального добробуту їх населення та запроваджуваних державою регуляторних обмежень бізнес-діяльності, універсальними є чотири групи середовищних факторів його розширення у глобальних умовах – політико-правові, економічні, соціально-культурні й інформаційно-комунікаційні.

3. Широке залучення тіньової банківської системи в обслуговування тіньових економічних операцій є можливим з причин породжуваних нею системних ризиків фінансової діяльності: проциклічності діяльності; нерегульованого левериджу; необмеженої емісії ліквідності; масштабних позабалансових операцій по багаторазовій перезаставі боргових зобов'язань; надмірної складності посередницьких кредитних ланцюгів; нетранспарентності процесу трансформації термінів виконання боргових зобов'язань; високого ступеня взаємозв'язків усіх інститутів тіньового банкінгу у процесі трансформації кредитних зобов'язань, їх сек'юритизації та отримання фондування. Окрім того, багаторівнева процедура трансформації термінів боргових зобов'язань забезпечує тіньовим банкам практично необмежені можливості перерозподілу кредитних ризиків та створення видимості безпечного інвестування коштів. Результатом подібного роду перерозподілу стає значне посилення нестійкості тіньових банківських структур, підвищення їх ризикового профілю та посилення залежності тіньових банків від діючих на грошовому ринку умов.

4. Глобальні умови функціонування транснаціонального наркобізнесу та його великомасштабна діяльність у форматі надзвичайно дохідної сфери глобальної індустрії максимізують прибутки наркокартелів та стимулюють процеси відмивання отриманих у даній індустрії грошей через розгалужені системи легалізації злочинних доходів, масштабну офшоризацію операцій та активне використання легальних бізнес-структур і глобальної інфраструктури для прикриття власної протизаконної діяльності. Це вже дало змогу транснаціональному наркобізнесу розбудувати в останні десятиліття тіньову фінансову систему, яка активно і безкарно використовується ним в якості важливого інституційного каналу проникнення в економіку будь-якої держави чи

регіону світу, переміщення й інвестування своїх доходів у будь-якій точці планети, а також реінвестування отриманих від реалізації наркотиків доходів у їх розширене виробництво. Діяльність транснаціонального наркобізнесу створює колосальні загрози міжнародній економічній безпеці та системі міжнародного порядку, «підживлюючи» глобальну тіньову економіку кримінальними доходами та спричиняючи опір міжнародним зусиллям у царині боротьби з організованою злочинністю.

5. В основі офшоризації бізнес-операцій багатонаціональних підприємств лежить ключова економічна суперечність сучасного етапу світогосподарського розвитку, а саме: між зростаючою глобалізацією господарських операцій та збереженням значних організаційно-економічних й інституційно-регуляторних відмінностей у національних умовах ведення фінансово-господарської діяльності. Офшорні операції глобального бізнесу операції формують тіньовий сектор глобальної економіки каналами трансфертного ціноутворення на внутрішньо-корпоративні поставки товарів, послуг й активів багатонаціональних підприємств, купівлі податкових угод, податкових відстрочок платежів, зміни локалізації штаб-квартир БНП, застосування компаніями «податкових гібридів», використання компаній спеціального призначення та «оболонкових» компаній тощо. Це справляє украй негативний вплив на якісні кондиції національних податкових системи у формі їх деформації та значного зменшення вартісних обсягів податкових надходжень до державних бюджетів усіх рівнів. Зазначені інструменти стали в останні десятиліття невід'ємним компонентом глобальної тіньової економіки на основі акумулювання глобальних фінансових активів та інтеграції фінансових ресурсів приймаючих країн у глобальний фінансовий ринок способом опосередкованого вилучення інвестиційного капіталу, репатріації прибутків за кордон та реалізації спекулятивних операцій на облігаційних ринках.

6. Реалізовані на сьогодні ініціативи окремих держав, їх об'єднань, регіональних інтеграційних угруповань та міжнародних організацій у царині законодавчого і податкового регулювання процесів детінізації глобальної економіки хоча й здатні певною мірою пом'якшити негативні наслідки тіньових

економічних операцій, однак не зможуть у найближчий період повністю їх подолати. Це вимагає реалізації державами рішучих заходів у сфері системної діджиталізації національних податкових систем країн; поширення норм мінімального корпоративного оподаткування доходів БНП на компанії тих сфер глобальної економічної діяльності, котрі характеризуються значними міжрегіональними диференціаціями у ставках прибуткового оподаткування за юрисдикціями реєстрації і господарської діяльності структурних підрозділів БНП; створення державами глобального реєстру багатства, чіткої ідентифікації у ньому кінцевих власників усіх світових активів та запровадження на його основі податку на багатство; запровадження країнами механізму транскордонного оподаткування фінансових операцій; розбудови державами загальної консолідованої бази корпоративного оподаткування; конвергенції національних політик держав у сфері транскордонного оподаткування цифрових послуг; поглиблення міждержавного співробітництва у сфері автоматичного обміну податковою інформацією на основі міжнародного стандарту CRS та його поширення на ринковий обіг криптоактивів.

7. Корупційний компонент тінізації глобальної економіки за масштабами свого поширення і ступенем негативного впливу на структурну динаміку світогосподарського розвитку репрезентує нині одну з найбільш серйозних і складних для вирішення проблему. Антикорупційна детінізація світового господарства пов'язана з реалізацією комплексних заходів у сфері впровадження на корпоративному рівні системи антикорупційного комплаєнс-контролю; фронтальна імплементація блокчейн-технологій на усіх структурних рівнях управління компаніями і фірмами; заснування незалежного від національних урядів слідчого антикорупційного органу глобального типу; запровадження ризик-орієнтованого планування діяльності найбільш соціально значущих секторів національних економік; системна оцінка притаманних їм корупційних ризиків та розроблення для кожного сектору конкретних дій щодо боротьби з корупцією; удосконалення міжнародних антикорупційних стандартів та їх максимально повна імплементація у національні правові системи та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 10 самых больших финансовых скандалов в одном флаконе. Big4. 15.09.2017 г. URL: http://big4.com.ua/news/top-10_accounting_scandals.html
2. 2022 Anti-Bribery and Corruption Benchmarking Report. Kroll, 2022.
3. Addressing the Tax Challenges arising from the Digitalization of the Economy. OECD, 2021.
4. Agencies with the most revolvers. OpenSecrets. Overview. URL: <https://www.opensecrets.org/revolving/>
5. Altshuler R., Grubert H. Repatriation Taxes, Repatriation Strategies and Multinational Financial Policy. Journal of Public Economics. 2003. Vol 87. Issue 1. P. 73-107.
6. Álvarez-Martínez M. T., Barrios S., d'Andria D., Gesualdo M., Nicodeme G., Pycroft J. How large is the corporate tax base erosion and profit shifting? A general equilibrium approach. Economic Systems Research. 2022. Vol. 34. Issue 2. P. 167-198.
7. Americans' Spending on Illicit Drugs Nears \$150 Billion Annually; Appears to Rival What Is Spent on Alcohol. Rand Corporation, August 20, 2019. URL: <https://www.rand.org/news/press/2019/08/20.html>
8. Andielic J. Tax Evasion Statistics: Just How Damaging Is it to Not Pay Your Taxes? Fortunly, July 9, 2019. URL: <https://fortunly.com/statistics/tax-evasion-statistics/#gref>
9. Annual prevalence of the use of cannabis, cocaine, opioids, opiates, amphetamine-type stimulants and «ecstasy» by region and globally, 2019. URL: <https://www.unodc.org/>
10. Asen E. Financial Transaction Taxes in Europe. 4 February 2021. URL: <https://taxfoundation.org/financial-transaction-taxes-europe-2021>.
11. Asen E. The Decline of Corporate Tax Rates since 1980. Tax Foundation. 2021. URL: <https://taxfoundation.org/publications/corporate-tax-rates-around-the-world/#Trends>

12. At a glance. \$483 billion is lost to tax havens a year. URL: <https://taxjustice.net/wp-content/uploads/2021/11/At-a-glance-State-of-Tax-Justice-2021.pdf>
13. Azevêdo: E-commerce must be a force for inclusion. URL: https://www.wto.org/english/news_e/spra_e/spra264_e.htm
14. Barthel F., Busse M., Neumayer E. The impact of double taxation treaties on foreign direct investment: Evidence from large dyadic panel data. *Contemporary Economic Policy*. 2010. Vol. 28. No. 3. P. 366-377.
15. Bastiat F. *Harmonies of Political Economy*. Edinburgh, 1880.
16. Baumol W. J., Blinder A. *Macroeconomics: Principles and Policy*, South-Western Publishing, Cincinnati, OH. 2008
17. Beer S., Loeprick J. The Cost and Benefits of Tax Treaties with Investment Hubs: Findings from Sub-Saharan Africa. IMF Working Paper WP/18/227. International Monetary Fund. 2018.
18. Binding J., Purnhagen K. Regulations on E-Commerce Consumer Protection Rules in China and Europe Compared – Same but Different? *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*. 2011. Vol. 2. P. 186-194.
19. Boeke H. J. *Economics and Economic Policy of Dual Societies*. New York: Institute of Pacific Relations. 1953.
20. Burroughes T. OECD Data Puts Global Offshore Wealth At \$11.3 Trillion. *Family Wealth Report*, July 2, 2020. URL: <https://www.familywealthreport.com/article.php?id=187837&page=0#.YrSxyOxBzIU>
21. *Business against corruption a framework for action*. United Nations Global Compact, Transparency International, 2011.
22. Carey H.C. *The Principles of Social Science*. Philadelphia, 1985.
23. Cassel D., Cichy U. *The Shadow and Economic Policy in East and West: A Comparative System Approach / The Unofficial Economy. Consequences and Perspectives in Different Economic Systems*. Gower, 1987.
24. Castells M., Portes, A. World underneath: the origins, dynamics and effects of the informal economy. In *The Informal Economy: studies in advanced and less*

developing countries, edited by A. Portes, M. Castells and L. Benton. Baltimore: John Hopkins University Press. 1989.

25. Challenging Men's Demand for Prostitution in Scotland. Women's Support Project / M. Farley et al. 2008.

26. Choo D. Parliament in brief: 4 things you need to know. July 5 2022. URL: <https://www.todayonline.com/singapore/parliament-brief-4-things-you-need-know-1936671>

27. Claessens S., Ratnovski L. What is Shadow Banking? IMF Working Paper / 14 / 25, 2014.

28. Cobham A., Janský P. Measuring misalignment: The location of US multinationals' economic activity versus the location of their profits. ICTD Working Paper 42. November 2015.

29. Cobham A., Janský P. Measuring Misalignment: The Location of US Multinationals' Economic Activity versus the Location of their Profits. Development Policy Review. 2017. No. 37 (1). P. 91-110.

30. Combating Corruption. The World Bank. Oct. 19, 2021 URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/anti-corruption>

31. Commission Staff Working Document. Annual Report on Taxation 2022. Review of taxation policies in EU Member States. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.

32. Controlled Foreign Company (CFC) Rules. OECD. URL: <https://qdd.oecd.org/data/CFC/.ALL>

33. Corporate and Indirect Tax Rate Survey. KPMG, 2007. URL: www.kpmg.com

34. Corporate and Indirect Tax Rate Survey. KPMG, 2011. URL: www.kpmg.com

35. Corporate Tax Haven Index – 2021 Results. URL: <https://cthi.taxjustice.net/en/https://cthi.taxjustice.net/en/>

36. Corporate tax rates table. KPMG, 2021. URL: <https://home.kpmg/xx/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online/corporate-tax-rates-table.html>.

37. Corporate Tax Statistics. First Edition. OECD. January 2019.

38. Corporate Tax Statistics. Third Edition. OECD, 2021. URL: www.oecd.org/tax/tax-policy/corporate-taxstatisticsdatabase.htm.
39. Corruption Perception Index. URL: <https://www.transparency.org>
40. Corruption Perceptions Index 2015. More Than 6 Billion People Live in Countries with a Serious Corruption Problem. Lowest Scorers Characterized by Bloody and Entrenched Conflict. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2015>
41. Cracking Down on Corruption. The EU's first anti-fraud prosecutor reflects on the challenges of tackling transnational crime. Finance & Development. December 2020. P. 52-53.
42. Crawford S., Ostrom E. A Grammar of Institutions. American Political Science Review. 1995. Vol. 89. №3. September.
43. Crazy for crypto but allergic to risk? McKinsey&Company. 1 December 2021. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/coronavirus-leading-through-the-crisis/charting-the-path-to-the-next-normal/crazy-for-crypto-but-allergic-to-risk>.
44. Criminal Penalties. URL: <https://complianceconcourse.willkie.com/resources/anti-bribery-and-corruption-enforcement-fines-penalties-and-sanctions/>
45. Сяомей Л. Малый и средний бизнес в условиях глобализации мировой экономики. Вестник ГГТУ им. П. О. Сухого. 2014. №2. С. 102-108.
46. Dahlman C. J. The Problem of Externality. The Journal of Law and Economics. 1979. Volume 22. Number 1.
47. Dau L. A., Cuervo-Cazurra A. To formalize or not to formalize: entrepreneurship and pro-market institutions. Journal of Business Venturing. 2014. Vol. 29. P. 668-686.
48. De Soto H. The Mystery of Capital: why capitalism triumphs in the West and fails everywhere else. London: Black Swan. 2001.
49. De Soto H. The Other Path. The Invisible Revolution in the Third World. N.Y., 1989.
50. Deléchat C., Medina L. What Is the Informal Economy? Having fewer workers outside the formal economy can support sustainable development. Finance & Development. December 2020. P. 54-55.

51. Dikhanov Y. Trends in Global Income Distribution, 1970-2000, and Scenarios for 2015. Human Development Report Office Occasional Paper. World Bank, 2005.
52. Dowd Ch. Financial Transactions Taxes Around the World. Report. 21 September 2020. URL: <https://cepr.net/report/financial-transactions-taxes-around-the-world/>
53. Eckaus R. S. The Factor Proportions Problem in Underdeveloped Countries. American Economic Review. 1955. №45 (2). P. 539-565
54. Economic Governance: the organization of cooperation. The Prize in Economic Sciences 2009. Information for the Public. URL: <http:kva.se>
55. Economic Outlook, 1, OECD Publishing, Paris. 2020. URL: <https://doi.org/10.1787/0d1d1e2e-en>
56. Economic Report of the President Together with The Annual Report of the Council of Economic Advisers. April 2022.
57. Emanuel M. A., Haughton A. Y. The Cannabis Economy: Will the region move with the global trends? Caribbean export outlook. 2020. Third Edition. P. 68-71.
58. Emergency Economic Stabilization Act of 2008 (EESA). PUBLIC LAW 110–343—OCT. 3, 2008. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-110publ343/pdf/PLAW-110publ343.pdf>
59. Enste D. H. The shadow economy in industrial countries. IZA. URL: <https://wol.iza.org/articles/shadow-economy-in-industrial-countries/long>
60. Enste D., Schneider F. Increasing Shadow Economies all over the World-Fiction or Reality? IZA Discussion Paper. 1998. №26.
61. Estimating Illicit Financial Flows Resulting from Drug Trafficking and Other Transnational Organized Crimes, Research report. UNODC. Vienna, 2011.
62. European Commission. Press release – State aid: Ireland gave illegal tax benefits to Apple worth up to 13 billion euro. 2016.
63. European Systemic Risk Board. EU Non-bank Financial Intermediation Monitor. 2020.
64. European Union Serious and Organized Crime Threat Assessment (SOCTA) 2021. A corrupting influence: the infiltration and undermining of Europe's economy and

society by organized crime. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2021.

65. Exchanges of information under the AEOI Standard (as of 12 May 2022). OECD, 2022. URL: <https://www.oecd.org/tax/transparency/documents/AEOI-exchanges.pdf>

66. Fact Sheet: Corporate Tax Inversion. Americans for Fairness. URL: <https://americansfortaxfairness.org/tax-fairness-briefing-booklet/fact-sheet-corporate-tax-inversions/>

67. Fei J., Ranis G. A. Theory of Economic Development. American Economic Review. 1961. №51 (4). P. 533-565.

68. Feige E. How big is the Irregular Economy? Challenge. 1979. Vol. 6. №22. P. 5-13.

69. Feige E. L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach. World Development. 1990. Vol. 18 (7). P. 981-1002.

70. Feige E. L. The Underground economies. Tax evasion and information distortion. Cambridge: Cambridge University Press. 2007.

71. Ferreira M. A., Matos P., Pires P. Asset Management within Commercial Banking Groups: International Evidence. The Journal of Finance. 2018. Vol. 73. No. 5. P. 2181-2227.

72. Financial Stability Board. Thematic review on the Implementation of the FSB Policy Framework for Shadow Banking entities. Financial stability Board, 2016.

73. Fixed Income Outstanding. SIFMA. URL: <https://www.sifma.org/resources/research/fixed-income-chart/>

74. Franzoni, F. and Giannetti, M. Costs and Benefits of Financial Conglomerate Affiliation: Evidence from Hedge Funds. Journal of Financial Economics. 2019. Vol. 134. Issue 2. P. 355-380.

75. GDP (current US\$). The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

76. Global Assets under Management set to rise to \$145.4 trillion by 2025. PwC. URL: <https://www.pwc.com/ng/en/press-room/global-assets-under-management-set-to-rise.html>
77. Global E-commerce Sales Surged to \$29 Trillion. UNCTAD, March 29, 2019. URL: <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2034>
78. Global economic prospects. The World Bank, January 2019. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/31066>
79. Global Illicit Drug Trends 2002. Statistics. ODCCP Studies on Drugs and Crime. New York, 2002.
80. Global Monitoring Report on Non-Bank Financial Intermediation 2019. Financial Stability Board. 19 January 2020.
81. Global Monitoring Report on Non-Bank Financial Intermediation 2021. Financial Stability Board. 16 December 2021.
82. Global Shadow Banking Monitoring Report 2015. Financial Stability Board. 12 November 2015.
83. Global Wealth 2020: The Future of Wealth Management. 20th Edition. A CEO Agenda. Boston Consulting Group, June 2020.
84. Glossary: Special-purpose entity (SPE). Eurostat Statistics Explained. URL: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary: Special-purpose_entity_\(SPE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary: Special-purpose_entity_(SPE)).
85. Goksu E. B., Bikoi T., Gobin P. H. Special Purpose Entities Shed Light on the Drivers of Foreign Direct Investment. March 25, 2022. URL: <https://blogs.imf.org/2022/03/25/special-purpose-entities-shed-light-on-the-drivers-of-foreign-direct-investment/#>
86. Gupta M. R., Chakraborty B. Human Capital Accumulation and Endogenous Growth in a Dual Economy. Hitotsubashi Journal of Economics. 2006. №47 (2). P. 169-195.
87. Gutmann P. M. The Subterranean Economy. Financial Analysts Journal. 1977. Vol. 33. No. 6 (Nov.-Dec. 1977).

88. Hart K. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *The Journal of Modern African Studies*. 1973. Vol. 11, No. 1. P. 61-89.
89. Hazans M. Informal Workers Across Europe: Evidence from 30 Countries. IZA DP, No. 5871, July 2011. URL: <http://ftp.iza.org/dp5871.pdf>.
90. Hines J., Hubbard R. G. Coming Home to America: Dividend Repatriations by US Multinationals. *Taxation in the Global Economy*, Chicago: University of Chicago Press. 1990. P. 161-200.
91. Houlder V., Pickard J., Lucas L., Jopson B. Starbucks to pay GBP 20 m UK corporate tax. *Financial Times*, 2012.
92. Hughes V. Effective Marketing Tactics for Cannabis Businesses. *Cannabis Packaging*. February 05, 2021. URL: <https://www.packagingdigest.com/cannabis/effective-marketing-tactics-cannabis-businesses>
93. Informal Economy Sizes. Informal Economy Size as a Percentage of GDP. The World Bank. URL: <https://www.worldeconomics.com/Informal-Economy/>
94. Ivanyna M., Moumouras A., Rangazas P. The Culture of Corruption, Tax Evasion, and Economic Growth. *Economic Inquiry*. 2016. Vol. 54 (1). P. 520-542.
95. Janský P., Palanský M. Estimating the scale of profit shifting and tax revenue losses related to foreign direct investment. *International Tax and Public Finance*. 2019. No. 26. P. 1048-1103.
96. Japan Corruption Report 2018. Business anti-corruption Portal. URL: <https://www.business-anti-corruption.com>
97. Joint Organisations Data Initiative. Econdb. URL: <https://www.econdb.com/main-indicators?country=DE&dateEnd=2022-01-01&dateStart=2020-01-01&freq=Y&tab=country-profile>
98. Kalecki M. *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy 1933-1970*. Cambridge University Press. 1971.
99. Kanbur R. Conceptualising Informality: Regulation and Enforcement. IZA Discussion Paper. No. 4186, May 2009.

100. Keig D. L., Brouthers L. E., Marshall V. B. Formal and Informal Corruption Environments and Multinational Enterprise Social Irresponsibility. *Journal of Management Studies*. 2015. Vol. 52 (1). P. 89-116.

101. Khalatur S., Stachowiak Z., Zhylenko K., Honcharenko O., Khalatur O. Financial instruments and innovations in business environment: European countries and Ukraine. *Business Perspectives*. 2019. Volume 16. Issue №3. P. 275-291.

102. Klein A. What is a financial transaction tax? Policy 2020 Brookings, March 27, 2020. URL: <https://www.brookings.edu/policy2020/votervital/what-is-a-financial-transaction-tax-2/>

103. Kodres L. E. Shadow Banks: Out of the Eyes of Regulators. Many financial institutions that act like banks are not supervised like banks. *Finance & Development*. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/pdf/kodres-shadow-banking.pdf>

104. Korruptionens struktur i Sverige. «Den korrupte upphandlaren» och andra fall om mutor, bestickning och maktmissbruk. Rapport 2007:21. URL: https://bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f1800010086/1371914725742/2007_21_korruptionens_struktur.pdf

105. KPMG существенно ухудшило качество аудиторских проверок британских компаний – регулятор. Аудит, 19 июня 2018 г. URL: <https://www.audit-it.ru/news/audit/953457.html>

106. Kuhn T. S. *The Structure of Scientific Revolutions*. Second Edition. *International Encyclopedia of Unified Science*. Volume 2. Number 2. Enlarged. URL: <https://www.lri.fr/~mbl/Stanford/CS477/papers/Kuhn-SSR-2ndEd.pdf>

107. Largest cannabis companies by market cap. URL: <https://companiesmarketcap.com/cannabis/largest-cannabis-companies-by-market-cap/>

108. Leading countries in offshore business services worldwide in 2021. Statista. The Statistical Portal. URL: <https://www.statista.com/statistics/329766/leading-countries-in-offshore-business-services-worldwide/>

109. Lewis W. A. *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*. Manchester School. 1954. №22. P. 139-191.

110. Libman A. International Experience of Tax Optimization – The Role of Tax Competition and Offshores in Global Economy. Munich Personal RePEc Archive. MPRA Paper No. 17042, 2004.

111. Lippert O., Walker M. The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact. Vancouver, B. C., The Frazer Institute, 1997.

112. Lipton D. Shining a Light. Bringing money out of the shadows means improving governance. Finance & Development, September 2019. P. 4.

113. Loayza N. V. The economics of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, Elsevier. 1996. Vol. 45 (1). P. 129-162.

114. Lobbying Data Summary. Total Spending & Lobbyists. URL: <https://www.opensecrets.org/federal-lobbying>

115. Macrotrends – The Premier Research Platform for Long Term Investors. URL: <https://www.macrotrends.net>

116. Mapping global capital markets: Fifth annual report. McKinsey&Company, October 2008.

117. Marilyn C., Chen M. A. Globalization and the informal economy: how global trade and investment impact on the working poor. WIEGO, May 2001. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_122053.pdf

118. Maskell J. Post-employment, «revolving door», laws for federal personnel. Report. Congressional research service (CRS). 07 Jan. 2014. URL: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R42728.pdf>

119. Meagher K. Identity Economics: social networks and the informal economy in Nigeria. New York: James Currey. 2010.

120. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Papers WP/18/17. IMF, 2018.

121. Medina L., Schneider F. Shedding Light on the Shadow Economy: A Global Database and the Interaction with the Official One. CESifo Working Paper No. 7981. December 2, 2019, 2nd version.

122. Melnik T., Reznikova N., Melnychenko S. The conceptual framework for the operation of financial systems in the context of global structural transformations of business models of banking. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 No. 4. P. 148-154.

123. Mill J. S. *Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*. L., 1900.

124. Minimum corporate taxation. EU, 2021. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation-1/minimum-corporate-taxation_en.

125. Mises L. *Human Action. A Treatise on Economics*. URL: https://cdn.mises.org/Human%20Action_3.pdf.

126. More than 60 per cent of the world's employed population are in the informal economy. ILO, 30 April 2018. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_627189/lang--en/index.htm

127. NASDAQ. URL: <https://www.newcannabisventures.com/cannabis-stock-ipos-and-new-issues/>

128. Nath R. D., Chowdhury H. A. Shadow banking: a bibliometric and content analysis. December 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/355006750_Shadow_banking_a_bibliometric_and_content_analysis

129. Nominal GDP driven by digitally transformed and other enterprises worldwide from 2018 to 2023 (in trillion U.S. dollars). Statista. The Statistics Portal. URL: <https://www.statista.com/statistics/1134766/nominal-gdp-driven-by-digitally-transformed-enterprises/>

130. Noonan John T., Jr. *Bribes*. Macmillan Pub Co., 1984.

131. Number of high net worth individuals worldwide from 2010 to 2018, by region (in millions). Statista. The Statistics Portal. URL: <https://www.statista.com/statistics/263488/millionaires-worldwide-by-region/>

132. O'Leary N. Minimum corporation tax rate will not abolish competition, EU says. 22 December 2021. URL: <https://www.irishtimes.com/business/economy/minimum-corporation-tax-rate-will-not-abolish-competition-eu-says-1.4762047>

133. Occasional Paper Series. Non-bank financial intermediation in the euro area: implications for monetary policy transmission and key vulnerabilities. European Central Bank. Revised December 2021.

134. Ostrom E. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

135. *Paying Taxes – 2020. Overall Ranking and Data Tables*. PwC. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020/overall-ranking-and-data-tables.html>

136. *Pension Markets in Focus 2020*. OECD, 2020.

137. Pillay S., Kluvers R. *An Institutional Theory Perspective on Corruption: The Case of a Developing Democracy*. *Financial Accountability & Management*. 2014. Vol. 30 (1). P. 95-119.

138. Pozsar Z., Adrian T., Ashcraft A., Boesky H. *Shadow banking*. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, 2010. № 458.

139. Prebisch R. *Commercial Policy in the Under-Developed Countries*. *American Economic Review*. 1959. №2. P. 245-259.

140. *Prevention of Tax Treaty Abuse – Fourth Peer Review Report on Treaty Shopping. Inclusive Framework on BEPS: Action 6*. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. OECD, 2022.

141. *Proposal for a Council Directive implementing enhanced cooperation in the area of financial transaction tax*. Brussels, 14.2. COM (2013) 71 final. 2013.

142. Reznikova N., Bulatova O., Yatsenko O., Ivashchenko O. *Fiscal Instruments of Regulatory Competition in the Face of Challenges to Macroeconomic Stability During a Pandemic COVID-19*. *Economic of Development*. 2022. Vol. 21. No. 2. P. 35-41.

143. Robinson J. *The Accumulation of Capital*. L.: Macmillan. 1956.

144. Saavedra J., Chong A. *Structural reform, institutions and earnings: Evidence from the formal and informal sectors in urban Peru*. *Journal of Development Studies*. 1999. No. 35 (4). P. 95-116;

145. Say J. B. *Cours complet d'économie politique pratique*. P., 1926.

146. Say J.-Baptiste. A Treatise on Political Economy; or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth. Batoche Books Kitchener, 2001. URL: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/say/treatise.pdf>

147. Sayidah H., Assagaf A. Tax amnesty from the perspective of tax official. *Cogent Business & Management*. 2019. No. 6. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/23311975.2019.1659909?needAccess=true&role=button>

148. Schneider F. Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome? / F. Schneider. Brand-staetter H., Güth W.: *Essays on Economic Psychology*. – Berlin: Springer Publishing Company, 1994. P. 193- 212.

149. Schneider F. The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? Johannes Kepler University of Linz and IZA. Discussion Paper No. 6423. 2012.

150. Schneider F., Enste D. Hiding in the Shadows. The Growth of the Underground Economy. IMF, March 2002. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues30/>

151. Senior N.W. *Political Economy*. London, 1850.

152. Sexual exploitation and prostitution and its impact on gender equality. Study. Directorate General for internal Policies, Policy Department C: Citizens` Rights and Constitutional Affairs Gender Equality. 2014. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/493040/IPOL-FEMM_ET\(2014\)493040_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/493040/IPOL-FEMM_ET(2014)493040_EN.pdf)

153. Shaxson N. Tackling Tax Havens. *Finance & Development*. 2019. Vol. 56. No. 3. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2019/09/tackling-global-tax-havens-shaxon.htm>

154. Slavnic Z. Political economy of informalisation. *European Societies*. 2010. Vol. 12. P. 3-23.

155. Status. Opportunities and Challenges of BRICS E-commerce. Vienna, UNIDO International Trade Centre, 2017.

156. Stiglitz J., Tucker T., Zucman G. The Starving State. Why Capitalism's Salvation Depends on Taxation. *Foreign Affairs*. January/February 2020.

157. Stoliarchuk Y., Tokar V., Turolev G., Vodianka L., Shterma T. Offshore Economy Tendencies and Challenges: Case Study of Ukraine. *Financial and Credit Activity. Problems of Theory and Practice*, 2021. 4(39). P. 335-348.

158. Stoliarchuk Y., Poruchnyk A., Kolot A., Mielcarek P., Ilnytsky D. Global economic crisis of 2020 and a new paradigm of countercyclical management. *Problems and Perspectives in Management*, Volume 19 2021, Issue #1. P. 397-415.

159. Table 4. The Sums of all Value Gaps Identified in Trade Between 134 Developing Countries and All Global Trading Partners, 2009-2018, in USD Millions. Trade-Related Illicit Financial Flows in 134 Developing Countries 2009-2018. 2021 Report. *Global Financial Integrity*. 16 December 2021. URL: <https://gfintegrity.org/report/trade-related-illicit-financial-flows-in-134-developing-countries-2009-2018/>

160. Table 5. The Top Ten Largest Value Gaps Identified Among the 134 Developing Countries' Trade with all Global Trade. Trade-Related Illicit Financial Flows in 134 Developing Countries 2009-2018. 2021 Report. *Global Financial Integrity*. 16 December 2021. URL: <https://gfintegrity.org/report/trade-related-illicit-financial-flows-in-134-developing-countries-2009-2018/>

161. Table 6.3. U.S. International Financial Transactions for Direct Investment in Special Purpose Entities (SPEs). *International Data*. BEA. URL: <https://apps.bea.gov/iTable/iTable.cfm?reqid=62&step=6&isuri=1&tablelist=31007&product=1>

162. Tanzi V. Second (and More Skeptical) Look at the Underground Economy in the United States. *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington, Massachusetts: Lexington Books, 1982.

163. Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Administrative Guidance on the Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two). OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS. OECD, Paris. 2023. URL:

<https://www.oecd.org/tax/beps/agreed-administrative-guidance-for-the-pillar-two-globe-rules.pdf>

164. Taxation of the financial sector. EC, 2013. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/financial-transaction-tax_en

165. Tereshchenko O., Babiak N. Causality of Risks, Cost of Equity and Shading of the Enterprise Income. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. 6 (2). P. 61-68.

166. Tereshchenko O., Stetsko M., Tkachenko N., Babiak N. Determinants of interest rates on corporate debt. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2021. 4 (39). P. 264-275.

167. The Bleyzer Foundation. Current Reports 2019. URL: <http://www.bleyzerfoundation.org/macroeconomic-updates/current-reports>

168. The Deloitte International Wealth Management Centre Ranking 2021. Proving its worth in today's turbulent world. Fourth Edition. 2021.

169. The Economist Paradise lost Twilight of the tax haven. 2021. URL: <https://www.economist.com/financeand-economics/2021/06/01/twilight-of-the-tax-haven>

170. The Made in America Tax Plan. U. S. Department of the Treasury, 23 April 2021. URL: https://home.treasury.gov/system/files/136/MadeInAmericaTaxPlan_Report.pdf

171. The Productivity–Pay Gap. Economic Policy Institute, July 2019. URL: <https://www.epi.org/productivity-pay-gap/>

172. The retreat of the global economy. *Economist*, 28-th January 2017. P. 14-17.

173. The rise and rise of the global balance sheet: How productively are we using our wealth? Report. McKinsey & Company, November 15, 2021. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/the-rise-and-rise-of-the-global-balance-sheet-how-productively-are-we-using-our-wealth>

174. The State of Tax Justice 2021. Report. TJN, November 2021.

175. The Ten Principles of the UN Global Compact. Principle Ten: Anti-Corruption. URL: <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-10>

176. The Ultimate Civil Service Salary, Bonus and Benefits Guide 2022. URL: <https://blog.seedly.sg/civil-service-salary/>

177. These five countries are conduits for the world's biggest tax havens. The Conversation, July 24, 2017. URL: <https://theconversation.com/these-five-countries-are-conduits-for-the-worlds-biggest-tax-havens-79555>

178. Tooss M. Labor Force Change, 1950–2050. A century of change: the U.S. labor force, 1950–2050. URL: <https://www.bls.gov/opub/mlr/2002/05/art2full.pdf>

179. Top Lobbying Firms. URL: <https://www.opensecrets.org/federal-lobbying/top-lobbying-firms?cycle=a>

180. Total value of liabilities of Special Financial Institutions (SFIs) in the Netherlands from 2003 to 2018 (in million euros). Statista. The Statistic Portal. URL: <https://www.statista.com/statistics/604159/total-liabilities-of-sfis-in-the-netherlands/>

181. Trade and Development 2018. Power, Platforms and Free Trade Delusion. New York, Geneva, UNCTAD, 2018.

182. Trade-Related Illicit Financial Flows in 134 Developing Countries 2009-2018. 2021 Report. Global Financial Integrity. 16 December 2021.

183. Trade-Related Illicit Financial Flows in 135 Developing Countries: 2008-2017. Global Financial Integrity. March 2020.

184. Transnational Crime and the Developing World. Channing May. Global Financial Integrity, March 2017.

185. United Nations Convention against Corruption. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/index.html>

186. Uniting Against Corruption. A Playbook on Anti-Corruption Collective Action. UN Global Compact. United Nations, 2021.

187. Value of assets under management worldwide in selected years from 2002 to 2020 (in trillion U.S. dollars). Statista. The Statistic Portal. URL: <https://www.statista.com/statistics/323928/global-assets-under-management/>

188. Why fighting corruption is key to addressing the world's most pressing problems. World Economic Forum, December 5, 2022. URL:

<https://www.weforum.org/agenda/2022/12/why-fighting-corruption-is-key-to-addressing-the-world-s-most-pressing-problems/>

189. Women and men in the informal economy: A statistical picture. Third edition. ILO, 2018.

190. World Drug Report 2021. Global Overview: Drug Demand. Drug Supply. United Nations, June 2021.

191. World Employment and Social Outlook Trends 2020. Executive Summary. ILO, 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_734479.pdf

192. World Inequality Database. URL: https://wid.world/world/#shweal_p90p100_z/WO/last/eu/k/p/yearly/s/false/75.8425/82/curve/false/country

193. World Investment Report 2012: International Production beyond the pandemic. UNCTAD, 2012.

194. World Investment Report 2016: Investor Nationality: Policy Challenges. UNCTAD, 2016.

195. World Investment Report 2022: International tax reforms and sustainable investment Investor Nationality: Policy Challenges. UNCTAD, 2022.

196. World Migration Report 2020. IOM, 2020.

197. World Population Ageing 2020 Highlights. UN. Department of Economic and Social Affairs. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Sep/un_pop_2020_pf_ageing_10_key_messages.pdf

198. World Wealth Distribution and Income Inequality 2021. Global Finance, January 11, 2021. URL: <https://www.gfmag.com/global-data/economic-data/wealth-distribution-income-inequality>

199. WTO Annual Report 1998. World Trade Organization, 1998.

200. Yamada H. Boeke's View of Eastern Society: With Special Reference to His Critics the Developing Economies. 1966. №4 (3). P. 334-348.

201. Zhylenko K. Mechanism of reconciliation of multinational enterprises' interests in the context of globalization. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: економіка і управління. 2020. Том 31 (70). №5. С. 26-31.

202. Zillman C. Women's Representation in the Workforce May Never Equal Men's. Fortune, 31.01.2017. URL: <https://fortune.com/2017/01/31/women-workforce-labor-force/>

203. Zúñiga N. China: Overview of Corruption and anticorruption. Anti-Corruption Helpdesk: Transparency International, May 17 2018. URL: <https://knowledgehub.transparency.org/helpdesk/china-overview-of-corruption-and-anti-corruption-1>

204. Бірюков І. В. Зарубіжний досвід детінізації економічних відносин. Інфраструктура ринку. 2018. Вип. 20. С. 329-335.

205. Бородюк В., Турчинов А., Приходько Т. Оценка масштабов теневой экономики и её влияние на динамику макроэкономических показателей. Экономика Украины. 2006.

206. Vafina N. Kh. Transfer pricing: foreign experience. Finance and credit. 2003. No. 9. P. 30-35.

207. Вергелес Т. Нобелівські лауреати у сфері економіки. Вісник ТНЕУ. 2010. №1. С. 117-124.

208. Вернивский П. Взятки гладки. Как коррупция помогает международному бизнесу и почему с этим борются в США. Фокус, 18 сентября 2020 г. URL: <https://focus.ua/opinion/economics/463394-vziatki-gladki-kak-korruptsiia-pomogaet-mezhdunarodnomu-biznesu-i-pochemu-s-etim-boriutsia-v-ssha>

209. World Drug Report 2012. UNODC, 2012. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/WDR2012/WDR_2012_web_small.pdf.

210. Gavrilin A. V., Uskova V. V. Debatable aspects of understanding the essence of shadow banking and its impact on the economy and the banking sector. Economics. 2017.

211. Герасимова Я. О. Глобальне середовище тінізації: податковий фактор. *Colloquium-journal*. 2022. Ч. 1. №34 (157). С. 14-17.

212. Герасимова Я. О. Динаміка розвитку глобального тіньового банкінгу: масштаби й інституційні формати. *Підприємництво та інновації*. 2022. Вип. 25. С. 7-12.

213. Герасимова Я. О. Дуалістичний підхід до комплексного аналізу впливу тінізації економічної діяльності. *Бізнес Інформ*. 2021. №4. С. 23-29.

214. Герасимова Я. О. Методика протидії транснаціональній корупції: прикладний аспект. *Наука, освіта і суспільство: актуальні проблеми теорії та практики: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 10 березня 2023 р.): у 2 ч.* Кропивницький: ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 7-8.

215. Герасимова Я. О. Структурні сегменти фінансового ринку: конкурентні переваги та ризики. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення: матер. Міжнар. наук. Інтернет-конф. (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 15-16 листопада 2022р.)*. Тернопіль: ФО-П Шпак В. Б., 2022. С. 87-90.

216. Герасимова Я. О. Сучасна диверсифікація джерел фінансування діяльності виробників наркотиків: вихід на IPO (initial public offering). *Сучасні виклики та актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права: збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 29 жовтня 2022р.)*. Кропивницький: ЦФЕНД, 2022.

217. Герасимова Я. О. Сучасні тенденції транснаціонального наркобізнесу у глобальній тіньовій економіці. *Причорноморські економічні студії*. 2022. Вип. 77. С. 7-12.

218. Герасимова Я. О. Тіньова економіка в глобальному середовищі: комплексне дослідження факторів. *Економічний простір*. 2022. № 181. С. 27-31.

219. Герасимова Я. О. Тіньова економіка: теоретичні і методологічні підходи. *Модернізація економіки: проблеми, шляхи розвитку та перспективи: збірник*

матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 квітня 2021 р.). К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2021. С. 6-9.

220. Герасимова Я. О. Тіньовий сектор економіки: характеристика позитивних ефектів. Стратегічні пріоритети розвитку економіки, фінансів, обліку і права в Україні та світі: збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 15 червня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 8-10.

221. Герасимова Я. О. Фактори розвитку тіньової економіки: теоретико-методологічний дискурс. *Colloquium-journal*. 2022. Ч. 2. №17 (140). С. 33-36.

222. Глава Мінфіну США просить Конгрес зупинити втечу платників податків за кордон. *Еспресо*, 16 липня 2014 р. URL: https://espresso.tv/news/2014/07/16/hlava_minfinu_ssha_prosynt_konhres_zupynyty_vtechu_platnykiv_podatkiv_za_kordon

223. Гмирін А. Детінізація економіки: від традиційних схем і декларацій до цивілізованого підходу і рішучих дій. *Економічна правда*, 29 липня 2020 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/07/29/663486/>

224. Гордійчук М. Тіньова економіка: позитивні та негативні ефекти. *Path of Science*. 2019. Vol. 5. No 3. P. 2001-2007.

225. Дяченко О. П. Формування теоретичних підходів до визначення тіньової економіки як економічної категорії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. №20. С. 82-86.

226. *European Drug Report 2021: Trends and Developments*. 2021.

227. *Економічна енциклопедія. У трьох томах. Том 3*. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002.

228. *Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / За ред. С. В. Мочерного*. Львів: Світ, 2005.

229. Zakharova N. V., Labudin A. V. Small and medium business in European countries: main development trends. *Management consulting*. 2017. No. 12. P. 64-77.

230. Іжевський П. Г. Теоретичні засади формування бізнес-мереж на базі теорії трансакційних витрат. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 12. С. 254-258.

231. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Центр Разумкова. Київ: Видавництво «Заповіт», 2019.

232. Кагановська Т. Є. Вплив бюрократії на організацію управлінської діяльності: історики-правовий аналіз. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2019. Випуск 28. С. 11-18.

233. Кене Ф. Економічні твори. К. 1990.

234. Kiyko M. Yu. Shadow economy and drug business development trends in modern conditions. Regional problems of economic transformation. 2014.

235. Kirik S. Worldwide, almost half a billion unemployed or underemployed. January 21, 2020 URL: <https://1prof.by/news/v-mire/vo-vsem-mire-pochti-polmilliarda-bezrobotnyh-ili-chastichno-zanyatyh/>

236. Коваль В. В., Дроздова О. Г. Державне регулювання та обліково-аналітичне забезпечення розвитку електронної комерції у споживчому секторі. Проблеми економіки. 2016. №3. С. 53-59.

237. Коваль О. П. Пенсійний вік: іноземний досвід та вітчизняні реалії: аналітична доповідь (Серія «Соціальна політика»). К.: НІСД, 2014.

238. Коломер Вьядель Д. А. Теневая экономика и теория солидарного труда. Латинская Америка. 1999. №4. С. 53-59.

239. Колот А. М. Соціальна політика в умовах глобалізації та лібералізації економічних відносин: здобутки, втрати, тенденції. Демографія та соціальна економіка. 2008. № 1. С. 23-41.

240. Конвенція MLI. Aston Financial Services. URL: <https://astonfs.com>

241. Консультации Комиссии ЕС по введению общей системы корпоративного налогообложения. IQ Decision, 07.11.2022 г. URL: <https://iqdecision.com/konsultacii-komissii-es-po-vvedeniyu-obshej-sistemy-korporativnogo-nalogooblozheniya/>

242. Костриця В. І., Бурлай Т. В. Неформальна та атипова зайнятість як «нова нормальність» у світі та Україні. Економіка і прогнозування. 2019. №1. С. 7-34.

243. Coase R. H. The Firm, The Market, and the Law. University of Chicago Press; New edition. 1990.

244. Кравченко М. В. Тіньова економіка як самоорганізоване явище в системі соціально-економічних відносин суспільства: підходи до вивчення. Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. пр. Луганськ: вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2012. №2 (42). С. 36-41.

245. Krastev I. When «you want» does not mean «you can». History of the Washington Consensus on Corruption. Forecast. 2007. No. 2. P. 227-248.

246. Латов Ю. В. Эволюция исследований неформального сектора экономики за рубежом (научно-аналитический обзор). URL: <https://1lib.eu/book/529148/55b92d?regionChanged=&redirect=141318031>

247. Лекарства: коррупция в фармацевтической отрасли: информационный бюллетень. Всемирная организация здравоохранения. URL: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets>

248. Лихолат С. М., Цибанева Ю. А. Монетарна концепція економічної рівноваги інфраструктури ринку. Науковий вісник. 2006. Вип. 16.1. С. 389-393.

249. Максименко А. В. Міжнародне антиофшорне регулювання в контексті глобальних фінансових дисбалансів. Бізнес Інформ. 2020. №12. С. 60-65.

250. Максименко А. В. Проблеми і перспективи діяльності ТНК. Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2020. Том 30. №3. С. 182-189.

251. Максименко А. В., Козак В. Г. Асиметрії оподаткування діяльності ТНК в умовах нерівномірності економічного розвитку. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2021. № 2 (37). С. 105-115.

252. Мамбетжанов К. К. Теоретические основы методов измерения и функционирования теневой экономики. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. Илмий электрон журнали. № 5, сентябрь-октябрь, 2017 йил. С. 1-13.

253. Мени И. Коррупция на рубеже веков: эволюция, кризис и сдвиг в ценностных представлениях. Междунар. журнал соц. наук. Париж, 1997. №16. С. 7-20.

254. Мудрак Н. О. Національні механізми боротьби з ухиленням від оподаткування через офшорні юрисдикції в країнах ОЕСР. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2019. Випуск 25, частина 2. С. 5-11.

255. Навіть значне скорочення податків не зменшує тіньову економіку. Вихід – полегшити ведення бізнесу. Texty.org.ua, 02 лютого 2017 р. URL: https://texty.org.ua/articles/74206/Navit_znachne_skorochenna_podatkiv_ne_zmenshuj_e_tinovu-74206/

256. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

257. ООН: пандемія привела к буму на ринку наркотиків. Новини ООН. 24 червня 2021 г. URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/06/1405302>

258. Осипян А. Л. Экономический рост: образование как фактор производства. Краматорск: КЕГИ, 2007.

259. Fundamentals of Corporate Finance, 12th Edition / By Stephen Ross, Randolph Westerfield and Bradford Jordan, 2019.

260. П'ясецька-Устич С. В. Корупція і тіньова економіка в системі соціально-економічних відносин суспільства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Випуск 10. С. 34-39.

261. Пияк Е. К. Теневая экономика: причины возникновения, масштабы, последствия и методы борьбы. URL: <http://ir.nmu.org.ua/jspui/bitstream/123456789/148043/1/62-64.pdf>

262. Податки в Україні vs країни ЄС: де платять більше? URL: <https://cost.ua/714-podatky-v-ukrayini-vs-krayiny-eu-de-platyat-bilshe/>

263. Податок на Google: за якою ставкою оподатковують електронні послуги країни світу. Слово і діло, 12 липня 2021 р. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/12/infografika/svit/podatok-google-yakoyu-stavkoju-opodatkovuyut-elektronni-posluhy-krayiny-svitu>

264. Пономоренко, Т. Ю., Ольвінська Ю. О. Порівняльний аналіз тіньової економіки країн світу. Статистика – інструмент соціально-економічних

досліджень: збірник наукових студентських праць. Випуск 2. Одеса, ОНЕУ. 2016. С. 222-227. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147041618.pdf>

265. Поручник А. М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: монографія. К.: КНЕУ, 2008.

266. Природа фірми: походження, еволюція і розвиток / за ред. О. І. Вільямсона, С. Дж. Вінтера. Пер. з англ. А. В. Куликова. К.: А.С.К., 2002.

267. Puptseva A. V. The criminal income of the drug business is a global threat to humanity. *Legal Sciences*. 2013. No. 5. P. 220-223.

268. Рейкін В. Аналіз монетарних методів оцінки тіньової економіки. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. №1. С. 18-24.

269. Rodin A. Trusts: internal offshores for inheritanceю «Business Excellence», Июль 2019.

270. Русак Д., Резнікова Н., Іващенко О. Фінансові, боргові та виробничі вектори взаємозалежності країн, що розвиваються в умовах формування нових центрів економічної сили: Латинська Америка та Китай в міжнародному русі капіталу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 13-14. С. 5-14.

271. Coase R. H. The nature of the firm. *Economics*. 1937. V. 4 (5).

272. Сайкевич М. І. Дуалізм сучасної економічної системи. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. №6 (132). С. 9-15.

273. Скорик Г. І., Барінов В. В. Теорія і практика трансформаційних процесів економіки України в умовах сучасних викликів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2015. №835. С. 311-319.

274. Сльозко О. О., Глазова А. Б. Позитивний досвід податкових амністій розвинутих країн для України. *Інтелект XXI*. 2015. № 5. С. 27-35.

275. Столярчук Я., Поручник А., Туролев Г., Богатирьов О. Імперативи трансформації глобального бізнес-офшорингу. *Міжнародна економічна політика*. 2021. № 1 (34). С. 23-53.

276. Структурно-функціональний аналіз та моделювання розвитку економіки: монографія / В. К. Галіцин, О. П. Суслов, О. В. Галіцина, Н. К. Самченко. К.: КНЕУ, 2013.
277. Терещенко О., Бабяк Н. Субкультура тіньової економіки та її вплив на витрати на власний капітал підприємств на ринках, що розвиваються. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики, 2020. Випуск 1 (№32). С. 382-393.
278. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст]: аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017.
279. Тютюник І. В., Головка А. Г. Еволюція підходів до формування концепції тінізації економіки. Вісник СумДУ. Серія «Економіка». 2019. №2. С. 121-126.
280. Тютюник І. В., Скороходова Л. І. Міжнародний досвід побудови національної системи протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. Вип. 32. С. 176-180.
281. Williamson O. E. The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship. 1985.
282. Український ринок праці: імперативи та можливості змін: колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. І. Л. Петрової, к.е.н. В. В. Близнюк; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів НАН України». Електрон. дані. К., 2018.
283. Управління розвитком суб'єктів підприємництва в умовах викликів XXI століття: колект. моногр. / за заг. ред. Т. В. Гринько. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2019.
284. Financial flows linked to the production and trafficking of Afghan opiates. FATF Report, June 2014.
285. Hansen A. H. Business Cycles and National Income. New York: W. W. Norton, 1951.
286. Chumakova T. Drugs and religion. URL: https://iphras/uplfile/root/biblio/chel/ch_1/8.pdf

287. Шигун М. М. Бухгалтерський облік трансакційних витрат: проблеми визначення поняття та класифікації. Міжнародний збірник наукових праць. 2009. №2 (14). С. 224-234.

288. Schneider F., Enste D. Hiding in the Shadows: The Growth of the Underground Economy. International Monetary Fund. URL: mf.org/en/Publications/Economic-Issues/Issues/2016/12/30/Hiding-in-the-Shadows-The-Growth-of-the-Underground-Economy-15521

289. Schenin R., Suleymanova G. Drug business is a global problem of the XXI century. Demoscope Weekly. 2007. No. 297-298.

290. The economy of the drug trade as part of the global criminal economy. URL: <https://studwood.net/>

291. World Trade Statistics. World Integrated Trade Solution. The World Bank. URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/WLD>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Ключові показники національних податкових систем у 2020 р.

Країна	Загальний рейтинг	Індекс легкості сплати податків	Сукупна податкова ставка, %	Час, необхідний для сплати податків, год.	Кількість податкових платежів
Аргентина	170	49,3	106,3	312	9,0
Вірменія	52	81,5	22,6	264	15,0
Австралія	28	85,7	47,4	105	11,0
Австрія	44	83,5	51,4	131	12,0
Канада	19	88,1	24,5	131	8,0
Чилі	86	75,3	34,0	296	7,0
Китай	105	70,1	59,2	138	7,0
Бахрейн	1	100,0	13,8	23	3,0
Бангладеш	151	56,1	33,4	435	33,0
Барбадос	96	72,3	35,6	241	28,0
Білорусь	99	71,2	53,3	170	7,0
Бельгія	63	78,4	55,4	136	11,0
Данія	8	91,1	23,8	132	10,0
Фінляндія	10	90,9	36,6	90	8,0
Франція	61	79,2	60,7	139	9,0
Ісландія	42	83,8	31,9	140	21,0
Індія	115	67,6	49,7	252	10,9
Грузія	14	89,2	9,9	216	5,0
Німеччина	46	82,2	48,8	218	9,0
Ірландія	4	94,6	26,1	82	9,0
Ізраїль	13	89,6	25,3	234	6,0
Італія	128	64,0	59,1	238	14,0
Японія	51	81,6	46,7	129	19,0
Люксембург	23	87,4	20,4	55	23,0
Болівія	186	21,6	83,7	1025	42,0
Єгипет	156	55,1	44,4	370	27,0
Нігер	169	49,4	47,2	270	41,0
Нідерланди	22	87,4	41,2	119	9,0
Нова Зеландія	9	91,0	34,6	140	7,0
Норвегія	34	85,1	36,2	79	5,0
Португалія	43	83,7	39,8	243	8,0
Польща	77	76,4	40,8	334	7,0
Сенегал	166	51,2	44,8	416	53,0
Сербія	85	75,3	36,6	226	33,0
Сінгапур	7	91,6	21,0	64	5,0
США	25	86,8	36,6	175	10,6

Джерело: побудовано авторкою за даними [135].

ДОДАТОК Б

Ставки оподаткування в окремих країнах ЄС і Україні у 2019 р.

Країна	Податок з доходів фізичних осіб	Корпоративний податок на прибуток	Податок на додану вартість
Франція	Прогресивна ставка (п'яти-ступенева) від 14% (для окремих видів доходів – від 0%) до 45%, депозити і дивіденди – 12,8%	31% для корпоративного сектору, 15% – для компаній малого і середнього бізнесу	20% загальна ставка; 5,5% – пільгова ставка (у тому числі лікарські засоби і товари медичного призначення)
Німеччина	Прогресивна ставка (п'яти-ступенева) від 14% (для окремих видів доходів – від 0%) до 45%, депозити і дивіденди – 25%	28,89%	19% загальна ставка; 7% – пільгова ставка (у тому числі лікарські засоби і товари медичного призначення)
Іспанія	Прогресивна ставка (п'яти-ступенева) від 9,5% до 22,5%, депозити і дивіденди – 19%	25%	21% загальна ставка; 10% – пільго-ва ставка (у тому числі лікарські засоби і товари медичного призначення)
Угорщина	15% загальна ставка, депозити і дивіденди – 15%	9%	27% загальна ставка; 5% – пільгова ставка (у тому числі лікарські засоби і товари медичного призначення)
Польща	Прогресивна ставка (двоступенева) – 18% і 32%, депозити і дивіденди – 19%	19% для корпоративного сектору, 15% – для компаній малого і середнього бізнесу	23% загальна ставка; 8% – пільгова ставка (у тому числі лікарські засоби і товари медичного призначення)
Румунія	10% загальна ставка, депозити – 10%, дивіденди – 5%	16%	19% загальна ставка; 9% – пільгова ставка (у тому числі лікарські засоби і товари медичного призначення)
Словаччина	Прогресивна ставка (двоступенева) – 19% і 25%, депозити – 19%, дивіденди – 7%	21%	20% загальна ставка; 10% – пільгова ставка (у тому числі лікарські засоби і товари медичного призначення)
Україна	18% загальна ставка, депозити – 18%, дивіденди – 9%	18%	20% загальна ставка; 7% – пільгова ставка (у тому числі лікарські засоби і товари медичного призначення)

Джерело: побудовано авторкою за даними [262].

ДОДАТОК В

**Топ – 20 глобальних канабісних компаній за ринковою капіталізацією
станом на початок 2022 р.**

Рей- тинг	Компанія	Країна поход- ження	Ринкова капіта- лізація, млрд дол. США	Ціна акції, дол. США	Доходи у 2021 р., млн дол. США	Чистий прибуток у 2021 р., млн дол. США	Коефі- цієнт «ціна – прибу- ток» ^{23*}
1	Curaleaf	США	3,66	5,15	1260,0	60,0	-32,0
2	Trulieve Cannabis	США	2,48	13,48	1060,0	130,0	24,1
3	Verano Holdings	США	2,08	6,85	630,0	110,0	7,2
4	Green Thumb Industries	США	2,05	8,72	890,0	160,0	21,2
5	Tilray	Канада	1,54	3,21	590,0	-270,0	16,9
6	Canopy Growth	Канада	1,36	3,34	490,0	-360,0	-3,75
7	Cronos Group	Канада	1,04	2,78	80,0	-170,0	-30,9
8	Cresco Labs	США	0,87	2,90	470,0	-210,0	-2,48
9	Sundial Growers	Канада	0,83	0,35	50,0	-240,0	-3,18
10	Terr Ascend	Канада	0,77	2,60	220,0	60,0	86,7
11	WM Technology	США	0,77	4,28	190,0	-8,2	5,86
12	Columbia Care	США	0,55	1,43	460,0	-120,0	-5,5
13	Cara Therapeutics	США	0,46	8,67	130,0	-90,0	-4,87
14	Aurora Cannabis	Канада	0,39	1,29	210,0	-330,0	-0,27
15	22 nd Century Group	США	0,38	1,96	30,0	-40,0	-8,5
16	Ayr Wellness	США	0,34	5,00	150,0	20,0	-2,84
17	Organi Gram Holdings	Канада	0,29	0,93	100,0	-100,0	-3,88
18	Planet 13	США	0,28	1,31	70,0	-4,7	-23,6
19	Village Farms International	Канада	0,24	2,80	260,0	-20,0	-32,7
20	Grow Generation	США	0,23	3,83	420,0	10,0	192,0
Усього			20,61	X	7760,0	-1412,9	X

* - дані станом на червень 2022 р.

Джерело: розраховано і побудовано авторкою за даними [115; 107].

²³ Примітка.

Коефіцієнт «ціна – прибуток» (англ. – P / E ratio) – фінансовий показник, що розраховується як відношення ринкової вартості акцій до вартісного обсягу річного прибутку, отриманого на акцію. Є одним з основних індикаторів, які застосовуються для порівняльної оцінки інвестиційної привабливості акціонерних компаній.

ДОДАТОК Г

**Міжнародні фінансові операції США щодо прямих іноземних інвестицій,
які надходять через компанії спеціального призначення та інші компанії, у
2021 р., млрд дол. США**

Вид фінансових операцій	Усього	Компанії SPE	Інші компанії
Міжнародні фінансові операції з активами іноземних SPE-компаній та інших компаній			
Чисті придбання американськими компаніями прямих іноземних активів	421,7	154,2	267,6
Власний капітал	426,1	166,7	259,4
Власний капітал, окрім реінвестування доходів материнських компаній БНП у США до їх зарубіжних філій	91,7	9,2	82,6
Реінвестування доходів материнських компаній БНП у США до їх зарубіжних філій	334,3	157,5	176,8
Боргові інструменти	-4,3	-12,5	8,2
Вимоги материнських компаній американських БНП до їх зарубіжних філій	13,1	-12,5	25,6
Операції з активами іноземних SPE та інших компаній	-17,4	...	-17,4
Міжнародні фінансові операції із зобов'язаннями американських SPE-компаній та інших компаній			
Чисті зобов'язання за ПІІ у США	448,3	-0,7	449,0
Власний капітал	380,8	6,9	373,9
Власний капітал, крім реінвестування доходів в американські філіали іноземних БНП, здійснені їх материнськими компаніями	168,9	0,7	168,2
Реінвестування доходів в американські філіали іноземних БНП, здійснені їх материнськими компаніями	211,9	6,2	205,8
<i>Продовження табл. 2.13</i>			
Боргові інструменти	67,5	-7,5	75,1
Зобов'язання американських філій іноземних БНП перед їх материнськими компаніями	7,1	-7,6	14,7
Зобов'язання материнських компаній американських БНП перед зарубіжними філіями	60,5	...	60,5
Додаткові дані за міжнародними фінансовими операціями			
Операції з борговими зобов'язаннями материнських підрозділів американських БНП з їх іноземними SPE-компаніями та іншими компаніями	60,5	16,1	44,3
Боргові вимоги до американських SPE-компаній та дочірніх підрозділів інших компаній до їх іноземних материнських підрозділів	-17,4	-2,1	-15,3

Джерело: побудовано авторкою за даними [161].

ДОДАТОК Д

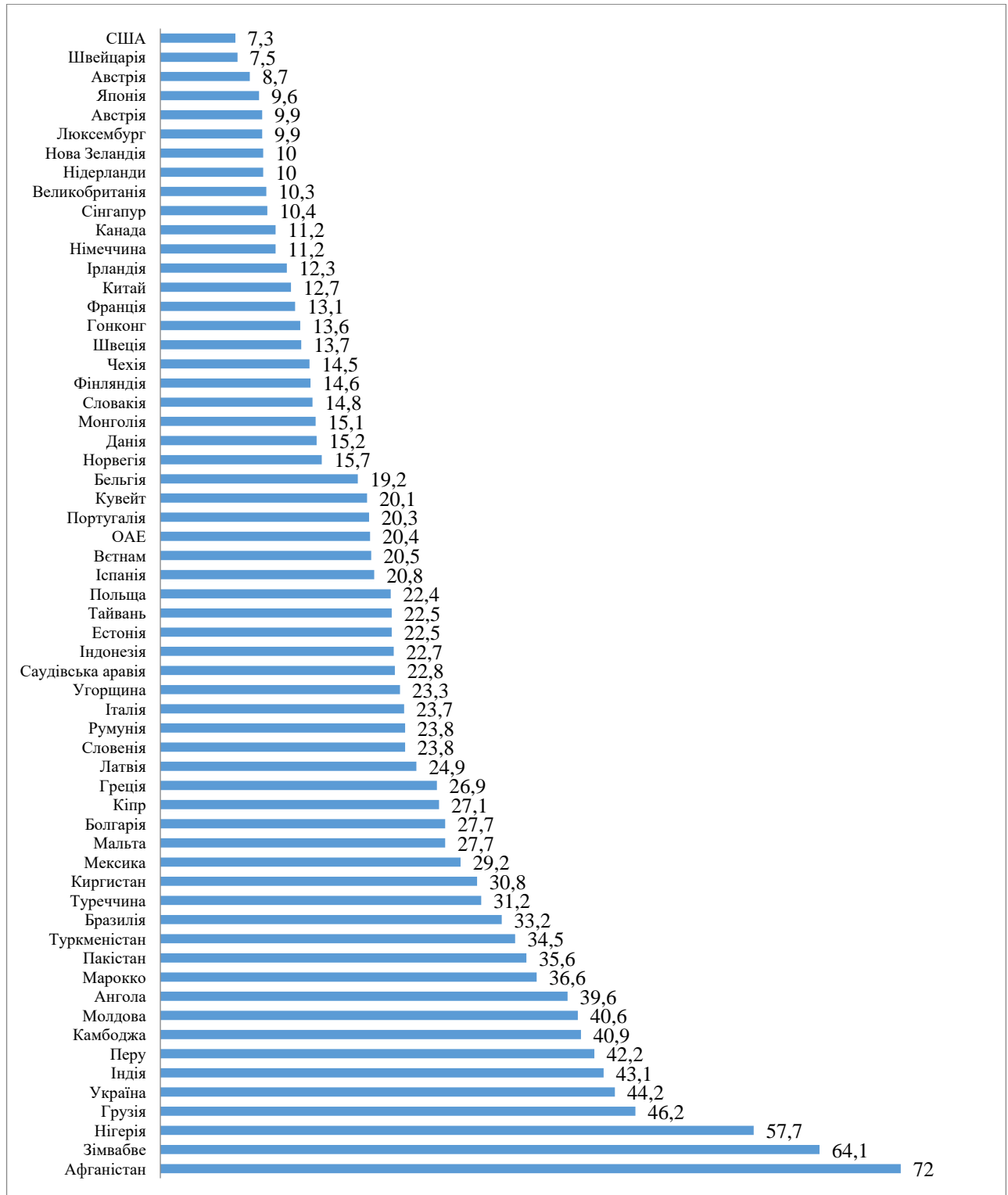
Методики оцінки тіньової економіки

Метод	Характерні риси
<i>Прямі підходи</i>	
Вибіркове опитування	Оцінює розмір тіньової економіки за результатами експертних опитувань
Податкова перевірка	Оцінює розмір тіньової економіки на основі перевірок незадекларованих оподатковуваних доходів суб'єктів господарювання
<i>Непрямі підходи</i>	
Національна бухгалтерська статистика	Оцінює розмір тіньової економіки на основі виявлення розбіжностей між статистичними даними про доходи та витрати у національному обліку або в індивідуальних даних
Статистика робочої сили	Оцінює зростання тіньової економіки на основі зменшення участі робочої сили в офіційній економіці, припускаючи, що робоча сила має постійний загальний рівень участі
Статистика господарських транзакцій	Використовує дані про загальний обсяг грошових операцій в економіці для розрахунку загального номінального (неофіційного плюс офіційного) ВВП, а потім оцінює розмір тіньової економіки шляхом віднімання офіційного ВВП від загального номінального ВВП
Попит на валюту	Оцінює розмір тіньової економіки на основі попиту на готівку, припускаючи, що тіньові операції здійснюються готівкою, а отже – зростання тіньової економіки підвищить попит на готівку
Фізичні витрати (споживання електричної енергії)	Оцінює зростання тіньової економіки від споживання електроенергії, припускаючи, що споживання електроенергії є єдиним найкращим фізичним показником загальної економічної діяльності. Віднімає темпи зростання офіційного ВВП від темпів зростання загального споживання електроенергії та пояснює різницю зростанням тіньової економіки
Підхід латентної змінної	Оцінює розмір тіньової економіки як функцію спостережуваних змінних, які, згідно припущення, впливають на тіньову економіку, наприклад, тягар оподаткування, тягар державного регулювання, і змінних, де тіньова економічна діяльність завжди залишає притаманні «сліди» на кшталт готівкових коштів, офіційного робочого часу, безробіття тощо

Джерело: побудовано авторкою за даними [150].

ДОДАТОК Е

Частка тіньової економіки за окремими країнами світу у 2021 р., % ВВП

Джерело: складено авторкою за даними [93].

ДОДАТОК Ж

Зведені статистичні дані, використані авторкою для оцінки тіньової економіки, за 47 країнами світу
станом на 2021 р.

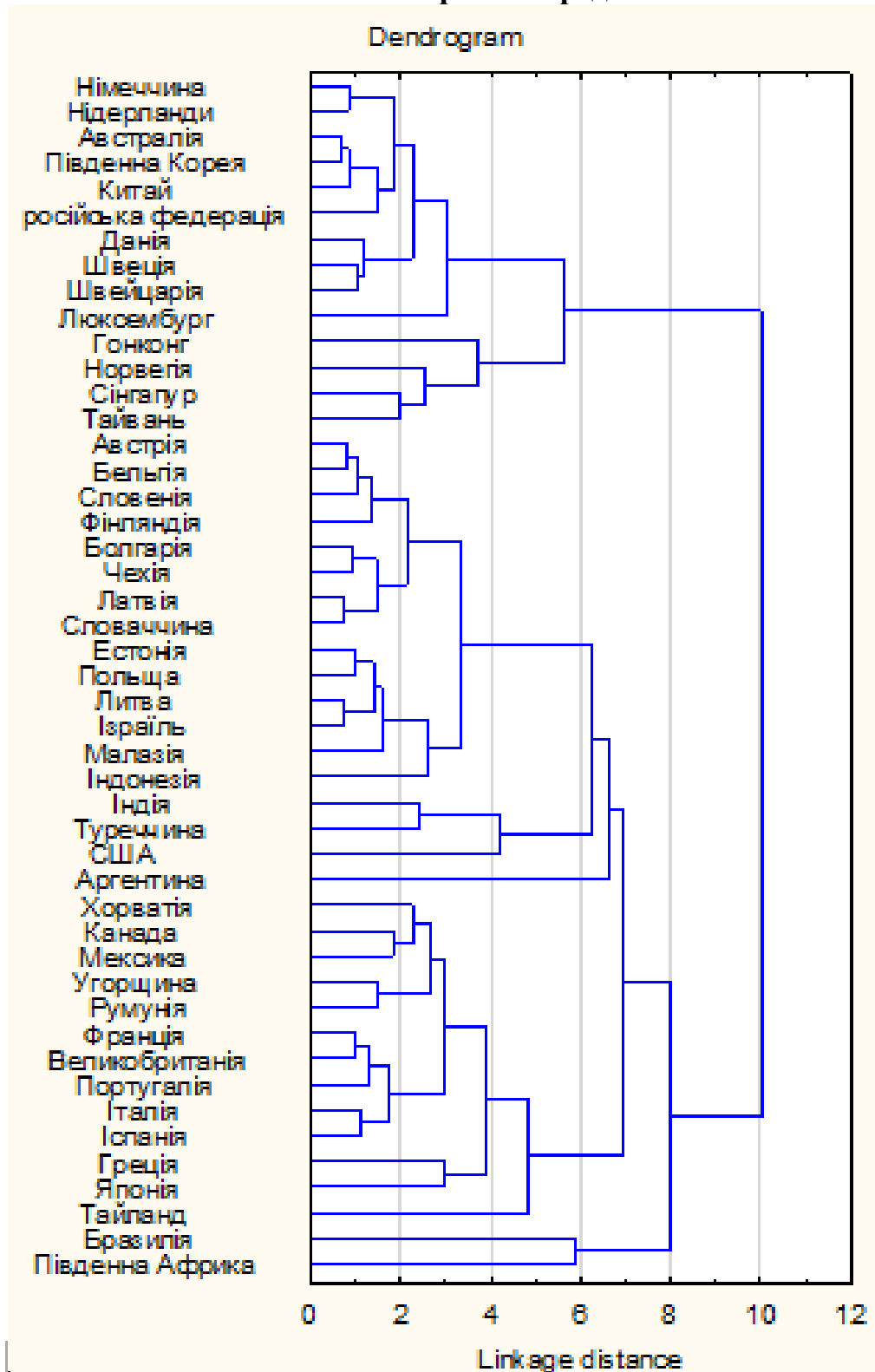
Країна	Індекс споживчих цін	Безробіття, %	Роздрібна торгівля, індекс	Промислове виробництво, індекс	Державний баланс, % ВВП	Державний борг, % ВВП	Сальдо поточного рахунку, % ВВП	Чиста міжнародна інвестиційна позиція, % ВВП	Довгострокова вражайність, %	Ціна на нерухоме майно за 1 м ² площі, індекс
Німеччина	109	3,6	117	96	-3,7	68,8	7,4	70,9	-0,4	155
Австрія	111	6,2	107	119	-6,0	82,3	0,4	14,7	-0,1	153
Бельгія	112	6,3	109	128	-5,6	109,0	0,4	63,9	-0,01	127
Болгарія	109	5,3	148	110	-3,6	24,0	-0,5	-17,6	0,2	149
Хорватія	106	7,7	120	110	-2,6	78,4	3,1	-260,0	0,5	140
Чехія	115	2,8	128	112	-5,1	42,0	-0,8	-15,6	1,9	184
Данія	105	5,1	114	114	3,7	36,6	9,0	77,0	-0,1	138
Естонія	115	6,2	134	125	-2,4	17,6	-1,8	-13,0	0,1	153
Фінляндія	106	7,6	119	114	-2,8	72,4	4,0	-1,4	-0,1	110
Франція	108	7,9	124	98	-6,5	113,0	0,4	-32,1	0,01	124
Греція	102	14,8	114	117	-7,5	195,0	-6,8	-172,0	0,9	77,5
Угорщина	119	4,0	131	118	-7,1	76,8	-4,0	-53,0	3,1	208
Італія	105	9,5	101	104	-7,2	150,0	3,1	8,2	0,8	103
Латвія	112	7,5	116	122	-7,1	43,9	-4,2	-27,6	-0,01	162
Литва	116	7,1	140	141	-1,0	43,7	1,1	-7,5	0,2	164
Нідерланди	110	4,2	118	103	-2,6	52,5	7,7	93,0	-0,3	164
Польща	114	3,3	142	137	-1,9	53,8	-1,4	-39,6	1,9	148
Португалія	105	6,6	121	100	-2,9	126,0	-1,2	-94,7	0,3	169
Румунія	115	5,6	166	111	-7,1	49,0	-7,3	-47,4	3,6	134
Словаччина	112	6,8	110	113	-5,4	62,2	-2,5	-61,0	-0,1	154

Словенія	107	4,7	123	130	-4,6	74,9	3,8	-6,8	0,1	151
Іспанія	107	14,8	105	103	-6,9	118,0	0,9	-71,5	0,3	132
Швеція	110	8,8	118	114	-0,01	36,4	6,3	22,2	0,3	134
Ірландія	104	6,2	134	141	-1,7	55,4	-1,2	-146,0	0,1	146
Великобританія	112	4,6	105	109	-7,2	104	-1,5	-15,3	0,8	152
Люксембург	110	5,4	27	96	1,3	24,6	4,7	30,7	-0,4	172
Аргентина	491	8,8	120	126	-5,2	33,2	1,4	25,3	26,4	0
Австралія	119	5,1	100	101	-0,7	41,5	3,0	35,4	1,5	165
Бразилія	5828	13,5	98	89	-2,6	78,3	-1,7	-36,7	1,5	181
Канада	142	7,5	100	116	-4,4	130	0,2	52,4	0,3	215
Китай	101	5,1	100	100	-2,3	20,2	1,8	11,1	3,1	145
Гонконг	101	5,4	104	101	-2,8	2,3	11,8	574,0	0,3	260
Індія	161	10,2	100	131	-6,7	56,5	-1,1	-11,6	6,3	301
Індонезія	107	6,4	198	144	-4,6	5,1	0,3	-23,4	1,2	158
Ізраїль	101	5,0	130	138	-1,1	68,2	4,3	31,7	0,3	177
Японія	100	2,8	102	96	-6,2	222	3,9	74,8	0,1	121
Малайзія	123	4,7	136	118	0,1	63,4	3,5	5,5	3,3	201
Мексика	114	4,1	113	98	-2,9	47,2	-0,7	-41,9	2,2	201
Норвегія	116	4,5	116	89	1,0	42,6	13,5	277,0	0,5	138
російська федерація	199	5,0	115	107	0,8	12,7	6,9	27,3	7,3	121
Сінгапур	102	2,7	89	122	0,1	137,0	18,0	242,0	1,5	125
ПАР	121	34,3	93	93	-5,1	68,8	3,7	26,2	0,6	167
Респ. Корея	102	3,7	120	99	-1,5	34,9	4,7	36,4	2,1	144
Швейцарія	102	5,1	109	123	-0,5	10	7,9	108,0	0,6	147
Тайвань	104	4,0	105	132	-0,2	26,8	14,7	181,0	0,8	140
Тайланд	100	5,0	258	98	-8,4	52,8	-2,1	6,6	0,9	152
Туреччина	562	12,0	131	136	-2,8	37,9	-0,9	-31,8	17,6	245
США	271	5,4	107	100	-12,1	127	-3,7	-77,7	1,4	341

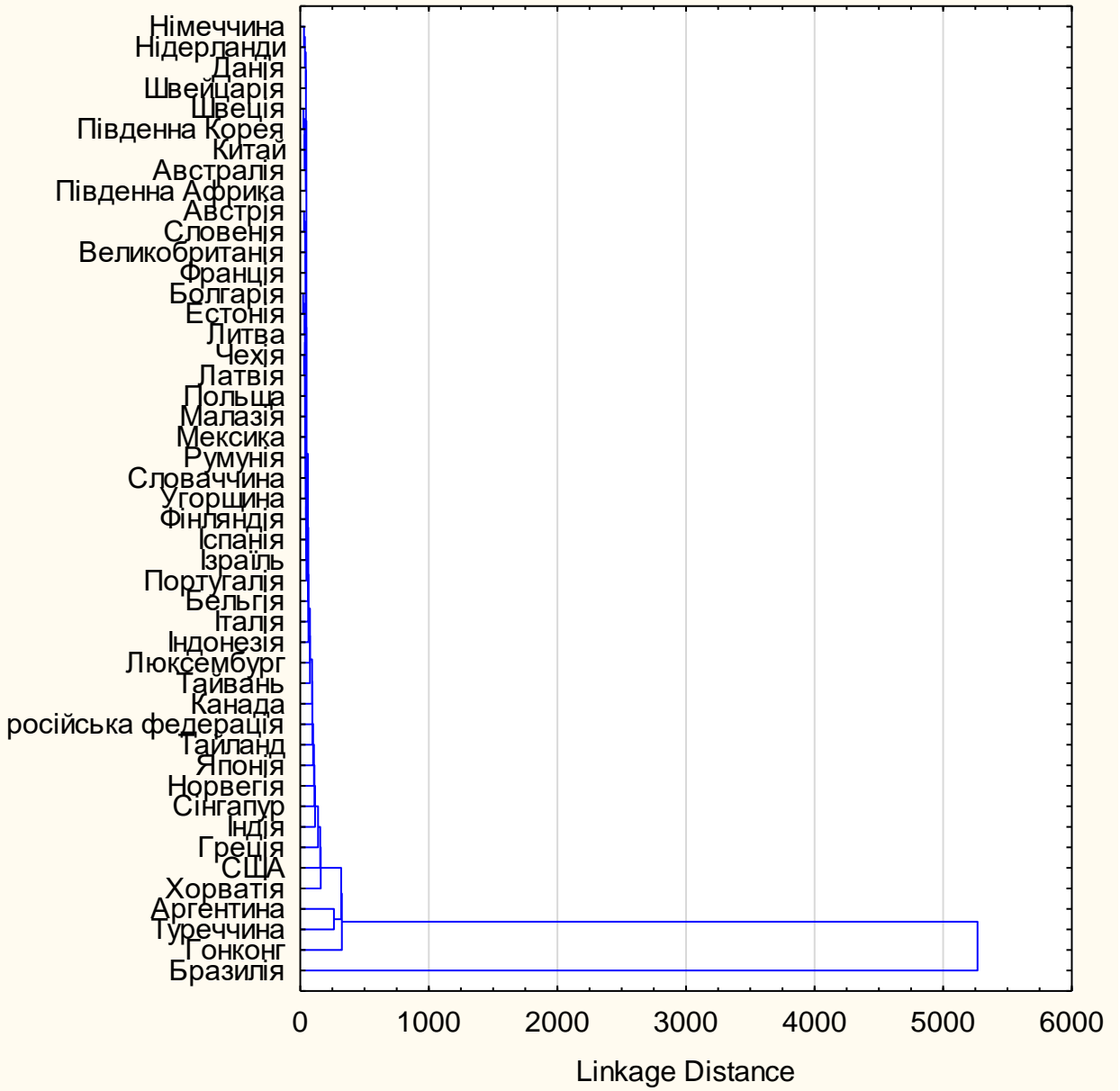
Джерело: складено авторкою.

ДОДАТОК И

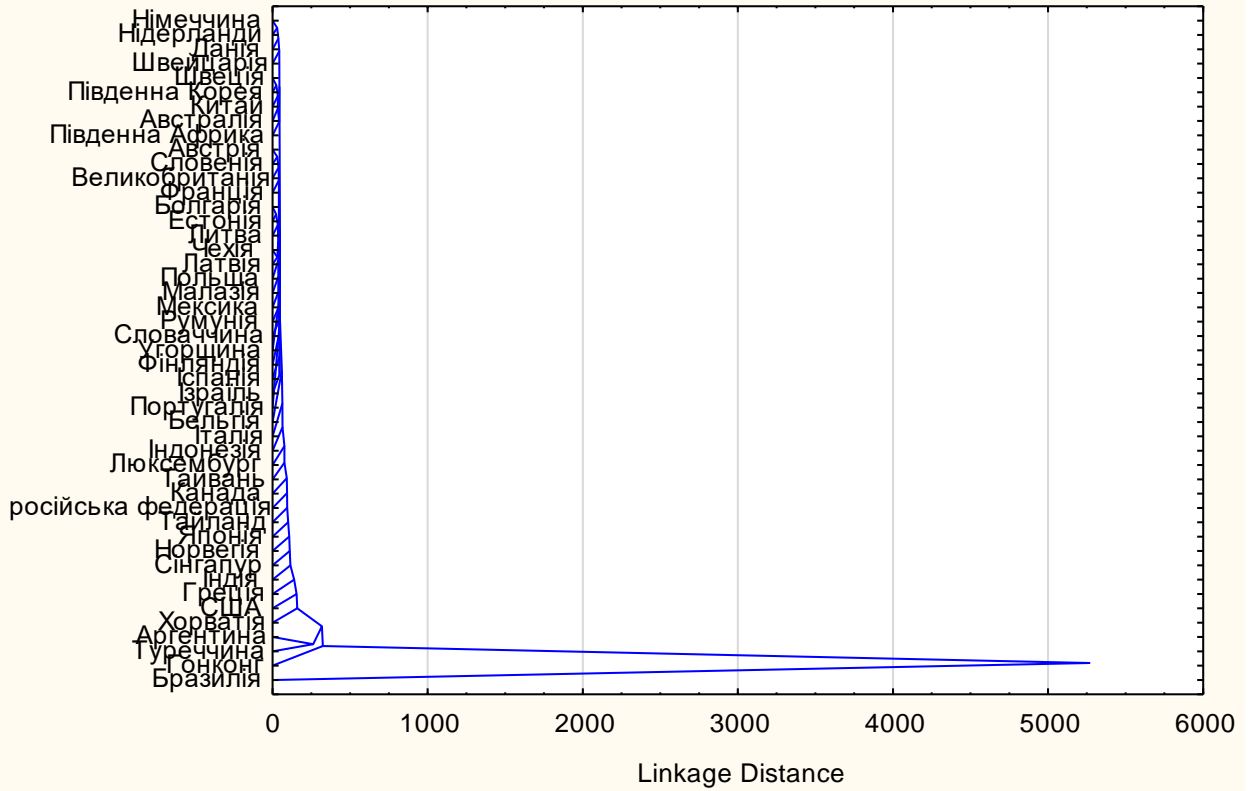
Дендрограми результатів кластеризації країн за рівнем тіньової економіки на основі використання програмного пакету даних Statistica за методом Уарда, методами одиничного й повного зв'язку, середнього відхилення квадратів, методом незваженого попарного середнього та зваженого попарного середнього

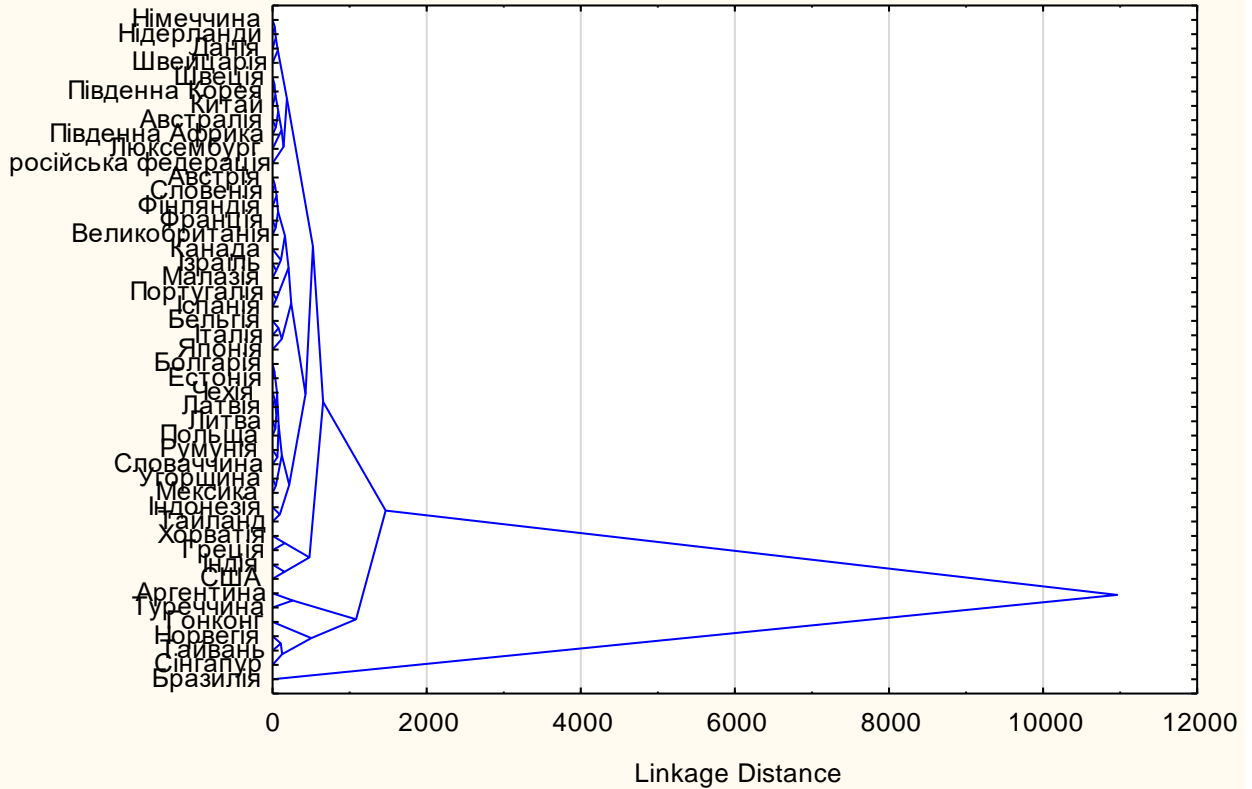
Tree Diagram for 47 Cases
Single Linkage
Euclidean distances

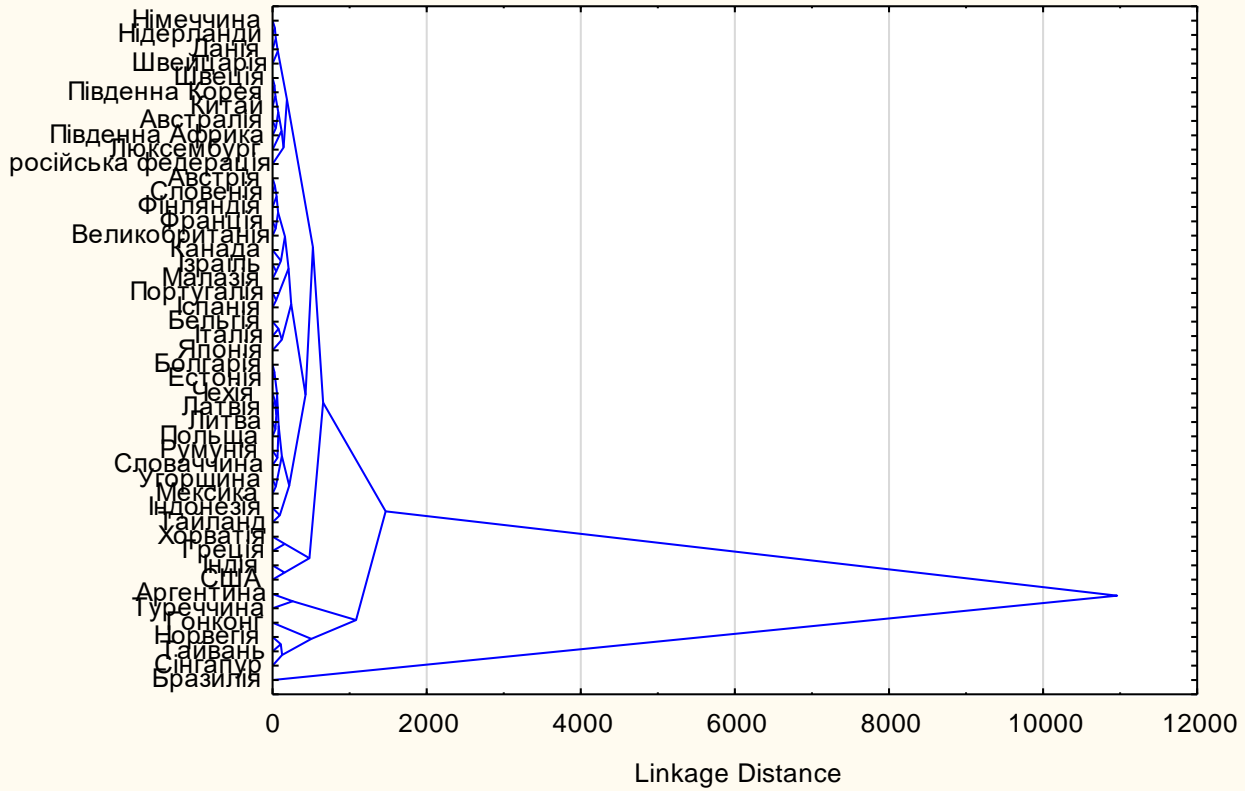
Tree Diagram for 47 Cases
Single Linkage
Euclidean distances

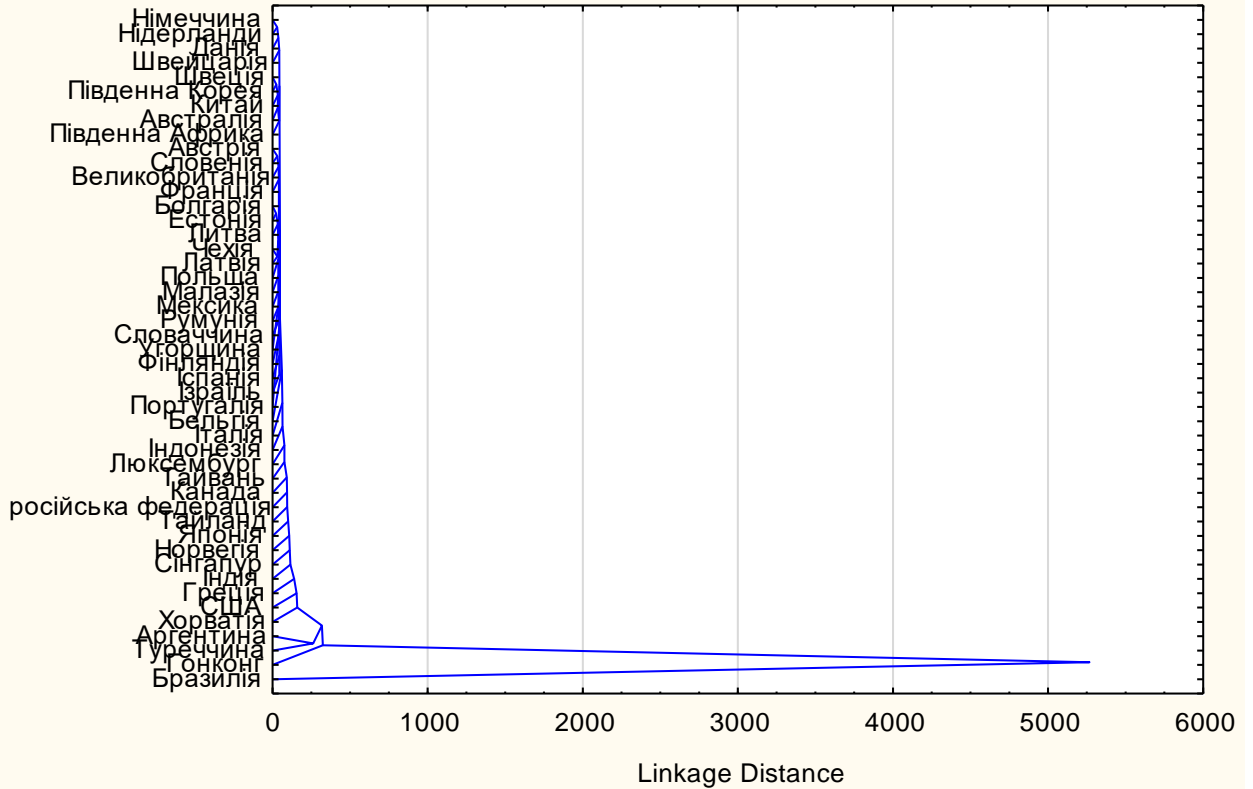
Tree Diagram for 47 Cases
Ward's method
Euclidean distances

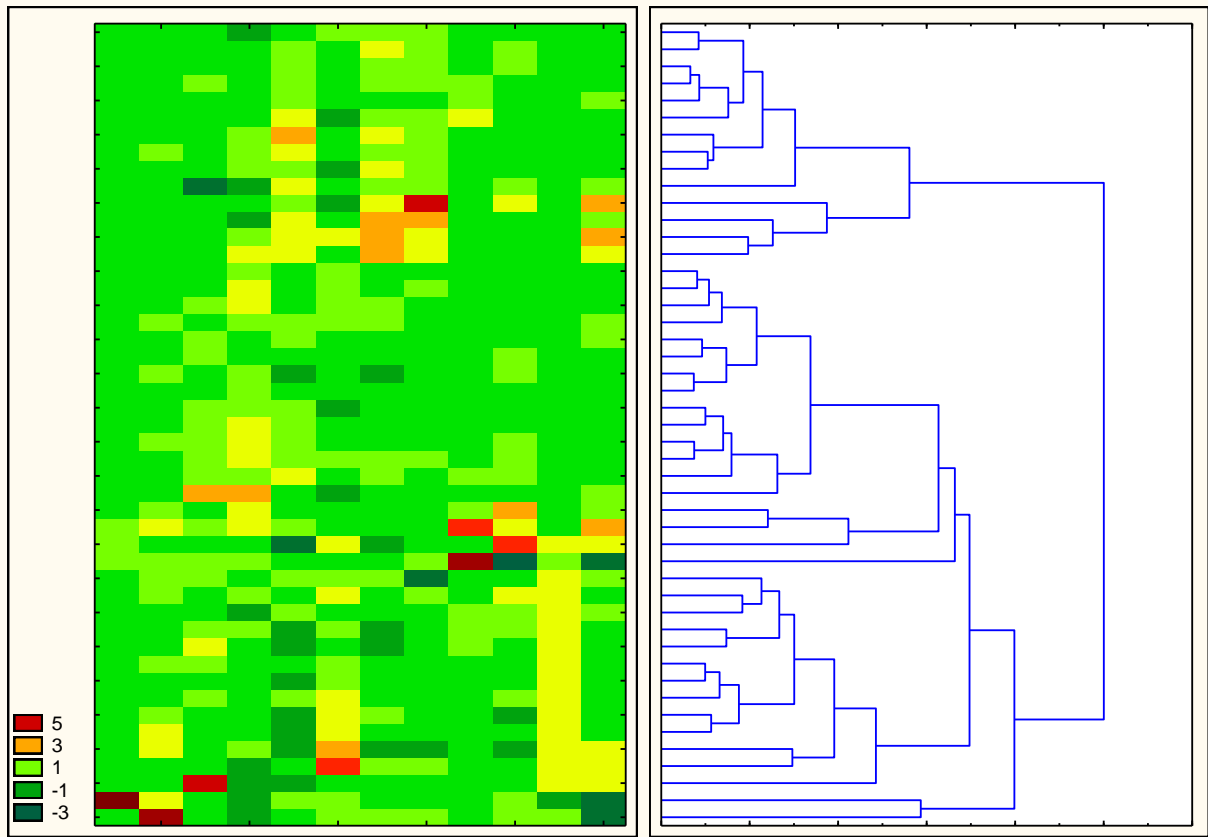
Tree Diagram for 47 Cases
Ward's method
Euclidean distances

Tree Diagram for 47 Cases
Single Linkage
Euclidean distances

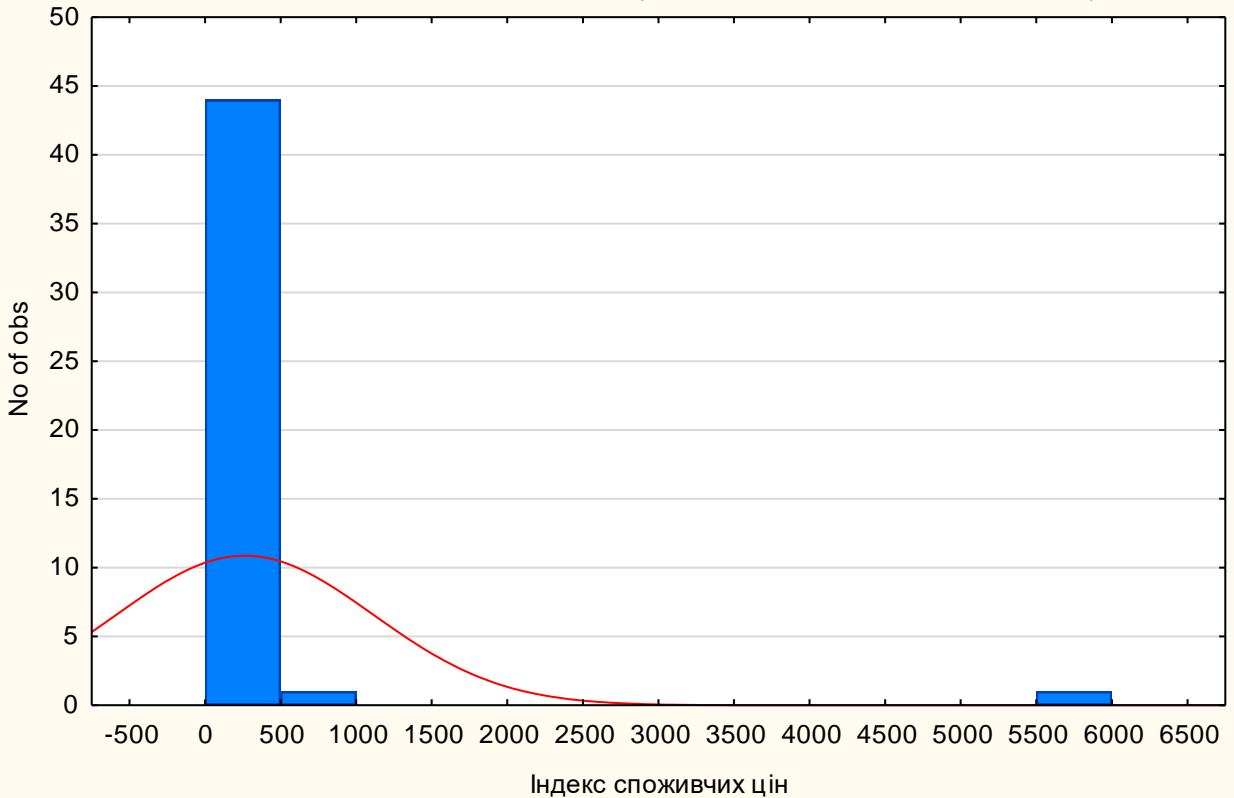

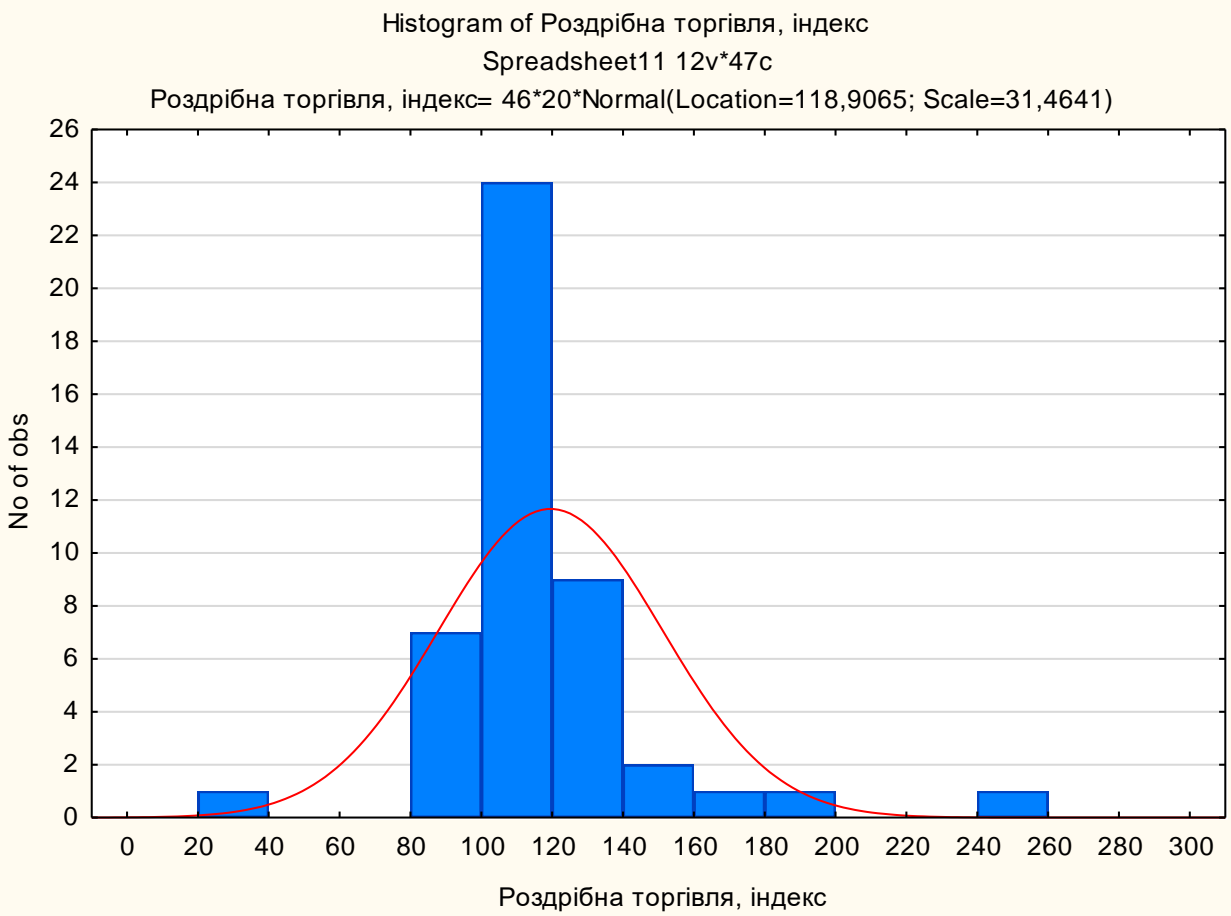
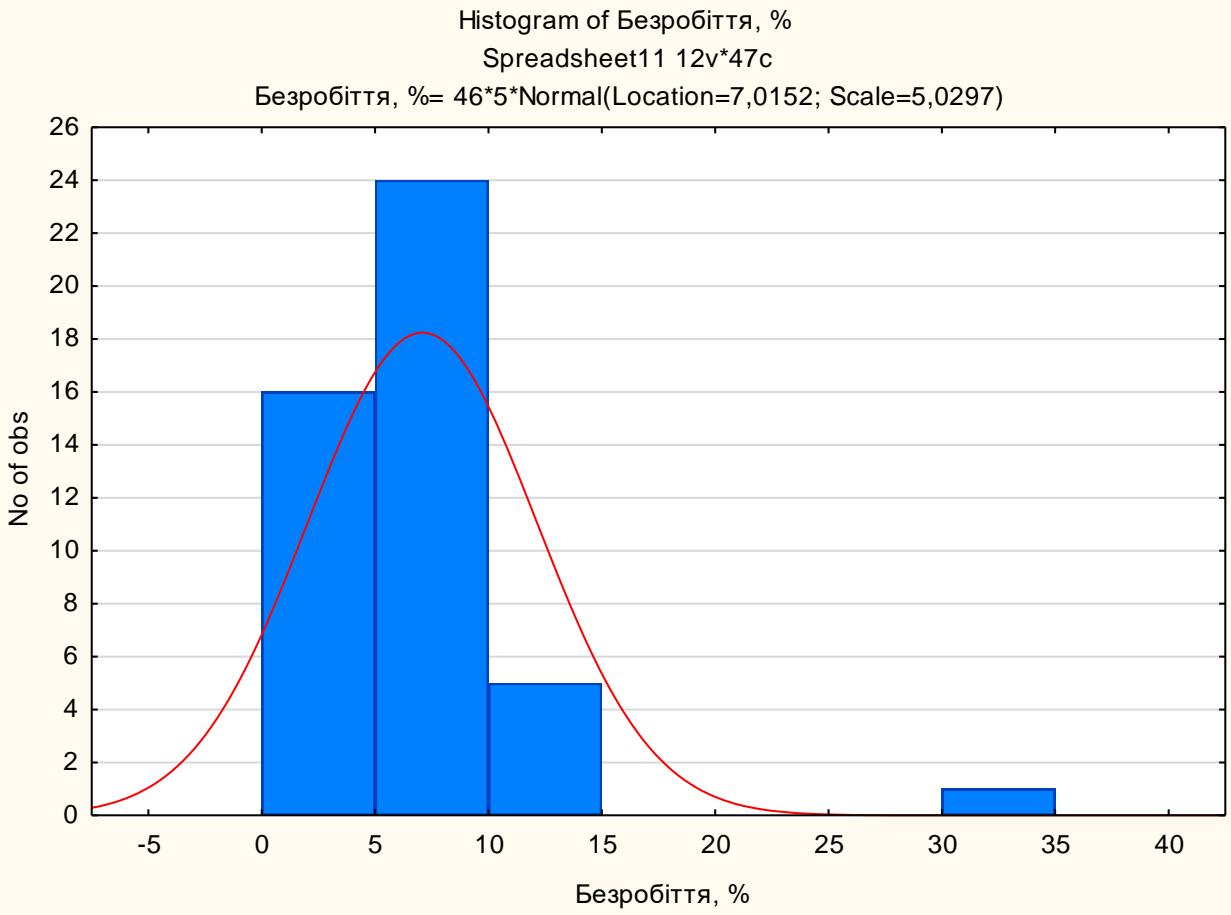
Heat Map with Tree

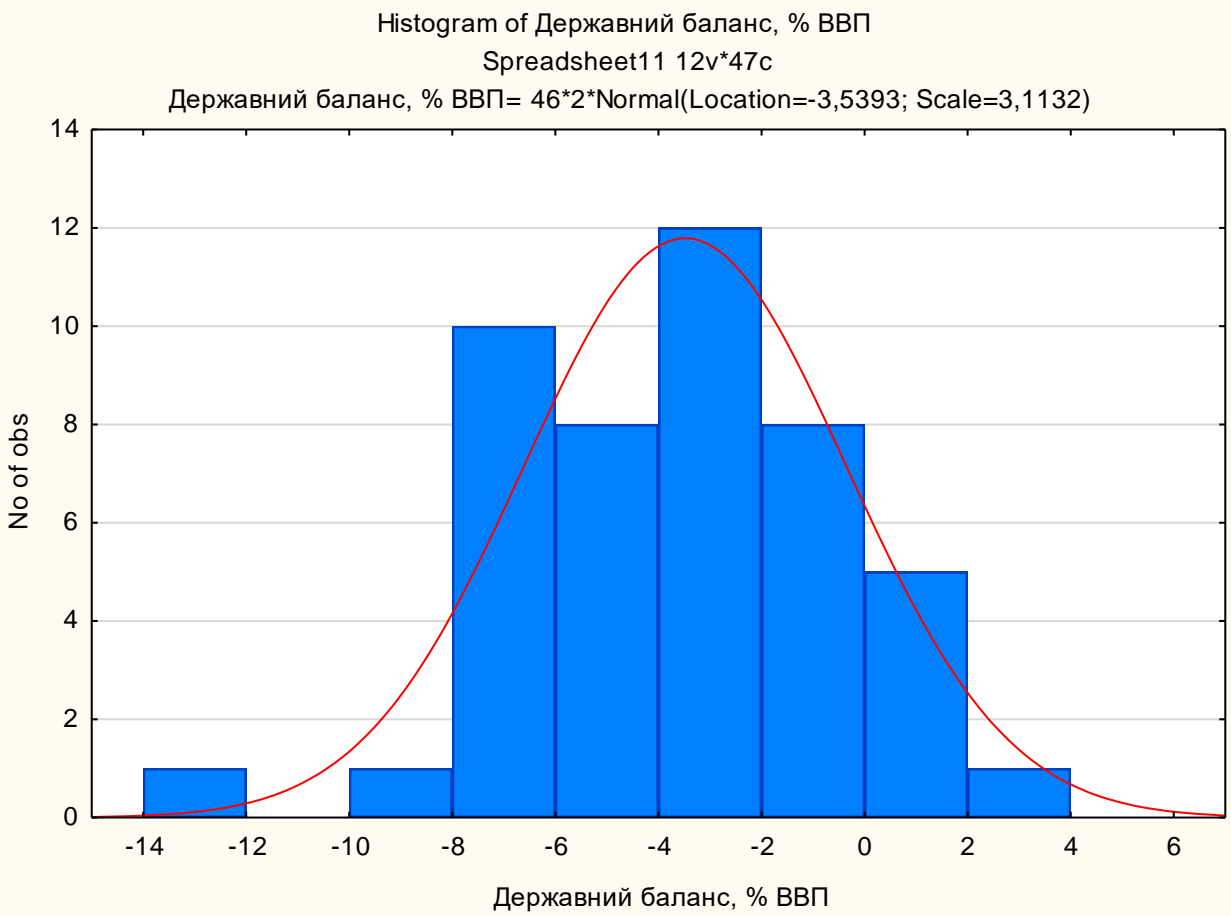
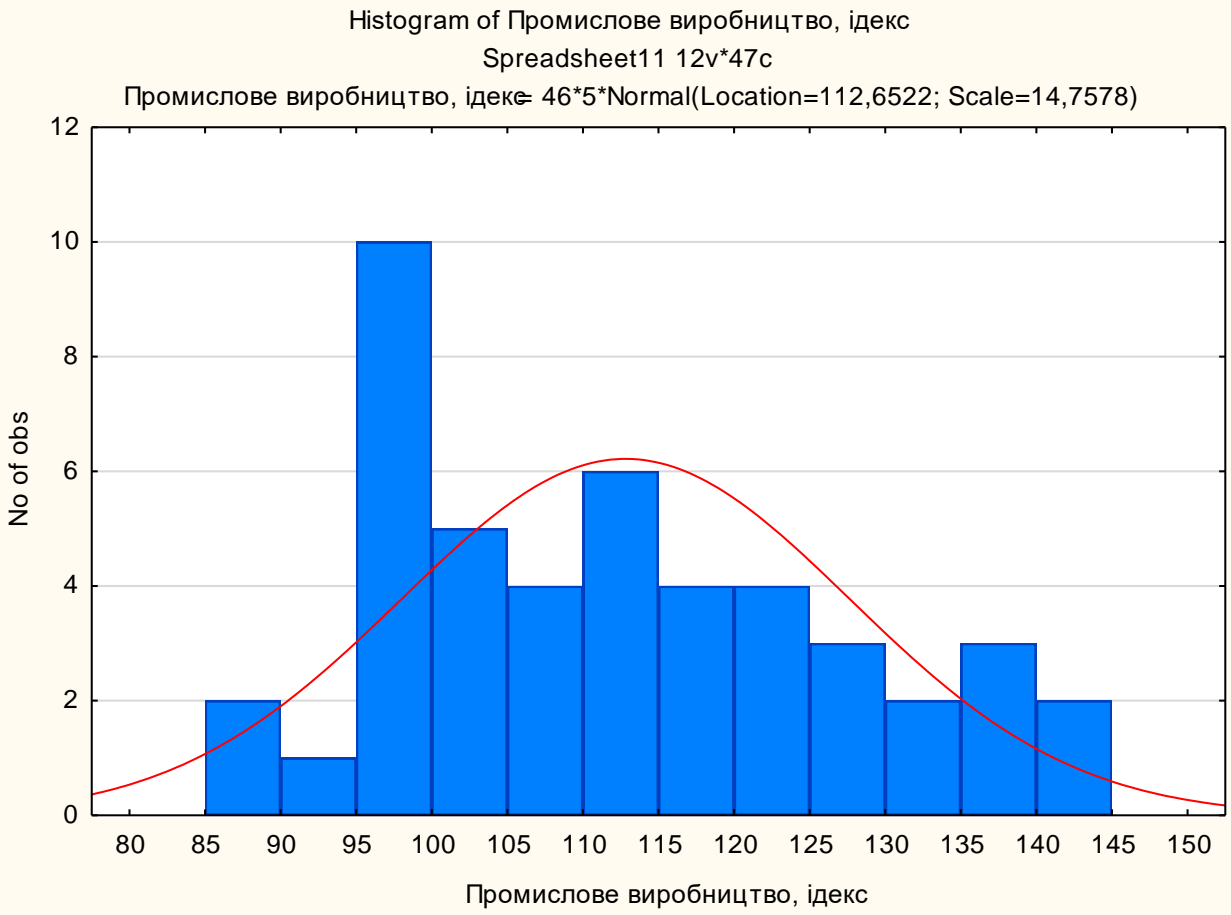

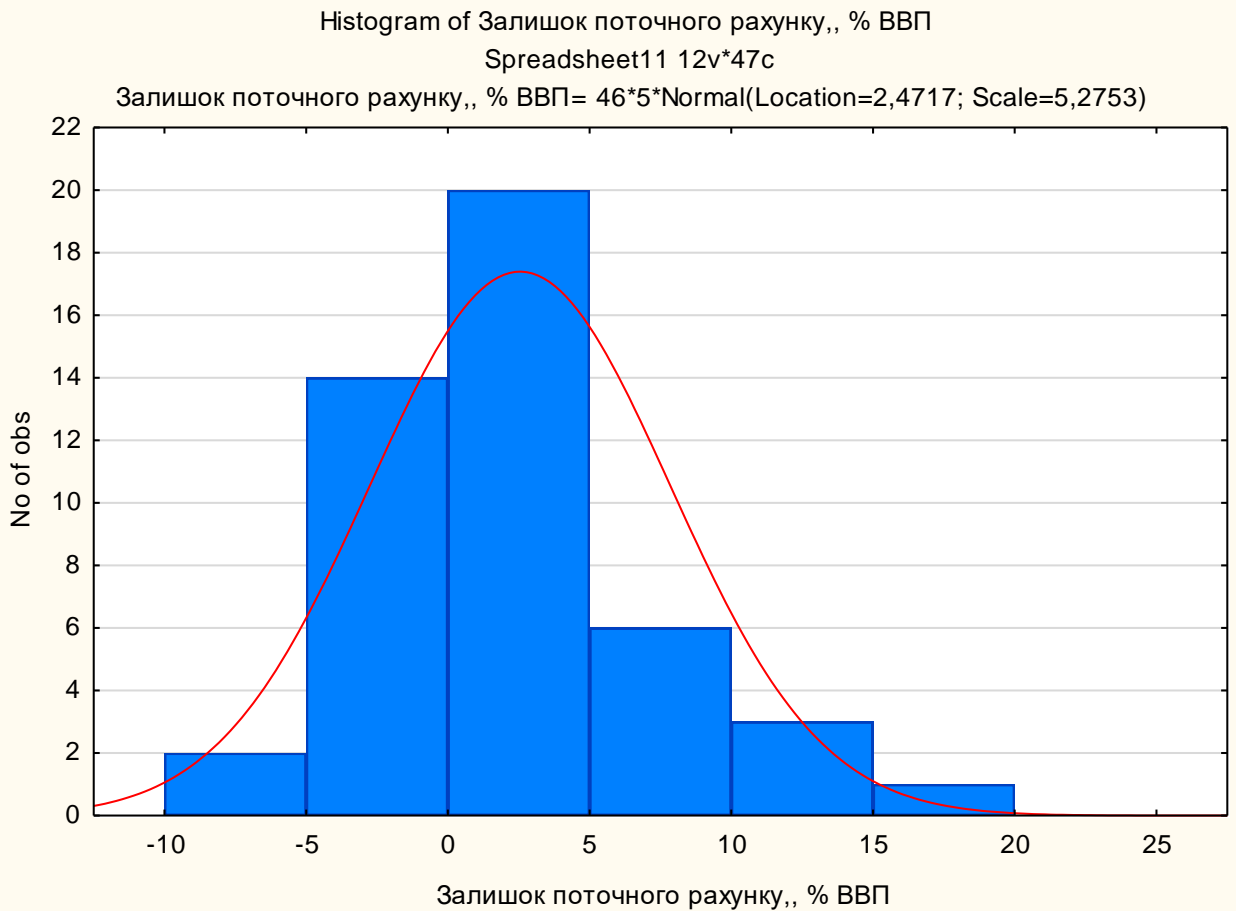
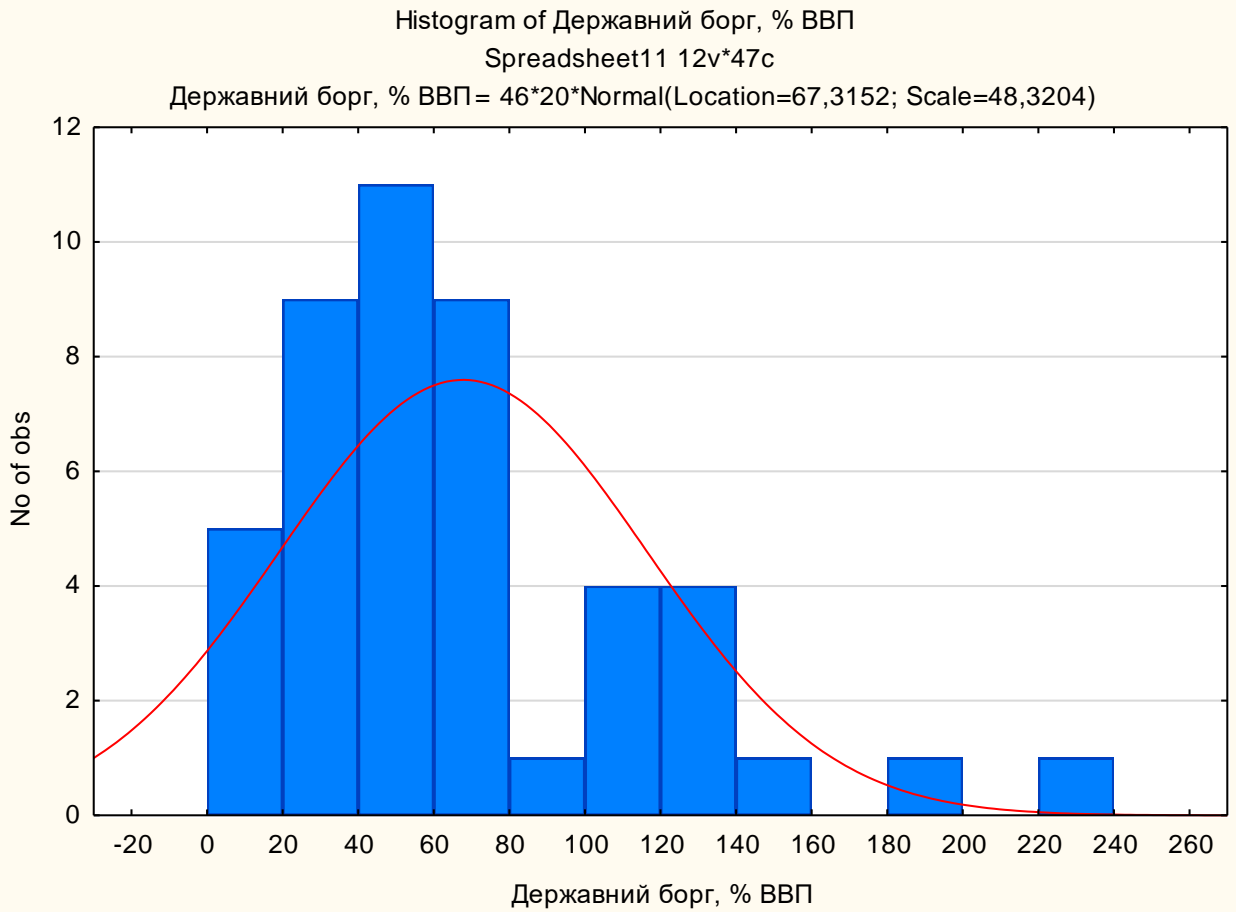
Histogram of Індекс споживчих цін
Spreadsheet11 12v*47с

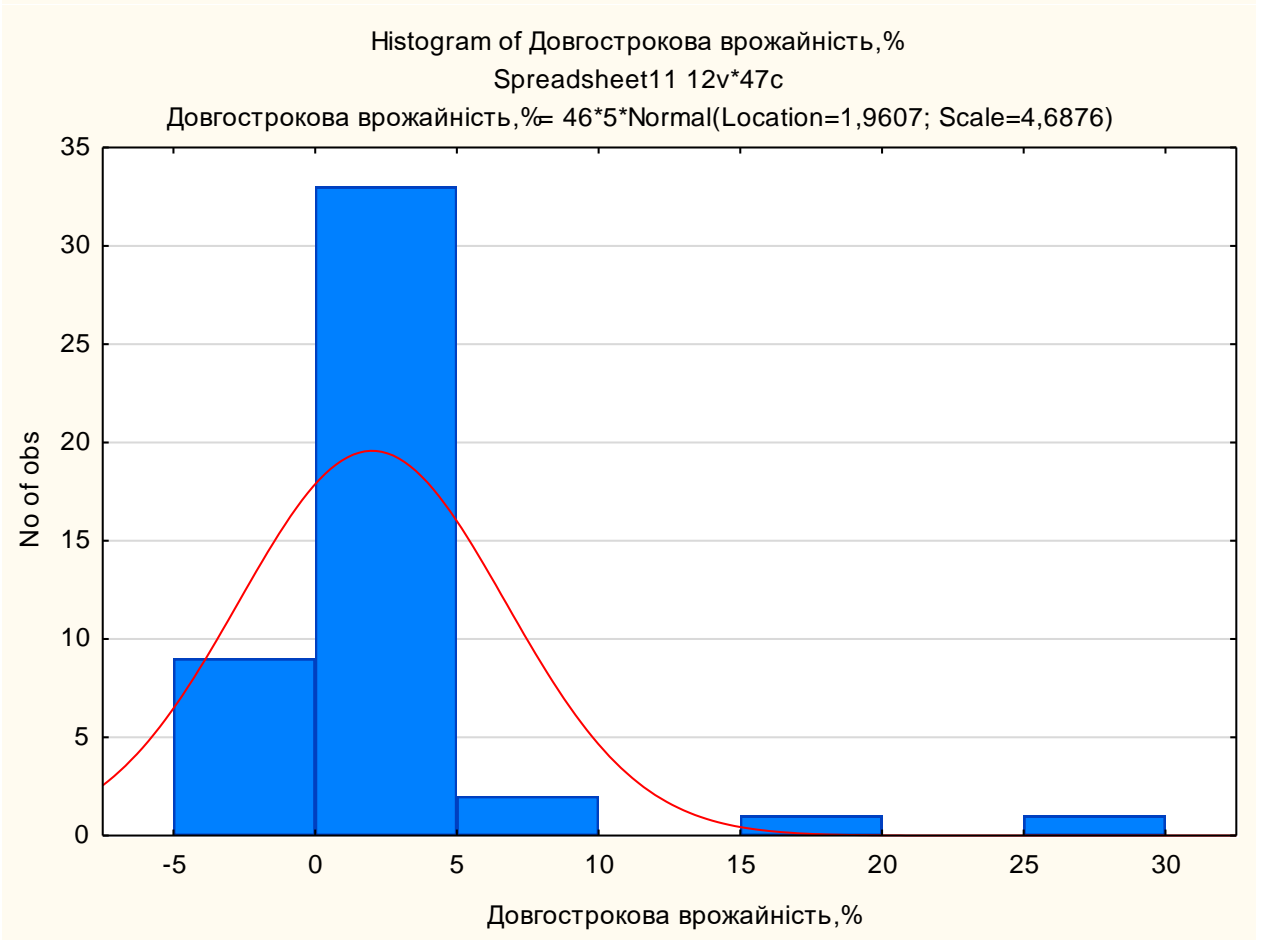
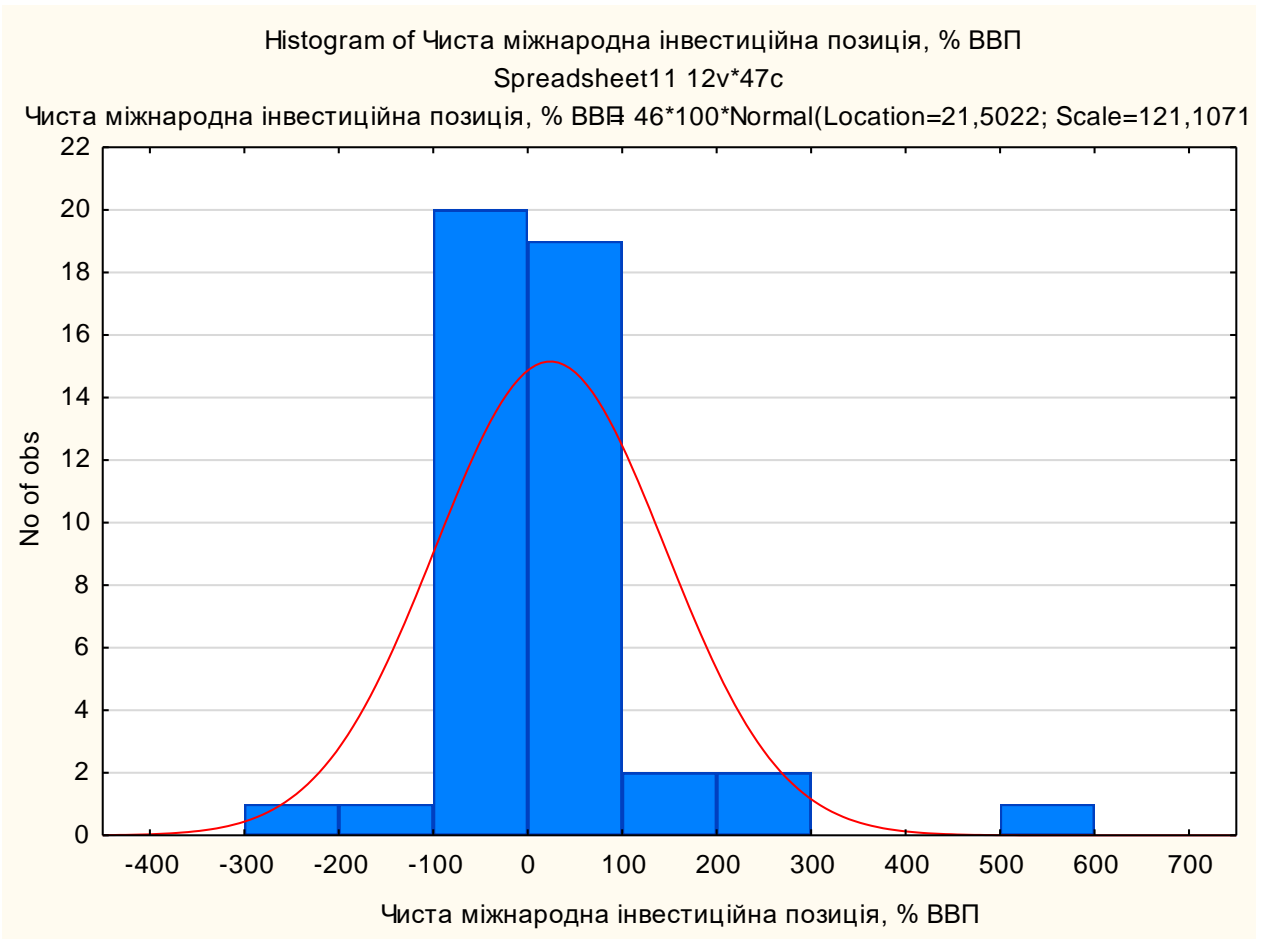
Індекс споживчих цін = $46 \cdot 500 \cdot \text{Normal}(\text{Location}=258,6913; \text{Scale}=844,1548)$

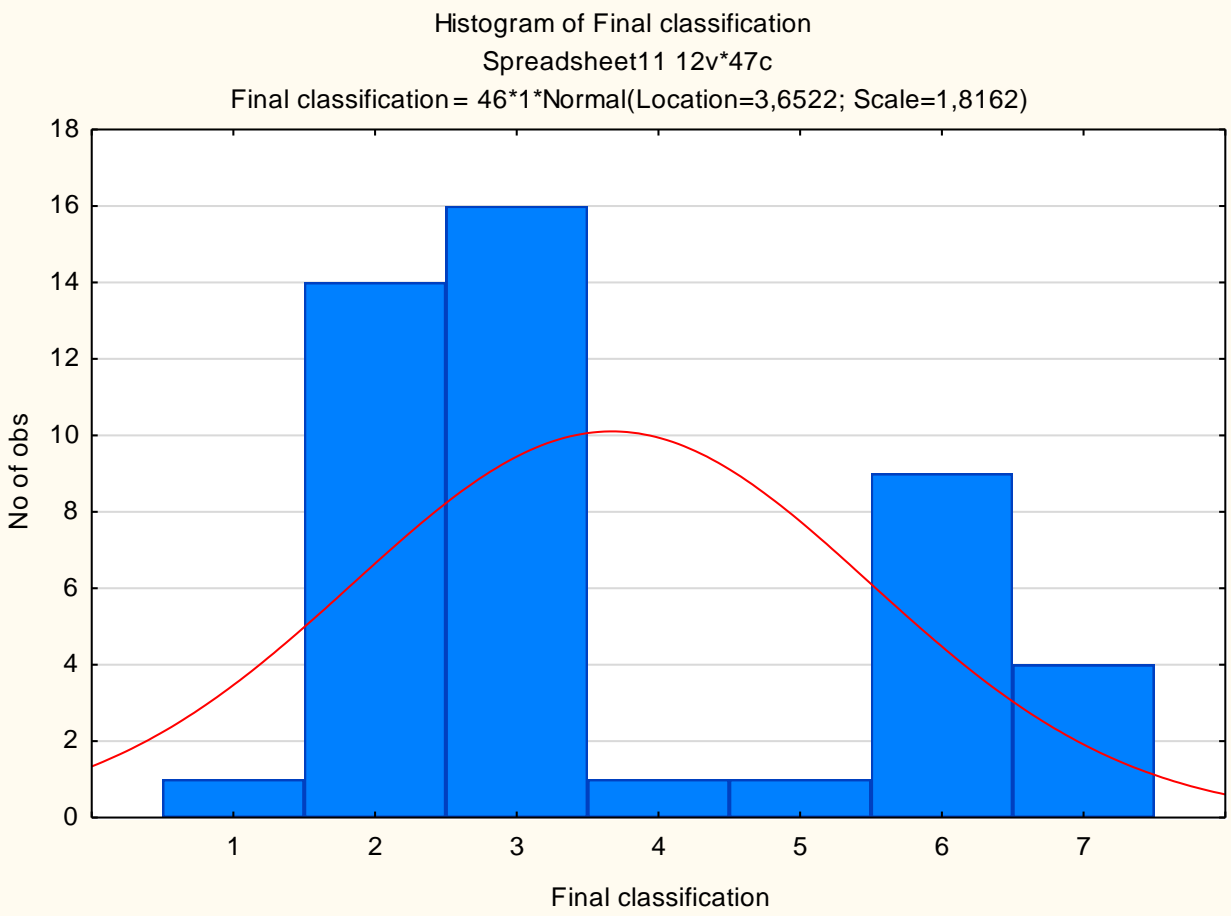
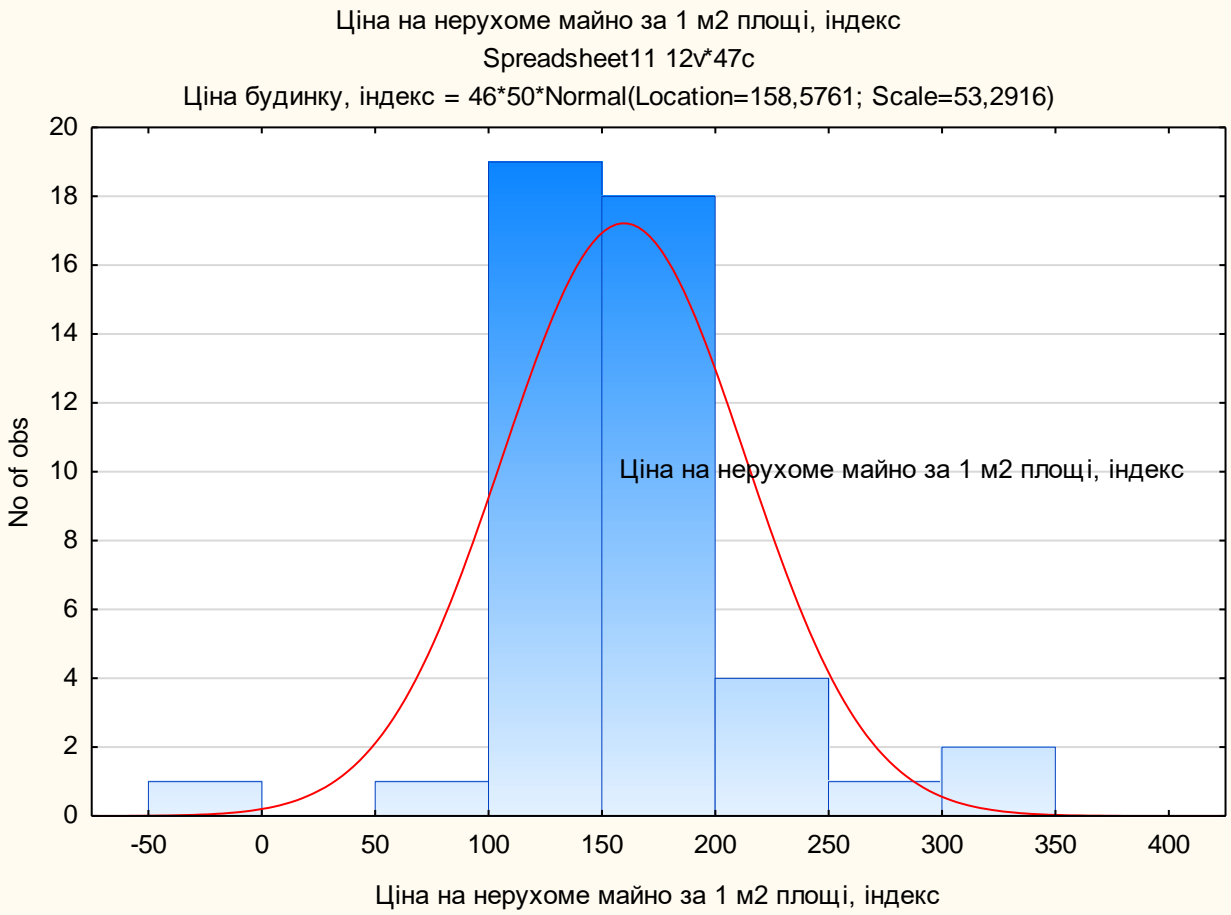

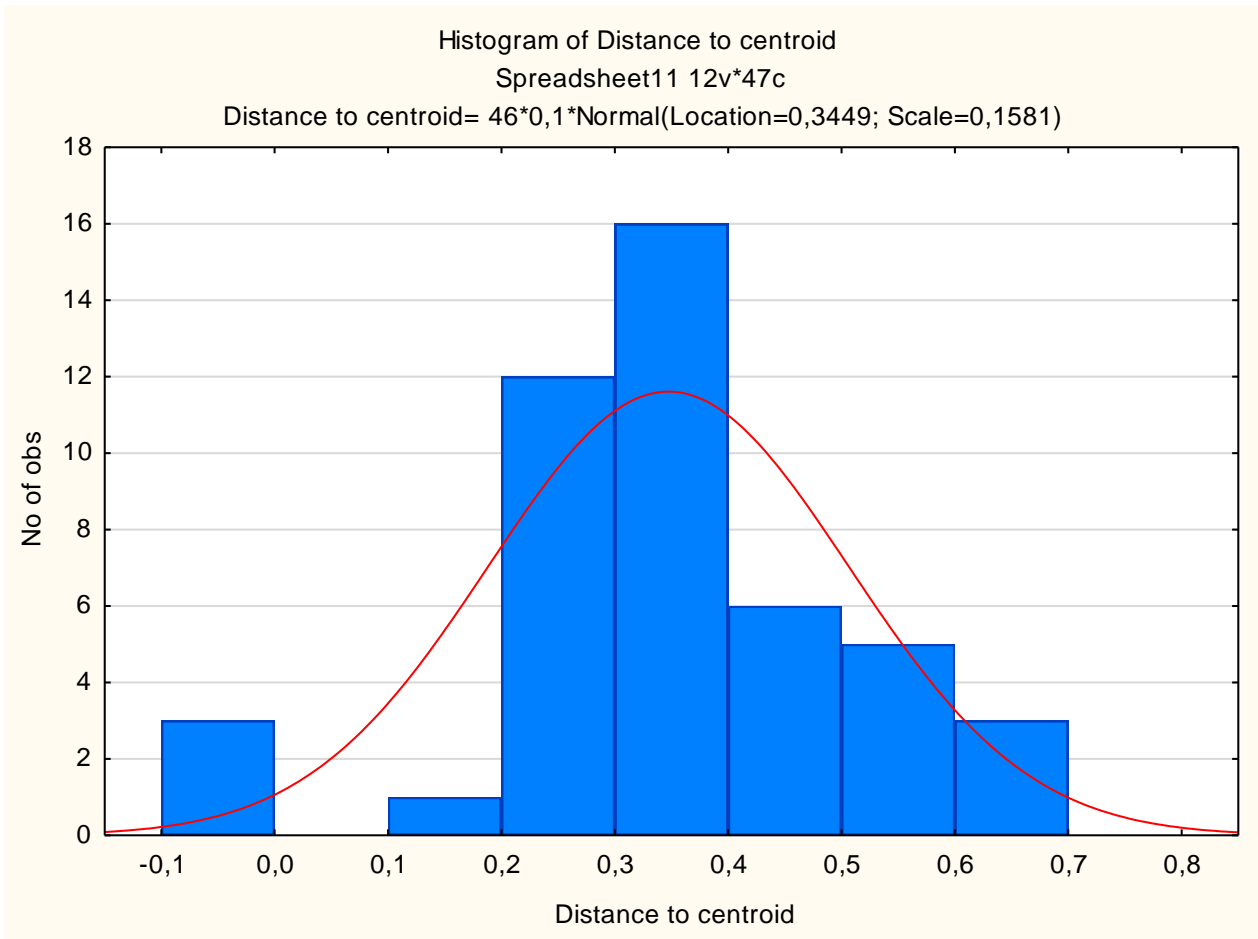

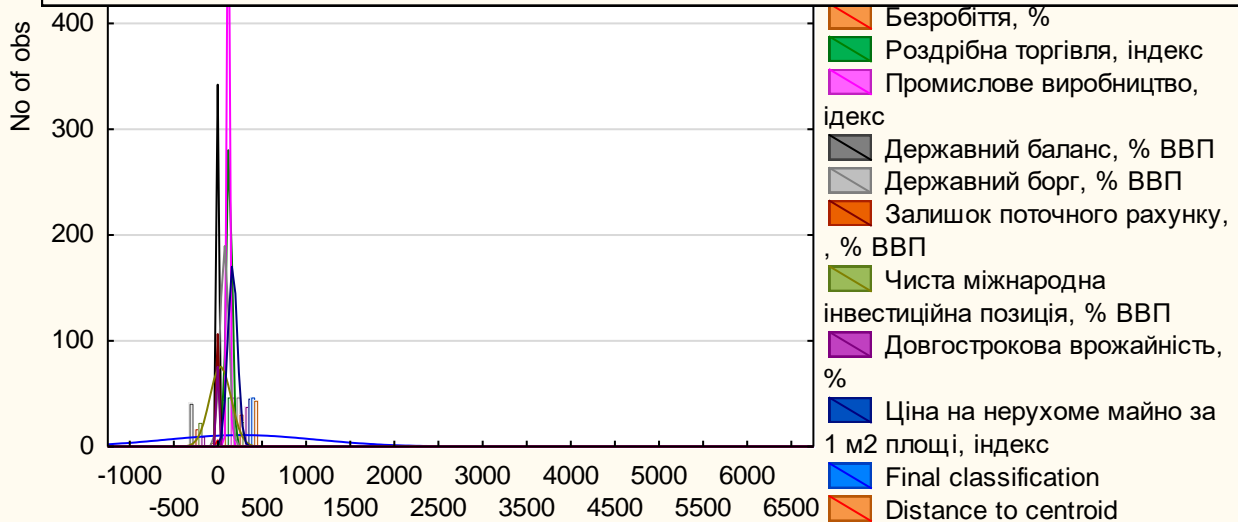

Індекс споживчих цін = 46*500*Normal(Location=258,6913; Scale=844,1548)
 Безробіття, % = 46*500*Normal(Location=7,0152; Scale=5,0297)
 Роздрібна торгівля, індекс = 46*500*Normal(Location=118,9065; Scale=31,4641)
 Промислове виробництво, ідекс = 46*500*Normal(Location=112,6522; Scale=14,7578)
 Державний баланс, % ВВП = 46*500*Normal(Location=-3,5393; Scale=3,1132)
 Державний борг, % ВВП = 46*500*Normal(Location=67,3152; Scale=48,3204)
 Залишок поточного рахунку, , % ВВП = 46*500*Normal(Location=2,4717; Scale=5,2753)
 Чиста міжнародна інвестиційна позиція, % ВВП = 46*500*Normal(Location=21,5022; Scale=121,1071)
 Довгострокова врожайність, % = 46*500*Normal(Location=1,9607; Scale=4,6876)
 = 46*500*Normal(Location=158,5761; Scale=53,2916)
 Ціна на нерухоме майно за 1 м2 площі, ідексFinal classification = 46*500*Normal(Location=3,6522;
 Distance to centroid = 46*500*Normal(Location=0,3449; Scale=0,1581)

ДОДАТОК К

**Вихідні дані для побудови рівняння багатофакторної регресії
для Німеччини за 2011-2021 рр.**

	ВВП, млрд. євро	Індекс споживчих цін	Безробіття, %	Роздрібна торгівля, індекс	Промислове виробництво, індекс	Державний борг, % ВВП	Залишок поточного рахунку, % ВВП	Чиста міжнародна інвестиційна позиція, % ВВП	Ціна на нерухоме майно за 1 м ² площі, індекс	Рівень тінізації економіки, %
	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉
2011	2689,7	95,0	5,5	94,8	97,8	79,5	6,2	18,6	83,9	13,0
2012	2746,6	97,0	5,1	94,9	97,5	80,7	7,1	22,1	89,8	16,3
2013	2816,0	98,6	4,9	95,2	97,6	78,2	6,5	24,6	92,6	16,2
2014	2932,0	99,3	4,7	96,4	98,9	75,2	7,2	29,0	95,5	15,3
2015	3023,4	100,0	4,4	100,0	99,8	72,0	8,6	34,6	100,0	15,5
2016	3129,3	100,0	3,9	102,0	101,0	69,1	8,5	39,1	108,0	15,2
2017	3271,1	102,0	3,5	106,0	104,0	64,6	7,8	44,2	114,0	14,1
2018	3370,3	104,0	3,2	107,0	105,0	61,2	7,9	52,2	122,0	14,7
2019	3479,4	105,0	3,0	111,0	101,0	58,8	7,6	58,4	129,0	14,0
2020	3398,3	106,0	3,7	116,0	91,6	68,1	7,0	64,3	139,0	13,7
2021	3595,5	109,0	3,6	117,0	95,8	68,8	7,4	70,9	155,0	11,2

**Вихідні дані для побудови рівняння багатофакторної регресії
для Гонконгу за 2011-2021 рр.**

	ВВП, млн. HKD	Індекс споживчих цін	Безробіття, %	Роздрібна торгівля, індекс	Промислове виробництво, індекс	Державний борг, % ВВП	Залишок поточного рахунку, % ВВП	Чиста міжнародна інвестиційна позиція, % ВВП	Ціна на нерухоме майно за 1 м ² площі, індекс	Рівень тінізації економіки, %
	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉
2011	1934430	77,9	3,5	125	103	0,6	5,6	286	121	13,01
2012	2037059	81,1	3,3	134	102	0,5	1,6	275	137	13,81
2013	2138305	84,6	3,4	149	102	0,5	1,5	275	161	12,79
2014	2260005	88,3	3,2	148	102	0,4	1,4	299	170	12,22
2015	2398280	91	3,3	146	100	0,8	3,3	324	197	12,29
2016	2490598	93,2	3,4	136	99,6	0,7	4	359	190	12,15
2017	2659611	94,6	3,1	138	100	1	4,6	418	221	11,89
2018	2835429	96,8	2,8	149	101	0,9	3,7	354	250	12,39
2019	2845022	99,6	2,9	131	102	0,9	5,9	432	254	14,11
2020	2675593	99,9	5,5	97,3	95,8	0,7	7	615	253	13,88
2021	2867740	101	5,4	104	101	2,3	11,8	574	260	13,6

**Вихідні дані для побудови рівняння багатofакторної регресії
для Сполучених Штатів Америки за 2011-2021 рр.**

	ВВП, млн. дол США	Індекс споживчих цін	Безробіття, %	Роздрібна торгівля, індекс	Промислове виробництво, індекс	Державний борг, % ВВП	Залишок поточного рахунку, % ВВП	Чиста міжнародна інвестиційна позиція, % ВВП	Ціна на нерухоме майно за 1 м ² площі, індекс	Рівень тінізації економіки, %
	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉
2011	15542582	225	8,9	341813	94,5	97,9	-3	-28,7	178	7,76
2012	16197007	230	8,1	358076	97,4	101	-2,6	-28,2	183	9,18
2013	16784850	233	7,4	371589	99,3	103	-2,1	-32,4	196	8,71
2014	17527258	237	6,2	386265	102	104	-2,1	-40,1	206	8,23
2015	18232452	237	5,3	393504	101	104	-2,3	-41,6	216	7,83
2016	18717466	240	4,9	402716	98,7	107	-2,2	-44,1	229	7,66
2017	19483370	245	4,4	420502	100	105	-1,9	-40,2	243	7,04
2018	20533057	251	3,9	438207	103	107	-2,1	-47,7	258	7,78
2019	21380976	256	3,7	450235	102	109	-2,1	-54,5	271	7,69
2020	21060474	259	8,1	463284	95,3	132	-2,8	-69,8	292	7,42
2021	23315081	271	5,4	547260	100	127	-3,7	-77,7	341	7,3

**Вихідні дані для побудови рівняння багатofакторної регресії
для Бразилії за 2011-2021 рр.**

	ВВП, млрд BRL	Індекс споживчих цін	Безробіття, %	Роздрібна торгівля, індекс	Промислове виробництво, індекс	Державний борг, % ВВП	Залишок поточного рахунку, % ВВП	Чиста міжнародна інвестиційна позиція, % ВВП	Ціна на нерухоме майно за 1 м ² площі, індекс	Рівень тінізації економіки, %
	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉
2011	4376,382	3321,0	7,1	86,4	113,0	51,3	-2,9	-31,3	119,0	36,2
2012	4814,8	3501,0	7,2	93,7	100,0	53,7	-3,4	-32,3	133,0	36,9
2013	5331,6	3718,0	7,3	97,8	112,0	51,5	-3,2	-29,4	145,0	34,6
2014	5778,953	3953,0	6,9	100,0	102,0	56,3	-4,1	-28,8	155,0	33,1
2015	5995,787	4310,0	8,4	95,8	76,0	65,5	-3,0	-20,8	156,0	32,7
2016	6269,328	4687,0	11,4	89,4	68,2	69,8	-1,3	-31,2	152,0	32,6
2017	6585,48	4848,0	12,9	91,6	72,4	73,7	-1,1	-31,3	149,0	33,0
2018	7004,141	5026,0	12,4	93,7	77,6	75,3	-2,7	-31,1	150,0	35,2
2019	7389,131	5214,0	12,1	95,4	77,1	74,4	-3,5	-42,0	155,0	34,7
2020	77609,597	5381,0	13,5	96,1	69,7	86,9	-1,7	-37,2	167,0	33,6
2021	8898,727	5828,0	13,5	97,9	89,0	78,3	-1,7	-36,7	181,0	33,2

**Вихідні дані для побудови рівняння багатofакторної регресії
для Швейцарії за 2011-2021 рр.**

	ВВП, млн. CHF	Індекс споживчих цін	Безробіття, %	Роздрібна торгівля, індекс	Промислове виробництво, індекс	Державний баланс, % ВВП	Залишок поточного рахунку, % ВВП	Чиста міжнародна інвестиційна позиція, % ВВП	Ціна на нерухоме майно за 1 м ² площі, індекс	Рівень тінізації економіки, %
	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉
2011	635739	103	4,4	93,3	97,4	0,7	6,2	117	108	6,16
2012	643646	102	4,5	96,4	99,1	0,2	8,9	106	114	7,06
2013	654612	102	4,7	98,2	100	-0,4	9,6	85,3	118	6,76
2014	665618	102	4,8	99,3	102	-0,2	6,9	77,3	121	6,62
2015	668006	101	4,8	100	100	0,6	8,9	73,3	124	6,66
2016	677848	100	4,9	98,9	100	0,2	7,3	91,2	124	6,56
2017	684558	101	4,8	100	106	1,1	5,4	99,3	125	6,39
2018	709522	102	4,7	101	112	1,3	5,6	112	129	6,36
2019	716879	102	4,4	102	117	1,3	3,9	91,6	133	6,281
2020	694662	101	4,8	105	113	-3,1	0,4	113	138	6,202
2021	731662	102	5,1	109	123	-0,5	7,9	108	147	7,5

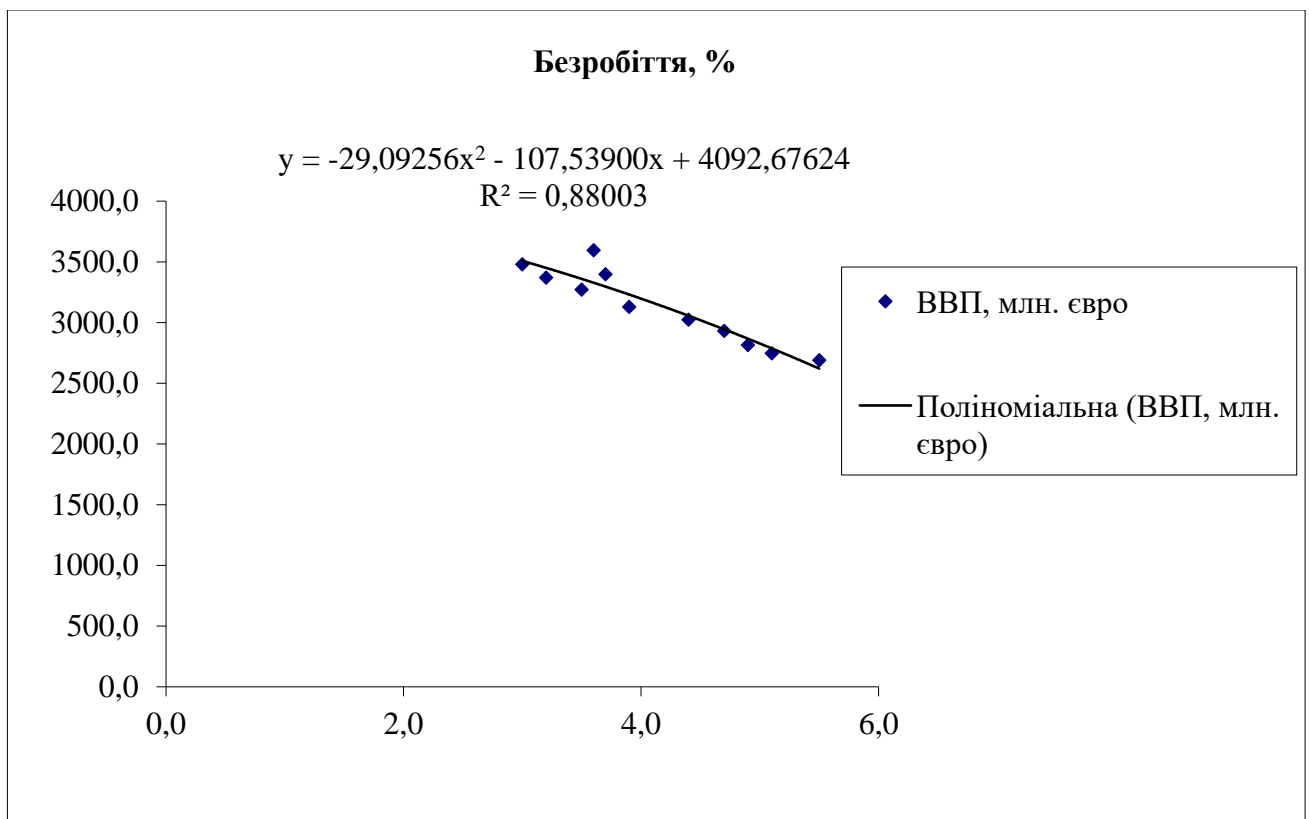
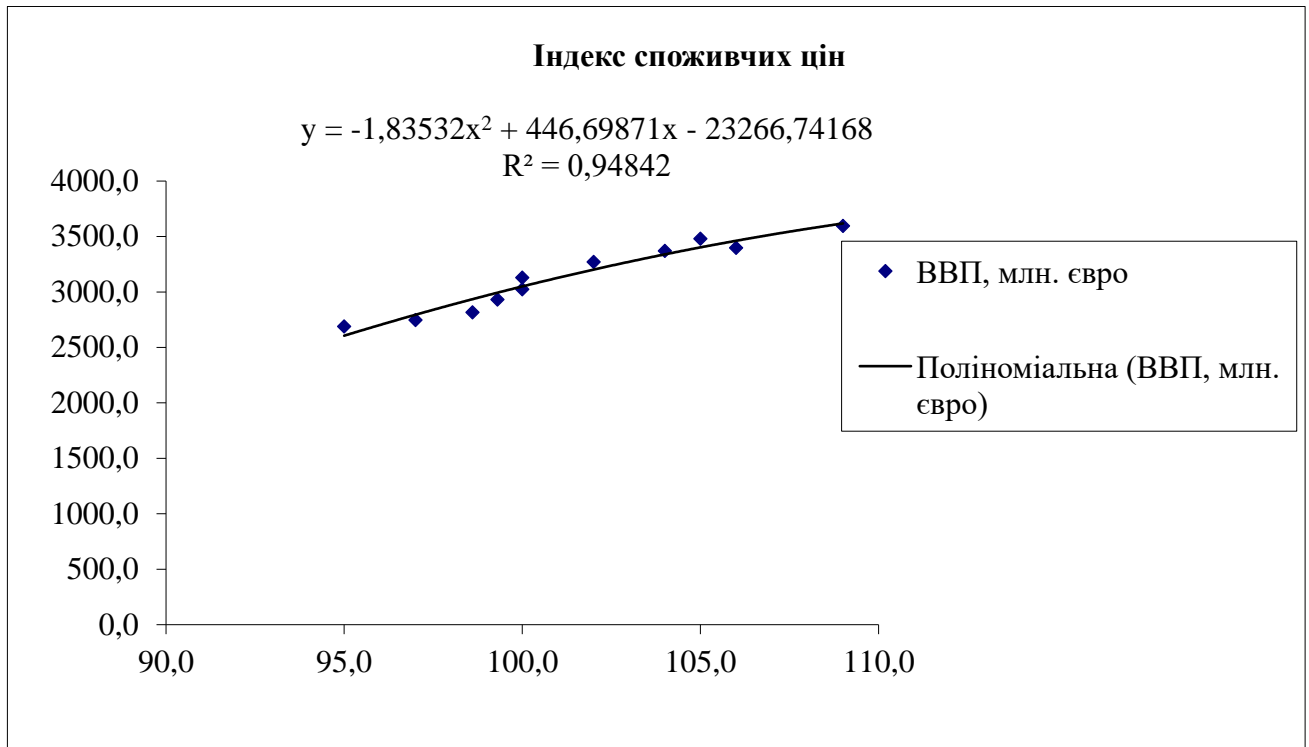
**Вихідні дані для побудови рівняння багатofакторної регресії
для Великобританії за 2011-2021 рр.**

	ВВП, млн. фунт.ст.	Індекс споживчих цін	Безробіття, %	Роздрібна торгівля, індекс	Промислове виробництво, індекс	Державний борг, % ВВП	Залишок поточного рахунку, % ВВП	Чиста міжнародна інвестиційна позиція, % ВВП	Ціна на нерухоме майно за 1 м ² площі, індекс	Рівень тінізації економіки, %
	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉
2011	1664211	93,4	8,1	80,9	86,2	75,1	-1,8	-9,1	98,5	9,83
2012	1713241	96	8	81,4	86,2	79	-3,3	-25,8	98,9	11
2013	1782296	98,5	7,6	82,7	88,1	81,5	-4,8	-15,4	101	10,33
2014	1862827	100	6,3	85,8	89,8	83,2	-5,2	-19,5	110	10,06
2015	1920998	100	5,4	88,8	94,2	83,5	-5,1	-16,2	116	9,91
2016	1999461	101	4,9	92,9	94,7	84,3	-5,5	8	124	9,57
2017	2085008	103	4,4	94,8	94,5	83,8	-3,6	-3,3	130	8,81
2018	2157410	106	4,1	97,2	97,7	83,3	-4,1	-3,1	134	8,32
2019	2238348	108	3,8	100	100	81,8	-2,8	-10,7	135	11,29
2020	2109594	109	4,4	101	101	102	-3,2	-18,2	139	11,19
2021	2270246	112	4,6	105	109	104	-1,5	-15,3	152	10,3

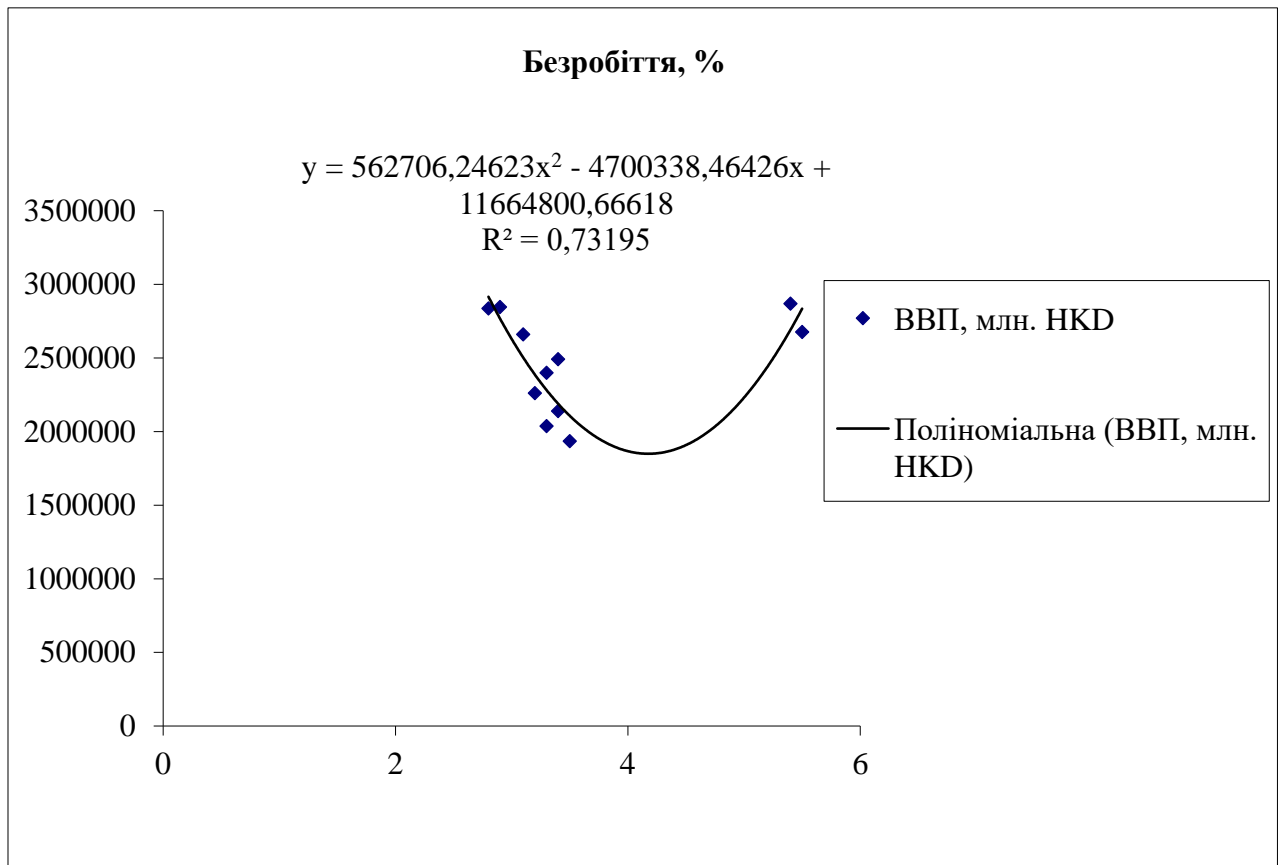
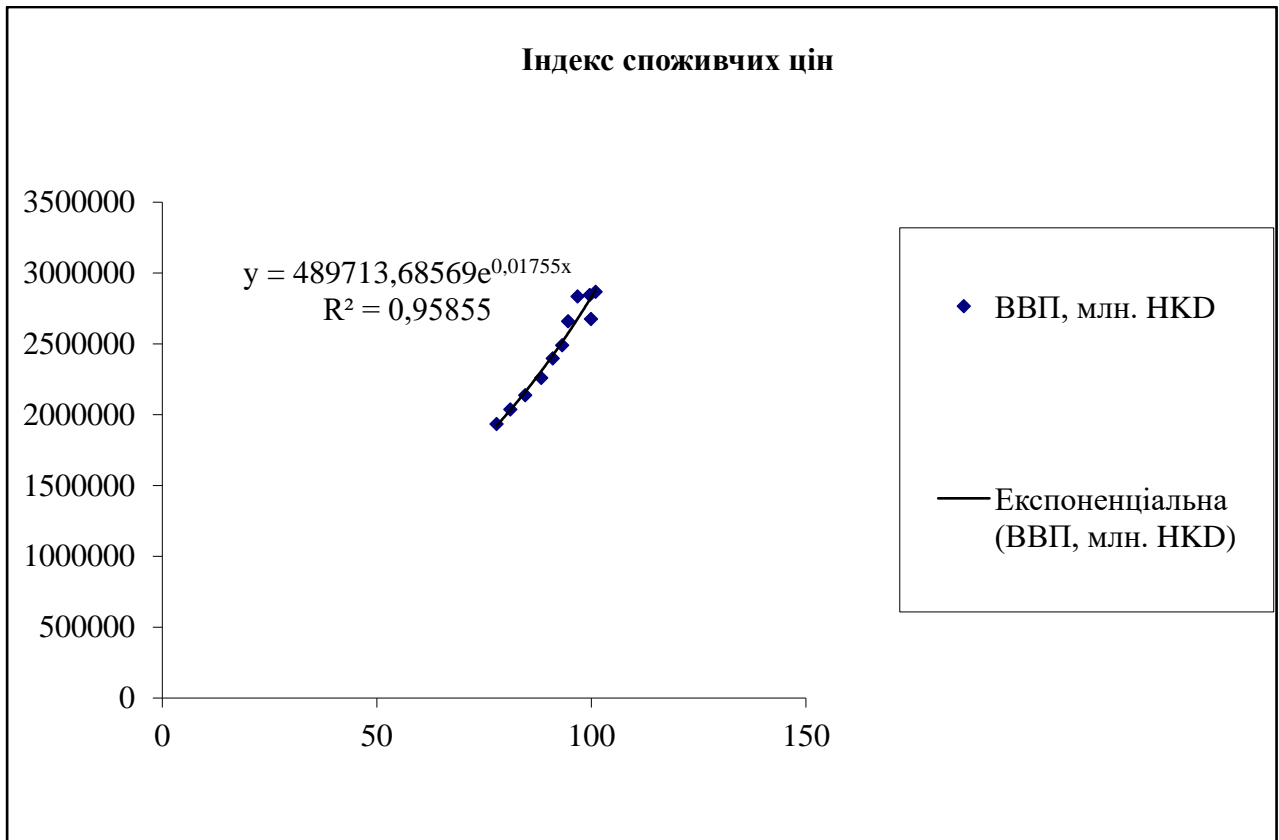
Джерело: розраховано і побудовано авторкою.

ДОДАТОК Л

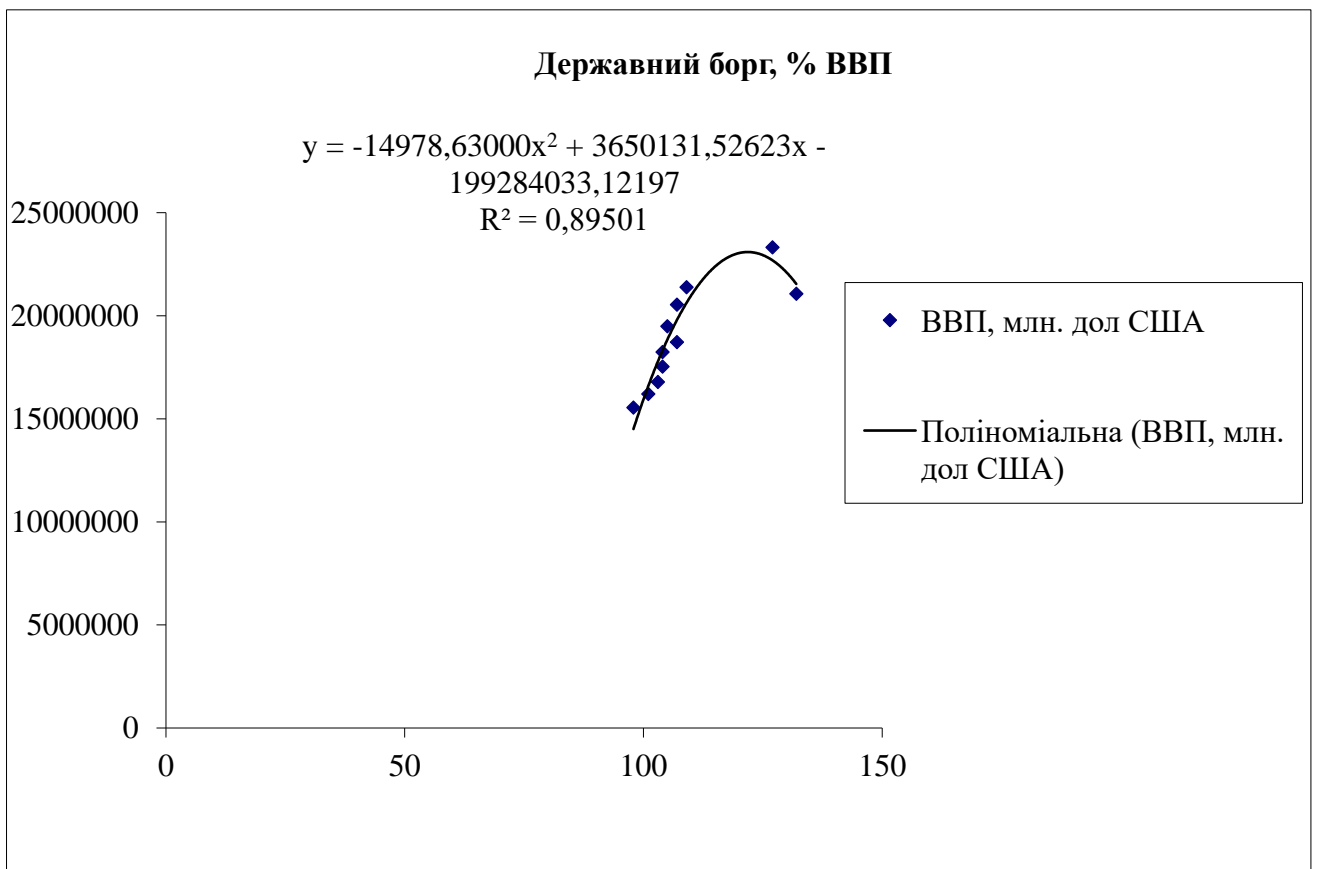
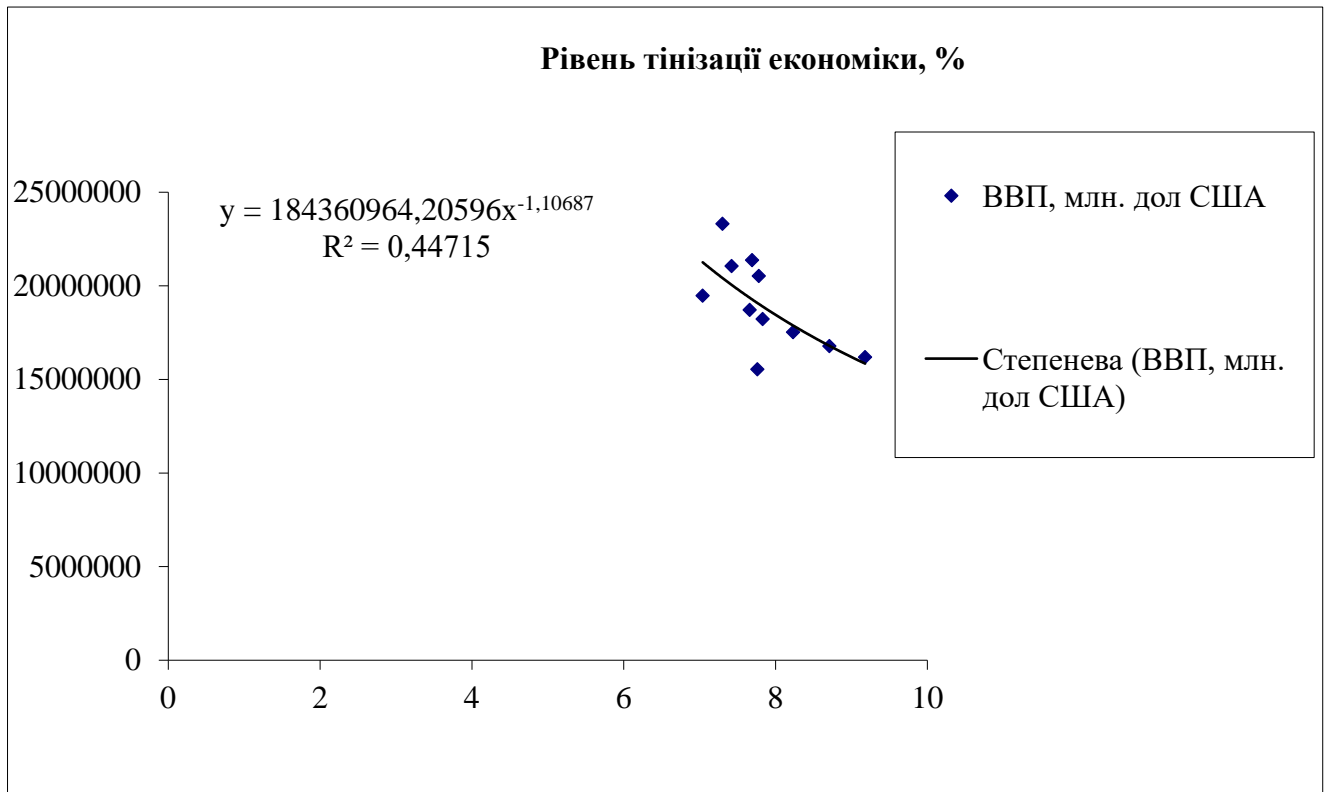
**Графічне представлення результатів двофакторного аналізу впливу
незалежних змінних на ВВП Німеччини**

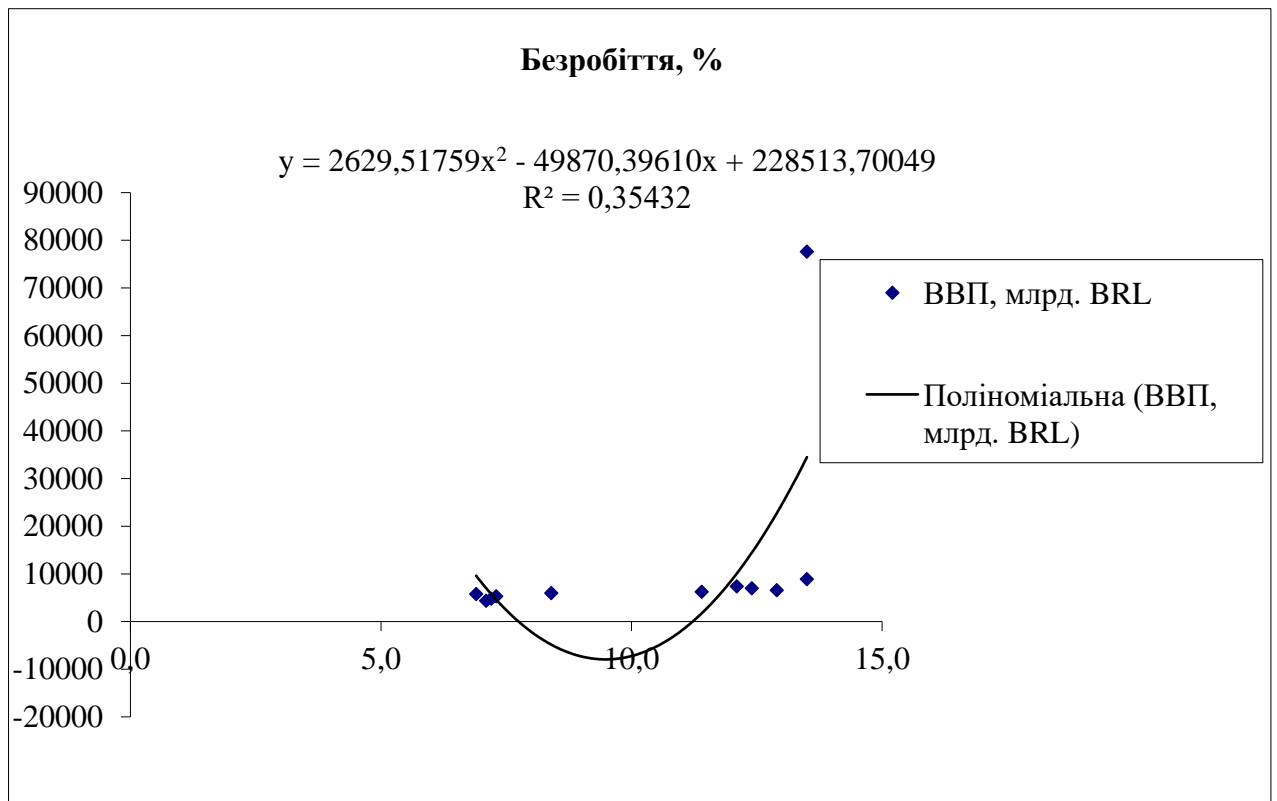
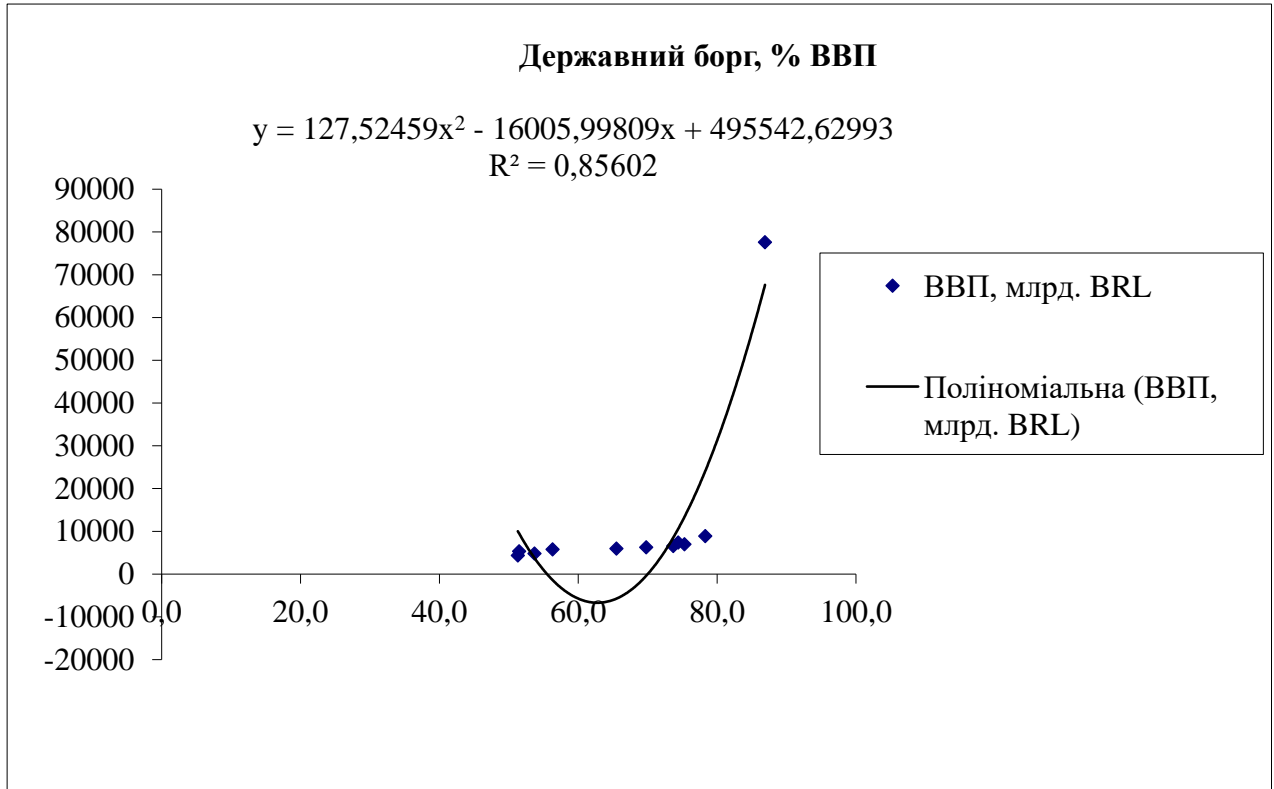
**Графічне представлення результатів двофакторного аналізу впливу
незалежних змінних на ВВП Гонконгу**

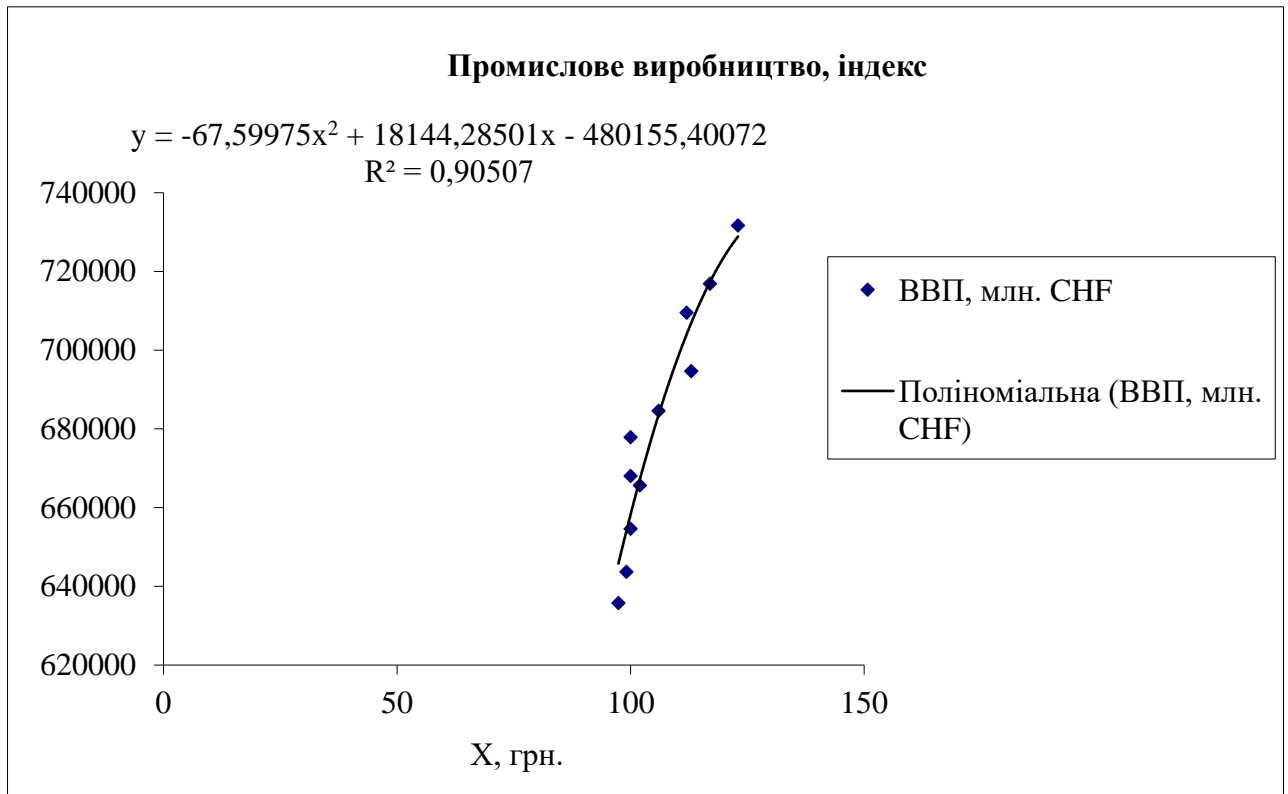
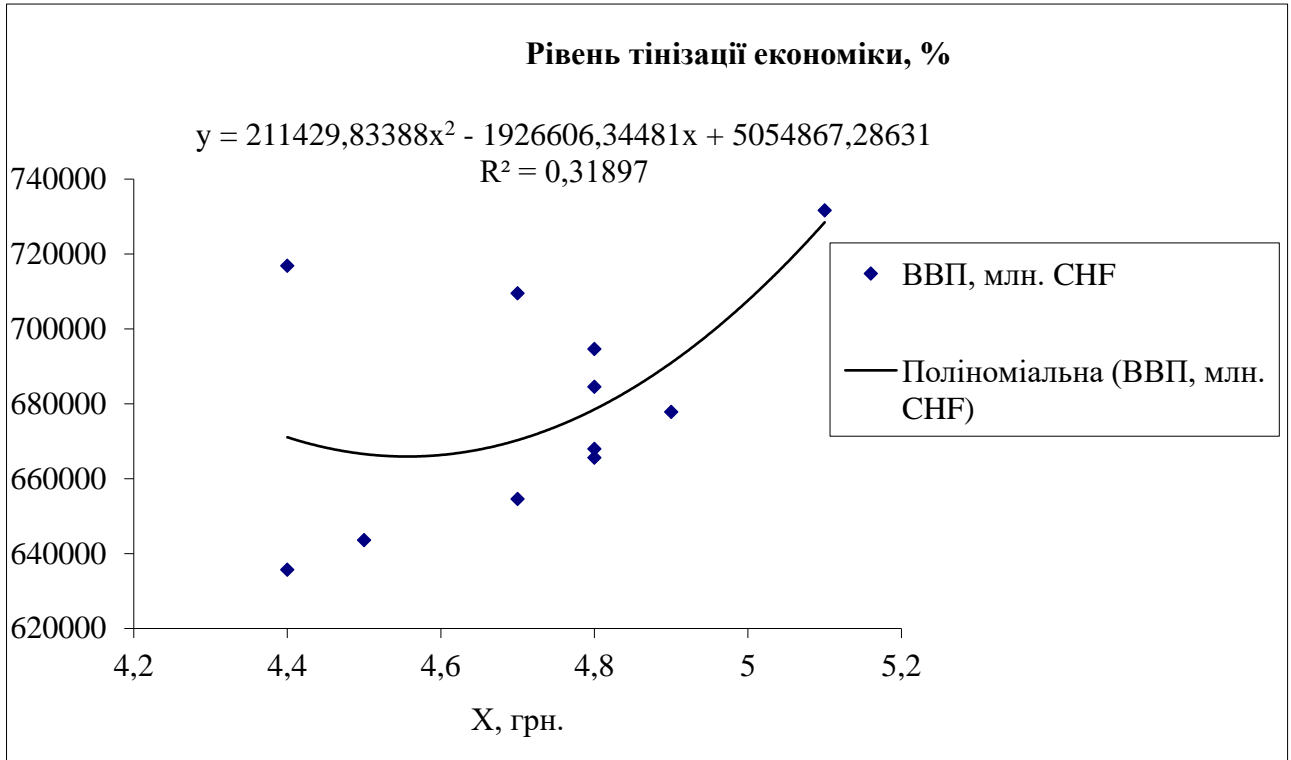
**Графічне представлення результатів двофакторного аналізу впливу
незалежних змінних на ВВП США**

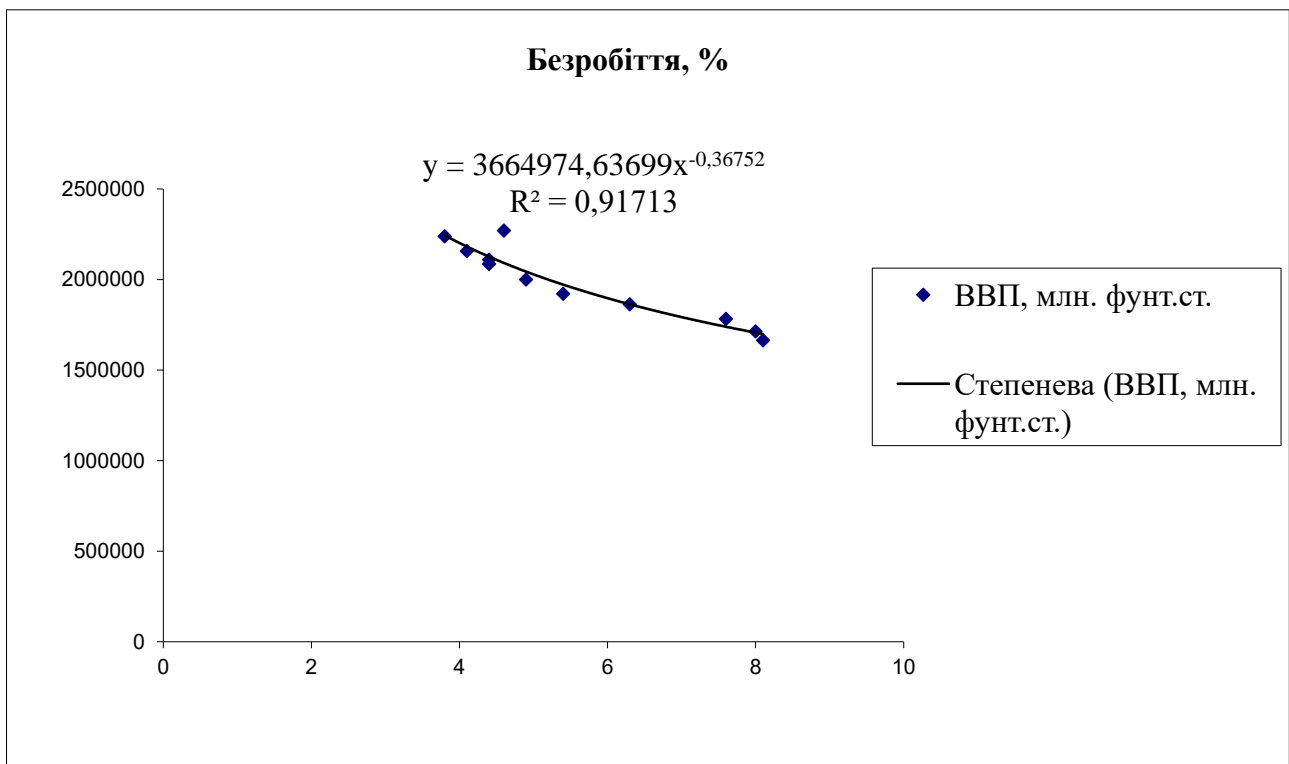
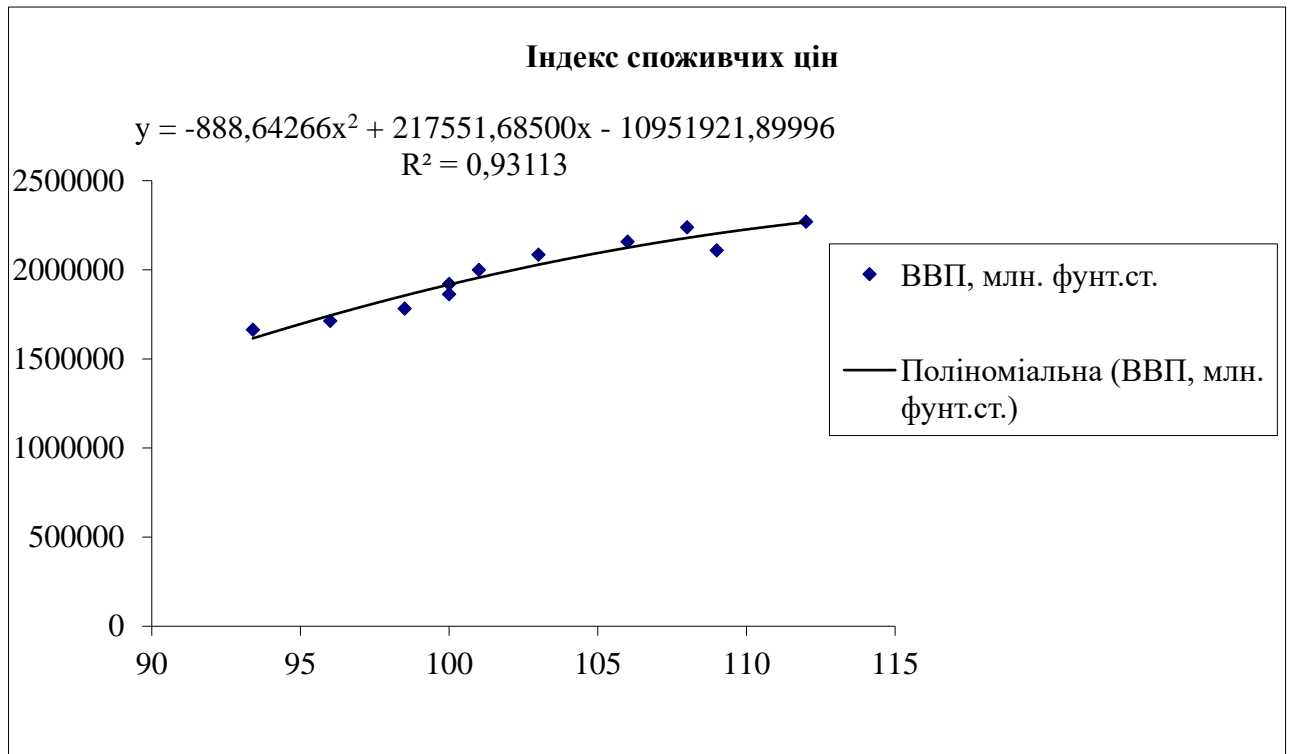
**Графічне представлення результатів двофакторного аналізу впливу
незалежних змінних на ВВП Бразилії**

Графічне представлення результатів двофакторного аналізу впливу незалежних змінних на ВВП Швейцарії

**Графічне представлення результатів двофакторного аналізу впливу
незалежних змінних на ВВП Великобританії**

Джерело: розраховано і побудовано авторкою.

ДОДАТОК М

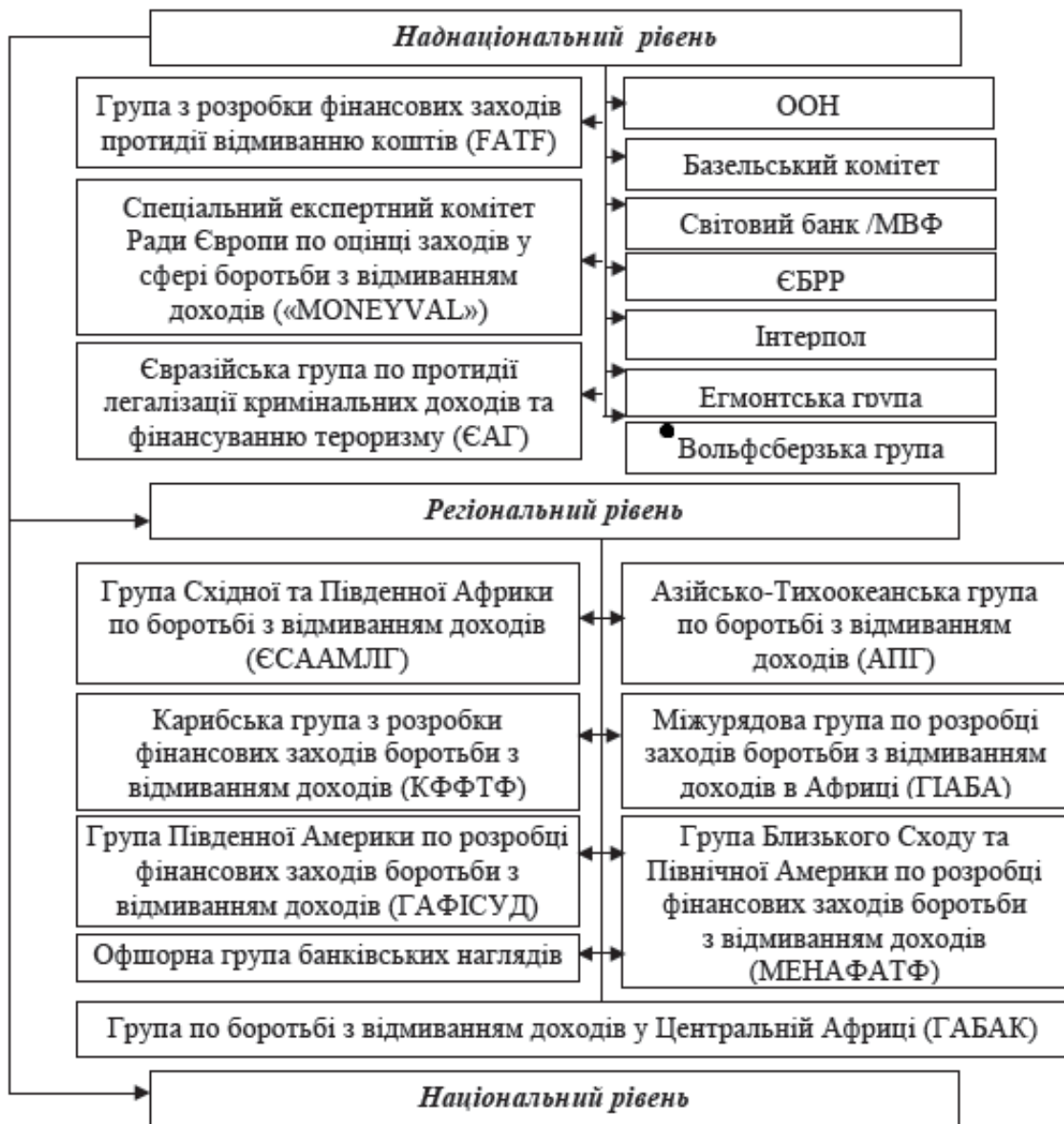
Ключові інструменти національних політик детінізації бізнес-діяльності за окремими країнами

Країна	Інструменти національних політик детінізації
Польща	Запровадження заборони на реалізацію фінансово-господарських операцій тими фізичними особами, котрі раніше вже вчиняли протиправні дії, спрямовані на виведення отриманих доходів з-під оподаткування та їх тінізацію у будь-який інший спосіб; а також впровадження майнової відповідальності суб'єктів господарювання з числа юридичних осіб за вчинені протиправні дії фінансового характеру
Італія	Запровадження урядовим Декретом заборони на проведення фізичними і юридичними особами розрахункових операцій готівковими коштами у сумах, що перевищують законодавчо встановлені порогові розміри
США	Кваліфікація операцій з відмивання незаконно одержаних доходів державним злочином, накладення штрафу у розмірі 50 тис. дол. США або ув'язнення терміном до 20 років за проведення подібного роду операцій
Японія	Зобов'язання інформувати органи державного фінансового моніторингу і контролю щодо проведення економічними суб'єктами значних за розміром розрахункових операцій з фінансовими і нефінансовими інституціями
Франція	Запровадження обмежень на проведення експортно-імпортних операцій, здійснюваних вітчизняними суб'єктами господарювання з торговельними партнерами, зареєстрованими в офшорних юрисдикціях
Німеччина	Запровадження обов'язкового декларування усіх розрахункових операцій, здійснюваних вітчизняними суб'єктами господарювання з нерезидентами, з одночасним інформуванням банками, фінансовими установами, адвокатами й аудиторами органів державного фінансового моніторингу і контролю щодо усіх підозрілих розрахункових трансакцій німецьких компаній з фінансовими і нефінансовими інституціями; купівля владою ФРН у приватних осіб інформації про громадян і компанії держави, котрі ухиляються від сплати податків
Австралія	Імплементція режиму обов'язкового інформування уповноважених державних органів фінансового контролю щодо усіх підозрілих трансакцій зі значними готівковими коштами; конфіскація (згідно положень Митного закону та Закону «Про боротьбу з доходами, отриманими від злочинної діяльності») отриманих злочинним шляхом активів з подальшим їх перерахуванням на рахунки спеціалізованого Цільового фонду конфіскованих активів та спрямуванням на реалізацію загальнонаціональних проєктів розвитку
Великобританія	Реалізація заходів щодо протидії відмиванню «брудних» грошей через національну фінансову систему на основі кваліфікації кримінальним злочином подібного роду трансакцій; імплементція з 1990 р. Керівних розпоряджень протидії відмиванню «брудних» грошей банками, будівельними, страховими й інвестиційними компаніями; функціонування загальнонаціонального Інформаційного центру з функціональними повноваженнями щодо збирання, оброблення і поширення інформації, отриманої від різного роду фінансових інституцій про усі підозрілі фінансові трансакції та ін.

Джерело: побудовано авторкою за даними [280, с. 178; 204, с. 331, 332].

ДОДАТОК Н

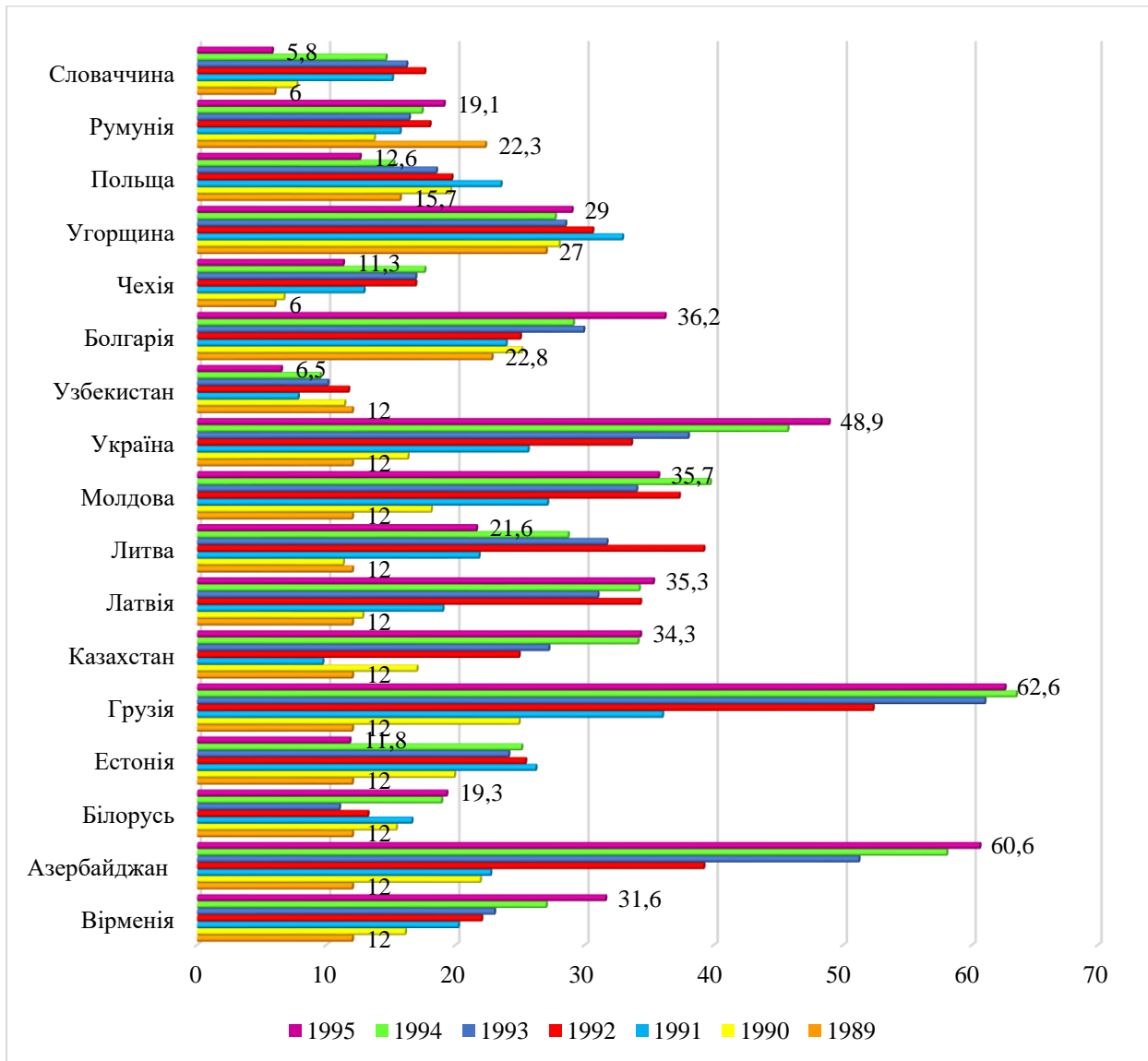
Сучасна інституційна структура системи детінізації глобальної бізнес-діяльності

Джерело: побудовано авторкою за даними [279, с. 179].

ДОДАТОК П

Питома частка неофіційного ВВП у загальному валовому внутрішньому продукті за окремими постсоціалістичними країнами у 1989-1995 рр., %

Джерело: побудовано авторкою за даними [258, с. 297].

ДОДАТОК Р

Список публікацій за темою дисертації

У наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз даних:

12. Герасимова Я. О. Дуалістичний підхід до комплексного аналізу впливу тінізації економічної діяльності. *Бізнес Інформ*. 2021. №4. С. 23-29. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-4_0-pages-23_29.pdf (0,7 д. а.).

13. Герасимова Я. О. Тіньова економіка в глобальному середовищі: комплексне дослідження факторів. *Економічний простір*. 2022. № 181. С. 27-31. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1143/1102> (0,7 д. а.).

14. Герасимова Я. О. Динаміка розвитку глобального тіньового банкінгу: масштаби й інституційні формати. *Підприємництво та інновації*. 2022. Вип. 25. С. 7-12. URL: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/534/520> (0,8 д. а.).

15. Герасимова Я. О. Сучасні тенденції транснаціонального наркобізнесу у глобальній тіньовій економіці. *Причорноморські економічні студії*. 2022. Вип. 77. С.7-12. URL: http://bses.in.ua/journals/2022/77_2022/3.pdf (0,8 д. а.).

В інших виданнях:

16. Герасимова Я. О. Глобальне середовище тінізації: податковий фактор. *Colloquium-journal*. 2022. Ч. 1. №34 (157). С. 14-17. URL: <https://colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2023/01/Colloquium-journal-2022-157-1.pdf> (0,4 д.а.).

17. Герасимова Я. О. Фактори розвитку тіньової економіки: теоретико-методологічний дискурс. *Colloquium-journal*. 2022. Ч. 2. №17 (140). С. 33-36. URL: <https://colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2022/06/Colloquium-journal-2022-140-2.pdf> (0,4 д.а.).

18. Герасимова Я. О. Тіньова економіка: теоретичні і методологічні підходи. *Модернізація економіки: проблеми, шляхи розвитку та перспективи: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 10 квітня 2021 р.). К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2021. С. 6-9 (0,2 д. а.).

19. Герасимова Я.О. Тіньбовий сектор економіки: характеристика позитивних ефектів. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, фінансів, обліку і права в Україні та світі: збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Полтава, 15 червня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 8-10 (0,2 д. а.).

20. Герасимова Я.О. Структурні сегменти фінансового ринку: конкурентні переваги та ризики. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення: матер. Міжнар. наук. Інтернет-конф.* (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 15-16 листопада 2022 р.). Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2022. С. 87-90 (0,2 д. а.).

21. Герасимова Я. О. Сучасна диверсифікація джерел фінансування діяльності виробників наркотиків: вихід на IPO (initial public offering). *Сучасні виклики та актуальні проблеми економіки, фінансів, обліку та права: збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Кропивницький, 29 жовтня 2022 р.). Кропивницький: ЦФЕНД, 2022. С. 7-9 (0,2 д. а.).

22. Герасимова Я. О. Методика протидії транснаціональній корупції: прикладний аспект. *Наука, освіта і суспільство: актуальні проблеми теорії та практики: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Кропивницький, 10 березня 2023 р.): у 2 ч. Кропивницький: ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 7-8 (0,2 д. а.).

ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
 «Державна акціонерна компанія «ЛІКИ УКРАЇНИ»

Адреса: 04075, м. Київ, вул. Максименка Федора, 28
 тел.: +38 067 218 46 16
 likiukraine@ukr.net

The state joint-stock company «Liki Ukrainy» 28, Maksymenka Str., Kyiv 04075

Вих. № 723

8.09.22

До спеціалізованої вченої ради
 Київського національного
 економічного університету
 імені Вадима Гетьмана»

ДОВІДКА

ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційної роботи

**Герасимової Яніни Олександрівни на тему:
 «Тінізація глобальної економіки: організаційно-інституційні формати
 та механізми контролю»**

Публічному акціонерному товаристві «Державна акціонерна компанія «Ліки України» розглянув висновки та рекомендації дисертаційної роботи «Тінізація глобальної економіки: організаційно-інституційні формати та механізми контролю» Герасимової Яніни Олександрівни, викладені нею у доповідній записці. Відзначено, що вони представляють значний практичний інтерес для органів місцевого самоврядування в Україні в частині:

- обґрунтування механізмів податкового стимулювання компаній малого і середнього бізнесу України з метою протидії «розмиванню» податкової бази;
- розкриття маніпуляцій у сфері зайнятості та соціально-трудова відносин на вітчизняному ринку праці як інструменту мінімізації податкових зобов'язань суб'єктів господарювання України;
- ідентифікації контрольованих операцій, що здійснюються через іноземні юрисдикції, та конкретизації інфраструктурного забезпечення процесів моніторингу та управління ризиками агресивного податкового планування;

- обґрунтування стратегічних напрямів удосконалення механізмів протидії агресивному податковому плануванню в Україні.

т.в.о. Голови правління
ПАТ «ДАК «Ліки України»

А.О.Курбет

ФАРМСТОР УКРАЇНА

Товариство з обмеженою відповідальністю
«ФАРМСТОР – УКРАЇНА»

ЄДРПОУ 41665931 ІПН 416659326501

Адреса: 08105, Київська область, село Горенка, вулиця Приозерна, будинок 9, офіс 404
 Тел.: +38 050 871 76 52 e-mail: farmstor@ukr.net

№ 8а від «04» 01 2023 року

До спеціалізованої вченої ради
 Київського національного економічного
 університету
 імені Вадима Гетьмана»

Про впровадження результатів
 дисертаційної роботи
 Герасимової Я. О.

ДОВІДКА

Видана Герасимовій Яніні Олександрівні про те, що результати її дисертаційного дослідження на тему: «Тінізація глобальної економіки: організаційно-інституційні формати та механізми контролю» були використані ТОВ «ФАРМСТОР-Україна» у поточній роботі. Вони були викладені дисертанткою у Доповідній записці і стосувалися:

- визначення методичного інструментарію оцінки комплаєнс-ризиків у діяльності підприємства щодо недотримання вимог кодексів поведінки, нормативно-правової бази, правил і стандартів наглядових органів та галузевих асоціацій;

- обґрунтування механізмів впровадження на підприємстві постійного комплаєнс-контролю за виробничою, торговельно-комерційною, фінансовою та інноваційною діяльністю з метою протидії проявам несумлінної бізнес-практики, економічного шахрайства та корупції.

Директор
 ТОВ «ФАРМСТОР-УКРАЇНА»

Кирилов

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

«24» XI 2022 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

«24» XI 2022 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Герасимової Яніни Олександрівни на тему:
«Тінізація глобальної економіки:
організаційно-інституційні формати та механізми контролю»
у навчальний процес у Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана

Деканат факультету міжнародної економіки і менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана підтверджує, що низка наукових положень і висновків дисертаційної роботи Герасимової Яніни Олександрівни використовуються у навчальному процесі при викладанні нормативних та спеціальних дисциплін для бакалаврів і магістрів з міжнародної економіки:

- **Міжнародна економіка** (обґрунтування глобального характеру тінізації бізнес-операцій, розкриття генезису та еволюції теорій тіньової економіки, обґрунтування її дуалістичної природи та ідентифікація домінуючих каналів офшорної тінізації БВП своєї фінансово-господарської діяльності).
- **Міжнародний менеджмент** (комплексна характеристика пануючих організаційно-інституційних форматів глобальної тіньової економіки у сфері тіньового банкінгу та транснаціонального наркобізнесу, а також у корпоративних офшорних моделях бізнес-діяльності).
- **Міжнародна безпека** (узагальнення діючих у міжнародній практиці інструментів транснаціональної злочинної діяльності, механізмів відмивання «брудних» грошей та функціональних повноважень міжнародних організацій у сфері протидії нелегальній фінансовій практиці).
- **Європейська інтеграція** (системна характеристика ключових механізмів і стратегічних напрямів антикорупційної політики країн Європейського Союзу).

Декан факультету МЕіМ,
к.е.н., доцент

Ю. М. Солодковський